

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.5, oktober 2014

Denne pdf er en læseversion af værket uden kommentarer. Værket findes digitalt med punktkommentarer, indledning, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

Tekstkilder

A *Førstetrykket*, 1812 (SJ: 189)

Rettelsesliste til A, (SJ:)

Andre udgaver

US *Udvalgte Skrifter* 2

VU *Værker i Udvalg* 1

Teksten er etableret af Holger Berg

Punktkommentarer og tekstredigering er skrevet af Holger Berg, redigeret af Klaus Nielsen og Steen Tullberg

Indledning er skrevet af Ole Vind, redigeret af Holger Berg og Klaus Nielsen

Tilsyn ved punktkommentarer dr.phil. Ole Vind

Tilsyn ved indledning Steen Tullberg

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2024

[[A:i]|US:167

Kort Begreb
af
Verdens Krønike
i
Sammenhæng.

Ved

Nik. Fred. Sev. Grundtvig,
Kapellan i Udby.
Riget og Magten og Æren er Guds i Evighed

Kjøbenhavn,
1812
Trykt paa Andreas Seidelins Forlag
hos Christopher Græbe.

[[A:ii]]

[[A:iii]]|US:168Til

Christian Conrad Sofus Danneskjold

paa

Gisselfeldt

Storkorset Dannebrogsmænd

og

Greve til Samsø.

[[A:iv]]

- 1 I Østresaltet laa en vakker Ø,
Dens grønne Krands var tætte Bøgeskove,
Og paa den vuggede saamangen Sø
Mod Bøgelund sin lille, blanke Vove;
Derfor den Ø imellem Sund og Belt
Af blanke Søer og af grønne Telt,
Fik Sølunds Navn udi de gamle Dage.
- 2 End ligger Øen udi Østresalt,
Men ei i Sø saa sagte triller Voven,
I Tidens Løb er Sølund Sædland kaldt:
Hvor Lunde stod, gaa Bønder efter Ploven,
Saa enlig løfter mellem Belt og Sund
Sig hist og her en venlig Bøgelund;
Det Alt er godt, men det er ondt tillige.
- 3 [[A:v]]Hvor Bakkeraden mellem Kalk og Sand
Sig, høi paa Dansk men og beskeden, reiser,

Ved Bakkefod, paa blanke Søers Rand
En gammel Borg imellem Bøge kneiser,
|US:169|Men over den og over Bøgen med,
Paa Brinken modig, efter Nordmands Sæd,
Den ranke Fyr sit *grønne* Spyd fremholder.

4 Den Borg er reist af ham, som lege bad
Den vevre Karpe i de blanke Damme,
Og han, som plantede i lige Rad
De ranke Fyrre, det var og den Samme;
Om Sommeraftner, baade fjern og nær
Hans Navn udraabes udi Siællands Kær,
Og villig stammer Barnetungen efter.

5 I Danmarks Saga mon og Navnet staa,
Og kun med den det gange kan ad Glemme:
Hos Daniels det staaer ved Svarteraa,
Thi Eiermanden, skøndt han sad her hjemme,
Fra Danehæren holdt det værste Sværd:
Og han holdt Hus, saa det er Ære værd,
Sit Navn til Trods, thi han heed Peder Oxe.

6 |A:vi|Alt paa den Borg, han reiste op med Magt,
Er, dog i Vraa, hans Lignelse at skue,
Den Rentemester lider ingen Pragt,
Han flygted ned fra Salen i en Stue,
Dog ogsaa der han blev af ham forfulgt,
Der under sit det store Navn har dulgt,
Som skrives burde paa hans egen Pande.

7 En Greve nu mon bo paa Gisselfeld,
Der ei var ræd for Peders Navn at bære,
Den Ø, hvor Hjalmar og hvor Griffenfeld
For Jetter segned, mon hans Odel være;
Han og er Levning fra en bedre Tid,
Hans Hu staaer fast til gæve Fædres Id,
Med Ord og Daad han vil dem ihukomme.

8 |US:170|En Sjælandsfar jeg er, med Tugt at sige,
Og Krøniken mit Hjerte ligger nær,
I Kløgt og Skjaldskab vil jeg Mange vige,
Men ei i, Gud og Nord at have kær;
Hvor kan min Bog et bedre Sted da finde,
End i den Borg, hvor ude og hvor inde,
Der tales *høit* om den *forgangne* Tid!

- 9 **[A:vii]**Den Jarl har end et saadant favert Navn,
Hvormed ei nogen Greveslægt kan bramme:
Det gyldent stod paa mangel Orlogsstavn,
Og hvor det stod, der stod det ei til Skamme;
Naar Kølen synker til den vaade Bund,
Og naar den løfter sig fra tørre Grund,
Da priser Dokken, som et Værk, sin Mester.
- 10 Naar Kristne se hvor Krøniken mon love
En Giøe, Fris og Holger Rosenkrands,
Hvor tæt de stod i Borge og til Hove,
De danske Riddere med Aandens Sands;
Og spørge da: var i de onde Dage
Ei nogen kristen Ridder end tilbage?
Da svarer Saga: Fredrik Danneskjold.
- 11 Min Bog og jeg, du Greve, gæv og bold!
Vist høiligen et dygtigt Skjold behøve,
Og dygtigt er dit gode Daneskjold,
Men her nok ei det vilde staa sin Prøve;
Thi synligt er kun Lidt af Mørkets Hær,
For mange og for hvasse er dens Sværd;
For gloende og giftige dens Pile.
- 12 **[A:viii]**Mon, som en Bærserk, uden Hjelm og Skjold
Dumdristig jeg da vil de Stærke møde?
Nei Sværde døver jeg med Troens Skjold,
Og Pile slukkes, ihvor rødt de gløde;
Om Lænderne jeg haver Sandheds Gjord,
Jeg og har Sværd, ja Aandens Sværd: Guds Ord,
Og i den Rustning tør jeg Satan møde.
- 13 **[US:171]**Forsmaa vi da Dit gode Daneskjold,
Som værgende sig over Fylket runder?
Mod Upligt og mod alkens Overvold
Jeg vaabenløs, men tryk jo staa derunder;
Vil *Det* i Bogen, som er Skjoldet værd,
Du tjelde over udi Herrefærd,
Da forud Tak! og Herren Dig velsigne!
- 14 Ja, bede skal jeg, som jeg beder her:
At Han sit Skjold vil over dig og hvælve,
Naar Edens Kerub løfter stræng sit Sværd,
Og du, som hver en Adams Søn, maa skælve!
Da vinder du til Herrens Abildgaard,
Hvor Livets Træ i Blomster evig staa;

O! gid vi mødes i dets lune Skygge!!

Underdanig fra
Grundtvig.

[A:I]|US:172|VU:335

Fortale.

“Af Historien, siger den gæve Tyge Rothe,¹ kan man paa adskillige Maader gøre Labyrinth til at forvilde og forvikle Tilskueren; Man har alt for ofte saa gjort, og Virkningen har været sørgelig; thi den Bedaarede har, skøndt mod sin Villie, skøndt med Kval i Sjælen, maattet spørge, hvor hans Gud var, og ikke kunnet finde ham. Historien kan gøres til Labyrinth, den er blevet gjort dertil af Mænd, hvilke kalde sig Philosopher. Virkelighederne har Man kastet sammen, for deraf at gøre Chaos, ei et saadant, som venter paa Almagts Vink for at ordne sig, men et vedvarende, et rædsomt Chaos; thi der, hvor Haab om Bedre [A:II]endes, der begynde de rette Rædsler. Man har Intet seet, Intet villet see i Virkelighedernes Kred, uden allene de fri Menneskers Handlinger, men disse Handlinger, just fordi de ere fri, derfor blive de saa usammenhængende, i det mindste for vort Øie, de støde paa hinanden, nedbryde hinanden; ere de *Alt*, da forsvinder Planens Eenhed, thi de Villende, de Handlende ere mange, og have hver sin Hensigt. Ere end videre de fri Handlinger Alt, da blive aldeles uvisse Tilfælde Aarsager og *eneste* Aarsager til de vigtigste Begivenheder, til Begivenheder, som lyksaliggjorde vor Art, eller en stor Del af samme; men ere vi ikke da paa Vraget, hvilket kun hændelsesvis førte fra Død til det faste Land, men kunde og ført paa Klippe, eller sluppet under os, og vi saa vare blevne slugte af Ve og Bølger! Jeg veed, at Mange flane hen over Historien med den derover selv henflanende Voltære, de høre tale om den Begivenhedernes Uvished, høre tale om de *smaa Aarsagers store Virkninger*, høre, at ved saadanne smaa Aarsager ere de [VU:336]Hovedbegiven[US:173]heder frembragte, hvilke endog interessere vor Art, og uden hvilke det ei kan tænkes, ei forklares, hvorledes vi skulle være den hæderlige, den lyksalige Art, hvilken vi ere; om alt dette høre de tale og tale selv, uden at [A:III]gaa vidt med Slutningerne, eller uden at vide selv, hvortil de maatte ledes, naar de blive ved at tænke, og saa holdt fast ved de af dem først antagne Ideer; her som i de mange andre Tilfælde kommer Letheden til Hjælp, og det gaar som med den Unge eller den Maanesyge, at han ei seer, ei

føler, hvor høit, hvor farligen han staar, saa føles ei Svindlen, saa styrtes ikke. Men paa den anden Side, da henrives mangel Eens, som kan og vil følge sine Tanker, til haarde Tvivl, til Ængstelser, til, som jeg sagde i Begyndelsen, at spørge hvor hans Gud er, og dertil, at han i den Tingenes chaotiske Sammenblanding, og den deres usikre Fremgang, ei kan finde denne Gud, eller hans Vældes, hans Godheds Fodspor, eller hans Tilsyns og Styrelses Mærker. Om jeg har været i Labyrinten med de mange Andre, om jeg der i Labyrinten har vandret ængstelig, og med beklemt Hjerte ledt efter Lys og Sandhed, det kan ei interessere Læseren, uden for saa vidt, han kan desværre tiltro mig at jeg kan sympathisere med redeligen Tvivlende, og jeg altsaa vil Ingens Dommer være, derimod hans med ham lidende Broder. Men dette vedkommer Læseren at vide, at jeg, uden forud antaget System og uden at hefte mig til Hypothese, har stillet mig hen iblandt Virkelighederne **A:IV** og Historiens Optog, at jeg der har skuet om mig og seet, hvad jeg er mig bevidst endnu klarligen at see: en Linie, en Kæde af store Begivenheder, alle heftede i hinanden, alle stemte til eet, alle løbende sammen for at opfylde eet; jeg seer Menneskene ved deres fri Handlinger at bryde an paa denne Kæde, at ville adskille dens Led, men den at vare ved, fremdeles seer jeg disse fri Handlinger, saadanne, som de desværre for ofte vare: daarlige, onde, bekvemme til at frembringe skadelig Virkning, og dog stemme de saa, at de fra en vis Side harmonere med den af mig erkendte Plan, og at de hjælpe til dens Udvikling. Alt dette saae jeg med aabne, vaagne Øine, og sagde til mig selv: her er Mennesket friligt handlende, men her er og den mellemkommende Gud. Den Ide skal være min Philosophie i Historien, og saa vilde jeg, at den og skulde være Andres. Fornemmelig holder jeg mig til den store Revolution med og for vor Art, som virkedes ved Kristendommens Opkomst; den **IUS:174** seer jeg blande sig i Alt, skinne frem i Alt som en hovedstemmende Fjeder, virke stedse til Held, virke til **I:VU:337** Seier over al Modstand for de fri Mennesker. Hvorfor maa Kristendommen ei være mig den største af alle Begivenheder. Bort dog med den Smaahed i Ideer, med den Svaghed, at fordi **A:V** Kristendommen er dette nu *gamle* System, kan være Lære for ringe Almues Mand, gik igiennem mange Daarers Hænder, derfor skulde Man *ei torde være Kristen*, ei torde være det, fordi man ikke da selv udtænkte, *ei skabte*, ei viste sig synderlig, ei var original Geist! Bort med den Hjernesvaghed! Hvad kunne smaa Begivenheder veie? hvad det, om et Slag er vundet, en Erobrer faldet, en Guldmine opdaget, en Konst, en Manufaktur opfundet? Det gælder om Mennesker, om deres Fremstødelse til det Ædlere, det Blidere, det gælder om dem, forsaavidt de ere Mennesker og tænkende Væsner, men det gælder ei, om de have havt store

Flaader, have vel spundet Silke og Uld, have levet kræseligen, have ydmyget medlevende Nationer, have blinket klart, og derpaa ere forsvundne. Fra Træet faldt et Æble den engelske Philosoph for Fødderne, og han gik langt med Tanken, gik ind til Naturens Hemmeligheder; mindre er jeg, end han, det veed jeg, men tænke vil jeg og tænke kan jeg. Skulde jeg da have for mig den Rad af Optog, skedte her paa Kloden, alle stemplede med eet Mærke, alle gaaende mod eet eenformigt Maal, alle virkende i det Store, virkende endogsaa til mig, og alle virkende til Held, men dem skulde jeg sammen|A:VI mænge, splitte dem fra hinanden, gøre dem smaa, miskende deres Virkninger! I Hierarkiet, for Exempel, ei finde mere end det, at en Biskop i Rom med sine Prælater bleve stolte, og at nogle Caniker kunde mæske sig; i Reformationen ei finde mere end det, at en Regent i England fik løst et forhadet Ægteskab, og at nogle Fyrster i Tydskland fik Præbender og Klostergodser sekulariserede? O, saa stolt er jeg, at det vilde synes mig overvættets ydmygende, om jeg saae ei mere i det vidt Udstrakte, og vist lod jeg da Pennen blive hvilende, og vist formastede jeg mig da ei til at kalde mig Philosoph. Men jeg seer videre: Verden havde prøvet, havde udtømt sine Evner paa at gruble, Menneskene standse med oprørt Sjæl, føle sig at behøve Kundskab om hvad de ere; Menneskene kan ei komme til *Lys og Vished*, maatte fortvivle, maatte vende om til at tro sig og deres Ynkverdighed at være til Lyst for Guderne, Lukretses ludibria deorum, da kom Kristendommen. Vældige Magter, selv Rom, |US:175 og hvilken Magt indbefatter ikke Ordet, storme imod den, der flyder Blod som Strømme, der blusse Baale Landene over, der skinner Guld og |VU:338 feireste Hæder for at lokke til Affald, dog bliver Man, med grækisk Vid og romersk Sjælestyrke ved Systemet fra — Ga|A:VII lilæa. Det griber om sig dette System, og det skulde blive Verdens System, Bekendere arte ud, handle til at skille sig og Systemet ved Hæder, dog griber det om sig, bliver ved, skal, som sagt, blive Verdens System. Constantin gaar over fra Jupiter, veed fast ei selv hvorfor han gør det, taber derved af Ære og Yndest blandt sine stolte Romere, men ved ham bliver Systemet Roms, og det faaer Tid til at befæste sig. Folkene i Europa vaagne, bruse frem, møde Systemet, blive tæmmede, komme desforuden ud af den Røvs og Vildheds Stand, ved at fæste sig i Landene og stifte Lehne; men som haarde Krigere, trykke de Menneskene, de foragte dem, de sky Videnskabers Lys; da møder Hierark og Prælat, staar imod, bryder Trældomsaaget, bliver Kongers Ligemand, og Vidskab udbreder sig, Systemet til Gode.”

“En historisk Theodice skulde da Bogen være efter min Hensigt og Ønske, eller, om ei meer, et Stykke af samme; stor er Ideen og udstrakt er Planen, og Modighed var det maaske, da jeg

torde fatte den Hensigt. Ja, min Læser og Broder! tro mig det til, jeg besværges dig, at jeg har Tanken, at jeg sætter Ordet Theodice, hen med Hjertets fulde Ydmyghed, og med levende Følelse af Menneske-Svagthed! Ham, den evige, den ube|A:VIIIgribelige, Ham der boer i Lyset, som Ingen kan komme til, Ham være Hæder og tavs Ærbødighed fra os! Som Han vil, saa forbarmer Han Sig, Han, det Væsen med utænkelig Frihed; og hvo kan randsage, bedømme de usporlige Veie, ad hvilke han gaar! men Han forbarmer Sig, men Han vil kendes, hans Fodspor lade sig tilsyne, og hans Arms den høie Vælde føle vi. Ei vil jeg kunne vide, ei forklare, *hvorledes* Han vil, *hvorledes* Han *kan*, men *hvor* Han bliver tilsyne, der vil jeg *oplade*, oplade det vel svage, men mig af Ham givne Øie, vil skue efter Herligheden, saavidt jeg kan, og naar da Glands, eller Mørke, eller Forhæng møder, nu, da standser jeg og knæler, vist i Ydmyghed tilbedende, men og med Sjæleglæde takkende derfor, at mig vistes Nok for at vide, hvad der er bag Forhænget, som endnu er Grændsen for mit Syn, men bag hvilket Skuepladsen er, paa hvilken og jeg engang skal være til.”

|US:176Længe lod jeg Manden Rothe, den bolde, kristne Danemand tale ene, ei nænte jeg at forstyrre ham, thi han taler saa liflige Ord, og høres, desværre! kun sjelden af sine Landsmænd, enddog han taler venlig i |VU:339Bog til dem alle. For en stor Deel har jeg og ladet ham udsige min Beskuelse af Hi|A:IXstorien, thi vi ere Frænder i Tro og Tungemaal, jeg ærer ham, som en Fader, og i Hovedsagen ere vi saa enige, at jeg tør sige, han nu vilde selv være uenig med sin Bog, hardtad overalt hvor jeg er det. Skal jeg nu efter Lighed spaa min Bog sin Skebne, da maa jeg vente, at den, mest ulæst, vorder Møl til Føde; thi saa gik det Rothes, og den var dog et Værk, isteden for at min kun er et Udkast til et saadant. Selv i dette Tilfælde vilde jeg alligevel langt heller glemmes med ham, end ihukømmes med Døgnets Afguder; thi da er jeg vis paa en bedre Udødelighed, end den tomme, hvilken Verden kan give; jeg er vis paa ogsaa at samles med ham der, hvor Krandsen, som ei kunne visne, udskiftes, hvor Navnene skrives i Bogen, som Møl ei kan æde, og hvor vi endelig glemme vort Jeg og vort Støv, for at sjunge Hans Pris, hvem Riget og Magten og Æren, Kraften og Visdommen evig tilhøre. Dog, i visse Dele ere Omstændighederne forandrede, og læst vorder efter al Rimelighed min Bog, om ei for andet, saa dog for dens bestemte Modsætning til alle Tidens Yndlingstanker. Derfor skal de staa her, Ordene af den Mand, som aldrig kaldtes Sværmer, for hvis Navn selv de Vantro hykle Ærbødighed. Vel veed jeg, at de vise Mestere, der bilde sig ind at de |A:Xere klogere end vor Herre selv, bryde sig i Grunden kun lidt om hvad Rothe tænkte og troede; men naar de vil indbilde Folk, at mit Syn i Tiderne er et

Gøglespil, en Digterdrøm, eller hvad andet Spotnavn de i Forlegenhed gribe til; da skal disse den rolige, adstadige Tyges Ord pine dem, og forvilde Tankerne. Vel veed jeg, de under Skriftfortolkningen ere blevne vel øvede i at vende og dreie selv de klareste Ord; men her er hverken Varianter eller Glosser eller arabiske Synonymer, og ved intet Konstgreb lader Gud paa Dansk, som paa Græsk, sig fornødre til en blot Han. De maa da gribe deres sidste Udflugt, løfte sig fornemt paa Tærne over Rothe, som over Profeter, Apostle og Frelseren selv, undskyldte ham med hans Tidsalders indgroede Fordomme, og takke Gud, lig deres Broder Farisæeren, at de ei ere som andre Mennesker, eller som jeg arme Tolder, der mener, at alle Syndere, saavelsom jeg, trænge til Guds Naade. Sligt baade kan og vil de gøre, men et saa usselt Konstgreb kan end ikke forvilde nogen Sandhedens Ven; i deres Ivrighed har de kloge [|US:177](#)Herrer selv tørt Sminken af, og deres Oplysningsbeenrad er blevet til Latter med sine tomme Øiehuller, indfaldne Kinder og hovmodige Lader. Jeg tør da vente at Adskillige ved den sindige og forstandige [|A:XI](#)Rothes Ord, lade sig bevæge til at læse hans [|VU:340](#)Bog med Agtsomhed og tænke lidt alvorlig efter, om de Syn i Tiderne ogsaa kan være vort eget Opspind, eller om de ikke meget mere ere sanddru Beskuelser af hvad der i Krøniken ligger for hver Mands Øine.

At ethvert Folks Bedrift maa have været og blive en Frugt af dets Tro, vil hver Retsindig let overbevise sig om, thi det kan jo ikke nægtes, at hver Gerning, hvor lidt Man end tænker ved den, er en Følge af Menneskets *Tankegang*, men hvad bestemmer denne uden Menneskets Hovedtanke om Forholdet mellem Gud og Verden, det Synlige og Usynlige? Da vores Sjæl ogsaa hører til det Usynlige, maa vi *følgelig* vurdere det Aandelige i os efter den Pris vi i det hele sætte paa noget Aandeligt over os, og i al Fald er det Daarskab at opoffre noget Timeligt, naar vi ikke tro noget Evigt, at indskrænke eller overvinde sig selv for Andres Skyld, naar Man ikke troer paa en højere Eenhed, hvorfra alt det, der synes enkelt, er udgaaet, og hvis uforkrænkelige Lov det er, at Menneskene skal, til Trods for Skindet, bevare denne Eenhed i Ideen som deres kosteligste Arvegods, det er, styres af uegennyttig Kærlighed. Efter en saadan Betragtning vil det ikke forundre Nogen, [|A:XIII](#)at enhver Tro paa en usynlig Guddom, hvor vildfarende denne i Øvrigt var, baade har, efter Folkets Leilighed, sat Pris paa aandelig Sysse, og virket Kærlighed; thi en saadan Tro besegler Hjertets Lov som et Guddomsbrev. At nu Kristendommen med sin opløftende Beskuelse af Mennesket som Guds Slægt, som en Skabning i hans Billede, maa, naar den troes, virke høi Ærbødighed for det Aandelige i os, følger af sig selv; at den, der erklærer Kærlighed for Lovens Fylde, ja som ei blot siger, men viser, at Gud er Kærlighed, maa virke denne hellige

Følelse i alle troende Hjerter, oplade Kilden, hvorfra al Dyd udstrømmer, er ogsaa ligefrem; at den endelig, ved stadig at henpege paa det Usynlige som er evigt, giver sine Tilhængere Mod og Kraft til at opoffre alt Timeligt, kan ei heller nægtes. Hver grundig Tænkner maa da indse, at Tro er nødvendig til Videnskabeligheds Fremme, til stor Bedrift af et Folk, og til Staters Ophold, samt at kristen Tro er mest skikket til disse Øiemed; ogsaa han maa se bange ind i den rimelige Fremtid, da kristen Tro gaar til Grunde, thi at i det mindste et Folk aldrig vinder *fast* Tro paa Gud, **|US:178**Aandens Ypperlighed og en salig Evighed, staar klart for hans Øie i Tankens som i Begivenhedernes Kreds. Er det maaske **|A:XIII**saadanne Betragtninger med hvilke jeg er gaaet til Krøniken, og efter hvilke jeg har malet Tidernes Lignelse, for ved jordiske Hensyn at aftvinge Folk Ærbødighed for Kristendom**|VU:341**men? Nei visselig, alle disse Betragtninger have avlet sig selv under Krønikens Beskuelse, jeg hykler ikke Kristendom, men det gøre de, som med Vantro i Hjertet prise den fordi de indse, det var jordisk Vinding, at den, stadfæstedes i Landene. Min Tro er mig dyrebar, fordi den allene tilfredsstiller Hjertets Trang og dets dybeste Længsler, fordi den forliger mig med Gud og mig selv, og giver mig, til Trods for min Syndeskyld, Salighedens visse Haab. Min Tro er mig vis, fordi jeg, ved at eie den, har fornummet, at Jesus var Faderens Ord og Tunge, thi den Tro har udrettet, hvad Menneskekløgt er for ringe til: givet mig Had til hvad Syndigt jeg elskede høiest, givet mig Kærlighed til Aandernes Fader midt under Trængsel, Glæde midt i Bedrøvelsen, Kærlighed til mine Brødre og Frimodighed til at trodse Verden, Døden og Djævelen naar det skal gælde. Jeg troer ikke længer, blot fordi jeg klarlig skuer Sandheden af Profeternes Spaadomme og Apostlenes Vidnesbyrd, langt mindre, fordi jeg seer den ganske Krønike at stadfæste de hellige Skrifter: det vidste jeg ikke, da jeg blev Kristen. **|A:XIV**Det veed jeg, at Ingen som ikke *vil* tro paa Guds eenbaarne Søns Navn, kan se Livet, fordi Vreden *bliver* over ham; hvad kommer det da egentlig mig ved, hvilken Skikkelse den Tro giver det udvortes Jordliv? Gennem Trængsel bør det os at indgaa i Guds Rige, og alle de, som vil leve gudelig i Kristo Jesu, skal forfølges; om da Kristendom kuldkaster eller opreiser Stater og Troner, opliver eller bandlyser Konst og Videnskab, hvad da? Er det først urokkelig Vished i Hjertet, at Jesus udgik fra Faderen, og at Sandheds Aand hvilede over hans tro Vidner; da er det jo ogsaa vist, at hver Urt, Hans Tro og Lære oprykker, om dens Blade end skinne med Solens Glands, om den saa dufter som Nectar og Ambrosia, ikke er af Faderen, men af Verden, og lad den da i Guds Navn oprykkes, om end dens Rod var indflettet i Hjertets Rødder, som Sydens monne være!

Dette siger jeg ene og allene, fordi jeg nødig vil at Nogen skal forvirre sig selv med den daarlige Tanke, at jeg har draget og læmpet Alt efter en forudfattet Mening. Lad dem gøre det, som for at vinde en Stilstand med sig selv, Glimmer i Verden og Daarers Roes, af fordreiede eller sønderlemmede Virkeligheder |US:179sammensmede en Ring til deres Dukkeskabe, som de kalde Aandens Templer! |A:XVEn Kristen med aabne Øine træder vist ei i deres Fodspor. Hvad Kristen var jeg, om jeg løgnagtig vilde fremstille hvad der var min Tro fiendsk, som dens Frugt? Hvor var min Tro, om jeg daarlig mente, at Han, som har |VU:342Menneskenes Hjerter og Tidernes Tømme i sin Haand, skulde behøve, eller Sandhedens Gud skulde forlange mine Løgne til sit Ords Stadfæstelse og sit Riges Udbredelse? Hvor blind maatte jeg ikke have vandret igennem Tiderne, hvis jeg ei havde seet, hvad Gavn Klippeborgen havde af de møre Støtter, hvormed Kirkefædre og Munke, Boglærde og Grublere mangengang belemrede den, af de favre Billeder, hvormed den skjultes til Øienslyst, af de Skjalde, der fyldte den med indbildte Himmeltoner! Desuden, veed jeg det ikke, at Ingen kommer til Jesum, uden Faderen faer draget ham, og Ingen kalde paa ham som Herre, uden ved den Hellig Aand; at Vantroen ligesom Troen haver sit Sæde i Hjertet, og at derfor de, som ei vil høre Moses og Profeterne, tro ikke heller, om saa den ganske hensovne Tid opstod fra de Døde og vidnede om Kristus!

Er det derimod Sandhed, at ei allene al sand Dyd i Landene, hvor Kristus nævnedes, gennem atten Aarhundreder udgik fra Troen paa den Korsfæstede, men at Aanden indsov og vaagnede, Kraf|A:XViten ødtes og fornyedes, Stater faldt og opstode med den, da bør det siges lydelig, for at beskæmme de daarlige Menneskers Vanvittighed, som tør sige, at Man kan være vantro, ja Kristi og Korsets Fiende, og ligefuldt være Dyds og Videnskabs, Næstens og Fædrenelandets trofaste Ven; det bør siges for at vække dem til Eftertanke, der ei ere onde, men have ladet sig forføre ved søde og smigrende Ord, og ved at agte paa de Levninger af Adel, af Kraft og sømmelig Adfærd, der end lade sig tilsyne hos de rette Kristnes Børn i adskillige Led. Er det ydermere sandt, at Krøniken bærer de mest uforkastelige Vidnesbyrd om Kristendommens vidunderlige Oprindelse, og om det bestandige Underværk ved hvilket denne hellige Tro har fremkæmpet og genfødt sig selv, da bør det udsiges med jublende Tunge, til Pris for den evige Konge, til Skræk og Advarsel for Alle som den hade og foragte, men meer til dens Venners Bekræftelse og Fryd. Er der nemlig en Gud, da maa Hans Forsyns Spor og være i Tiden, udgik Jesus fra Faderen i Tidens Fylde, da maa de forrige Tider henvisse til ham; har Han sagt, at Helvedes Størke skal aldrig betvinge Hans Kirke, da maa Hans Herreskjold og

have hvælveth sig over den siden Hans [|US:180](#)Hjemgang til Faderens Høire. Salige ere de, [|A:XVII](#)isom ikke se og dog tro, det er Frelserens Ord til dem, der med Hænder vil føle Hans Døds og Forklarelses Mærker, mange Tusinder ere og salig hensovne i Troen paa Guds Forsyn og Kristi Regering, uden at have seet de store og straalende Mærker som betegne Herrens usporlige [|VU:343](#)Veie over Tidernes Bølger; at de ere selv der, hvor Øiet ingen opdager, det maa vi tro, men hvor de sees, ere de som hellige Engle, der til vor Gammen udsjunge: her er den Eviges Finger. Saadant behøve vi høilig, thi skrøbelig i Troen ere vi Alle, om end mere og mindre, saalænge vi vandre i disse Tvivlens og Stridens Egne. De hensovne Fædre saae i deres eget og overalt i det enkelte Menneskes Liv mangt et Vidnesbyrd om Gud, som vi overse, ja med hvilke den Ondes Børn have spottet saalænge, at de styrke kun Faa; de Gamle glædedes og ved mangt et Syn, som tykkes os Indbildning, fordi det kun var for dem. Mørkets Aand har i de sidste Tider faderlig og rundelig udstyret sine Børn og Apostle med gloende og giftige Pile; skulde Lysenes Fader vel slumre, eller glemme sine troende Børn? Nei, før, siger Skriften, skal Moderen glemme sin diende Spæde; bedre Rustning end Retfærdigheds Pandser og Sandhedens Belte, Troens Skjold og Aandens Sværd og Haabets Hielm, disse vel gamle, [|A:XVIII](#)men dog uopslidelige Vaaben, kan Han ikke give; men naar de ydmyge Bønner, troende Hjerters visse og hurtige Bud, stædes for Hans Trone, da snører Han Rustningen med fastere Baand, da kvæger Han Hjertets udtørrede Jord med nyfalden Dug, saa Kraftens og Modets henvisnende Urter igen kan opblomstre. Saaledes haver den kærlige Fader nu skænket os til Skjolderemmer og Pandserringe stærke og skinnende Led af den Kæde, hvormed Han sammenlænkede Tiderne, Tidens Ørk har han overskjult med lifligt og størkende Manna, at vi ei skulle forsmægte, medens vi fremstride os til det forjættede Land. Ja, Han haver skænket os den Davidsnøgel, som oplader Dørren, Ingen mer kan tillukke: den hemmelige Dør til Krønikens Helligdom. I dens Forgaard vrimle Skyggerne af de henfarne Slægter i unævneligt Tal, de blandes og bløde, juble og hyle, bruse og daane, blinke og blegne, sysle og svinde, uden at det mærkes hvordan og hvorfor? Alt synes at tumle sig forvirret efter daarlige Indfald og Tilfældets Luner. Indkige vi derimod i Helligdommen, da se vi Aanderne sagtelig fremskride, glædes i Lyset eller regne [|US:181](#)og sysle i Mørket, medens Udfaldet staar skrevet bag dem paa den hellige Mur med hemmelige Stave. Vi høre og forstaa den Guddomsrøst, der toner [|A:XIX](#)fra Hvælvingen: hvorfor fnyse Hedningerne, og hvi grunde Folkene paa Forfængelighed? hvi raadslaa de tilhobe mod Herren og Hans Salvende?

For at gøre det som i Hans mægtige Raad er betænkt at

maatte ske.

Han som boer i Himlen, leer, og Herren haver dem til Spot, Han |VU:344|skal tale til dem i sin Vrede og forfærde dem i sin Nidkærhed, sigende: Jeg, Jeg haver dog salvet min Konge over Sion, mit hellige Bjerg.

Og nu, vorder kloge, I Konger! lader eder lære, I Jorderigs Herrer! kysser Sønnen, saa Han ei bliver vred, og I omkomme paa Veien, naar Hans Vrede om en liden Stund oplusser. Salige ere de, som forlade sig paa Ham!!

Saa frimodig jeg imidlertid her fremtræder, fordi jeg veed, det er Sandhed jeg fornemmelig haver at føre, saa gladelig jeg fremtræder i det visse Haab, at mine Ord under Hans Velsignelse, i hvis Navn og ved hvis Bistand de udgaa, skulle glæde og styrke Nogle, om de end fortørne og forbittre Mange; maa jeg dog bekende, at jeg med en vis Frygt fremtræder dennesinde. Ukyndig er jeg ikke i Krøniken, men hvo kan med sagte Skridt sin ganske Livstid, end sige i nogle Aar, gennemvandre Almindingen med sin uhyre Vidde? Var jeg |A:XX|blevet ved mit første Forsæt, som jeg blev derved hardtad lige til Reformationen, kun at give en forstaaelig kort Udsigt over de almindelige Begivenheder, med Vink om deres indvortes Sammenhæng, da havde jeg vel været Arbeidet nogenlunde voxen, havde leveret en passelig Ledetraad til historisk Undervisning efter et Kaart som Strasses Strom der Zeit, og vilde maaske høstet ligesaamegen Roes, som jeg nu maa vente Daddel og Vrede. Men alt som jeg nærmede mig Luther, blev det Trang for mig, at vise hvad Gud udrettede ved Ham, Hvad vi have forloret i Tidens Strøm, hvordan det gik til Grunde, og hvad vi kan love os af Fremtiden. Ogsaa dette havde ladet sig udsige med faa Ord, men kun indlysende for saare Faa, og kun til Spot for de Fleste. Jeg maatte da vove mig ind i Tidsrummets Irgange, uagtet jeg forudsaae at Feiltrin vare uundgaaelige. Det ere de for Enhver, thi Eet er det at kunne spore Rygmarven i Tidens Kæmpelegeme, og af Mundens Tale at vurdere Hjertets Overflødighed, et Andet er at forfølge Nerver og Sener og Aarer fra Rod og Kilde til Ende og Udløb, at belure Hjertet i sine Slag, og Hjer|US:182|nen i al sin Bestilling, det kan ingen Dødelig, men det maatte Man, for i det Enkelte at gaae frem med visse Trin og opdage de fine |A:XXI|Overgange. Meget lader sig ved Tro, Kundskab, Flid, og fremfor alt ved Guds Bistand gøre; thi ogsaa Fortiden har et synligt Ansigt, hvori Aand og Hjerte speile sig, hvis Træk kan forfølges og aabenbare mange hemmelige Raad; men hertil udkræves flere Aar og Øine, end een Tidsalder, end sige een Mand har i Eie. Lægger jeg nu til, at jeg ei nær har den udbredte og grundige Kundskab, som jeg |VU:345|kunde havt, hvis Meget ei før havde syntes ubetydeligt og unødvendigt at vide, som jeg nu seer at være saare vigtigt, samt, at jeg har skrevet om

dette Tidsrum langt fra Bogsamlinger og med maadelige Hjælpemidler; da vil ingen Retsindig kræve selv den Grad af Fuldendthed jeg under andre Omstændigheder kunde givet Arbeidet. Enhver Rettelse, enhver Indsigelse af kyndige Mænd, skal da være mig velkommen; thi kun Sandhed er mit Hjertes Begæring, og jeg veed, at Menneskers Paafund, var det end nok saa kløgtigt, er kun Daarlighed mod Guds vise Raad. Mener Man derimod, at jeg med Hensyn paa mine Kræfter og øvrige Vilkaar skulde reent ladet Arbeidet fare, da staa jeg igen rolig og frimodig, thi jeg veed, at meget Rigtigt og Gavnligt er sagt; at jeg har udtrykt mig med Varsomhed, hvor jeg ei vidste ret Besked, og at selv mine Feiltagelser ofte maatte ske, før det |A:XXII|Sande kunde komme for Lyset. Det skal heller Ingen sige mig paa, at nogen Virkelighed er blevet fordreiet eller fortiet, fordi den modsagde min Tro, snarere lagde jeg mangengang Tømme paa mig selv, for ikke at give denne Arbeidets Deel en i Forhold uhyre Vidtløftighed. Den er endda blevet stor nok, men Man kan jo anse Bogen for en Udsigt over det lutherske Tidsrum, med en kort Indledning om de forrige Aldre. Værre er det vel, at det nok her er gaaet mig som Romeren melder:

Brevis esse laboro, obscurus fio.

Mangt et Ord og mangan Hentydning ere, som de staa, kun forstaaelige for de Kyndigere; men de staa ogsaa ene for dem, de kunde været udeladte, men naar mig tyktes de kunde lede til Noget, satte jeg dem, fordi jo ikkun Gud veed, om jeg tiere skal tale offentlig om Krøniken. Til Slutning havde jeg tænkt, at give en Udsigt over de nu navnkundige Folks Liv i andre Verdensdele og over Jødernes Historie siden Kristi Tid; jeg undlod derfor paa ret passelige Steder at tale om disse Ting, men jeg |US:183|betænkte mig for silde, og det var ei saa liden en Feil. Jeg mærkede, at Tid og Stilling ei tillode det vidtløftige og møisommelige Arbeide, som udkrævedes for at give en nogenlunde klar og lærerig |A:XXIII|Fremstilling, og jeg blev saa fordybet i Fædrelandets Beskuelse, at jeg selv om det ei sagde nær Alt hvad jeg havde isinde; mindre kunde jeg faae Øiet bort fra Norrigs gode Varsel, for at se heel andre Tegn paa hin Side Havene. At jeg ei har talt om Indien med sit døde Sanskrit og sine visne Braminer, siger ikke stort, thi det Mærkelige fra Ganges til |VU:346|hører den ældre Krønike, uden at den endnu lovlig har tilegnet sig det; heller vilde jeg sagt Noget om Oldingen Kina, der af Jordkræft fik en sørgelig Helsot, men helst om Jesuiterne her, og de danske Præster hist, der ei for Intet stævnedes til Asien. Om Mahomeds nedgaaende Maane og Ulvene som vil sluge den, da den har udskinneth i Natten og Morgenrøden stunder til, lod sig vist nok Meget sige, saavel som om Nordamerika med dets Aviser og aandelige gule Feber, om Sydamerika med sine underlige

Fødselsveer, og Domingos Negerspir der peger mod Afrika; men om ti Aar kan det siges meget bedre. Mest angrer det mig, at have tiet med Jøderne, denne sande Jerusalems Skomager, der aldrig kan dø, men maa vanke Verden om i Foragt og vidne om Kristus, til Han kommer. Mangt et nødtørftigt Ord og værdt at betænke, kunde og burde siges om den himmelvide Forskel mellem dette Folks gamle og ny Bøger, og [|A:XXIV](#)Mange maatte vel studse, naar Man spurgte, hvi 1800 Aars Trængsel ei har kunnet fremlokke eller fremtvinge et saadant Ventekvad om Messias, som jo Profeternes skal være. Dog nei, studse vilde de ikke, men spørge fornemt, hvor Profetskolerne og den for Geniet nødvendige Opmuntring, *det er* Bifald, Skænk og Hæder i den Tid vare at finde? At selv vor oplyste Tid ei endnu har opfundet den rare Konst at optugte eller opkæle Folk til Poeter, at David bag Faarene ei havde synderlig saadan Lærdom og Opmuntring, at de fleste Profeter kun fik maadelig Brageløn, dette som saameget Andet siger Intet, thi hvem kan i al Fald forklare alle *Tilfælde*? Den vigtigste Grund til min Taushed var, at jeg forgæves ledte efter en nogenlunde fuldstændig Udsigt over Folkets aandelige Idræt, og de to adskillige Slægters Vandring. Sanke lader en saadan sig vel, men nu og her var det mig umuligt. Føier Gud Omstændighederne derefter, skal jeg med Hans Hjelp indhente dette og meget mere hidtil forsømt, hvis ikke, saa ske hans Villie, thi det er den bedste, og hvad der efter den skal udrettes ved mig, bliver det nok.

[|US:184](#)Endelig ere vel to Ting ei afveien at melde: først maa Man ingeniunde blande mine omtvistelige Meninger om Vigtigheden af Mænds og Fol[|A:XXV](#)kefærds Herkomst, eller om den menneskelige Aands Ytringer efter visse aabenbare Love, med mine Udsagn om Forsyn, Tro og Kristendom; for mig ere hine Meninger afgjort Sandhed, men de trænge til Beviser, der ei her kan føres, ved Anvendelse paa det Enkelte, kan der lettelig gives dem et latterligt Udseende, og jeg vilde før aldrig have yttret dem, end at de skulde vække Fordom mod hine aabenbare Sandheder. Dog det kan de efter disse Ord ikke hos nogen Sandhedsven, og [|VU:347](#)Andre bryder jeg mig ikke om. Det er mit første og sidste Ord: jeg vil gerne lade mig kalde en Løgner, thi det er hvert Menneske ogsaa mod sin Villie, men Gud er sanddru, og hvor mine Ord bekræfte det, der er jeg ingen Løgner.

Det Andet er, at Rothe ei har været min Læremester; det kan maaske være baade behageligt og gavnligt at vide for dem, som se vor Enighed i saa mange Dele, og vil tro mig paa mit Ord. Det kan de imidlertid dristig, thi her kunde jeg ikke lyve, uden at rødme for mine Venner, som ikke var Umagen værd, aldenstund jeg istedenfor ham, der nu er mig en kær Læremester, vil nævne Andre, og ei selv beholde den Ære, kun Faa misunde mig.

Steffens var det, som først gjorde mig opmærksom paa, at Historien havde Noget at betyde. Jeg troede ikke et Ord af hvad han sagde, ja jeg lo kæk, men |A:XXVI|Ideen om Tidernes Sammenhæng og Kristus i deres Middelpunkt var dog kommet i min Sjæl, og den blev oplivet, da jeg efter Aars Forløb fandt lignende Tanker hos den mig saa kære Schiller. Ved min Hjemgang til Kristendommen og det gamle Norden, tabte jeg Verdenskrøniken hardtad ganske af Syne, men just da forberededes jeg til at betragte den fra et høiere Stade. Jeg maatte for Brødets Skyld undervise i Historien, og det var mig ret kært at drives tilbage til min kære Krønike. Hos den i det Legemlige mageløs klarøiede, og selv i det Aandelige halvseende Heeren, lærte jeg at se mig om. Han og Myller gave mig Mod til at stadfæstes i den Beskuelse af Middelalderen, som maa paatvinge sig hver vaagen, fordomsfri Grandsker; af Creuzer lærte jeg vist Adskilligt, skøndt jeg ei ret kan sige hvad, men hos Sismondi lærte jeg hvad der bør nævnes historisk Konst, thi det er visselig en Konst at tie og lade de Hensovne selv tale og færdes livlig. Heraf seer Man iblandt Andet, at jeg har ingen Skam |US:185|af mine Læremestere, om de end have lidt af mig, som de visselig har, men det er ikke saameget min, som Guds Skyld, som imidlertid var min ypperste Læremester, og naar Han kun ikke har formegen Skam af mig, da faaer det være det Samme med de Andre. Saaledes gik det til, at jeg mødtes med den gæve Tyge, thi vi |A:XXVII|dreves begge af den samme Aand, derfor maatte vi mødes, og derfor se vi Gud overalt, istedenfor at vore selvkloge Medlevende finde ham ingensteds; han maa hverken være i Himlen eller paa Jorden, hverken i Rummet eller i Tiden, der vil de raade ene, og fordi de ikke kan komme til Hans forborgne Lys, maa Han ikke heller komme til dem. En Mand af et andet Slags end baade disse og Rothe, mødte jeg samme Tid, just da jeg stod hos |VU:348|Luther, det var Friderich Schlegel. Vi sagde venlig Goddag, men i Vittenberg maatte jeg bedrøvet sige ham Farvel; jeg gik med Luther, han gik fra ham med daarlige Ukvemsord, for at bekrandse Karl den Femte og jeg veed ikke længer hvem flere af dem, der vare kloge paa Verdens Vis, lode Almuen tro, hvad Paven vilde, og misbrugte baade Sjæle og Legemer til jordiske Øiemeed. Een Ting har jeg dog denne klarøiede, men i Pantheismen hildede Mand at takke for, thi han vakte min Opmærksomhed, paa Grundforskellen mellem Lutheraner og Calvinister.

Saadan Tale om Medlevende, især i Tydskland og Danmark, vil vel allermest forbitte, ja Man kunde vel faae isinde at adle min ringe Bog til en Paskvil, men det faaer saa være i Guds Navn, jeg kan ikke Andet. Ingen skal med Ret kunne sige, at jeg har læmpet min Tale efter mine personlige Forhold: jeg har om de

nærværende som om **[A:XXVIII]**de forbigangne Mænd og Tider udsagt Bibelens Dom, med den maa de gaa i Rette, om de kan stampe imod Braadden. Man raader altid fra at skrive sin Tids Historie, og dog er det den eneste Man kan skrive nogenlunde fuldstændig, dog er det vore Medlevende vi i al Skrift nærmest maa have for Øie, og skal Noget frelse Tidsalderen, maa det være Synet af dens eget Billede. Farligt er det, naar Man vil have Verdens Venskab og frygter for dem, der ei kan slaa Sjælen ihjel; men et Venskab, som er Guds Fiendskab, vil jeg ikke eie, og Frygten aflægger jeg ved Guds Naade daglig. Selv af Retsindige kan min Adfærd miskendes, men dem beder jeg, som Skriften byder: dømmer ikke efter Skinnet, og dømmer **[US:186]**Intet for tidlig førend Herren kommer, som skal føre til Lyset, hvad som er skjult i Mørket, og aabenbare Hjerternes Raad ! Til Kristi Fiender siger jeg: Herren er min Hjælper, jeg vil ikke frygte, hvad kan et *Menneske* gøre mig? Til mit Fædreland siger jeg med Vemod: o, gid du dog vidste, endog paa denne Dag, hvad som tjener til din Fred; men nu er det skjult for dine Øine, thi du sover; vaagn op, at Kristus kan lyse for dig!!

Udbye Præstegaard.

Tiende Søndag efter Trefoldighed 1812.

1

I Fortalen til den anden Deel af hans dyrebare Værk: om Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa.

[A:1]

Første Tidsrum. Verdens Skabelses og de første 1800 Aars vigtigste Tildragelser.

[US:187]Mennesket kunde af sig selv Intet vide om Verdens Skabelse, og omendskiøndt det var muligt, at Fortællinger om de første Menneskers Hændelser kunde forplante sig fra Slægt til Slægt, maatte dog disse, saalænge de ei vare opskrevne, i Tidens Længde faa saamange Tilsætninger og Indklædninger, at det blev umuligt at adskille det Sande og det Falske fra hinanden. Imidlertid have vi dog Alle en naturlig Lyst til at vide, hvorledes Alt er blevet til, og hvad der har tildraget sig i Verdens første Tider, og vi bør takke Gud, fordi Han, som ene vidste fuldkommelig Besked, og paa hvis Sandruhed vi kunne stole, har sørget for, at vi kunne faae de ligesaa fornødne, som ønskelige Efterretninger. Den samme hellige Bog som lærer os, hvorledes vi skulle leve paa Jorden, for at være Gud velbehagelige, og komme

til ham efter Døden, *Bibelen*, giver os ogsaa en ligesaa skøn som sandfærdig Underretning om hin æld|A:2ste Tid. Moses, en hellig Mand, paa hvem Herrens Aand hvilede, har, for mere end 3000 Aar siden, samlet de gamle Sagn om Verdens Oprindelse og de første Mennesker, og af dem uddraget, hvad Aanden indvortes sagde ham, saa at være i Sandhed. Følgende er en Hovedsum af den hellige Fortælling.

I Begyndelsen var alting øde og tomt, indtil Guds Aand svævede hen over Afgrunden. Ved Herrens almægtige Ord skabtes Lyset, Himlen udspændtes og paa den sattes Solen til at lyse om Dagen og Maanen med Stierne til at skinne om Natten. Vandene fik deres Grændser, og det Tørre løftede sig. Af Jorden opvoxte Græs og Træer og Urter i mangfoldig Skikkelse; Havet fik sine Fiske og Luften de flyvende Fugle, Jorden opfyldtes af krybende og fireføddede Dyr, og alt Levende fik Evne |US:188til, at forplante sin Art paa forunderlige Maader. Allersidst paa den siette Dag blev Mennesket skabt i Guds Billede: en Mand, Adam, og en Kvinde, Eva, og dem blev givet Herredømme over alt det Levende og Livløse. Herren havde beredt Mennesket en Have i Østen, som kaldtes Eden og siden Paradis; der levede de i reent aandeligt Samfund med Gud, i Uskyldighed og Fred med sig selv, samt med Alt, hvad der omringede dem. Gud havde forbudt dem at røre Kundskabstræet paa Godt og Ondt, men af den gamle Slange lode de sig forføre til Hovmod, de vilde have en Kundskab hvorved de kunde blive deres Skabers Lige, og overtraadte hans Bud. Nu havde de |A:3tabt deres Uskyldighed, de vare i Strid med Gud, sig selv og de udvortes Ting. Møisommeligt Arbeid, Smerte og Død blev deres Lod. Adam og Eva avlede Børn i deres Lignelse, Kain og Abel vare de ældste, og hvor fordærvet Menneskets Sindelag var blevet, viste sig, da Kain dræbte sin Broder, hvis Offer Gud havde optaget naadigere, fordi det frembares med et renere Hierte. Gud skænkede Adam en Søn i Abels Sted, som kaldtes Seth, hvis Efterkommere vedbleve en tidlang, ligesom Abel, at drive et uskyldigt Hyrdeliv, og holde sig nær til Gud i Sind og Idræt, hvorfor de ogsaa kaldes Guds Børn. Kains Efterkommere lignede denne deres Stamfader, de ringeagtede Gud og hans Bud, og stræbte ene efter, at leve saa glade paa Jorden, som muligt. De dyrkede Jorden, smeddede Malm og byggede Stæder, og opfandt Strengelæg og det velklingende Vers, men da Enhver kun gjorde hvad ham lystede blev Jorden opfyldt med Vold og Uterlighed. Seths Efterkommere blandede sig efterhaanden med Kains og bleve delagtige i deres Synder, saa at der tilsidst kun fandtes een retfærdig Mand af Seths Afkom, ved Navn Noah, og ved ham lod den langmodige Gud den fordærvede Slægt formane til Omvendelse og forkynde den Ødelæggelse, som ellers maatte komme over dem; men de forhærdede sig, og ginge

trodsende denne Undergang imøde. En Vandflod overskyllede Jorden, og druknede alt Leven|A:4de som fandtes derpaa; men sin Tiener Noah med hans Familie, og nogle af Dyrene, havde Gud udfriet, i det han oplyste ham til at bygge sig et stort Skib, som kaldtes Arken, hvor han opholdt sig, indtil Jorden igen blev tør. I Forbindelse med den store Omvæltning Floden havde foraarsaget paa Jorden, foregik nu ogsaa den Forandring med Menneskelivet, at istedenfor at det hidindtil havde udstrakt sig til henimod tusinde Aar, afkortedes det nu efterhaanden saa, at hundrede og nogle Aar bleve den længste Levealder.

|US:189Noah og hans Sønner: Jafet, Sem og Kam bleve af Gud henviste til Regnbuen, som et Tegn paa, at Vandene ei tiere saaledes skulde fordærve Jorden. Trøstige begyndte de derfor at dyrke den og anvende de Kundskaber, som hos dem havde gennemlevet Syndfloden; men allerede i Noahs Dage misbrugte Endel af hans Ætmænd den gamle Verdens Konster til et Værk, som er blevet saare navnkundigt. Paa Kaldæas frugtbare Sletter vilde de bygge en stor Stad og i samme opreise et Taarn, der kunde naa til Skyerne. Denne Idræt røbede baade en formastelig Hovmod, og Attraa efter at vandre i Kainiternes fordærvelige Spor; thi ligesom Samlivet i en stor Stad var skikket til at forhøie og forfine det udvortes Vellefnet, saaledes vidste de meget vel, hvad alle følgende Tider kun have bekræftet, at store Stæder snart maa blive Sydens Hjem. Herren forstyrrede Værket ved at forvirre Tungemaalene, og nu nød|A:5tes Menneskene til at adspredde sig; de som vare nærmest i Slægt og havde fælleds Tungemaal fulgte ad, og, saaledes opstode adskillige Folkefærd, som siden atter delte sig til flere. En anden vigtig Forskiel opkom mellem Folkene, efter den Levemaade de valgte: da Nogle dyrkede Jorden, Andre nærrede sig ved Fædrift og Jagt.

Agerdyrkingen blev Grundvolden for hvad vi kalde Stater, eller saadanne Selskaber, som forbandt sig til at hielpe og forsvare hinanden, thi visse Bopæle maatte Jorddyrkerne have, de maatte bo sammen i Byer, for at kunne modstaa de Røverflokkede der vilde borttage deres Arbeides Frugt, og Byens Mure forenede paa en Maade alle deres Huse under eet. Men ligesom en saadan Mandeflok ved Agerdyrkingen udvortes sammenknyttedes nærmere, saaledes adskiltes den endnu mere indvortes ved samme; thi med den faste Eiendom udviklede Egennyttens sig: den Stærke søgte at forøge sin Formue paa den Svageres Bekostning, og den svage Fattige søgte ved Svig og Tyveri at forbedre sine Kaar. Saavel disse Bestræbelser som det tætte Samliv maatte føde mange Trætter, Forurettelser og Tvedragt og snart maatte Byernes Mure kun faaet en øde Kreds at omringe, dersom der ei til Livets og Eiendommens Sikkerhed vare blevne givne visse almindelige Bud eller Love, som

Indbyggerne maatte rette sig efter. Ogsaa maatte der være en eller Flere som vaagede over, at hver Mand skede Ret og som kunde straffe Lo|A:6venes Overtrædere; men for at Mængden skulde bekvemme sig til at erkende Lovens Forbindtlighed, maatte de tro sig forvissede om deres Visdom, og denne Tro fik de, ved at anse dem |US:190for Guddommens Villie. Kundskaben om den sande Gud, Verdens almægtige Skaber, og om den gamle Verdens Hændelser gik i Arv fra Noah; men de som ved at saae og høste, tømre sig Huse og opbygge Mure, forlyste sig i Samkvem og stride om Eiendom, fordybede sig i Jordlivet og det nærværende Øieblik, gave sig ei Stunder til at erindre det Himmelske, glemte snart den rette Sammenhæng i Sagnene om den svundne Tid. De ginge hen at tiene Himmelens Hær, som Moses vidner, Solen, som fremlokkede og modnede det fulde Kornax; Maanen, hvilken de tiltroede stor Delagtighed i Solens Kræfter, og Stjernerne, som lyste om Natten, tyktes dem mere at fortjene deres Dyrkelse, end den Usynlige; og skøndt de ei glemte ham aldeles, ærede de ham dog ikke som den eneste sande Gud; men satte Skabningen over Skaberen. Naar nu en Mand opstod imellem dem, eller kom tilreisende, som enten opvakde Forundring ved usædvanlige Sjæleevner, eller lærte et Folk noget Nyt, som gjorde dem Opholdet lettere og Livet bekvemmere, fattede de Tillid til ham, som en der var nærmere i Slægt med Guderne, antog hans Befalinger som en Guds, ja dyrkede ham endog ofte, naar han var død, som en saadan. Denne Tillid skænkede de gamle Folkefærd især Digterne, og ei uden Aarsag, thi |A:7en Digter er et Menneske, som Gud har forlenet et klarere Øie end Andre, til at opdage det guddommelige Spor, samt Evne til at meddele sine Syner i et henrivende, velklingende Sprog. Han henrives selv paa underlige Maader naar han digter; det er for ham selv, som om han lyttede til Guds Stemme i sig, og meget mere maatte da Folkene tro, at høre Guds Røst igennem ham. Hvor saadanne Digttere sang bleve de Religionens Stiftere, og indklædte de gamle Sagn i den skønne Billedkjortel, hvorved de frelsedes fra Undergang, men ogsaa forfalskedes og misforstodes end mere i de følgende Tider. Først da, naar et Folkefærd saaledes havde faaet en fast Religion og Love, som vare knyttede til den, kom de til at udgøre en ordentlig Stat, hvis Indbyggere røgtede hver sin særegne Syssel, sankedes broderlig i de fælleds Templer og strede som een Mand for Fædreland og Fædrenetro. Anderledes var det med de Flokke som kaarede Hyrdelivet, da Hiorden nærede dem og Græsset Hjorden, modtog de uden synderlig Medvirkning Alt af Guds Haand, og erkendte det; naar de vogtede og fulgte Kvæget under aaben Himmel, og naar de samledes under Teltens lignende Bue, løftede de lette Sind sig over Jorden, og Sjælen syslede gerne med

de gamle Sagn, som uforfalskede ginge i Arv. Øvrighed og Præster behøvedes |US:191ei, thi hver Husfader var sin Afkoms Konge og Præst, de adløde ham, og han offrede for dem til den Gud, som han af Fædrenes Udsagn vidste var fortørnet, men naadig. |A:8For dem kunde Bjergene beholde deres Malm og Skovene deres Træer. I gudfrygtig Enfoldighed, som Abel, Hyrdelivets Fader, vandrede de omkring uden visse Værelser og kundgjorde derved den Tro, at de her vare Gæster og Fremmede, som først bag Graven kunde naae deres Fædreneland. Det var især Sems Ætmænd der valgte denne Levemaade i Asiens milde Egne, medens Jafets Børn, med Bue og Spyd omvankede i de koldere Lande, forfulgte Stengeden paa Field og Hjorten i Dal, indtil de kede af det vilde Liv kunde komme til at bo i Sems Pauluner. Kamiterne var det, som stræbte at grundfæste sig paa Jorden i de murede Boliger, udgrove Staalet for at afnøde Jorden sin Grøde, og de Svage deres Arv, ja udhulede Skovens Stammer for at hente over det brede Hav Sølv og Guld og andre kostelige Ting, som kunde forlyste dem i Livet.

Andet Tidsrum.

Fra de ældste Rigers Stiftelse til Kristi Fødsel, Noget over 2000 Aar.

Strax efter Adspredelsen oprettede Kamiten, Nimrod, og Semiten, Assur, tvende Riger, som dog kun bestode af nogle faa Byer og deres Omegn. Nimrods Rige laa mellem Tigris og Eufrat og fik Navn efter Babel, den Stad, |A:9hvis Fuldførelse Tungemaalenes Forvirring hindrede. Det assyriske Rige laa derimod østen for Tigris og fik under Tidens Løb det saa navnkundige Ninive til Hovedstad. Det assyriske Rige skal i den ældste Tid have udstrakt sig vidt i Asien, og først efter lang Tids Forløb være blevet omstyrtet ; men hverken denne Vælde, eller omt. den hvortil vi vide, det siden for en kort Tid steg under 900 f. Salmanassar, som underkastede sig endeel af Fønisien og K. Palæstina, har været forbundet med nogen synderlig Udvikling af omt. Siæleevnerne eller Fremgang i nyttige Haandteringer. Anderledes 700 f. var det med Babylons Rige, som arvede Assyriens Magt, thi vel er K. og|US:192saa dets gamle Historie mørk, men vor Kundskab om det, paa den Tid , da det under Nebukadnesar kom til at omt. indbefatte alt Landet mellem Tigris og Middelhavet, lærer os, at 600 f. baade vare Agerdyrkning og Haandværker i driftig Gang og K. adskillige Kundskaber ikke fremmede for dem. Som de andre

afgudiske Folk dyrkede Babylonerne Himlens Hær, og da de havde den Tro, at Menneskenes Skæbne afbildedes paa Stiernehimlen, opvakte de til med Flid at agte paa Himmellens Løb og hos dem menes Astronomien at have sit Hiem. Imidlertid dyrkedes den saare tidlig og med samme Iver, skøndt ikke i samme Øiemed hos Føniserne, et lidet men mærkeligt Folk paa Middelhavets Kyst. Navnkundigst er dette Folk blevet ved sin udbredte Handel. Glas smeltede de af et Slags Sand, som fandtes i Landet, og i et Skaldyrs Vædske, som hyppig lod **A:10** sig tilsyne ved deres Kyster farvede de et Tøi, som under Navn af Purpur blev Hædersdragt for Konger og Fyrster trindt udi Landene; Arabiens kostelige Røgelsler, som skulde dufte i Kongehuse og Gudshuse, ginge og for det meste igiennem deres Hænder, og saavel disse Ting, som andre Vare, vandrede fra dem dels paa Kameler rundt i Asien, dels paa Skibene langs ad Middelhavets Kyster. Dog de dristige Sømænd som stævnede ud fra Havnene Tyrus og Sidon, standsedes ei af Herkules Støtter, men giennemseilede det atlantiske Hav og vovede sig ind i Østersøens Bugt. Paa disse Kyster tilbyttede de sig det dyrebare Rav, fra Bretland hentede de Tin, og Sølv udgrove de i Mængde af Spaniens Bjerge. Et saadant Folk, som uden Kompas omflakkede paa Havet maatte nøie mærke paa Stiernernes Plads og Gang, for af dem at veiledes om Natten; og uden Bogstavskrift og Regnekunst kunde en saa udbredt Handel ikke drives. Nogen Kundskab om de menneskelige Sysler maatte de bringe til de fremmede Lande, og megen maatte de samle. Pragt og Overdaad maatte ogsaa, som Rigdommens naturlige Børn, trives hos dem og igen avle adskillige Konster; men ædle Følelser og ophøiede Forestillinger om Guddommen ville vi forgæves søge hos disse jordisksindede Købmænd. Kundskaben om den sande Gud synes hos dem ganske forsvundet; ingen Digter lod sin Stemme høre og Ingen opoffrede den Tid paa Videnskaberne, som maatte synes langt bedre anvendt til at erhverve Rigdom og tilfredstille sine Lyster. Et **A:11** saadant Folk maatte snart vorde udmarvet og blødagtigt. Tyrus, som var yngre end Sidon var den eneste Fønisiske Stad som modstod Salmanassar, men indtoges af Nebukadnezar.

US:193 Et tredie Folk af Kams afgudiske og jordisksindede Stamme var: Ægypterne. Efter Moses's Vidnesbyrd nedstammede de fra Kams Søn, Misraim, og havde meget tidlig en ordentlig Statsindretning, hvilket ei maa tilskrives Folkets Kløgt, men dels Landets særegne Vilkaar og dels Indvandringen af en Stamme fra et mere oplyst fremmed Land. Det synes rimeligt, at Noah selv, af Mishag over sine Ætmænds Vanart, har skilt sig fra den store Flok endnu før Taarnbygningen i Babel, og de overordentlige Kundskaber baade i guddommelige og menneskelige Ting, som

fra ældgammel Tid ere i Skrift opbevarede hos Hinduerne, saavelsom disses fuldkomne Sprog, lade formode, at han har fæstet sin Bopæl i Indien. Herfra udgik udentvivel tidlig en Stamme til Kina og en anden til Ætiopien, og en Aflægger af den sidste synes at være indvandret i Ægypten. Udrustede med nøiagtig Kundskab om Livets Sysler og den bekvemmeste Maade at drive dem paa, maatte det være let for disse Fremmede at faae Herredømme over Landets raa Indbyggere, og da det tyktes skabt til et Kornland, gjorde de Agerdyrkningen til Middelpunkten, hvorom alle Indretninger dreiede sig. Det har sig nemlig ei med Ægypten, som med andre Lande, at Jordan møi|A:12sommelig maa pløies og røgtes, og endda vederkvæges af Regnen paa visse Tider, om Sæden skal trives; men Nilfloden gaaer hvert Aar over sine Bredder og tilbereder Jordan saaledes, at Sæden kun behøver at udstrøes, for at voxer og bære mangefold Frugt. Denne synderlige Velgerning tilskreve Ægypterne dog ei Altings usynlige Skaber, men gjorde Solen og Nilen, Jordan som bar Kornet og Oxen som tærskede det, til deres Guder. Uvist, men rimeligt er det, at hine Fremmede havde renere Kundskab om de guddommelige Ting; men da det kun var dem om at giøre, i Magt at fortære Landets Fedme, dulgte de Kundskaben saa nøie, at den snart uddøde i deres egen Stamme. Vel meente de at naae det dobbelte Øiemed, deres egen Stammes Oplysning og Folkets Vankundighed, ved at opbevare deres Kundskaber saavel om Guddommen, som i Videnskab, ved en dunkel Billedskrift, men de betænkte ei, at den naturlige Udartning hos en afsondret Stamme og Fordybelsen i det blot Jordiske som Hovedsag, maatte under Tidsløbet berøve deres Afkom baade Evne og Villie til at forstaae og forplante den skiulte Visdom. Længe raadte Præsterne; og Kongerne, eller som de kaldtes, Faraonerne, vare at agte som deres Fuldmægtige; men med deres Forstand og Indsigt maatte ogsaa deres Magt efterhaanden svækkes. Allerede omt. den store |US:194Erobrer, Sesostris, gjorde sig uafhængig ved at 1500 f. indrette en egen Krigerkaste, der som en staaende Hær gav K. |A:13ham Magten i Haand, og skiøndt Præsterne efter hans Død tilbagevandt en Del af dens Anseelse, bleve de dog aldrig mere fuldelig Kongernes Herrer. Ganske gik derimod denne Magt til Grunde, da Psammetik ved fremmede Leietroppers Hjælp opsvang sig paa Tronen og omgærdede den med en Livvagt af omt. Græker. Fra den Tid lignede Ægypten ei længere sig selv; de 700 hidtil spærrede Havne aabnedes for andre Folkefærds Skibe, græsk Sprog og græsk Levemaade udbredte sig i Landet og Kongerne stræbte at erobre Middelhavets østlige rige Kyster. Dog, førend Ægypterne rolige kunde se deres ældgamle Indretninger kuldkastes, og fremmede Drabantere i Kongens Gaard og fremmed Pragt i hans Sale, maatte de have forloret den

Kraft, der maa bo i et selvstændigt Folk, og at det virkelig var saa, lod sig snart udvortes tilsyne, thi Riget blev allerede afhængigt af Babylonierne og aldeles erobret af et andet Folk, som 100 Aar senere kom til Herredømmet i Asien.

omt.
520 f.

Selv ansaa Ægypterne sig for de viseste af alle Mennesker, men al den Visdom som i deres Historie lader sig tilsyne, er Bekendskabet med de Ting der kunne tjene til jordisk Nytte og legemlig Fornøjelse. De havde saa lavt et Begreb om Menneskeaaanden, at de troede den foer i et Dyr naar Liget raadnede, og stræbte derfor ved Balsamering at vedligeholde en kummerlig Forening. Efter en lignende livløs Udødelighed stræbte Kongerne og Folket ved at opreise uhyre Stenbygninger, som kaldes Pyramider og have trodset Tiderne, men ere et Vidnesbyrd mere om, at Ægypterne vare det mest legemlige af alle Folkefærd. Legemsstyrke og Indsigt i Maalekonsten og Bevægelsens Love udfordredes til at reise disse konstige Klippestykker; men ingen kunde ville det uden det Folk, der dyrkede Jordan som Gud, ringeagtede Strængeleg, manglede Digtekonst og Forstand paa aandig Skønhed og Storhed.

Det Folk som indtog Ægypten var Perserne. De nedstammede fra Sems Søn, Elam, og bevarede længe Stammefædrenes rene Begreber om den eneste sande Gud, og selv i den Troesbygning, som de tillægge en Zoroaster, finde vi baade Afsky for Billeddyrkelse, som de tydeligste Spor af en sund Lære. Det var disse Biergboeres faste Tro, at de ved Tarvelighed, Arbeidsomhed og et gudhengivent Sindelag kunde befordre det gode Væsens Seier over det Onde og derfor stode de som kraftfulde Mænd, medens deres Naboer, Mederne, og næsten alle Mellemasiens andre Folkefærd, ved Overdaad og Vellyst vare nedsjunkne i Blødhed og svag Dorskhed. Ved at indlemmes i det mediske Rige, lærte de desbedre at kende dets Svaghed og da de paa den Tid begyndte at fordærves, higede de efter at udbrede deres egen, istedenfor Lysets Magt. En af deres Høvdinger, den retskafne djærve og kloge Cyrus gjorde ei allene sit Fædreland uafhængigt, men omstyrkede endog baade det mediske og det babyloniske Rige og blev derved Herre over alt Landet mellem Indus og Middelhavet. Ogsaa Lilleasien, som nu var samlet i det lydiske Rige maatte underkaste sig, og dets sidste Konge: Krøsus, lære, hvor usikker den Magt er, som kun hviler paa Guld; thi paa det havde han ene stolet. Kambyses, en Søn af Cyrus, forøgede Perserrigets Udstrækning med Ægypten; men dets rette Grundvold: Persernes Dyd og Tapperhed, undergroves daglig: thi ligesom det var den voxne Attraa efter jordiske Ting, som uddrev dem fra deres Bierge, nedsvælgede de og flux den søde Gift som havde fortæret de Overvundnes Marv, og bortødslede saaledes den Kraft der havde gjort dem til Seierherrer. Saavel deres

omt.
550 f.
K.

Svækkelse, som de øvrige Asiaters fuldkomne Svaghed lod sig aabenbar tilsyne i Krigen som førtes med Grækerne.

Grækenland beboedes i den ældste Tid af Pelasger og Hellener: Jafets Afkom. En Ægypter, Cecrops, og en Fønicier, omt. 1500.
Kadmus, lærte Landets Hyrder og Jægere, Agerdyrkning, Afguderi og Bygningskunst, og nu dannede sig efterhaanden adskillige Stater. Den første store Bedrift, deres Sagn omtale, er et Søtog til Kolkis ved det sorte Hav, som kaldes det argonautiske efter Skibet Argo, og anførtes af den thessaliske Prinds: Jason. Med megen Helteros og stort Bytte vendte de kække Høvdinge tilbage, men dog er denne Færd kun at agte som Indgang til det store Skuespil, deres Sønner med flere Ædlinge, 50 Aar senere skulde opføre. Paa Lilleasiens nordvestlige Kyst laa et gammelt mægtigt **A:16**Rige: det Trojanske og En af dets Konger, Ilus, af hvem Hovedstaden fik Navnet Ilium, fordrev en asiatisk Høvding: Tantalus, men dennes Søn Pelops blev saa mægtig i det sydlige Grækenland, at Halvøen efter ham blev kaldet Pelopones. Hans Sønesønner vare Agamemnon og Menelaus, hvilken sidste, mellem talrige Beilere, kaaredes til Mand af den lakoniske Kongedatter: Helena, en fager Mø som er blevet den navnkundigste af alle Hedenolds Kvinder. Lokket og bortført af Trojas Kongesøn: Paris, flokkedes nu Helte og Skarer, for at hevne Fornærmelsen og ødelægge Troja. Med 100000 **US:196**Krigsmænd stævnede Snekkerne over Havet, og Hovedbanneret var hos Agamemnon Folkenes Konge; men ei blev han derfor den ypperste i Idræt eller Eftermæle. Fremmerst i Striden gik Akilles, Diomedes og Ajax; den kløgtige og raadsnilde Odysseus ledte Hæren og den gamle Nestor lægede med honningsøde Ord Heltenes forbittrede Hierter. Ti Aar forgik og Ilium stod urokket; thi ei sielden opkom Splid i Grækernes Leir, Trojas gamle Konge, Priamus, blev hjulpet af alle Lilleasiens Folk, og i Hector havde han en Søn, hvis Manddom var ligesaa farlig for Grækenland, som hans Broders fagre Skikkelse for Helena og Ilium. Endelig faldt Hector for Akilles Haand, og skøndt denne ei længe overlevede sin Bedrift, skøndt mange af Grækenlands Helte vare faldne, mægtede dog den saagodt som høvdingløse Stad ei at modstaa de Overblevnes Vaaben og Kløgt. Ilium faldt og tunge **A:17**af det rige Bytte hastede Skibene hjemad; men Storme adspredte dem, sænkede mange, og omdrevede de andre, vidt paa det brede Hav. Ti Aar maatte saaledes Odysseus, trods al sin Kløgt, omflakke før han naaede Ithaka, sin Fædreneø, og Penelope, sin trofaste Dronning; men stor var hans Løn, thi hans Navn og hans Færd ere blevne Efterslægterne overleverede i deilige Sange, som tillægges en gammel Digter: Homeros. Odysseens Sanger skal ogsaa have digtet Iliaden, det andet Kvad, som, ved at besyngte en Tvist mellem Agamemnon og Akilleus

med dens bedrøvelige Følger, nu hartad i tre Aartusinder har i hæderfuldt Minde bevaret de Heltes Navne og Idrætter som strede ved Troja. Disse beundringsværdige Digte ere ei frembragte i det egenlige Grækenland, men paa Lilleasiens Kyst, hvorhen adskillige græske Flokke, som trængtes i Fædrelandet, efter det trojanske Tog hendroge erhvervede stor Rigdom ved udbredt Søhandel, og megen Berømmelse ved deres aandige Fortrin. Dog Vellyst og Overdaad fordærvede og svækkede dem snart, deres Digtere misbrugte deres herlige Gaver til at lovsynge og forgude det Jordiske, og alle Stæderne maatte underkaste sig Cyrus. Under Darius Hystaspis gjorde de Opstand og gave derved Anledning til den lange Kamp mellem Perser og Græker. De europæiske Græker vare, efter det trojanske Tog og deres Brødres Udvandring, nedsjunkne i en aandelig Slummer, hvoraf de dog igjen for en kort Tid opvaagnede. |A:18 Af de Helleniske Stammer havde Dorerne faaet Overhaand paa Peloponnes, Ionerne havde forenet sig med Pelasgernes Efterkommere i Attika; og hos begge Stammer fremstode store Lovgivere, som ved at dæmpe de indvortes Stridigheder og knytte Borgerne nærmere |US:197 sammen, lagde Grunden til en ny Virksomhed. I den doriske Stad Sparta paa Peloponnes, fremstod Lykurg af den heraklidiske Kongeslægt, som i to Aarhundreder havde hersket der, og gav Staten en Forfatning, hvis Virksomhed og Varighed har gjort den saare navnkundig. At vedligeholde og om muligt forstærke den gamle doriske Tapperhed, og at sætte alle Borgernes Kræfter i Fædrestadens Tjeneste, var hans Maal; derfor ophævedes Eiendom, Guld og Sølv bandlystes med al Pragt og Overdaad, og fra Barndommen af dannedes Alle til Haardførhed, Djærvhed og ubetinget Lydighed mod Love og Foresatte. Øiemedet opnaaedes, og snart blev Sparta Halvøens Herskerinde; men denne unaturlige Styrke kunde ei fremelskes uden at berøve Hjertets helligste Følelser deres Næring; og mange Tusinde, de saakaldte Heloter, maatte hensukke Livet i den haardeste Trældom, for at Spartas Borgere, der agtede det under deres Værdighed selv at dyrke Jorden og drive anden stille Haandtering, kunde sysle med Vaaben og i uretfærdige Krige undertvinge Nabofolkene. Grækenlands anden Hovedstad, Athenen, havde kort før den trojanske Krig havt en Konge: Theseus, hvis Statsindretning var ligesaa mærkelig som hans Heltebedrifter store; men siden var Kongeværdigheden blevet afskaffet, og saavel Stridigheder mellem Adelen eller de Velbaarne indbyrdes, som den Undertrykkelse de Ringere maatte lide, lammede og ødte Statens Kraft. Paa begge Dele stræbte den vise Solon at raade Bod ved at foretage en passelig Deling af Magten mellem Adel og Folk; men den nærmeste Følge var, at det gensidige Had udbrød i Voldsomhed og Almuens Høvding

Fra

1100 til

900 f.

K.

omt.

900 f.

K.

omt.

1050 f.

K.

omt.

600 f.

K.

Pisistratus fik derved Leilighed til at blive Stadens Herre. Denne stadfæstede imidlertid den Solonske Forfatning, og da Athenienserne igen fik deres Frihed, sporedes tydelig dens omf. 510 f. K. fordeelagtige Virkninger, og de begyndte at blive hvad Byens Leie og deres særegne Anlæg spaaede Solon, driftige Sømænd, Mestere i alle de bekendte Konster, Videnskabernes Fosterfædre og Smagens Dommere. Sømænd bleve de først, og vovede med deres Flaade at understøtte de asiatiske Græker mod Perserkongen. Den forbittrede Darius udsendte en Flaade, hvis 100000 Stridsmænd skulde forvandle Athenen til en Grusdyng; men paa Marathons Sletter viste Athenienserne Miltiades og hans 10000 kække Vaabenbrødre, hvor lidet en talrig Trælleflok, der fremdrives med Svøben, mægter at udrette mod et ringe Antal Mænd, der med Glæde offre Liv og Blod for Frihed og Fædreland. 489. Denne Skamplet paa Perserhavnet agtede **A:20** Serxes, en Søn af Darius, igen at **US:198** aftvætte, og drog selv over Hellespont med en sammendreven Skare, i hvilken der i det mindste var over een Million vaabenføre Mænd; medens en Flaade paa 1200 Skibe skjulte Havet for Grækernes Øine. Uhindret oversvømmede Perserhæren Thessalien, og da selv Theben, Bøotiens mægtigste Stat, var feig og troløs nok til ved Sendebud at give sig ham i Vold, haabede han uden Modstand at holde sit Indtog i Athenen og Sparta, medens hans Flaade rensede Havet. Dog anderledes var det besluttet i Hans Raad, som altid stod det Folk bi mod Voldsmænd, der var skikket til at leve og virke selvstændigt. Vel vare Grækenlands mange Smaastater, og især Athen og Sparta, misundelige paa hinanden; men det fælleds Tungemaal, den fælleds Gudsdyrkelse og det fælleds Udspring fra Heltestammer, hvis Bedrifter vare deres Stolthed, gjorde dog at de ansaae sig for eet Folk, og mod en udvortes Fiende gjorde fælleds Sag. Alle Stæders Skibe forenede sig med Athenens for at forsvare Sundet ved Eubøa, og den heltemodige Spartas Konge: Leonidas, vovede, med 8000 Græker, at stille sig ved det snevre Bjergpas: Thermopylæ, og forbyde Serxes Indgangen i Mellemgrækenland. Forgæves ødslede Perserkongen med Løfter og Trudslers, forgæves opoffrede han Tusinder af sine Tapperste; indtil en Forræder viste ham en Sti over Øtas Bjerge. Underrettede herom, drog de fleste Græker hjem, **A:21** men Leonidas med sine Spartaner besluttede at offre sig for Grækenlands Frihed, og efter at have gjort Underværker af Tapperhed, faldt de alle uden at vige. Serxes drog til Athenen, og brændte de tomme Huse; men 480. da han kort efter med sin Flaade vilde tilintetgjøre Grækernes Skibe ved Salamis, hvorhen de efter en hæderlig Kamp vare seilede, mærkede han, at det ei var af Rædsel, Athenienserne havde forladt deres By; thi her kæmpede de under Themistokles saaledes i Grækernes Spidse, at Perserflaaden, meer end halv

ødelagt, maatte tage Flugten over Havet. Ydmyget og bange hastede Perserkongen hjem til sit Pallads, hvor han det følgende Aar fik det dobbelte Sørgebudskab, at paa en og samme Dag var den store Landhær, han efterlod i Grækenland, tilintetgjort ved Plataea, og Flaadens Levninger opbrændte ved Mykale: et Forbjerg paa Lilleasiens Kyst. De asiatiske Græker gave sig nu under Athenens Beskyttelse, og betalte de Skibe, hvormed denne Stat vandt Herredømmet paa det ægeiske Hav og over de græske Stæder paa Traciens og Macedoniens Kyster, et Herredømme, de hovmodige Perserkonger selv saae sig nødte til at erkende.

|US:199 Saamegen Hæder Grækerne imidlertid i denne Krig indhøstede, bidrog den dog paa adskillige Maader til at undergrave deres Dyder og Enighed, Frihed og Kraft, og blev derfor den sidste hæderlige, de førte. Da Krigens Skueplads forfløttedes til Havet og Asien, **|A:22**maatte Athenienserne, som den mægtigste Sømagt, nødvendig faae den Overanførsel, Spartanerne hidtil havde havt, ligesom dette igien maatte hos disse stolte Krigere vække den høieste Misundelse, og gøre al Enighed mellem Grækenlands Hovedstater umulig. Athenens Borgere behandlede deres rige, men blødagtige Forbundne, som Undersaatter, og overlode sig til al den Pragt, Overdaad og sandselige Nydelse, der kunde købes for det aftvungne Guld. Herved svækkedes daglig den indvortes Kraft, og da Uenigheden med Sparta udbrød til Krig, gjorde ikke allene næsten hele 431. Grækenland fælleds Sag mod det overmodige Athenen; men denne Stad havde selv i sine Bundsforvandte ligesaa mange hemmelige Fiender. I 27 Aar førtes denne, saakaldte peloponesiske, Krig næsten uafbrudt, og skøndt Lykken var ustadig, seirede dog Sparta tilsidst, og det indtagne Athenen maatte uden Flaade og Mure give sig i Spartas Vold. 404. f.

Saaledes mistede Athenen den Glands, hvormed det hartad i K. 80 Aar havde brammet; men det havde i denne Tid erhvervet sig en mere uforgængelig, som endnu efter mere end 2000 Aar omstraaler dens Minde og gør dens Grusdyngte mærkeligere end de Stæder, der som Landets og Havets Herskerinder prange med Slotte og Palladser: denne Glands skylder Athenen de mange sindrige og kløgtige Mænd, som i en kort Tid opvokste, kappedes og afløste hinanden indenfor dens Mure. Medens Mil**|A:23**tiades, hans Søn Cimon, og Themistokles sankede blodige Laurbær, flettede Digteren Æschylos sig en ligesaa uforvisnelig Krands ved sine dramatiske Digte. Det Slags Digtere der ligne denne berømte Forgænger, lægge især an paa at fremstille berømte Mennesker og mærkelige Tildragelser fra en forsvundet Tid, i en Række af Samtaler, saa livagtig, som om hine endnu levede, og disse just nu foregik. For at gøre Alt endnu mere nærværende, fremgik Mennesker, som havde Anlæg til at efterligne Andre, talede og

handlede i de Hedenfarnes Navn, og dannede saaledes hvad vi kalde Skuespil. Saaledes at beskue de oplivede Skygger af store Mænd, kan være saare skikket til at vække en ædel Higen efter at ligne dem, og opløfte Sindet over det Legemlige. Af dem som traadte i Æschyls Fodspor, overgik ham i kunstig S sammensætning, men bleve hans Under|US:200mænd i Kraft og ophøiede Følelser, ere Sophokles og Euripides blevne de berømteste. Samtidig med den Sidste var under den peloponesiske Krig Aristofanes, som i sine Dramatiske Digte, der kaldes Komedier, udstillede sin Tids Daarlighed men ogsaa en Del af sine Medborgere til Latter. Kun i en fordærvet Tidsalder er det at Digtekonsten maa vorde et Tugtens Ris, isteden for et Guddomsspeil, og de hellige Følelsers Tolk; thi Spot er en ond Urt, som kun vokser paa Kærligheds Grav. Indvortes beslægtede med hine Digtere vare Billedhuggerne, som forstode i Marmor at udhugge Billeder, der ei |A:24allene havde Menneskelignelse, og i Aasynet de samme Kendemærker, som levende Mennesker, naar Noget rører sig stærkt i deres Indvortes, men endog vare langt deiligere end noget enkelt Menneske. Den berømteste af disse Kunstnere var ogsaa en Athenienser ved Navn Phidias. Vist nok vidne saadanne Værker om, at en Ahnelse af og Stræben efter noget Overjordisk har levet i Kunstnerens Sjæl, og det Samme kunde vel ved Beskuelsen vækkes hos andre som vare skikkede til at modtage saadanne Indtryk; men kun i en Tidsalder, da Troen paa den usynlige Guddom er blevet sjelden og lunken, længes man efter synlige Billeder, og enten staa de der til blot Øienslyst eller de lokke til det groveste Afguderi: at tilbede et livløst Menneskeværk. Medens disse Digtere og Kunstnere stræbte ligesom at nedmane det Guddommelige til Jorden, og opmane det Jordede af Graven, og udsmykke Alt med de fagreste Klædemon, stræbte andre Mænd ligefrem og sanddru at fortælle hvad som skeet var i den fremfarne Tid, og den første berømte imellem disse var Doreren Herodotos fra Lilleasien. Man kalder ham med Føie Historiens Fader; thi med Forstand og Æmhed opfostrede han den Spæde: med opmærksomt Øre sankede han de gamle Sagn trindt i Landene, fortalte paa ukunstlet og trohjertig Maade, og tillagde da sit Skøn om hvad ham tyktes rimeligst at være; men overalt saae og bøiede han sig for den usynlige Finger, som styrer Tidernes Gang og Menneskets Idrætter. Ved at høre ham oplæse sin Historie om Perser |A:25og Græker og alle de Folkefærd, som havde havt med dem at bestille, opvakte Athenienserens Thucydides til at beile til den Hæder som vederfoer hans Forgænger; baade hos sine Samtidige og hos Efterkommerne naaede han sit Maal; men hans Øie saae intet Guddomsspor i Tingenes Omskiftelser, og ligesom han overalt kun saae Virkninger af Mandevind, sammensatte han og sin

Fortælling saa konstig og indviklet, at megen Kløgt udkrævedes til at forstaae ham. |US:201|Aandelig Frænde var han af de Mænd, som ved Grublen prøvede paa at opdage Altings Grund, udgrunde Verdens, og fremfor alt Menneskets, Oprindelse, Natur og Bestemmelse, og som derfor kaldes Philosopher eller Viisdommens Venner. Athenienserne Sokrates og Plato ere blevne de navnkundigste; men med al deres Kløgt udfandt de kun, hvad de oprigtig bekendte: at de Intet vidste om det Usynlige, og at Ingen uden en Gud kunde adsprede det Mørke, som paa Tidens og Jordlivets Grændser standsede hvert dødeligt Øie. Dog, det tyktes de at vide for Sandhed, at Menneskene skulde agte Sjælen langt høiere end Legemet med Alt hvori det fandt Behag, og føre et ærbart og dydigt Liv, som de der haabede efter Døden at komme i Samfund med høiere, renere Aander; men herom talte de næsten kun til døve Øren; og medens nogle Faa opvakte til at gruble, hengav Mængden sig saameget tryggere til sine Attraaer, da selv hine Vise intet Vist kunde udsige om det Gud|A:26|dommelige og Livet paa hin Side Graven. Mere opmærksomme vare Athenienserne vel paa Digternes Kvad og Konstnernes Værker; men kun for at more sig, ei for at opløftes; og godtgjorde det ved den sorteste Utaknemmelighed mod alle dem af deres udmærkede Landsmænd, der ei vilde bruge lave Konstgreb til at vinde og bevare deres Yndest: Miltiades døde i Fængsel, Themistokles og Cimon lønnedes med Forviisning, Æschylos med Ringeagt og Sokrates med Giftbægeret.

Dette Lasternes Aag blev langvarigere, end det Sparta paalagde Athenienserne, thi hint elskede, dette hadede de, og endnu var ei al Kraften bortdampet: de 30 Tyranner, som vare satte over Staden, udjoges efter et Aars Forløb af Thrasybulus, og snart fik Sparta andet at gøre, end at give Athenen Love. Da Spartanerne vare blevne baade de europæiske og asiatiske Grækers Herrer, tyktes det dem for tungt at frasige sig den Rigdom, Pragt og Overdaad, de fandt hos deres Undergivne, og derved lokkedes dobbelt til at deeltage i. Efterhaanden tabte Lykurgs Love deres Gyldighed, og Følgen blev dels, at Kraften formindskedes, og dels at Sparta ved Udsuelser og Uretfærdighed overalt ophidsede Gemytterne mod sig. Dette viste sig tydelig, da Spartanerne havde indviklet sig i en Krig med Perserne; thi medens den tappre Konge Agesilaus rystede Perserkongens Trone i Asien, blev det saare let for dennes Sendebud at stifte et For|A:27|bund mod dem i Grækenland selv. Athenienserne Konon, der var sat over Perserkongens Flaade, tilintetgjorde i et eneste Søslag Spartas Herredømme paa Havet og Asiens Kyst, |US:202|og længe blev den nu ei heller Fastlandets Dronning. Den Stat som styrkede dens Trone, var Theben i Bøotien, som i mange Aarhundreder havde ligget i Dvale, og nu vaagnede øiebliklig kun

for at revse den Overmodige. Spartanerne havde lumskelig midt i Fred overrumplet Thebens Borg Kadmea, men udjoges igen af nogle Landflygtige under den kække Pelopidas's Anførsel, og snart kom en anden Thebaner tilsyne, som gæstede dem i Peloponnes, og fravristede dem det Jernspir, hvormed de saalænge havde behersket denne Halvø. Heltens Navn var Epaminondas, men da han fandt sin Død paa den samme Mantineas Valplads, hvor Spartas Magt begroves, var ogsaa Thebens Overvægt forbi, og alle græske Stater vare i udvortes Magt, som i Fordærvelse, hinanden lige. Just nu besteg Filip, en ligesaa snedig som tapper Mand, Tronen i Grækenlands nordlige Naborige: Macedonien. Han var opfostret af Epaminondas, kendte nøie Grækernes lave Trællesind, men ogsaa deres barnagtige Forgudelse af et Frihedsord, og grundede derpaa sin Plan til deres Undertvingelse. Athenen, hvis Mure Konon atter havde opbyggt, som paa ny havde faaet en Flaade, som herskede over en Del af Stæderne paa Macedoniens Kyst, og hos hvem de store Mænds sidste Børn endnu næredede Gnister af den slukte Lue, var den eneste Stat, hvis Modstand han frygtede, men endel af de mest formaende Mænd underkøbte han, og de Øvrige dyssede han i Søvn ved Smiger, indtil han troede sig stærk nok til aftage Masken. Een Mand havde imidlertid Athenen dog, hvis Øie ei blændedes af Guldets Glands, eller omtaagedes af Smigerdunsten, og denne Gæve var Taleren Demostenes. Det var hans Livs Øiemed at afsløre Filips rænkefulde Anlæg, og indgyde sine Landsmænd Fædrenes ophøiede Sindelag, og skøndt det Sidste ei kunde opnaaes, da han ei kunde opmane den døde Tro og Kraft, bragte dog hans Tordenrøst selv Filip til at skælv i det fjerne Pella, ligesom den uddrev Borgerne med Vaaben i Haand af Athenens Porte, da Filip med en Hær nærmede sig dens Landemærker. Ved Kæronea stod et Slag, hvor mange Athenienser fornyede Mindet om hine Dage ved Marathon, Salamis og Plataea; men Filip seirede, og Demostenes holdt paa eengang sine faldne Landsmænds og den græske Friheds Ligtale.

362 f.

K.

338 f.

K.

Alle græske Stater undtagen Sparta, som blev staaende med afmægtig Trods, underkastede sig Filip og udnævned ham til Anfører paa et Persertog, som han foreslog, men denne mere glimrende end vanskelige Daad var forbeholdt hans Søn: Alex; thi selv myrdedes han under Tilberedelserne. De Asiater, over hvilke Cyrus saa let seirede, vare gennem de to forløbne Aarhundreder endnu blevne uslere paa Sjæl og Legeme, og Perserne havde af al Magt stræbt at vorde deres Lige. Lige siden Darius Hystaspis havde der siddet elendige Fyrster paa Tronen, som hendøsed Livet i dorsk Vellevnet og Pragt, medens Statholderne udsuede Landskaberne, gjorde hyppig Opstand, og maatte enten købes til at gøre Fred eller lønlig ryddes af Veien.

Nu regerede Darius Kodomannus, og skøndt han i visse Maader var dueligere end hans Formænd, var dog den Modstand, han med sine talrige Flokke udmarvede Trælle, kunde gøre de faa men tappre Macedonier med den djærve, krigskyndige Alexander i Spidsen, kun saare ringe: Kronen mistede han i Slaget ved Arbela, og Livet kort efter, ved en Statholders Forræderi. Alexander underlagde sig ei allene det uhyre Perserrige; men fortsatte endog sine Erobringer langt Østen for Indus, og i trende Verdens Parter er hans Navn lige til denne Dag blevet berømt. Dog, som et Stjerneskud forsvandt dette store Monarki; thi Drukkenskab og et voldsomt Gemyt bragte snart Alexander i Graven, og Riget blev en blodig Tumbleplads for hans herskesyge Ministre og Generaler. Efter lang Strid, og efterat hele Alexanders Slægt var udryddet, deltes Landene i trende Riger: det Macedoniske i Europa, det Syriske i Asien og det Ægyptiske i Afrika.

omt.

Medens alt dette tildrog sig i Asien, Afrika og det sydostlige Europa, opvoxte en Stat i Sydvest, som var bestemt til at vorde den hele da bekendte Verdens Herskerinde. I Byen **A:30**Albalonga regerede Konger, som førte deres Stamtavle op til den trojanske Prinds Æneas, der skulde være kommet did efter Trojas Undergang, og en af disse Kongers Dattersøn. Romulus anlagde i Spidsen for 3000 Mand en ringe By, hvilken han efter sig kaldte Rom. Endnu efter 250 Aars Forløb hørte den til Italiens ubetydelige Stater; men i Darius Hystaspis's Dage foregik en Omvæltning i Bestyrelsen, som blev Begyndelsen til Romerfolkets daadfulde Liv. Den syvende og sidste Konge, Tarkvin, som ved sin Hovmod og Voldsomhed havde gjort sig forhad, blev tilligemed sine Sønner udjaget, Kongeværdigheden afskaffedes, og Regeringen kom i Hænderne paa et Senat (en Raadsforsamling) af nogle hundrede Mænd, og tvende saakaldte Consuler, som aarlig omskiftedes. Saavel Consulerne som Statens øvrige Embedsmænd bleve valgte paa almindelige Folkemøder (Comitier), men bleve ene tagne af visse Slægter, som ogsaa havde den egenlige Valgret. Disse saakaldte patriciske Slægter nedstammede maaskee fra de Græker, som før Romulus beboede Roms Grund, og havde derfor ved større Indsigter lige fra Byens Bygning hævdet sig en Overvægt som enkelte Konger vel nedtrykte, men kunde dog ei tilintetgøre. Disse Patricier vare ogsaa blevne de Rigeste, og mange vare de Maader, paa hvilke Almuen af dem undertryktes og udsuedes. Den Tvedragtsaand, som herved næredes, spaaede **A:31**Staten hverken et langt eller kraftfuldt Liv; men da Almuen meget snart tiltvang sig mægtige Beskyttere, som kaldtes Tribuner, opkom efterhaanden mere Ligevægt: de Uadelige (Plebeierne) fik Adgang til de høie Embeder, og skøndt Striden aldrig ophørte, tjente den dog fra nu

300 f.

K.

omt.

753 f. K.

363 f.

af længe mere til at vække Kappelyst og holde Folket vaagent, end K.
til at svække Kraften eller hindre dens Yttringer. Mellemitalien
var delt i mange smaa indbyrdes uenige Stater, af hvilke de
krigerske Romere indtog den ene efter den anden, og det blev
saaledes stedse mere umuligt for den enkelte at værge sig. Vel var
Etruskerne et mægtigt Folk, men deres Daadstid var omme før
Roms begyndte; Handelen havde gjort dem rige, Rigdommen
overdaadige og Overdaadigheden blødagtige; deres tolv
forbundne Stæder stode ei hinanden bi og indtoges særskilt af
Romerne. Saaledes kom det sig, at Romerne i Alexander den
Stores Tid alt vare Eneherrer i Mellemitalien og krigede heldig
med Samniterne, Nedreitaliens mægtigste Folk. I trede Krige omt. fra
bleve Samniterne, tilligemed den Rad af græske Plantestæder, 340 til
som fandtes paa Kysten, undertvungne, men skøndt disse 270 f.
Stæders blødagtige Indvaanere ei mægtede at gøre synderlig K.
Modstand, blev Krigen med en af dem, dog saare farlig for Rom.
Det var Tarent, som kaldte den Tids navnkundigste Krigshøvding,
Epiroternes Konge, Pyrrhus, til Hjelp, og ham lykkedes det
virkelig ved sin overlegne græske Krigskonst og sine Elefanter at
A:32 overvinde Romerne: men de tabte derfor ikke Modet, og
Udgangen blev, at Pyrrhus maatte forlade Nedreitalien, som
derpaa aldeles maatte underkaste sig. Nu higede Romerne efter
Besiddelsen af Middelhavets Øer, især det frugtbare Sicilien, men
her fandt de en mægtig Fiende at bestride, nemlig
Kartaginenserne. Disses Hovedstad, Kartago, laae paa Afrikas
Nordkyst, og var mere end hundrede Aar før Roms Bygning,
anlagt af den fønisiske Prindsesse Dido, som i Spidsen for en Flok
Misfornøiede var udvandret fra Tyrus. Ved udbredt Handel var
dens Rigdom og Magt blevet saare stor, og foruden en betydelig
Landstrækning **US:205** i Afrika, beherskede den Sardinien og
Middelhavets andre Øer paa Sicilien nær. Ogsaa paa denne Ø
havde Kartaginenserne tidlig sat sig fast; men Grækerne havde
ogsaa anlagt Plantestæder her, og en af disse: Syrakus, var saa
mægtig, at den i mere end 200 Aar tilintetgjorde alle
Kartaginensernes Forsøg paa at fuldende Øens Erobring. Ved
Enden af dette Tidsløb var vel Syrakuses Magt forbi, men nu kom
Romerne, og der begyndte en Undergangskamp mellem disse omt.
tvende mægtige Stater. Vist nok syntes det ikke rimeligt at Rom, 260 f.
som ingen Flaade havde, skulde kunne betvinge en Søstat, som K.
havde et igennem Aarhundreder grundfæstet Herredømme paa
Havet, men dog se vi til vor Forundring Romerne seire i det første
Søslag, blive Middelhavets Herrer og aftvinge Kartaginenserne
hvad de eiede paa **A:33** Sicilien. Det gik imidlertid hermed ganske
naturligt til; thi Kartaginenserne havde ligesaa lidt som deres
Stammefædre: Føniserne, nogensinde været et egentlig krigersk
Folk, og Kartagos nuværende rige Borgere havde hverken Lyst

eller Kraft til selv at gaa i Striden. Deres Hære bestode af Linietropper og det var ikke at vente, at Folk, der kun fægtede for Sold og Bytte, skulde kunde modstaa et Folk, der var opvoxet i Krig, og brændte af Begærlighed efter, paa deres Formues og Livs Bekostning, at forhøie Fædrelandets Hæder og udvide dets Magt. Imidlertid blev dog Stridens Udfald eengang tvivlsomt, da der imellem Kartaginenserne opstod en af de sjeldne Mænd, hvis lyse Hoved og ubetvingelige Mod mægte at udrette mere end store Hære, og indgyde selv de Feigeste en Tillid, der for Øieblikket omskaber dem til Helte. Romerne havde midt under Freden, efter den første Krig, paa en uretfærdig Maade bemægtiget sig Sardinien, og da Kartaginenserne søgte at erstatte dette Tab ved Erobringer i Spanien, forbød Romerne dem at gaa over Ebro. Hannibal, thi dette var den kartaginensiske Helts Navn, havde efter sin Fader Hamilkar, som med mere Tapperhed end Held havde bekæmpet Romerne, arvet et bittert Had til disse hans Fødelands arrigste Fiender, og Hadet voxte ved hine Forurettelser endnu mere. Trods Roms Forbud gik han over Ebro, brød frem igennem Gallien og lod sig ei **A:34**engang standse af de steile, snebedækkede Alper. Med uhyre Anstrængelser udførte han sit dristige Forsæt, at gæste Romerne i deres eget Hiem, han benyttede sig af Italiernes Had mod den herskesyge Republik, til at skaffe sig en tapper Hær, og nedslog seierrig Alt hvad der vilde standse ham paa hans modige Vandring. Blant hans Seiervindinger er den ved Kannæ, **US:206**en ^{216.}

By i Apulien, blevet mest navnkundig, baade som den største og den sidste; thi intet Uheld kunde bøie Roms standhaftige Mod. Hannibals Hær var hensmeltet i de mange Slag og de Overblevne hengave sig til Forlystelser, som røvede deres Størke. Det var derfor saa langt fra, Hannibal kunde indtage Rom, at han meget mere efterhaanden tabte alle de vundne Fordele, og maatte tilsidst med uforrettet Sag skynde sig hjem, for at møde Romerne ved Kartagos Mure. Didhen vare de førte af en Mand, som under Krigen var opvoxet til sit Fædrelands Frelser, og denne Mand var: Kornelius Scipio. Efterat have udjaget Kartaginenserne af Spanien, gjorde han fra Sicilien Landgang paa Afrika, og mødtes med Hannibal ved Byen Zama. Anførerne vare hinandens ^{201.} Jævnninger, men Hærene vare det ikke: Hannibal blev slagen, og Kartago maatte paa de mest ydmygende Vilkaar tilbete sig Fred. Efter saaledes at have faaet Herredømmet i Vesten, vendte det herskesyge Rom Øiet imod Østen paa de Riger, som vare udsprungne af det macedoniske Monarki. Det ægyptiske er blevet **A:35**mærkværdigt, saavel ved den udbredte Handel, der dreves fra dets ny Hovedstad Alexandrien, som ved den Yndest, dets Konger, der alle førte Navnet Ptolomæus, bare for Videnskaberne, thi herved frelstes de ypperlige græske Skrifter

fra Undergang. Her behøvede Romerne ei at gaa frem med Vaaben, thi Ægypten havde frivillig givet sig under deres Formynderskab; men anderledes var det med Macedonien og Grækenland. I hint Land regerede paa denne Tid Filip den 3die, en Konge med adskillige store Egenskaber, og megen Herskelyst, og i Grækenland søgte endeel Stæder, som havde forenet sig i det saakaldte Akæiske Forbund, at fornye Frihedens glimrende Tider. Da Filip havde staaet i Forbund med Hannibal manglede Romerne ikke Anledning til Krig, og de størkede sig ved Forbindelse med et græsk Folkefærd: de rovgerrige Ætoler; men dog kunde de ei udrette synderligt førend det lykkedes dem at tilintetgøre den Forening, der havde fundet Sted mellem Filip og Akæerne. Først da maatte Filip ydmyge sig, og nu kom Raden til den syriske Konge Antiokus, den saakaldte Store, hvem de aftvang Lilleasien. Ei længe efter indtog de hele Macedonien; Grækerne, hvis Frihed de havde paataget sig at beskytte, maatte underkaste sig, og uden skellig Aarsag brød de Freden med Kartago, for rent at tilintetgøre den. Vel strede Kartaginenserne med fortvivlet Mod for deres gamle By, men de **IA:36** maatte dog tilsidst bukke under, og Kartago forvandlede til en Stenhob. 146 f. K.

IUS:207 Nu var der ei længere nogen Stat i den da bekendte Verden, som kunde gøre Rom nogen Modstand, men derfor fik den ikke Rolighed. I Slutningen af det andet Aarhundrede f. K. blev Gallien og Italien gæstet af tvende nordiske Folk: Cimbrer og Teutoner, og Verdens Herskerinde skjalv. Vel frelste den tappre Marius Fædrelandet fra denne udvortes Fare, men under Tidsløbet var i dets eget Inderste opvoxet et Tvedragtens og Fordærvsens Træ, som nu begyndte at bære blodige Frugter. De gamle Romere vare tarvelige, afholdne og retfærdige, ei fordi de troede at burde være det for at være rette Mennesker og behage Guddommen, men ene fordi de følte, at Fædrelandet ellers ikke kunde bestaa. Saasnaart derfor Roms Magt blev saa stor, at den ustraffet kunde være uretfærdig mod andre Folk og ikke syntes at have nogen farlig Fjende, bortkastede ogsaa dens Borgere Forfædrenes Dyder, og med Grækenlands, Kartagos og Asiens Rigdomme hjemførte de tillige de Overvundnes Overdaad og Laster. Svaghed og lav Tænkemaade vare to, lige nødvendige Følger heraf: hin viste sig førstegang tydelig, da Romerne strax efter den cimbriske Krig maatte tilstaa næsten alle Italienerne romersk Borgerret, og denne yttrede sig paa samme Tid saa stærkt, at de fleste Romere, fra den ringeste Almue af lige til Konsulen, vare rede til at sælge Ære, Frihed og Fædrelandet **IA:37** for Penge. Under saadanne Omstændigheder var det let for de faa udmærkede Mænd, som end opstode, at skaffe sig Tilhængere, og da Enhver af dem vilde herske ene, maatte der nødvendig opkomme indvortes Krige. Den første Borgerkrig

førtes mellem Marius og en anden tapper Mand: Sylla, og den Sidste beherskede i to Aar Rom enevældig, efter at have 81. betvunget sin Modstander. Vel indførte han selv igen for en Del den gamle Forfatning, men varig kunde den ikke blive, og snart gjordes et nyt Forsøg paa, at omstyrte samme, af den ondskabsfulde Katilina, som havde i Sinde at plyndre og opbrænde Byen. Nær var det lykkedes ham, og omendskøndt Staten dennegang frelstes af sin aarvaagne Konsul, den berømte Cicero, blev den dog kort efter et Offer for tre Mænds Herskelyst. Den berømteste blandt disse var Julius Cæsar, som ved sin Tapperhed, Forstand, Veltalenhed og i mange Henseender ædle Tænkemaade, syntes født til Tronen, og som ved at undertvinge Gallien havde skaffet sig det der kunde opløfte ham paa den: Krigerære, tappre og hengivne Soldater og Guld. Han saae sig imidlertid nødt til, at dele Magten med den ogsaa tappe Pompeius, som ved at rense Havet fra Sørøvere og udvide Roms Grændser til Euftrat, havde |US:208 erhvervet sig stor Hæder og desuden var meget elsket, ja Begge fandt det endog med Hensyn paa Guldets Almagt, raadeligt, at optage Roms rigeste Mand: Krassus, i deres Samfund. Rolig |A:38 bar Rom sine Lænker, men da Krassus døde, udbrød en Krig mellem de tvende Medbeilere, som endtes med Pompeius Undergang. 48 f. K. Forgæves søgte Frihedens urokkelige Ven: Kato, ved denne Leilighed at tilbagegive Staten sin gamle Forfatning. Da Lykken ei vilde staa ham bi, dræbte han sig selv og tog det sørgelige Hædersnavn: af den sidste Romer, ned med sig i Graven. Alligevel blev Cæsars Regiering kun saare kort, thi nogle hidsige unge Romere, med hans egen Yndling Brutus i Spidsen, som meente, det var ham og ikke deres Landsmænds Trællesind, der stod i Veien for Roms Frihed, sammenrottede sig og myrdede ham lumskelig. Roms hele 44. Vinding var at faae slettere Herrer; thi Cæsars Søsterdattersøn, den snedige Octavius forenede sig med Vellystlingen Antonius og Lepidus, som det hed, for at hævne Cæsars Mord og bringe Staten i Rolighed, men som de i Gierningen viste, for at vorde dens Herrer. De begyndte deres Regiering med at lade alle de Mænd dræbe, som enten havde stor Formue, eller mistænktes for at være Frihedens Venner, og sparede ikke engang den gamle Cicero. Enighed kunde ikke findes iblandt saadanne Mænd, og da det tilsidst kom til aaben Feide mellem Antonius og Oktavius, beholdt denne Overhaand i det navnkundige Søslag ved Actium. 30. Under Navnet Augustus blev han Roms uindskrænkede Herre, og kun for et Syns Skyld var det, at han og de følgende Keisere (imperatores) udnævnedes Konsuler og Raadsherrer.

|A:39 Fra den Tid af, da Romerne kom til at omgaaes med Grækerne, begyndte de at lægge sig efter Videnskaberne og ynde Konsterne, men kun faa indfødte Romere udmærkede sig, og det

meste som frembragtes var blot Efterligning. Etruskeren Plautus og Afrikaneren Terents omarbejdede græske Komedier, og den Første var saare heldig i at gøre dem passende til sin Tid og dens Daarligheder. Under August vare der mange som syslede med, paa smukke Vers at male de Nydelser hvori de fandt Behag, udvikle kloge Leveregler, og ophøje døde eller levende Helte, og de navnkundigste ere: Virgil, Horats og Ovid; men da de selv ei troede fast paa Guddommen, kunde de umulig have Øie til at opdage dens Spor, og endnu mindre oplødes til at forkynde dens Pris værdelig. Det, som i Følge heraf udmærker de latinske Digttere, ere mest glimrende men kolde Lignelser, forstandige Sentenser og Vittighed, og hvor der er nogen [US:209](#)Varme, er det næsten altid Skildringen af sandselige Glæder. Mange Billedstøtter bleve slæbte til Rom, men stode der kun som en overdaadig Prydelse og i det høieste til Øienslyst. Romerne begreb ei deres høiere Skønhed og kunde endnu mindre selv frembringe lignende; derimod kappedes de heldigere med de yngre Græker i Historieskrivningen og Sallust, Livius og Tacitus ere blevne meget berømte, skøndt de, som man kan vente, ei toge noget sandt Hensyn til de himmelske Magters Styrelse af Begivenhederne. Vel [A:40](#)otalenheden havde altid i Rom, som i enhver Republik, hvor man maa kunne tale snildt for at kunne lede Folket, været øvet og agtet; men ligesom Grækenlands største Taler først fremstod i den macedoniske Filips Tid, saaledes oplevede ogsaa den største romerske Taler, Cicero, Romerfrihedens Undergang; dog hans mesterlige Taler undergik ei, og de have forplantet hans Berømmelse igiennem den hele følgende Tid.

Jammerlig var nu Folkenes Tilstand trindt i Landene, de vare blevne Romernes, og disse igen en enkelt Mands Slaver, fordi de alle vare Slaver af deres syndige Lyster. Soldaterne, for hvem Roms Hersker maatte smigre, fordi han ene ved deres Vaaben kunde beskærme sin Trone, udsuede og mishandlede baade Borgere og Fremmede, og disses Elendighed var saameget større, som de savnede fast Tro paa en almægtig, viis og kærlig Gud, der kunde og vilde hjælpe dem. Om et Liv efter dette havde de intet Begreb, men troede i det høieste at de efter Døden skulde friste et sørgeligt Halvliv som kraftløse Skygger, og maatte derfor midt i den Trængsel og Uselhed, som omringede dem, skælve for Graven. De Levninger af den sande Religion som i den ældre Tid havde oplivet og størket Folkene, vare begravede i en Dynge af Fabler og Eventyr; Troen paa det Usynlige levede kun sygelig hos enkelte Tænkere, og Mængden knælede tankeløs for Billedhuggerens og Guldsmedens [A:41](#)Hænders Arbejde. Næsten alle de, som tyktes sig at være klogere, spottede med Alt hvad Fædrene havde overantvordet som ærværdigt og helligt, og Roms

Keisere lode sig tilbede som Guder. Som det saftløse Straae maatte Slægten henraadne, dersom Troen ei paa nye kunde vækkes, skænke Lys og Kraft, tæmme Vold og de syndige Lyster. Dog et saadant Haab tyktes forgæves; de gamle Fabler kunde ei tilbagevinde den tabte Anseelse; den senere Tids Digtere vare ofte Gudsforagtere, fordybede sig selv i Jordlivet og misbrugte deres Kunst til at forgylde Lasten, eller til, ved Smiger at vinde de Mægtiges Yndest. **US:210**Folkene maatte derfor agte dem mere for Løgnens end for Sandhedens Tolke, mere for onde Aanders end Guddommens Sendebud, og dog vare Digterne de eneste, Man kunde tiltroe et Samfund med Guddommen, som gjorde deres Udsagn om det Usynlige troværdig. Filosoferne troede ei engang sig selv, men bekendte, at al deres Visdom var Gætteværk, og hvem skulde Folkene tro imellem de Mange, hvis Grublen havde den allerforskelligste Udgang. Dog, Menneskeslægtens barmhjertige Fader havde aldrig glemt sine forvildede Børn, og medens de ved egen Brøde nedsank i en Afgrund, hvoraf de selv maatte føle, kun Guddommens Haand kunde opløfte dem, havde han i Stilhed forberedet deres Frelse. Denne Forberedelse beskue vi i Israeliternes eller Jødernes Historie, som, en uafbrudt Kæde fra de ældste **A:42**Tider af, er ved Guds besynderlige Forsyn opbevaret i deres egne hellige Bøger.

Dette Folk, som, skøndt det i sine mest glimrende Dage kun var sine nærmeste Naboer bekendt, dog er det mærkeligste af alle, nedstammede fra Sem, hvem allerede Noah i Aanden beskuede som Guds Udvalgte; men dog er Abraham at agte som dets egenlige Stammefader. I hans Tid, hardtad midt imellem Verdens Skabelse og Kristi Fødsel, begyndte den sande Guds Kundskab overalt at formørkes og forfalskes; da udkaldte Gud ham fra hans afgudiske Fædreland: Kaldæa, og bød ham omvandre i Kanaan, som engang skulde besiddes af hans Æt. Her omvandrede den gudfrygtige Abraham, hvem Jehovah kaldte sin Ven, hans Søn Isak og Sønnesønnen Jakob eller Israel; men den Sidste fløttede under en Hungersnød til Ægypten, hvor en af hans Sønner, Josef, var blevet den Næste efter Kongen. Jakob døde, efterat have forudsagt sine 12 Sønner deres Afkoms Gemytter og Bopæle i det forjættede Land; Josef døde ogsaa, Israeliterne opvoxte til et Folk, men nedsank i dyb Trældom, og det syntes, som Jehovah havde glemt sine Løfter. Dog, Abraham, Isaks og Jakobs Gud var trofast, og da Nøden var størst aabenbarede han sig i Midians Ørk for Moses, en landflygtig Israelit; men som ved Guds besynderlige Styrelse var blevet oplært i al Ægypternes Visdom. Ham sendte Jehovah udrustet med Kraft til at gøre Jertegn til Ægyptens Farao, **A:43**for at udbede Israels Børn fri Udgang; men denne undtes dem først, efterat Kongens Halstarrighed var tugtet ved forfærdelige Landeplager. Veiledt af

Jehovahs forunderlige Banner: en Skystøtte som lyste i Natten, naaede Folket det røde Hav; men her indhentedes de af den forhædede Faraog hans talrige Strids|US:211vogne. Folket skjald, men Moses udtrakke sin Stav, Vandene delte sig ærbødig for Herrens Udkaarne, men lukkede sig over deres Fjender. I Arabiens Ørk maatte Israeliterne omvanke i 40 Aar for at stadfæstes i Jehovahs Dyrkelse og vænnes til Lydighed imod de Love, Han ved sin Tjener Moses gav dem, og fra Bjerget Sinai bekræftede med Tordenrøst. Paa overordenlig Maade fandt Folket sin Føde i Ørken, Skystøtten var synlig Borgen for Jehovahs Varetægt, og til hans offentlige Dyrkelse, som Præster (Leviter) af Moses Stamme forrettede, byggedes efter en aabenbaret Lignelse det saakaldte Tabernakel, der i et halvt Aartusinde var Folkets Helligdom, bestraalet af Guds Herligheds Glands. Moses døde og Josva som foruden Kaleb nu var den eneste levende af de Voxne der udgik fra Ægypten, indførte Folket i Kanaan; Stædernes Mure faldt og Fjendernes Hære Omt. adsplittedes ved Jehovahs Kraft, og en stor Del af Landet kom i 1500 f. Israeliternes Vold. Dog, Josva døde, Tvedragtsaand adskilte K. Stammerne, og Børnene glemte den Gud, som øiensynlig havde vandret med deres Fædre, hvis Herlighed boede iblandt dem, |A:44og hvis Stemme de hørte gennem Ypperstepræsten; de lode Kananiterne bo hos sig, tjente deres Guder og bleve derfor deres Trælle. Saa ofte de imidlertid begræd deres Synd og omvendte sig til Jehovah, forbarmede Han sig over dem, som en Fader over sine Børn, og udfriede dem af de Fremmedes Vold ved vældige Mænd, paa hvilke hans Aand hvilede. Disse Mænd kaldtes Dommere (Suffeter) og deres Idrætter ere næsten ligesaamange Underværker; men ikke destomindre kededes Israels genstridige Børn ved den usynlige Konge og nødte den sidste Dommer Samuel, til at give dem en synlig, efter Hedningenes Viis. Ved Omt. hellig Lodkastning udvalgte Saul, men da han ei vilde adlyde 1050 f. Jehovahs Lov og Bud, overførtes Kongeværdigheden til David; en K. af de mærkeligste Mænd i Israels Folk. Som Dreng størkede Gud ham til at nedlægge Filisterkæmpen Goliath, som Mand og Konge ydmygede han alle Folkets Fjender, udstrakte sit Herredømme over alt Landet mellem Middelhavet, det røde Hav, Eufrat, og Fønisien, og sin Kongestol reiste Han i Jerusalem, denne siden gennem Aartusinder saa navnkundige Stad. For at vække den slumrende Andagt og ligesom laane den Vinger til Himmelflugt, indførte Han Strengelæg ved Gudstjenesten, og digtede dertil selv hellige Sange, der ei blot ere beundringsværdige formedelst deres poetiske Fylde og høie Sving, men især dyrebare ved den Trøst de som Himmeltoner mægte at indgyde et |A:45bedrøvet Hjerte, og formedelst det Frem|US:212syn ind i de kommende Tider, som bekræfter Digterens underfulde Samfund med Gud. Davids Søn

og Eftermand, Salomon er, og blevet saare navnkundig saavel ved den store Visdoms Maade Gud skænkede Ham, som ved det pragtfulde Tempel Han i Jerusalem byggede Jehovah; men selv han henfaldt i sin Alderdom til Haardhed og Afguderi, og hans Søn Roboam beholdt kun Regeringen over de tvende Stammer, Juda og Benjamin, da de øvrige ti valgte sig en anden Konge. I dette de ti Stammers eller som det kaldes Israels Rige, hvis Indbyggere lode sig afholde fra at besøge Helligdommen i Jerusalem, fandt Afguderiet saadan Indgang, at Profeten Elias, før endnu hundrede Aar vare forløbne fra Salomons Død, ene ved en guddommelig Aabenbaring lærte, at 7000 dog ei havde bøiet Knæe for den fønisiske Afgud Baal. Den herskende Ugudelighed yttrede sig saavel i hyppige Oprør og Tronstride, som i Svaghed mod udvortes Fiender; Riget blev skatskyldigt til Assyrerne, og da dets sidste Konge Hosea vilde løsrive sig, indtog Salmanassar Hovedstaden Samaria og bortførte Folket i Trældom. Noget bedre omt. gik det i Juda Rige, Davids Ætmænd fulgte, efter Jehovahs Løfte, 700 f. hinanden uafbrudt paa Sions Trone, og mellem dem fandtes K. adskillige, der, som Josaphat og Ezekias, redelig dyrkede Gud og erfore hans Beskiærmelse; men dog tog Afguderie og Synd efterhaanden saaledes Over|A:46haand, at, da en gudfrygtig Konge Josias, henimod Slutningen af det 7vende Aarhundrede, vilde opfriske Jehovahs Dyrkelse, maatte Mose Lovbog først med Møie opledes. Netop i disse fordærvede Tider opvakte Gud en heel Rad af hellige Digtere, som ei allene forkyndte Jehovahs Pris og underlige Gierninger og straffede baade Konge og Folk for deres troløse Affald fra deres Fædres, den eneste sande Gud; men forstærkede deres Advarsler og bekræftede deres guddommelige Sendelse, ved Spaadomme om hvad som skulde hænde sig i den tilkommende Tid. Dog, de talte for døve Øren: forgæves saae Jøderne Israels Riges Fald, som var forudsagt af Hoseas omt. som i Ezekias's Tid truede dem med en lignende Skæbne, eller til 700 f. Jeremias, som efter at have varslet omsonst selv oplevede sin K. Spaadoms Opfyldelse. Det var den babylonske Konge Nebukadnesar, hvem Gud brugte som sit Redskab til Juda Riges Opløsning og Folkets Ydmygelse: allerede eengang havde han omt. indtaget Jerusalem og bortført endeel af Folket, da de 600 f. Overblevnes Konge, Zedekias, gjorde Op|US:213rør, mistede sine K. Øines Lys efterat have seet sin Hovedstad og Herrens Tempel 588 f. forvandles til Steenhobe, og maatte derpaa med sit Folk vende K. som Trælle til Babylon.

|A:47Trængselen bøiede de haarde Nakker, Jakobs Afkom omvendte sig til Jakobs Gud, og han viste atter, at han er, hvad han selv kaldte sig hos Esaias, en Gud, der ei lader Haabet

beskæmmes. Profeterne Ezekiel og Daniel nærde Haabet og forkyndte Frelse, Cyrus inddrog i Babylon giennem Eufrats udtørrede Render, som Esaias havde spaaet, og overeensstemmende med den samme Profets Ord gav Perserkongen Jøderne Tilladelse at drage hjem, og igien opbygge Templet, hvis hellige røvede Kar han gav dem tilbage. De Fleste havde imidlertid Ro og gode Dage kjærere, end Gud og Fædreland; kun henved 50000 mest af Juda og Benjamins Stamme, mellem hvilke der vare Oldinge, som havde tilbedt i Herrens Hus, vendte hjem under Zorobabels Anførsel. Under megen Forhindring, dels af de følgende Perserkonger, dels af deres Naboer, Samaritanerne, en Blanding af Israeliter og Hedninge, som beboede de ti Stammers Land, stræbte Jøderne at opreise Tempel og Mure; men mægtede ei at fuldende Værket før deres Landsmand Nehemias af Artaxerxes den langhaandede omt. til Gud, hvilke, uagtet Profeterne Haggai og Zacharias som 440 f. Herrens Sendebud og hans Villies Tolke havde vandret imellem K. dem, dog ei sjelden sank, og fra nu af levede de i Ro indtil det store Uveir efter Alexanders Død udbrød over Landene. Alt som Gud skiftede Seier |A:48 mellem Kongerne maatte de skifte Herrer, indtil Ptolemæus omsider hævdede sig Middelhavets asiatiske Kyst. De første Ptolemæers Herskab var mildt, og bleve end de første Flokke af Jøderne, der fæstede Bopæl i Alexandrien nødte til at drage did, fulgte dog mange tusinde af deres Landsmænd frivillig efter, og stode der i lige Anseelse med de herskende Græker. De Tilbageblevne i Judæa bleve kiede af den ægyptiske Regiering og overgav sig til den syriske Kong Antiokus den saakaldte Store; men maatte snarlig angre dette Herreskifte; omt. thi Antioks Sønneson og Navne blev lysten efter Templets Skatte 218 f. K. og befoel Jøderne at offre til Afguderne. Endel fornægtede omt. Fædrenes Tro, men de Fleste udstode heller de græsseligste 170 f. K. Pinsler og den forsmædeligste Død; og Gud lønnede deres Standhaftighed ved at opvække mellem dem Makkabæernes Helteslægt, som med kraftig Arm brød de syriske Lænker og værgede om Herrens Tempel. De trende Brødre Judas, Jona|US:214 than og Simon, samt dennes Søn Johannes Hyrkanus ere blevne de navnkundigste og den Sidste nødte endog Samaritanen og Idumæen til at underkaste sig; men efter hans Død blev Landet en Tumbleplads for Borgerstrid og Borgerkrig. De senere Makkabæer vanslægtede fra deres Fædre, Gudsfrygten forsvandt, og da blev Stormodigheden til Hovmod og Herskesyge, Kækheden til Grusomhed; hertil kom, at der i den senere Tid havde dannet sig et Samfund, som ved tilsyneladende stræng Opfyldel|A:49 se af Loven og talrige tilsatte Menneskebud, erhvervede Helligheds Ry, og misbrugte dette til at udføre deres

egennyttige og herskesyge Hensigter. En Strid mellem de to sidste makkabæiske Fyrster, hvori disse Farisæer mest vare Skyld, gav Pompeius Leilighed til at blande sig i Judæas Anliggender, og fra den Time vare Jøderne Roms Undersaatter. omt. 63 f. K. Folket maatte nu hylde som Konge Idumæeren Herodes, der spottede med deres Tro, skøndt han udsmykkede Templet, loggrede for Almuen, men lod paa det grusomste alle dem aflive, hvis Stilling eller Anseelse kunde indskyde ham selv den mest ugrundede Frygt, og som et vildt Dyr rasede han i sin egen Familie. Den eneste Trøst, Folket havde i al denne Trængsel og Jammer, var at de med Grund just nu ventede den store Befrier, som Moses allerede havde forkyndt og David besunget, men hvis Komme og Hændelser især Esaias og de senere Profeter, havde saa nøie bestemt og saa klarlig afbildet, at Tiden ei kunde være uvis, og Han selv ei miskendes uden af Trods. I Betlehem, af Davids Æt, skulde den Konge fødes, hvis Spir skulde udstrække sig over Jorderige, og hvis Trone ei skulde rokkes evindeligt, og her fødtes Jesus medens Herodes endnu levede og Augustus herskede over den romerske Verden. Vel var hans Rige ikke af denne Verden, men de fleste Jøder paa den Tid ventede dog i ham en jordisk Konge, da deres Sind var alt for jordisk, til at fatte |A:50|Spaadommenes høiere Betydning, og Herodes søgte derfor at rydde ham af Veien i sin spæde Barndom; men Gud vaagede over sin Søn, og kun Jesu Jevnaldrende i Betlehem bleve Offere for Tyrannens Mistanke.

|US:215|Tredie Tidsrum.

Fra Kristi Fødsel til Gregor den syvende.

I Stilhed opvoxte Jesus til sit 30te Aar da Han tiltraadte sit Læreembede. I halvfjerde Aar vandrede han omkring i Jødeland, og formanede Folket til Omvendelse og Tro paa Gud Fader og sig selv Faderens enbaarne Søn. At Han var den hvorfor Han udgav sig, beviste Han ved mangfoldige Jer-tegn, især ved at opvække Døde, hvilket Ingen formaaer uden Livets og Dødens almægtige Herre. De gennem Aartusinder omtvistede Spørgsmaale, om Guds Tilværelse, Menneskesjælens Udødelighed og Rettesnoren for Menneskets Villie og Idræt, bleve da nu besvarede af En som vidste det tilfulde; og saaledes var der bødet paa en stor Del af de Dødeliges Trang; men end var det mørkt hvorledes det faldne Menneske, uden Størke til fuldeltig at efterkomme Guds Bud, kunde tækkes ham og vorde salig efter Døden. Dog ogsaa denne

Gaade løste Jesus, i det Han af uudgrundelig Kærlighed hengav sit Liv til en [|A:51](#)Igenløsnings Betaling for Alle , saa at Enhver som troer paa ham, har derved Adgang til Gud som en kærlig forsonet Fader, der ved sin Helligaand vil komme hans Skrøbelighed til Hjælp, og tilgive ham hans Feil. Det var Jøderne selv, som blinde og forhærdede overantvordede den Hellige, deres og al Verdens Frelser til Korsets haanlige Død, men som spaaet var, hans Been kom ei til at se Forraadnelse og Graven kunde ei holde ham; Han opstod levende paa tredie Dag hvorved Han paa engang bekræftede alle sine Ords Sandhed og grundfæstede Udødelighedens Haab. Derpaa befoel Han sine Lærlinge, Apostlene, at vandre trindt i Landene, forkynde det glade Budskab om Guds Naade og døbe Alle som vilde antage det, i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn, og der Han dette havde sagt, blev Han optagen mens de saae derpaa, og en Sky tog ham bort fra deres Øine. Høit over alle Himle opsvang Han sig til den Herlighed Han havde hos Faderen, før Verdens Grundvold blev lagt, men glemte dog aldrig hvad Han lovede sin Menighed, at være med den indtil Verdens Ende. Fra Himmeltronen har han synlig styret Jorderige, og sprængt Helvedes Porte, hvergang de vilde spærre hans Kirke. Blandt Apostlene ere Johannes, Peder, Jakob, Matthæus og Paulus især blevne mærkvær[|US:216](#)dige, da det er dem, som oplyste af den Sandhedens Helligaand, Jesus havde lovet dem, beskrev hans [|A:52](#)Levnet og udviklede hans Lære til en Rettesnor for alle Jordens Slægter. Mange Tusinde, baade Jøder og Hedninge modtog Evangeliet med Glæde; thi Apostlene stadfæstede Ordet ved Underværker, og henviste Folkene til Profeternes klare Spaadomme, der laa aabne for alle, og ei kunde være forfalskede, da de allerede i flere Aarhundreder havde været oversatte paa det græske Tungemaal, som da herskede i hele det romerske Rige.

Dette uhyre Rige stod som et udgaaet Træ med store, visne Grene, hvor sjelden en Fugl bygger Rede eller rører Stemmen, men hvor kun Utøi avles og næres i det raadne Trøske, medens giftige Orme bo i den hule Stamme. Augustus var klog, og da han havde naaet sit Maal, vensalig og mild, hvorfor man har kaldt hans Regering Roms gyldne Tid, ret som Aftensolens Skær stundom tykkes os at forgylde med en lifligere Glands, end Morgenrøden; men efter denne kommer Dag, paa hin følger Nat. Saa gik det i Rom: Augusts Gavmildhed havde lokket Italiens opvakte Hoveder did; men de vare Blomster, ei Frø hvoraf ny kunde spire. Fordærvelsen og med den baade Ulyst og Uduelighed til aandig Virksomhed aad fra Hovedstaden om sig som Kræft, og kun i de fjerneste Landskaber opvokste endnu enkelte kraftige Skud. Som det var med Skribenterne, saa var det med Keiserne: Augusts nærmeste Efterfølgere, som vare indfødte

Romere kappedes med hinanden i Grusomhed, |A:53| Vanvid og Uterligheder; og fra Rigets Grændser maatte de Mænd komme, som med Hæder skulde kunne beklæde Tronen. Mellem hine Uhyrer er Nero blevet navnkundigst, som den der stræbte at afklæde sig al Menneskelighed: Han var Slave af de mest fæiske Lyster, higede efter Pøbelens Haandklap, og efter sine nærmeste Frænders, som efter alle udmærkede Mænds Blod; Han mistænkes med Grund for selv at have anstukket Rom, og det er vist, at han med Djævleglæde saae dens Brand, som et Skuespil. 68 e. K. Da Han havde taget en Ende med Forskrækkelse, kom vel efter nogle Omvæltninger en duelig Mand: Vespasian, paa Tronen, ja fra Aarhundredets Slutning af fik Riget endog i Trajan, Hadrian, og begge Antoninerne en Række af gode Keisere; men Alt hvad de kunde udrette var at lindre Øieblikkets Nød, forgæves opmuntrede de Videnskaberne; netop i deres Dage forsvandt de sidste Glimt, og dybere sank stedse det kraftløse Folk, til et varslende Vidnesbyrd for Jordens Slægter om hvad det er, at leve uden Gud i Verden. Da Religionens Baand |US:217| vare løste, maatte Keiserne til deres Undersaatter smedde Jernlænker af Soldaternes Vaaben, og bære dem selv; thi Krigshærene var det som valgte Keiserne og røvede dem igen Krone og Liv, naar de ei vilde fede dem med Folkets Marv og lukke Øret for deres tøileløse Udsvævelser. Mellem et feigt og kraftløst Folk kan Soldaters Grumhed og Myrdelyst gælde for Tapper|A:54|hed, men ei saa naar der skal kæmpes med djærve Fjender: det lærte Romerne snart ved Rhin, Donau og Eufrat, her havde de Parther og siden Nyperser at bestride, og hisset foruroligedes Grændserne stedse mere af tyske Folkefærd, som Romerne kaldte Barbarer, fordi de hverken talte Latin, eller forstode sig paa Pragt og Overdaad. Allerede den sidste Antonin saae sig i Midten af det 2det Aarhundrede nødt til at tage en Del af disse Barbarer i Sold; deres Antal voxte, ligesom Svaghed og Blødhed tog til i Provindserne, og naar Rom nu skulde have en djærv Keiser, maatte Han opvoxe mellem dem. Næsten det hele 3die Aarhundrede er opfyldt med Kampe mellem Hærførerne om Tronen, og forgæves søgte ved dets Slutning Diokletian at forebygge dem, og tillige vinde mere Kraft mod udvortes Fjender ved frivillig at dele sin Værdighed med flere duelige Krigshøvdinge: disse kunde ligesaa lidet forliges paa Tronen, som deres Forgængere om den, og der blev ingen Rolighed før Konstantin den Store atter samlede Riget. For 323. denne sin Ophøielse maatte Han især takke de nu saa talrige Kristne, hvis Tro han yndede og omsider selv antog.

Saaledes blev da Kristendommen den herskende i Romerriget, efterat den i halvtrediehundrede Aar havde maattet friste Undertrykkelse og stundom haard Forfølgelse. Nero var den første Keiser som forfulgte de Kristne med Ild og Sværd, men

de mest udtænkte Pinsler |A:55 kunde ei røkke deres Standhaftighed; thi de vidste, paa hvem de troede, og hverken Trængsel eller Død formaaede at skille dem fra den Kristi Kærlighed, der for deres Skyld havde lidt Mere end de Alle, og vinkede dem nu i sin Faders Hus, hvor deres Værelser vare beredte. Neppe var ogsaa denne Forfølgelse endt, før Jesu Sanddruhed paa det Synligste bekræftedes ved Jerusalems Forstyrrelse, og frem for alt ved Templets Brand, som Han saa tydelig havde spaaet, og som Erobreren Titus, Søn af Vespasian, forgæves søgte at hindre. Med fordoblet Frimodighed maatte fra 70. denne Stund de Kristne trodse Smerter og Død i Jesu Navn, og langt fra at lade sig skrække af den nærværende Tids korte Pinagtighed, maatte Alle de, der havde Sjælen kær, ty til det kristne Samfund; saa |US:218 gik det og: høi og bred løftede sig Kristi Kirke paa de pinte Vidners (Martyrernes) Askedynger, og først i det 3die Aarhundredes sidste Halvdeel begyndte jordisk Attraa hos Mange at overvinde Længslen efter den Herlighed som hisset skulde aabenbares: i de sidste Forfølgelser saaes Mange at ofre Røgtelse paa de Afgudsaltere, med hvilke selv Hedninge dreve Spot og saaledes fornægte den Herre som dem købte, medens Andre med Guld og Sølv frakøbte sig Delagtighed i Hans Lidelser. Aarsagen hertil var dels, at mange Rige nu havde ladet sig døbe, men vilde tjene baade Gud og Mammon, dels, at Kristendommen var vanslægtet fra sin første Enfoldighed. |A:56 Da de overordentlige Naadegaver, som oplyste de første Kristnes Sind vare ophørte, udfordredes videnskabelig Dannelse til at forstaa de hellige Skrifter og forsvare Troen mod Jøder og Hedninge, men herved lokkedes mange Lærefædre til at hige efter kødelig Visdom og læmpe Skrifterne derefter, de troede ei længer Jesus, men sig selv og bare ei gerne hans Kors. Hver udlagde Skriften paa sin Viis, og under spidsfindig Ordkrig blev Kærligheden kold hos Mange. Hvorlidet Kristi Aand nu hvilede over hans Menighed, saaes ogsaa klart i Konstantins Dage, deraf at en Kætter Arius med stort Bifald nægtede Hans Guddom, og af den ukristelige Bitterhed og Haardhed hvormed baade Arianer og Rettroende behandlede hinanden.

Konstantin, som havde fløttet sit Herresæde fra Rom til Bysants i Tracien, hvilken Stad han opkaldte efter sig, delte Riget mellem sine Sønner, og dets Forening havde siden ingen Varighed. Omsider adskiltes de vestlige og østlige Lande ganske ved en Deling mellem Theodor den Stores Sønner: Honorius og 395. Arcadius. Honors Arvelod var Italien, Gallien, Hispanien, Britannien, Nordafrika og Donaulandene, men dette Riges Opløsning nærmede sig med stærke Skridt: Barbarer brøde ind fra alle Sider, og Kraft til at staa dem imod, manglede aldeles. Allerede under Honor blev Rom udplyndret af Vestgotherne, et

nordisk Folk, som derpaa stiftede et Rige i det **IA:57**sydvestlige Gallien og Spanien; under hans Søn indtoges Britannien af Saxer, Angler og Jyder, og Afrika af tydske Vandaler, medens de asiatiske Hunner under den djærve Attila ødelæggende gennemføre Italien og Gallien. Omsider gjorde de tydske Leietropper Opstand og deres Anfører, Odoacer, opkastede sig til Italiens Konge, medens de tydske Franker gave Gallien ny Herrer og nyt Navn. Odoacer fortrængtes snart af den ligesaa kloge som tappe Theodorik, der fra Norden brød ind med sine Ostgothar og **US:219**stiftede et vidtløftigt Rige, som dog kun opnaaede een Mands Alder; hvorpaa det omstyrtes af den østlige Keiser Justinians Krigshøvding: Narses.

476.

553.

Det østromerske Rige, som oprindeligt bestod af Tracien, Grækenland, det vestlige Asien og Ægypten, udvidedes nu ogsaa med Nordafrika, hvor den samme Justinians anden tappe Høvding: Belisar, omstyrte Vandalernes Rige; men disse Erobringer maa ene tilskrives Hærførernes Duelighed, gode Leietropper, og Fjendernes Svaghed, hvorfor ogsaa paa samme Tid Perserne maatte bortkøbes fra Grændserne, og Bulgarer havde nær indtaget Konstantinopel. Kort efter Justinians Død indtog de nordiske Longobarder, næsten uden Sværds slag, den største Del af Italien og i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede blev Rigets Svaghed ret synlig, da et nyt erobrende Folk opkom i dets Nabolag.

IA:58 Dette Folk var Araberne. Disse Ørkens djærve Sønner vare Jødernes Frænder og nedstammede fra Abraham gennem hans Søn Ismael. I halvtredietusinde Aar havde de ført et ligesaadant ustadigt Liv som deres Efterkommere indtil denne Dag: græsset deres Hjørde og røvet de Fremmede, alt som sagt var i den gamle Spaadom: Ismaels Haand skal være mod alle og alles mod ham, men bygge skal han for alle sine Brødras Aasyn. Vel higede Asiens gamle Erobrere efter at eie de dyrebare Røgelsers Fædreneland, men den brede Ørk skrækkede dem, og Roms Legioner, som vovede sig did, funde en aaben Grav i dens Sand. Naboerne i Syrien frygtede for Røverne, og saavel Perser som Østromere toge Flokke af dem i deres Hære; men stor Bedrift ventede Man ei af de smaa, indbyrdes uenige Stammer. Dog anderledes blev det: Stammerne forenedes pludselig og fik et fælleds Øiemed, der maatte uddrive dem med Vaaben i Haand i den vide Verden. Troen paa Jehovah var gaaet i Arv ogsaa hos denne Linie af Abrahams Æt; men forfalsket og blandet med Afguderie var den i det lange Tidsløb blevet. Nu opstod i Mecca: Muhammed, en Mand med store Sindsgaver, men urent Sindelag; sine Landsmænds Afguderie følte han sig drevet til at styrte, men Kristendommen fordømte hans herskende Tilbøieligheder: Ærgerrighed og Vellyst, og derfor paatog han sig

622.

at opfriske Abrahams Tro, som han beskyldte Jøder og **A:59**Kristne for at have forfalsket. Vel følte han sig indvortes tvunget til dyb Ærbødighed for Moses og Kristus og borgede Meget af vore hellige Skrifter; men undsaae sig dog ei for, vitterlig at udstro Klinte mellem Hveden og forfalske den ædle **US:220**Malm. Troen paa en eneste usynlig Gud, af hvem intet Billede maatte dannes eller tilbedes, var den faste Grundvold hvorpaa han opreiste sin Lærebygning, som derfor ogsaa har trodset Tidernes Storme og Vandløb; men ved at indprænte sine Tilhængere dødeligt Had til alle anderledes Troende, plantede han frivillig et Træ til at bære blodig Frugt, og ved at love dem efter Døden et Paradis med alle mulige kødelige Forlystelser, fordærvede han deres Gemyt. Med denne Nidkærhed efter at udbrede deres Tro og den sværmeriske Attraa efter Paradisets Glæder, maatte et modigt og kraftigt Folk nødvendig blive erobrende og under Muhameds nærmeste Efterfølgere eller Kalifer; Abubeker og Omor indtog de Syrien, Persien og Ægypten. Herfra udbredte de sig snart over Nordafrika og Middelhavets Øer, ja gæstede endog Europas Fastland, hvor de fratog Vestgotherne næsten hele Spanien. For Menneskene ^{711.} maatte det synes rimeligt at de vilde blive Verdens Herrer og øde Kristendommen; men det viste sig snart, at Kristus ei havde glemt sin Menighed, skøndt han lod den tugte for sin Vanart, og ved det høie Bulder vilde vække den af Søvn. Istedendfor at de første Kalifer havde udmærket sig **A:60** ved Guds frygt, Simpelhed i Dragt og Føde og alle Kongedyder, lagde deres Eftermænd Vind paa Pragt og Overdaad, ja undergravede selv deres Trone ved at ringeagte og spotte Muhameds Lære, som var dens Grundvold. Undersaatterne tabte Ærbødigheden for de Vanhellige og det blev Statholderne let at gøre sig uafhængige. Ligervis som den dræbende Vind, Samum, udgaaer fra Arabien, blæser over Nordafrika og taber sin Styrke i Spanien, saa gik det med dens Brødre: Araberne; thi vel droge de ind over Pyrenæerne med en talrig Hær, men bleve aldeles slagte af Frankerne under disses tappre Høvding Karl Martel, og vovede sig aldrig tiere over ^{732.} Biergene.

Disse Franker opvoxte nu til det mægtigste Folk i Vesten. Hidtil havde de havt Konger af den Klodovigs Æt, under hvis Anførsel de forstum indtog Gallien, men formedelst Kongernes ^{486.} Uduelighed var Magten efterhaanden kommet i Hænderne paa nogle høie Embedsmænd, der kaldtes Hofmestere (majores domi) og en af disse: Karl Martels Søn, Pipin, tiltog sig Kongeværdigheden. Pipins Søn, Karl den Store, er med Rette ^{750.} blevet saare navnkundig, thi han erobrede det spanske Land nordost for Ebro, omstyrkede det longobardiske Rige i Italien, undertvang hele Tydskland og lod sig derpaa krone til

Tydskerne havde hidtil været delte i mange adskillige Stammer, og fra Julius Cæsars Tid overvældede de herskesyge Romere nogle af disse; men de tilbagekøbte snart Friheden med Staal, og udsendte siden mange af de Flokke, der ødelagde og delte det vestlige Rige. De sydlige Tydskere maatte tidlig bukke under for Frankerne, deres mægtige Frænder; men Saxerne, som boede i Norden op til Danmarks Grændseskel, bevarede ligetil Karl den Stores Tid deres Frihed. I mere end tredive Aar kæmpede de mandelig for dette stolte Arvegods, og det maatte smerte os at se det omsider udvristet af deres blodige Haand, dersom vi ei tillige saae kristne Kirker løfte sig paa Gudehusenes Grus. Dog Saxernes Undertvingelse er ei blot glædelig derved, at de for en Uafhængighed, der ei længere var dem tjenlig, tilbyttede sig Kristendommens dyrebare Klenodie; men ogsaa fordi Porten nu aabnedes, gennem hvilken det skulde indfløttes til vore gamle, vildfarende Fædre.

Intet vide vi om Nordens Bebyggelse, kun Lidet, som dertil er uvist, om Tildragelserne der i de ældste Tider. At der imidlertid boede Mænd med Styrke og Mod, derom have de Cimbrer, Longobarder og Gother, som for en stor Deel ere derfra udgangne, baaret sanddru Vidnesbyrd. En Tro havde disse Nordboer, som i mange Dele var sandere end de fleste andre Hedningers, fordi de troligere havde bevaret Stammefædrenes Sagn; men disse forfalskedes daglig ved at udsmykkes af Skjaldene, og de svage Lysglimt fra det Høie, svandt alt mere og mere, eftersom Menneskenes Øine bandt sig til det Timelige. En ældgammel og stor Vildfarelse var det, at kun blodig Idræt kunde berede til Salighed, og heraf vare Uretfærdighed og Grusomhed naturlige Døttre. Saalænge imidlertid Nordens Mænd kun levede for at kæmpe, og kæmpede for at tækkes Guderne, var deres Færd aabenbar. Kvinders og andre Svages Mishandling samt Rov fra Værgeløse agtedes for Nidingsværk, Agerens Grøde og Dyrene i Gaard og Skov gav dem tarvelig Føde, hjemmebrygget Øl var daglig Drik og hjemmefødte Bier virkede Honningen hvoraf de blandede sig Mjød til Høitidsfærd. Bjørn og Ulv maatte give Mændene Peltse og naar Kvinderne stadsede, var det i Sobel og Maar. Men, alt som Jordlivet blev mere kært, higede Man efter lækker Føde, finere Klædning og glimrende Mon, Nordens Størke og Jern misbrugtes til Nidingsid, og Sørøveri blev den gængse Haandtering. Baade det østre og vestre Hav gjordes derved usikkert, ja de djærve Vikinger vovede sig endog ind i Middelhavet og allevegne ødelagde de Kysterne. Engelland og Frankerig hjemtogtes især af dem, og selv Karl den Store mægtede ei at holde dem ganske borte fra sine Landemærker. Efter hans Død deltes hans Lande, næsten alle

hans Ætmænd vare svage og uduelige Fyrster, og Frankerigs Konger grebe til det samme Raad som Roms Keisere fordem: med Guld og Sølv at bortkøbe de Fjender fra Grændserne, hvilke de ei formaaede at bekæmpe. Dog dette visse |A:63|Bytte lokkede kun Flere, og da i Begyndelsen af det tiende Aarhundrede en stor Flok under Normanden Rolfs Anførsel krævede Bopæle, maatte Karl den Enfoldige indrømme dem det Landskab i Nordvest, som efter dem fik Navn af Normandiet. Hovedaarsagen til den 911. Tragten efter faste Bopæle, der nu yttrede sig hos de urolige Vikinger var, at Nordens Smaastater paa denne Tid under Gorm hin Gamle i Danmark, Harald Haarfager i Norrig og Erik i Sverrig sammensmeltedes i trende større; thi baade mistede derved de paa Vikingstog fraværende Smaakonger deres Odel og Tilhold, og deres Størke forøgedes, da Mange som ei vilde staae under de ny Enevoldskonger, sloge sig til dem. Men disse Misfornøiede uddroge ei for at flakke om paa Havet, de søgte ny Hjemstavne i Vesten, ligesom deres Frænder paa Island, Grønland og Færøerne. Medens de udvandrede Nordboer saaledes bidroge til at vække og genføde Kraften i Syd og Vest, indvandrede Kristendommen herfra til Norden for at tæmme den tøileløse Størke og formilde det grumme Sind. De egenlige Ordets Tjenere: Præster og Biskopper vare ved Lægfolks Gavmildhed blevne saa indviklede i jordiske Sysler og Nydelser, at de som oftest glemte at sørge for Sjælene i deres egne Menigheder, end sige de skulde bekymre sig om Hedningene i fjerne Lande. En sand Velgerning Omt. mod hele Europa var det derfor, at en gudfrygtig Mand Benedikt 449. fra Nursia oprettede et Selskab af Mænd der |A:64|aldeles sloge sig fra Verden og anvendte al deres Tid paa sindigt og legemligt Arbeide, Andagtsøvelser og Næstens Opbyggelse. Disse Mænd kaldtes Munke og deres Boliger Klostre. Vel gik det saa, at Lægfolk, som vilde gengælde Munkene deres Forbønner, fristede dem ved rige Gaver til at vende deres Hu og Sind fra Himlen til Jorden; men inden saadant skedte var dog meget Godt udrettet, og der fandtes stedse mellem de Vanslægtede nogle gudfrygtige Mænd, som ved at stifte ny Klostre, igien for en Tid bragte Munkelivet tilbage til sin oprindelige Bestemmelse. At omvende Hedninge maatte være de rette Munkes kæreste Idræt, og de, hvis Borgerskab var i Himlene, kunde ikke ræddes for at gaa Pinsel og Død imøde mellem de grumme |US:223|Vantro. Italienske Munke var det som omvendte Irer, Skotter og Angelsaxer, og mellem disse opblomstrede Munkelivet, medens det henvisnede i sit gamle Fædreland. Videnskaberne dyrkedes her med Iver. Engelland frembragte en Mand, hvis Lærdom i hele Aarhundreder opvakte Beundring, nemlig Beda, med Tilnavn den Ærværdige, og ved en anden Alcuin hvem Karl den Store kaldte Døde over til Frankrig, begyndte de paa Fastlandet indsovne 735.

Videnskaber igen at opvaagne.

Adskillige engelske Munke omvandrede blandt Tydsklands Hedninge for at kundgøre Evangelium, og En af dem, Vinfrid eller Bonifacius, som fuldendte Sydtydskernes Omvendelse, dræbt erhvervede sig Hædersnavnet af de |A:65|Tydskes Apostel. Ogsaa 755. her oprettedes nu Klostre, og fra et af disse: Korbei i Vestfalen, udgik Nordens Apostel: Ansgarius. Han forkyndte Kristus ei 826. allene i Jylland og paa Danmarks Øer, men selv imellem Sverrigs Klipper og ved Afgudernes Hovedtempel i Upsal. Imidlertid varede det hele to Aarhundreder førend Kristendommen kunde aldeles fortrænge den saa dybt rodfæstede Overtro; i Norge maatte Kongerne prædike med Sværdet i Haanden; og de Danske omvendtes først fuldelig til Kristendommen ved i Engelland at stride imod den. Dette Land deltes ved Angelsaxernes Indvandring i syv Riger, og omendskøndt der altid var et, som havde Overmagt, forenedes de dog ei, før de gamle Kongeslægter i de sex vare uddøde og Folkets Kraft uddøde med dem. Det var Kongen af Vestsex, Karl den Stores Samtidige: Egbert, som samlede Rigerne; men hans Eftermænd, selv den store Alfred ikke undtagen, følte sig for svage til at modstaae de danske Vikinger, maatte bortkøbe Nogle og indrømme Andre Bopæle i Ostangeln og Northumberland. I Slutningen af det 10de Aarhundrede sad en uduelig Konge: Edelred, paa Tronen og i hans Tid hærgedes og indtoges hele Landet af Gorms Sønnesøn den danske Svend Tveskæg. Ham fulgte Knud den Store, som ogsaa tilvendte sig Norge og kristnede sit Fædreland aldeles. 1016.

Ogsaa paa Tydsklands nordlige Kyster havde Normanner søgt at sætte sig fast, men |A:66|Tydskerne, der ogsaa vare kraftige Folk, og nu forenede under een Konge, lode dem ingen Ro. Farligere Fiender fik Tydskland i dets ny Naboer: de asiatiske Ungarer; thi disse rovgerrige Horder, der ei, som Normannerne, tillige søgte Helteros, undløb med Byttet paa deres lette Heste, førend de tungtbevæbnede Tydske kunde række dem med Sværdet. Dette Uvæsen blev først styret, da efter Karolingernes |US:224|Afgang den saxiske Hertug Henrik, med Tilnavn Fuglefænger, blev Tydsklands Konge; thi ved at anlægge 918. befæstede Borge med god Vagt paa Grændserne holdt han de mindre Røverflokke i Ave, og, da Ungarerne nu med en stor Hær vilde prøve deres Lykke i aaben Mark, bleve de aldeles slagne. Hvad Han saa vel begyndte, fuldendte hans Søn: Otto den Store; Ungarerne erkendte Tydskernes Overlegenhed og Kristendommens Sandhed. Efterat have saaledes faaet Ro mod Østen, søgte Otto ved en heldig Krig at skaffe sig en ligedan mod Norden, hvor de danske Hedninge idelig foruroligede Grændsen, og vendte derpaa sin Opmærksomhed paa det fagre Land i Syden, der selv gav sig under hans Varetægt. Italien havde siden Karl

den Stores Tid været i største Forvirring; thi Landet var delt i hardtad utallige Smaastykker, hvis Herrer ringeagtede de svage Karolinger, og befeidede hinanden indbyrdes.— Da Karolingerne vare uddøde, voxte Forvirringen ved Krige om Konge- og Keiser-Værdigheden, og en i disse fornærmet |A:67Dronning var det, som kaldte Otto til Hjelp. Han kom, indtog uden synderlig Modstand Italiens to øverste Dele og lod sig krone baade til lombardisk Konge og romersk Keiser. Man kunde vente, at Tydsklands Konge, hvis Hoved bar denne tredobbelte Krone, vilde vorde saare mægtig; men netop det Modsatte indtraf; thi Tydsklands Hertuger, som hidtil havde været Kongernes Lehnsmænd, vovede at gribe til Vaaben selv imod Otto, og hans Eftermænd nødtes saameget mere til at føie sig efter dem, som de uden disses Hjelp ei kunde vedligeholde deres stedse anfægtede Herredømme i Italien. Da det saxiske Hus var uddød, søgte vel Henrik den tredie af det frankiske igen at ophjelpe Kongemagten; men han forbittrede kun derved Gemytterne saaledes, at hans Søn Henrik den fjerde efter en urolig Regering afsattes, og Fyrstemagten steg høiere end nogensinde før. I det kristne Europas andet Hovedrige: Frankrig, var Tilstanden ligedan: svage Karolinger havde siddet paa Tronen indtil Slutningen af det tiende Aarhundrede, da de afløstes af en indfødt Slægt: Kapetingerne, men saavel disse som hine havde ei stort mere end Kongenavnet, da Landet var delt mellem mægtige Lehnsmænd, som langt fra at adlyde Kongen, befeidede ham og hinanden. Sørgelig var den kristne Menigheds Tilstand: Sværmene fra Norden havde genfødt den legemlige Størke; men den indgroede Attraa efter Uafhængighed, |A:68som enhver fribaaren Nordbo førte med sig og forplantede i sin Æt, fødte uophørlig Strid mellem Hertuger og Grever, ja selv mellem Adelsmænd, |US:225der kun eiede en Borg; Plovjernet gjordes til Sværd, Købmanden udplyndredes, Videnskaberne hendøde, Lovbøgerne tillukkedes og Retten sad i Spydstagen. Vel bekendte alle disse Folkefærd sig til Kristendommen; men deres Tro indskrænkede sig mest dertil, at Guds Søn havde vandret paa Jorden, bekræftet sin Høihed ved Tegn og lidt for Verdens Synder; hvad han derimod fordrede af sin Læres Bekendere, naar de vilde vorde delagtige i ham og hans Fortjeneste, derom vare de Fleste aldeles uvidende. End laa de opslagne, de hellige Bøger, men Faa læste og Færre forstode dem; det ebraiske og græske Tungemaal, hvorpaa de oprindeligt ere skrevne, vare hardtad aldeles ubekendte i den latinske Kirke, de fleste Lægfolk kunde ei læse, og Kundskaben om Jesu Lære skulde da komme til dem ene fra Præsternes Læber; men disse vare selv vankundige og desuden fordybede i det Jordiske. Heraf kom det, at de som med Guds Ord skulde have tæmmet Vildheden og indaandet Kærlighed, meget

mere selv deltog i Tidsalderens Synder og nærrede af Egennytte den Fordom hos de Verdslige, at de ved rige Gaver til Kirker og Klostre kunde udsone enhver Forbrydelse og blive visse paa Saligheden; ja saa høit var Klerkenes Fordærvelse steget, at Biskopper og Abbeder uden Sky tilkøbte sig deres fordelagti|A:69ge Embeder af Konger og Fyrster. For en saadan Tidsalder var ingen Hjelp, dersom ei en Mund kunde oplades, for hvis Ord Alle, som troede paa Kristi Høihed, maatte have Ærbødighed; men at Saadant kunde ske, havde ogsaa det vise Forsyn gennem Aarhundreder forberedet. De romerske Biskopper havde fra Arildstid havt stor Anseelse i den kristne Menighed, baade fordi Man gennem saamange Aarhundreder var vant til at modtage Befaling fra denne Verdens Herskerinde, saa og især fordi de agtedes for Eftermænd af Apostelen Peder, hvem Jesus selv havde kaldt den Klippe hvorpaa Han vilde bygge sin Kirke. Fra Rom udgik de Munke som omvendte England, engelske Munke førte Kristendommen til Tydskland og tydske til Norden; efter gammel Skik maatte alle disse Lande ansees som Dele af Roms Bispedømme, og de Biskopper som der indsattes, vare at anse, som den romerske Stols Fuldmægtige. Karl den Store nødte de franske og italienske Biskopper til ligeledes at hylde Roms Biskop eller Pave, som deres aandelige Overhoved, og saaledes var Grundvolden lagt til Dennes kommende Myndighed i Kristi Kirke. Vel blev den i det 9de Aarhundrede til en blot Skygge, fordi en Række af lastefulde og ugudelige *Romere* besmittede Pavestolen; ja Otto og |US:226hans Eftermænd: de tydske Konger, anmassede sig endog Ret til at indsætte og afsætte Paver, men Troen paa dennes Høihed var dog saa rodfæstet i Tidsal|A:70deren og saa sammengroet med Troen paa Kristus, at en Mand med den samme urokkelige Tro, med Mod og Kraft maatte kunne gøre sin Ret gældende som Peders Eftermand og Kristi Statholder.

Fjerde Tidsrum.

Fra Gregor den syvende til Luther.

1073—1517.

Hildebrand, en Italiener, var den Mand Forsynet havde udkaaret til, saavidt det da var gør ligt, at genføde Kristendommen, derved lægge Tømme paa Næverettens uvane Dyr og forberede lysere Tider. Som Munk og Prior i det berømte franske Kloster Klugni,

havde han ved Guds frygt og strængt Levnet erhvervet sig Helligheds Ry, og da han i Aarhundredets Midte, som Erkedegn i Rom fik stor Indflydelse, gik hans Stræben ud paa at besætte Pavestolen med Mænd, der tænkte som han, og gøre dem uafhængige af Tydslands Keisere. Dette lykkedes ved de Normanners Hjælp, som havde sat sig fast i Nedre Italien; men intet Stort udrettedes, før det høie Embede saavel indvortes som udvortes paanødtes ham selv. Den almindelige Syndighed og 1073. Forvirring saae han med inderlig Bekymring, der sanddru taler gennem hans Breve, og som |A:71| Peders Eftermand troede han sig forbundet til at opreise den faldende Kirke. Ei var endnu den Tid kommet, da Jesus gennem de hellige Skrifter kunde tale ens til Konge og Betler, og dog vilde hverken Høie eller Lave lyde Andre end ham. Lykke var det da for Kristenheden, at Gregor den syvende (thi dette blev Hildebrands Pavenavn) og hans Eftermænd talte som Kristi Statholdere i hans Navn, skøndt de stundom fordreiede og tit misforstode hans Ord. Det var imidlertid langt fra, at alle de Fornemme i Landene vilde forsage deres onde Lyster og Idrætter for Jesu Skyld, og stor var den Modstand Gregor mødte, da han vilde bruge sin Myndighed til Kirkens Bedste. Den første store Uskik han vilde af |US:227| skaffe var Bispestolens og Abbediernes Salg, som i alle Henseender havde de bedrøveligste Følger; men Handelen med disse dreves just mest ublu af Europas mægtigste Fyrster: Filip den 1ste i Frankrig og Henrik den 4de i Tydskland. Disse Fyrster vare desuden ved Løstgighed og Vold til Forargelse og ondt Eftersyn for den hele Kristenhed; skulde Gregor udrette Noget, maatte han fremforalt prøve Størke med dem; men hans faderlige Formaninger foragtede de, og han maatte derfor gribe til det dristige men eneste Raad, at sætte dem i Ban: det er, udelukke dem af den kristne Menighed og derved erklære dem uuelige til at regere. Trængte af deres Lehns mænd, som benyttede enhver Leilighed til at udvide deres Magt, maatte Fyrsterne ydmyge sig for |A:72| Paven; men Henrik gjorde det kun paa Skrømt, og søgte siden at hævne sig med Sværd i Haand. Paven kom i Livsfare, men veg ei et Haarsbred fra hvad han ansaae for Sandhed og Ret, og han frelstes af sin mægtige Ven: Normannernes tappre Hertug Robert Guiskard. Efter 12 Aars Møie og Strid døde Gregor landflygtig i Salerno og endskiøndt hans hele Liv gav ham det Vidnesbyrd, at hans Rige ikke var af denne Verden, beskæmmede Man dog hans Eftermæle ved, tit af Fjendskab, men tiere af Ukyndighed, at tillægge den gæve Kristi Stridsmand samme ærgerrige og urene Hensigter, som de senere Paver, der, uden at have hans Hoved og Hjerte, arvede hans Magt. Særdeles maatte han høre ilde, fordi han stadfæstede og holdt over Loven om Præsternes ugifte Stand. Den hellige Povel havde selv anprist

denne for dem, hvem Afholds Naadegave var skænket; men under den falske Forudsætning, at denne kunde erhverves af alle som *vilde*, blev den en Fordring til Munkene og, efterhaanden som Ukydskhed voksede, til alle dem, der af Mængden vilde agtes for Fromme. Enten maatte da Gregor opgive sit Ønske, at gøre Præsterne til Helligheds Mønstre for deres Menigheder, eller forbyde dem Ægteskab; og da han selv ei allene hørte til sin Tidsalder, men havde dannet sig i Klostret, maatte han endnu desvissere vælge det Sidste.

Følgerne af Myndigheden, som Gregor og hans Eftermænd hævdede sig, vare saare vel|A:73giørende for Europa; thi dets utallige Herskaber forvandlede nu paa en Maade til et eneste *kristeligt* Rige. Fyrster og Herremænd kunde ei længere mishandle de Ringe og Svage, og en Magt der hvilede paa *Meninger* maatte baade gøre aandelig Virksomhed fornøden og vække Ærbødighed for den. Snart viste det sig ogsaa i Gerningen, at Kristi Menighed dog paa en Maade begyndte at være |US:228een Sjæl og eet Legeme, nemlig i den store, forunderlige Krig, som er blevet berømt under Navn af Korstogene.

Ærbødigheden for de hellige Steder, hvor Gud havde vandret legemlig, og hvorfra det glade Budskab om Jordens Forsoning med Himlen udgik, var, som den maatte, gaaet i Arv hos de Kristne, og stedse fandtes der Mange, som higede efter at besøge det Land, der i sin hele Udstrækning var at agte som et Gudstempel. Da Palæstina kom i Arabernes Vold, bleve Besøgene vel en Tidlang sjeldnere; men da Kalifen Al Raschid sendte Karl den Store den hellige Gravs Nøgler, var Døren igen opladt og Trangen til at gange derind voxte, alt som Tiderne leed. I det tiende og den største Del af det ellefte Aarhundrede var det, som om Kristus havde forladt sin Menighed; thi hans Ords Røst overdøvedes af det vilde Vaabengny og hans fleste Tienere vare blevne stumme Hunde, der selv sønderreve Hjorden, istedenfor at vogte den. Dette kundgør hvor almindelig Fordærvelsen var, og det er intet |A:74Under at Præster lovede og Lægfolk ventede Naade og Salighed hos Gud, som Løn for rige Gaver til Kirker og Klostre. Imidlertid higede dog trindt i Landene mangt et gudfrygtigt Hjerte efter at komme Frelseren nær, og da han igen tyktes død, var det som om Man mente at finde ham i Graven; mangan Mand var der og, som efterat have besudlet sig med Næstens Blod, eller anden synlig Smitte, kom til den Forstand, at kun Jesu Blod kunde tvætte ham ren, og han søgte det under Korset, hvor det udrandt. Skarevis vandrede Pilegrimene til det hellige Land, og omendskøndt stundom Hyklere blandede sig med, var det dog sikkerlig tiest kun et angergivent Hjerte, som mægtede at drive Pilegrimen fra Hus og Hjem, med Stav i Haand og tit med nøgen Fod, ud paa de lange ukendte Veie. Saadanne

Hjerter maatte visselig finde, hvad de higede efter: Fred med Gud og sig selv, naar de kom til hine hellige Egne; thi de mange Vidnesbyrd om Guds Nærværelse og Kærlighed maatte fylde Sindet med blussende Andagt og inderlig Lyst til at elske Ham, som elskede os først. Tungt og sørgeligt var det derfor at de seldschukiske Tyrker: et raat tartarisk Folk, i det 11te Aarhundrede, fratog de mildere Araber Palæstina; thi fra den Stund maatte de arme Pilegrime ei allene taale megen Trængsel, men bleve endog tit udplyndrede, saargjorte og myrdede, uden at naa til den hellige Grav. Deres Suk hørtes i Europa, men saalænge Hver |A:75| maatte staa mod sin Nabo for at værges sin Odel, og saalænge de Vældige ikke erkendte Kristum for Herre paa Jorden som i Him|US:229|len, var ingen Hjælp at vente. Saasnart derimod Gregor lydelig kaldte og synlig teede sig som Kristi Statholder, maatte han tro det sin Skyldighed, at udrydde den hellige Grav af de Vantroes Hænder, og forsvare det kristne Konstantinopel mod Tyrkerne; han lod derfor ogsaa Brev udgaa i Landene om et Tog, hvis Anfører han selv vilde være, men Tvisten med Henrik opholdt ham, og det var desuden for tidlig at søge Frugt paa Kristendomstræets unge Skud. Spiren var der imidlertid: Sværdet som de Vældige havde hvæstet til Frændemord kunde Roms Paver vende mod de Vantro, og de Fraværendes Odel kunde de beskærme; Folkene vænnedes til at agte sig som Medborgere i Kristi jordiske Rige og dette blev det da deres Skyldighed at forsvare og udvide. Herom mindedes de alvorlig ni Aar efter Gregors Død af Franskmanden Peter Eremit, der kom hjem fra Palæstina, inderlig rørt ved Synet af de der boende Kristnes og Pilegrimenes Lidelser. Han troede i den hellige Gravs Kirke af Jesus selv, at have faaet apostolisk Kald, han stadfæstedes deri af Kristi Statholder: Urban den anden, og gennemvandrede nu Landene for at opkalde Kristne til Strid mod de Vantro, som bespottede Frelseren i Korsets Hjem, og pinte hans Vidner, som Hedningene fordemte. Hvad hans begejstrede Tale havde virket, lod sig tilsyne |A:76| paa Mødet i Klermont, hvor Folkene sankedes i hundredetusindetail, og lode Skulderen smykke med Korsets Mærke til et Tegn, at det var for den Korsfæstedes Ære og Rige de vilde vove Liv og Blod. Toget begyndtes af Peter Eremit, men den talrige Skare, som fulgte ham hørte mest til Folkenes Udskud: den foer frem, selv i kristne Lande, med Rov, Mord og Brand; men fandt og, som rimeligt var, sin Undergang langt fra de hellige Steder. Anderledes rustet og sindet uddrog en ordentlig Hær, ført og fulgt af Frankrigs og Italiens velbyrdigste Mænd. Fremmerst gik Gotfred, Lothringens Hertug, som med Kæmpestørke og Kæmpemod forenede Gudsfrygt og Ydmyghed; næst ham ginge hans Broder Balduin og den franske Prinds Hugo, den djærve Tankred og den snilde Boemund: normanniske Prindsere fra

Italien, Normandiets Hertug, den engelske Kongesøn Robert og endelig den gamle, krigserfarne Raimund af Toulouse. Mange vare de Hindringer, som mødte den korsede Skare: Hunger og Sygdom, Grækernes Troløshed og List, Tyrkernes Mængde og Anførernes Tvedragt; men Alt tjente kun til at forherlige den Gud, der saa øiensynlig var tilstæde og paa mange Maader udkaarede den liden Flok, som agtedes værdig til at bestige Jerusalems Mure. Efter [|US:230](#) Underværker indtoges den hellige Stad og 1099 mellem Palæstinas Bjerge reiste sig et kristent Rige; men Gotfred var for ydmyg til at bære Kronen af Guld, der, hvor Hans Frelser bar [|A:77](#) den af Torne, og intet Hædersnavn tyktes ham saa skønt, som det af den hellige Gravs Beskytter. Anderledes gik det, da han kort efter døde; thi selv mange af hans Vaabenbrødre overgave sig til blødt og vellystigt Levnet, og den næste Slægt manglede baade Sjæls og Legems Størke til kristeligt Liv og tapper Bedrift. Der de Vantro bleve dem for stærke, droge vel baade Keisere og Konger til Asien med talrige Hære; men det var ei længer af gudfrygtig Nidkiærhed: Nogle lode sig drive af Attraa efter Helteros og Bytte, Andre af herskesyge Paver, og deres Hære hensmeltede som Dug for Sol. Langt mere end disse Hundredetusinder udrettede nogle 100 Ædlinge, som under Navn af Tempelherrer og Johannsriddere sammensvore sig til det hellige Lands Forsvar; thi vidunderlige ere deres priselige Idrætter og dem var det især, som forsinkede Rigets Undergang. Dog, det gik med disse Riddere, som med alle Middelalderens gudelige Samfund: ved det overspændte Afkald paa al jordisk Nydelse kundgjorde de noksom, hvor overlegne dens Tilløkkelser tyktes dem, og de reiste Eden, som et helligt Skillerum mellem sig og Verden, men den glødende Iver udsluktes hartad med Stifternes Liv; en uforstandig Fromhed lønnede dem netop med det jordiske Liggendefæ, som de vilde forsage; Fristelsen blev for stærk og saasart Edens Dæmning gav efter, oversvømmedes disse Ordener desto hastigere af Fordærvsens tilvoxne Strøm. Rigets Landemærker bleve hvert Aar [|A:78](#) snævrere, og omsider indtog Ægyptens tappe og høimodige Sultan, Saladin, Jerusalem selv. Nogle faa Stæder vare end i de Kristnes Vold, og efter lang 1187. Tids Forløb uddrog atter fra Frankrig en Helt som ene dreves af Nidkiærhed for Korsets og det kristne Navns Ære. Denne 1248. Hædersmand var Landets Konge selv, Ludvig den niende; men ei var hans Hær besælet som han, i Ægypten blev han de Vantroes Fange og udrettede Intet. Endnu engang i sin høie Alderdom bar han Korsets Banner til Afrika, men faldt tilligemed det i Beleiringen for Tunis, og tyve Aar efter mistede de Kristne 1270. Ptolomais eller Akre, den sidste sørgelige Levning af Jerusalems Rige. Alle Europas kristne Folkefærd havde ingenlunde taget ligemegen Del i Korstogene, ja somme havde holdt sig aldeles

tilbage, og Aarsagerne hertil vare næsten ligesaa adskillige som Landene. Spanien havde sine egne Korstog, da Vestgothernes tapperste Flokke, som **|US:231** ved Landets Indtagelse af Araberne havde søgt Tilhold mellem Bjergene i Norden, nu, efter at have sanket Kræfter, neddroge til Strid for Kristendom og Fædreland. England var vel snart blevet fri for det danske Aag, men Folkets Trællesind blev ei derved forandret; den normanniske Hertug: Vilhelm Erobrer, tiltvang sig Herredømmet og saavel han som **1066.** hans Ætmænd ansaae det for større Vinding at stride hiemme og i Frankrig om Magt og Lande, end i Asien om den hellige Grav. Imidlertid maa **|A:79** dog Rikard Løvehjerte undtages, thi mellem alle Europas Konger var han den, som indlagde sig mest Helteros i Palæstina. Se vi endelig til det høie Norden, da mærke vi, at det var paa den Tid Norrigs Kraft hendøde og Sverrigs vaagnede i hyppige Tronkrige, og Danmark var, efter Overspændelsen under Knud den Gamle, nedsunket i Vanmagt. Vel prøvede dette Rige paa, under Valdemarerne og Absalon, at genføde sin Hæder; men dels var det dengang snart forbi med Togene til Østerleden og dels var denne Soldag i Danmarks Efteraar kun lang nok til mindre Korstog mod de hedenske Naboer: Vender og Ester. Dog savnede det hellige Land ei ganske Vidnesbyrd om nordisk Tapperhed og Guds frygt; thi, foruden mange Pillegrime, uddroge stundom mindre Krigerflokke, saasom under den danske Prinds Svend og den norske Kong Sigurd Jorsalafar, hvilke kæmpede mandhaftig under Korsets Banner.

De egentlige Korsfarende Folkefærd vare da Franskmænd, Tydskere og Italienerne, og mellem dem lode da ogsaa Togenes store Følger sig især tilsyne. Italiens ældgamle Søstæder Venedig, Genua og Pisa erhvervede sig store Rigdomme, ei blot ved at sætte Korsfarerne over og hjælpe dem ved Søstædernes Erobring, men især ved den Handel paa Østerlandene som nu kom i Gang; og denne Virksomhed havde de vigtigste Følger ei allene for Italien men ogsaa for Frankrig og Tydskland. Hist **|A:80** opblomstrede de ødelagte Byer til Stæder, her opstode lignende, og overalt dannede sig en Middelstand, en Klasse af Mennesker, der hverken vare Herrer eller Trælle; men alt efter deres særegne indvortes Vilkaar og Landenes Leilighed bleve Kiøbmænd og Haandværkere, Kunstnere og Lærde. I Frankrig bleve Stæderne Kongerne saare kære og nyttige, baade som Indtægtskilder og som Forbundne mod de mægtige Lehns mænd, hvis Tal og Rigdom desuden ved Korstogene meget aftog. I Tydskland dannede sig en mærkelig Rad af Stæder langs Rhinen og i Nederland; men fuldelig saa berømte ere dog de egenlig nordtyske Stæder blevne, som, med Hamborg og Lybek i Spidsen ud **|US:232** gjorde det navnkundige Hanseforbund, der i 3 **Fra** Aarhundrede beherskede baade Østersøen og Nordsøen, bøiede **1242.**

mangen Greve og Herremand og befordrede borgerlig Frihed; men have ei før Reformationen nogen synderlig Fortieneste af den menneskelige Aands Udvikling og Forædling. Langt anderledes forholder det sig med de italienske Stæder, som blev al nyere Aandsudviklings Vugge og længe dens Hjem. Da Gothar og Longobarder udvandrede for at skaffe Landet en haardfør, tarvelig og kraftig Slægt isteden for de feige yppige og blødagtige Slaver, som omslæbte sig der, vedbleve dog Stæderne. Vel forsvandt deres Glands; men netop her opvokste en Slægt, som forenede Nordens og Sydens fortrin. Stædernes Biskopper bleve deres |A:81|Herrer og derved frelstes Indbyggerne fra at vorde Herremænds Vordnede. I Forvirringen efter Karl den Stores Tid havde Borgerne befæstet deres Byer og øvet sig i Vaaben, da Landet var saagodt som høvdingløst og de selv maatte forsvare sig mod Herremænds Vold og de indstreifende Ungarers Overrumpling. De underkastede sig vel Otto den Store og hans Ætmænd, men havde dog deres egne Øvrighedsmænd (Podestaer) og da de frankiske Keisere vilde agte dem som et Arvegods, der fulgte med Tydsklands og den keiserlige Krone, viste de sig ei sjelden meget utilfredse derover. Nu begyndte Striden mellem Keisere og Paver, hine fik andet at giøre end at bekymre sig om de lombardiske Stæder og disse bleve vældige Støtter, hvortil Stæderne kunde hælde sig, hvis nogen Keiser igen skulde komme dem ihu. Den Tid kom, da Frederik Rødkæg, af det hohenstaufiske (schwabiske) Hus, besteg Tydsklands Trone. 1152. Han forlangte ei allene Overherredømme, men despotisk Magt, og da stor Uenighed dengang herskede mellem de ypperste Stæder i Pavia og Mailand, naaede han for et Øieblik sit Maal; men snart knurrede Mailænderne paa ny, og da han for tilgavns at tugte dem adsplittede dem og udjævnede deres By, vaktes saadan Had og Frygt, at et stort Forbund opstod, som i Samfund med Paven ei allene opbyggede Mailand igen, men afnødte endog Frederik Erkendelsen af dets |A:82|Frihed. Paa en Omvei haabede Frederik at naa, eller dog forberede sin Æt, Lombardiets Eie, i det han giftede sin Søn Henrik med en normannisk Prindsesse, der var Arving til Neapel og Sicilien; men derved forfeilede han ei allene sin Hensigt, men forberedede ogsaa sin Slægts Undergang. En stor Del af det nordlige Italien samt hele Toskana stod under Tydsklands Konge som Keiser, og naar Nedreitalien hermed forenedes, var Pave og Fristæder |US:233|ganske i hans Vold. Det var da saare naturligt at Paverne, hvis Lehnshøiheid over Sicilierne de normanniske Fyrster havde erkendt, og som tillige raadede for Keiserværdigheden, af al Magt stræbte at adskille Kronerne. Frederik Rødkægs Søn Henrik den sjette blev Ingen farlig, da hans Grumhed gjorde ham forhad i hele Italien, men desto frygteligere blev dennes Søn Frederik den anden. Vel var

han et Barn ved Faderens Død, blev forbigaaet ved Keiservalget 1197. og maatte tildels takke den kloge og myndige Pave Innocents den tredie, der var hans Formynder, for Neapels Trone; men da den samme Pave siden hjalp ham til Keiserværdigheden, beholdt han mod sit Løfte Neapels Krone. Han var udrustet med store Sindets Gaver, men forenede med den fædrene Herskesyge sit italienske Mødrefolks urene List; Religionen var ham ligegyldig og han boede helst i Nocera mellem Muhamedanerne, som ei gjorde sig Samvittighed over at stride mod Kirken. Lombardiet lod han |A:83|hærge af sin Statholder, den blodgierrige Ezzelin og lang Strid førte han med Paverne Gregor den 9de og Innocents den fjerde, og længe begunstigedes han af Lykken, men fik saa megen Modgang paa sine gamle Dage, at man vel kan sige: Gud vilde tvinge ham tilbage til sig, da hans venlige Kalden var forgæves. døde Kort efter hans Død udgik hans mandlige Stamme med 1252. Sønsønnen den høimodige men uheldige Ungersvend: Conradin, der ligesom maatte udsone Slægtens Brøde, og efter pavelig Tilskyndelse falde for Bøddelens Sværd. En fransk Prinds af Huset Anjou blev Neapels Konge og fra den Time var Kejsermagten i Italien ikkun en Skygge.

Glimrende var i mange Maader de sidst forløbne 150 Aar: store Heltegerninger vare bedrevne baade hjemme og i Palæstina; da de egentlige Korstog ophørte, vedblev dog den Ridderaand, som baade havde avlet dem og igen af dem var næret; flokkevis drog Man til Spanien at kæmpe med Maurerne, og mangan Ungersvend af ædel Byrd stræbte at erhverve sig ærligt Riddernavn og en faver Jomfrues Hjerte ved at omvandre trindt i Landene og villig bryde Landse for den svage, anfægtede Uskyld. Ei var det Under, at saadan Færd og Daad løste Skjaldens Tunge; alt før Korstogene rørte den sig til lifligt Kvad i Provence, og siden i Tydskland, hvor de saakaldte Minnesangere, mellem hvilke vare Grever, Hertuger og Keisere, dig|A:84|tede mest om Kærlighed, men dog og om anden Dyd, om Rikard og Saladin, stundom og om Himlen og dens Konge. De mærkeligste tydske Kvad af stort Omgreb ere: Lied der Niebelungen og |US:234|Heldenbuch, hvor gamle Hændelser ere blandede med de nyere Tog mod de Vantroer og besjungne tilhobe. En anden Priis beredtes Fortids og Samtids Helte ved lystelige Skemtesagaer, der bleve sammensatte om deres Liv og Idrætter. De have deres Udspring fra Normandiet, kaldes Romaner og maae vel skilles fra Historie, da Kongers og Ridderes Bedrifter og Hændelser, deri til desstørre Forlystelse ere udsmykkede langt over det de vare i Sandhed. Dog ingensteds i Europa var Menneskeaaenden paa den Tid saa hæderlig virksom som i det høie Norden. Ei at tale om Valdemarernes snilde Love, hvormed de vilde bygge Landet, eller om den Danmarks Krønike Saxo sammenskrev paa fint og

kosteligt Latin, er det Under at se hvor ivrige de fattige Islændinge vare paa at opdyngge uvurderlige Skatte til deres Ætmænd. Det var ei dermed nok, at Man omhyggelig fra Fædres Mund optegnede de liflige Kvad om Guder og Kæmper, som vare gangne i Arv fra den fierne Oldtid, men foruden mange deilige Skæmtesagaer, bleve en stor Flok sanddru Sagaer eller Krøniker sammenskrevne, og mellem dem een hartad mageløs af Snorro Sturlesen, om de norske Konger. Denne Krønike, Kongespeilet, og Olafskirken i Tronhiem ere trende stolte Bautastene, hvilke Norrig reiste |A:85 over sin begravne kraftige Old; thi ligerviis som Krøniken afmaler de fremfarne Konger med deres Mænd og Bedrifter, saa er hin anden Bog et tro Speil hvori Hofmænds, Klerkes og Kiøbmænds Væsen og daglige Handel lade sig tilsyne; og om Kirken er det nok at vide, at Koret nu stander ensomt og tykkes at være et baade fagert og rummeligt Gudshus, eftersom Kirker og Folk ere nuomtide: Norrigs sidste mærkelige Konge var Snorros Samtidige, Hagen hin gamle, og det var ikke ham men Tidens Aand, som gjorde Ende paa Tronkrigene og forenede Island med Riget. Island var træt af Skrift som Norrig af Bedrift. Hagens Samtidige i Danmark var Valdemar den Anden, med hvem ogsaa den sidste Levning af dette Lands Kraft blev jordet. Nordens nys saa frygtelige Sømagter havde nu end ikke Drift eller Skibe til at udføre deres eget Overskud, og hente hvad der var dem nødtørftigt. Hansestæderne havde al Nordens Handel i Vold og raadte over dets Konger. Denne Afmagt kom deraf, at her som næsten i hele Europa forgik Hjertets faste Tro paa det evige Liv mere og mere. Naar Mennesker, som ikke ere visse paa at leve efter Døden, uden at drives af udvortes Tvang eller Nød, gaa i Krig eller vove Livet paa anden Maade, da er det en Daarlighed, som vel Enkelte, men aldrig hele Folkefærd *ret længe kan begaa*.

|US:235 Medens Folkene i Europa saaledes daglig forlorede Mere af deres Tro og Størke, |A:86 kunde denne Verdensdeel snart blevet reent ødelagt af grumme og vilde Mennesker inde fra Asien. I Tartariet levede dengang, som endnu, Folkene i Smaaaflokke og dreve omkring med deres Kvæg. Det gik med dem som det for 600 Aar siden var gaaet med Araberne. I Europa vidste Man knap, de var til, førend Man hørde, hvordan de faldt over Riger og Lande, som Oldenborrer over Træer, naar Østenvind blæser om Vaaren. En gammel klog Mand fortalte en Flok af disse *Mogoler*, at han i en Drøm havde seet Himlens store Gud skænke deres Høvding, den unge Temudschin, Herredømmet over hele Verden. Alle Nærværende svore flux at følge Temudschin, Rygtet udgik over det ganske Land, og dristige, rovgerrige Hyrder flokkedes i Tusindtal om den vensalige Høvding. Med saadanne Arme holdt det slet ikke haardt at kaste Asiens gyldne Kongestole med de raadne Been omkuld:

døde

1243.

døde

1263.

1206.

allerede han indtog Thibet, Persien, en stor Deel af Indien og Kina, og da Mogolerne først vare komne i med at erobre, havde de nær aldrig holdt op igen. En af Temudschins Sønesønner, Koblai, tog Resten af Kina, mens en Anden, Batu, gik vesterpaa og jog Ruslands Czar ind i Litthauens Skove. Ungarns modige Kong Bela prøvede forgæves Størke med en af Flokkene, mens en anden brændte Krakau og Breslau. Hver Ridder og Ædling, som enten elskede Kristendommen, eller et priseligt Eftermæle, drog skyndelig til Slesien, og ved Liegniz stod et **A:87** blodigt Slag, men Hedningene vandt og jode de kristne Dværge ind mellem Kæmpebjergene. Dog, Han, som fordem sagde til Havet: stat 1242. stille, vilde dennegang kun vise sine ulydige Børn hvad de havde forglemt, og dernæst lade dem mærke deres Afmagt og sin Almagt; thi efter det vundne Slag ginge Mogolerne tilbage til Rusland. Strax efter satte Temudschins tredie Sønesøn, Hulaku, det sydlige Europa hartad i ligesaa stor Skræk, da han indtog Bagdad, omstyrtede Kalifatet og trængde ligetil Middelhavet; men, underligt er det at se, Ægyptens Mamelukker, der havde gjort Saladin mægtig og fanget Frankrigs Ludvig, maatte nu stride for Kristenheden, i det de fordreve Mogolerne fra Syrien. 1260.

Ret som det enstige grønne Træ paa den vilde Hede er det lille, kække Schveits i disse tunge Dage, tillige et lysteligt og bedrøveligt Syn. Dette Land havde en Tidlang hørt til Tydskland, men uden at mærke det synderligt; og fremforalt havde dets Hyrder imellem Alperne levet saa frit som Abraham, Isak **US:236** og Jacob, indtil en af Landets Grever: Rudolf af Habsburg, noget efter Frederik den Andens Død blev Tydsklands Konge. Han, og endnu mer hans Søn, Albert, tænkte, som Skik er hos alle vaagne Fyrster i hver ukristelig Alder, mest paa med Ret og Uret at udvide deres Herredømme, og vilde berøve de fattige Hyrder Friheden, som tilligemed Kristendommen var deres eneste Arvegods. Det tykdes de fribaarne **A:88** Mænd, som om Apostelen raabte til dem: I ere dyrekøbte, vorder ikke Menneskenes Trælle! og gjorde Alle Eet til Frihedens Forsvar. 1307. Siden det rette Mod, Mandelighed og Kærlighed til Frihed og Fædreland vare hartad overalt forsvundne, agtede Man i Krig ei Fodfolk stort, og hvem der havde de fleste harniskede, det er jernklædte Ryttere, pleiede at gaa af med Seieren. Derfor foragtede Alberts Ætmænd, som vare Hertuger i Østerrig, disse Hyrder, hvis Vaaben var et Spyd og hvis Harnisk var deres Mod, men ved Morgarten og Sempak bleve Hertugerne Frederik og 1315 og Leopold underviste om, at den indvortes Størke er mere værd 1386. end den udvortes. Med den foragtede Landse fældede Skovbygdernes kække Mænd først Hesten til Jord og finge da lettelig Bugt med den hjælpeløse Ridder i sin tunge Rustning. Dog Alpehyrderne købte dyrt deres Seire og Pris, thi de mistede den

Nøisomhed og Renhed i Sæder, som hidtil havde bygget i deres stille Dale, de smittedes baade af Fjender og deres nye Venner, Borgerne i Zyrik og Bern. Ogsaa de maatte sande, at Hvo som drager Sværdet, omkommer ved Sværdet, thi de havde draget det til Frihedens Forsvar, og snart misbrugde de det ei allene til at erobre, men endogsaa til at omkomme hinanden. Længe bleve de imidlertid ved at være deres Fjender frygtelige og Dagen ved Basel, hvor 1500 Schveitsere modstode den franske Prinds 1444. Ludvig med sine 40000, |A:89| indtil de begroves under Ligene af Fjendernes Tusinder, maa lignedes med hin ved Thermopyle.

I noget over 300 Aar sad Kapetingerne paa Frankrigs Trone. De første vare hardtad deres Lehnsmands Tjenere, men da disses Magt og Tal ved Stædernes Opkomst, Korstogene og snedig Statskonst, men allermeest ved de gamle Adelslægters Vanartning, var blevet forringet, bleve de enevældige ukristelige Konger haarde Tugtemestere for Landet. Ludvig den Niende, der ligesaavel havde Kristus i Hjertet naar han sad paa Tronen og Domstolen, som naar han stred under Korsets Banner, er en Undtagelse, men hans Sønesøn, Philip, kaldet hin Smukke, den værste af dem Alle. Ufortjent Priis har han faaet, |US:237| fordi han af Herskesyge og Hevngerrighed lod en vist nok overmodig men graahærdet og døende Pave mishandle; men fortjent Skændsel omgærder hans Minde for Udsuelse, alskens Ugudelighed og hans ligesaa grusomme som troløse Adfærd mod Tempelherrerne. Om deres Idrætter, Rigdom og Vanslægtning er tilforn talet. Efter det hellige Lands Forlis opslog Ordensmesteren sin Bolig paa Cypern; men Ordenen havde store Jordeiendomme trindt i Landene, især i Frankrig. Efter disse var Philip lysten, han lokkede derfor Ordensmesteren Jacob Molay over til sig, lagde ham med alle de Riddere, han kunde overkomme, i Baand, og tilegnede sig deres |A:90| Godser. Molay og alle de Riddere, som ei 1314. vilde vedgaa de afskyelige Synder, for hvilke de løst beskyldtes, bleve ynkeligen brændte paa Baal; men inden Aaret var omme, maatte Philip møde dem for den Eviges Domstol, for hvilken de indstævnedes ham i Dødens Time. Ogsaa paa ham maatte Skriftens Trudsel opfyldes, at den Ugudeliges Navn skal raadne; thi ihvorvel han efterlod trede gifte Sønner, uddøde dog hans mandlige Afkom med dem. 1328.

Nu kom Sidelinien Valois paa Tronen, men da Englands Edvard den tredie formenede, som en Dattersøn af Philip den Onde, at have nærmere Arveret, opkom derved en mærkelig Krig, som paa smaa Ophold nær, varede over 100 Aar. Krigen førdes i disse Svaghedens og Feighedens Dage med Leietropper, eller sammenløbne ryggesløse Flokke, der af Dovenskab og Rovgerrighed dreve Krigen som et Haandværk, og for det meste

vandt da Den, der betalte bedst; Lykken var foranderlig men dog mest paa Engellændernes Side, ja tilsidst syndes det, som om de skulde blevet hele Landets Herrer. Frankrigs Konge, Karl den Sjette var vanvittig, hans mægtige Frænder: Hertugerne af Orleans og Burgund strede om Værgemaalet, og Dronningen hadede som en Djævelinde sin egen Søn, Kronprindsen Karl. Engellands kloge Henrik den Femte blev ingen ørkesløs Tilskuer, han vandt en navnkundig Seier ved Azincourt, forbandt sig med Burgunds Hertug og Isabelle, ægtede hendes Datter og kaaredes til Tronfølger. Imidlertid døde gamle Karl og den unge tog Kongenavn, men var arveløs midt i Fædreneriget, thi Engellænderne eiede alle Landets faste Stæder undtagen Orleans, og for dens Porte laa de med en talrig Hær. For menneskelige Øine var ingen Redning at se, men Gud havde besluttet eengang endnu at vise de ugudelige Franker hvad han formaaede, ja hvilke Bjerge Tro til ham kunde fløtte. Hyrdepigen [US:238](#)Johanne gik for Karl at staa, og kundgjorde, at hun af den hellige Jomfru Maria havde faaet Befaling at undsætte Orleans og krone Kongen i Reims. Fast i Troen løftede hun det viede Banner, Frankerne troede paa hende, Engellænderne sloges med Rædsel, da de saae den vidunderlige Pige gange saa tryggelig frem under det usynlige Skjold, og inden Aaret var omme, havde Johanne røgtet sit store Ærende. Nu vilde hun igen drage hjem til sin Hjord og Hytte, men de vantro Hofmænd, der meende, de kunde bruge hende som et Værktøi, overtalte hende til at blive. I det næste Slag blev hun fangen og af Engellænderne kastet som en Troldkvinde paa Baalet. Imidlertid vare de Kongelige blevne vante til Seier og deres Fiender til Flugt; i Engelland var et svagt Barneregimente og Burgunds Hertug forsonede sig med Karl: Udgangen blev da, at Engellænderne mistede alle deres franske Eiendomme saanærsom Staden Calais og dens Omegn. At det var Johanne og Omstændighederne, ikke Frankernes indvortes Kraft, som fordrev Engellænderne, saaes klarlig under Karls Søn, Ludvig den Ellefte; paa Lehnsmænds og Fremmedes Bekostning udvidede han sin Magt og havde stor Deel i sin Tids mærkeligste Begivenheder, men kun som Ungersvend prøvede han omsonst ved Basel paa at udføre sin Villie med Magt; siden var Guld, Forstillelse, List og Lumskhed de eneste Vaaben han brugde, og Ingen kryber lettelig i Rævebælgen, saalænge Løvehuden er ham et passeligt Klædebon. Vel førde Ludvigs Eftermænd, Karl den Ottende, Ludvig den Tolvte og Frands den Første mærkelige Krige i Italien, hvor de vilde erobre Neapel og Mailand; men herved er at mærke, at de Intet vandt, og at deres Seiervindinger ene maa tilskrives Italienernes endnu større Uselhed og Schweitsernes Tapperhed, thi saa fordærvede vare disse nu blevne, at de for Guld solgte Levningerne af deres Mod og Størke.

Italiens Krønike fra Slutningen af det 11de til Slutningen af det 15te Aarhundrede er ligesaa underholdende som lærerig. Tro vi at Guds frygt og Dyd ere Mødre til alt Stort og Skønt heneden, og at Børnene ligesaa lidet ret længe kan overleve Mødrene, som disse hinanden, see vi i hver Linie vor Tro underlig stadfæstet, og den som ei troede det før, maa tro, naar han ei er seende blind. Kækt forsvarede Lombardiets Borgere deres Frihed mod de mægtige tydske Keisere, saalænge de langt heller vilde dø, end svige det hellige Banner paa **A:93** deres Stridsvogn, og saalænge de kunde sælge til Adelsmænd og Drotter kostelige Ting, hvorpaa de havde arbejdet, uden at attraa deres **US:239** Eie. Siden, da de bleve yppige og ei vilde bevare Troen i en god Samvittighed, forsvandt den efterhaanden: de bleve blødagtige og bange for Døden; de leiede ryggesløse Bander til at beskytte sig og disses Anførere bleve deres Herrer og Bødler. Ligesom det gik med Lombardiet, der lignelsesviis kan kaldes Italiens Legeme, saaledes gik det ogsaa med dens Sjæl: Toskana og *Hovedstaden* Florents. Pisa havde i lang Tid kappedes med Venedig og Genua paa Havet, men de andre toskanske Stæder satte sig først i Frihed efter Frederik den Andens Død. Florents blev snart ei allene den mægtigste iblandt dem, men den anseeligste Stad i hele Italien baade ved sine Borgeres Tapperhed og endnu mere ved deres Bekvemhed til aandelig Sysse. Her opreiste Giotto med konstig Haand en af det ny Italiens første og stolteste Bygninger; herfra udginge i den første Halvdeel af det 14de Aarhundrede de tvende Mesterskjalde Dante og Petrark. Her sammenskrevs liflige Krøniker om gamle og ny Hændelser; Fyrster og Paver kappedes om at have Florentinere i deres Tjeneste og deres Mundart blev Italiens Bogmaal. Dog, naar Træets Frugter ere modne, visne dets Blade snart, og Florents gik sin Undergang imøde med stærke Skridt, da Ugudelighed og Egennytte fik Overhaand over Guds frygt og Fædre**A:94** landskærlighed, og da dens Borgere vare blevne Sydens Trælle, mistede de ogsaa deres udvortes Frihed, da de rige Købmænd af det Mediceiske Hus bleve deres Herrer. Omt.

Pisas og hinandens Medbeilere Venedig og Genua, havde paa 1450. samme Tid udspillet deres store Rolle. Rigdommene, som ved Verdenshandelen opdyngedes her, fordærvede og svækkede Indbyggerne. Genua maatte først give tabt, og Venedig var i mange Maader den fornemste By i Europa; dets Herredømme udstrakte sig over Dalmatiens Kyst, Peloponnes, Kreta, Cypren og flere Øer i Arkipelagus; og den ostindiske Handel, som dreves over Alexandrien syntes at være en uudtømmelig Rigdomskilde; men paa samme Tid, som dets indvortes Kraft og Drift til store Foretagender formindskedes, fik deres Handel og Magt et udvortes uforvindeligt Stød ved Konstantinopels Indtagelse af de osmanniske Tyrker. 1453.

Fra det vestlige Riges Undergang af, har det østlige eller græske, nu hartad i 1000 Aar ført et sært og sygeligt Liv, tit været Graven nær, men dog stedse netop faaet saamegen Størkelse, at det kunde blive ved at drage Aande. I det syvende Aarhundrede styrtede Araberne frem ligetil Konstantinopels Mure og Alt syntes forloren; men den græske, uslukkelige Ild blev op|US:240fundet og Araberne maatte vige og mistede ved Vellyst, Vantro og Uenighed snart Magten. De seldschukiske Tyrker arvede den, indtog Lilleasien og truede den |A:95store Stad, men nu drog det vestlige Europa til Asien paa Korstog og Tyrkeriget forgik. Henimod Korstogenes Slutning indtog en Deel Venetianere og Franskmænd den kristne Stad, isteden for at stride mod Ukristne, 1204. og delte Rigets europæiske Lande imellem sig; men et nyt græsk Keiserdom opstod i Lilleasien, og, strax efter *Bagdads* Forstyrrelse, blev Konstantinopel ved Genuesernes Hjælp igen dets Hovedstad. I Begyndelsen af det 15de Aarhundrede stode de 1261. osmanniske Tyrker alt seierrige for Konstantinopels Porte, men deres Sultan Bajazet fangedes af den mogolske Fyrste Tamerlan, og Rigets Undergang forsinkedes endnu i 50 Aar, indtil Guds Time var kommen, og den forfærdelige Muhamed den Anden reisde sin Trone i den erobrede Keiserstad. Rigets indvortes Vilkaar vare i dette lange Tidsrum ligesaa vidunderlige som de udvortes, og forklare derved disse, men ere selv uforklarlige uden som tydelige Spor af Guds Finger. Troen besmittedes med store Synder, men bortkastedes aldrig: herom vidne de mangfoldige Stridigheder, selv om dens ringeste Dele, som lige til de sidste Tider førdes, og det med et Mod og en Iver som visde, at Sjælene ved dem vaagnede af deres Slummer. Som det gik med Troen maatte det nødvendig ogsaa gaa med Videnskaberne: de syntes ligesom der hverken at kunne leve eller dø; dyrkedes snart med mere, snart mindre Flid, men tabde aldrig deres Agtelse. Saaledes udførdes, trods |A:96Menneskenes Vanart, Guds besluttede Raad: de gamle Skrifter og det græske Sprog bevaredes, indtil det vestlige Europa var forberedet til at modtage og bruge dem.

De italienske Stæder, hvor Lysten til udvortes mandelige Gerninger efterhaanden forvandlede sig til en Higen efter at udrette store aandelige Bedrifter, vare af Forsynet udsete til at være Videnskabernes Planteskoler i Vesten. Poesien oplod den aandelige Verden og lokkede med sine søde Toner Menneskene derind; og nu adspredte de sig der paa mange Veie, men *Kundskab* var hvad de Alle søgde. Digteren Petrark var tilligemed sin Landsmand Boccac en af de Første, som med Iver anbefalede Læsningen af de Gamles Skrifter og Indsigt i det græske Sprog; og saavel dette som andre Kundskaber hindredes fra at uddø igen ved de Samfund af lærde Mænd, som fra det 12te Aarhundrede af, under Navn af Universiteter oprettedes rundt i Europa. Nu var

det saa langt fra at Tyrkernes Fremgang og [|US:241](#)Konstantinopels Fald skadede Videnskaberne, at de meget mere vandt derved; thi mange lærde Græker flygtede nu til Italien, medbragte dybere Indsigt i Sproget og Bekendtskab til Platos Skrifter, og fandt især hos de mediceiske Fyrster i Florents ønskeligt Ophold og Hæder. Dog, medens Jordlivet gjordes behageligere, og, naar Troen havde været tilstæde, tillige aandeligere ved Kunst, Poesi og Videnskab, var Mængden nedsunket i dyb [|A:97](#)Vankundighed og i Sjæls og Legems Trældom, og i alle Stænder tog Ryggesløshed og Synd daglig mere Overhaand. Dersom Paverne stedse vilde brugt deres store Magt til at beskytte Folkene mod uretfærdige, voldsomme Herrer, og af Geistligheden dannet et Samfund, der med lys Indsigt i Religionen forbandt ubesmittet Vandel, da havde Pavemagten kunnet blive ved at være velgørende for det kristne Europa, men saaledes var det ikke. Det var at vente at kun faa Mennesker ville have Lyst, og end færre Størke til at modstaa de stærke Fristelser, den havde at bestride, som i Kristi Navn kunde befale over alle Kristne. Vi finde da ogsaa at hardtad alle Paver, især fra Midten af det 13de Aarhundrede, tænkte mest paa at skaffe sig verdslig Magt og Glands, uden at bryde sig stort om Kristendommen. At tvivle om deres Ufeilbarhed og Fuldmagt af Kristus til at raade over hans Menighed ansaaes for et ligesaa stort Kætteri som at fornægte Gud og Frelseren selv. Det maatte, foruden mange Andre, Valdenserne fornemme. Disse som boede i det sydlige og sydvestlige Frankerig, vilde ikke antage nogen anden Rettesnor for deres Tro og Vandel end de hellige Skrifter og talde haarde Ord om de hovmodige Paver og de ryggesløse Geistlige. De vare altsaa i Grunden rette Kristne, enddog de i visse Dele fore vild, men til Tidens Skændsel blev der prædiket Korstog mod dem som mod Vantro, og ved [|A:98](#)Sværd og Baal bleve de i den første Halvdel af det 13de Aarhundrede hardtad ganske udryddede. Heri, som i Alt hvad Paverne foretog sig til deres Magts Stadfæstelse og Udvidelse, bleve de meget hiulpne af tvende Munkeordner, som stiftedes i Aarhundredets Begyndelse og hvis Medlemmer efter Stifterne kaldtes Domicanere og Fransiskanere. Hvad som er sagt om Munkeordner i det forrige Tidsrum, at de alle i Begyndelsen vare gavnlige men vanartede siden, gælder ogsaa om disse, som vare meget forskiellige fra alle foregaaende; thi istedenfor de gamle Munke indelukde sig i deres Kloster, skulde disse vandre omkring, tigge deres Føde og prædike for menig Mand. Dette var en stor Velgerning paa en Tid, da det blev læg Mand forbudet at læse Bibe[|US:242](#)len og kun vilde hjulpet lidt at tillade det, da Faa havde Raad til at købe en Afskrift og endnu Færre kunde læse, end sige forstaa den. Var end disse Munkes Kristendom ingenlunde reen, straffede de dog den herskende

Synd og Ugudelighed og opmuntrede til Gudsfrygt, Gavnildhed, Tarvelighed og Afhold, og at dette ingenlunde var forgæves, derom vidner den hardtad utrolige Indgang enkelte Prædikener fandt hos hele Tusinder ad Gangen. Man saa saaledes en heel Stads Kvinder efter en saadan Prædiken at aflægge deres Smykker, og Borgerne kaare Munken til Stadens Overhoved. Dog dette og Mere kunde vel redde Kristendommen fra Døden, men ingenlunde helbrede den, det |A:99|formaaede kun Guds rene Ord, og det glemtes daglig mere, ligesom det stedse blev Paverne mere om at gøre at dølge det, da deres Bud, Lærdom og Levnet daglig blev mere stridende mod Kristi Lære. Det var dem derfor et Tordenslag, da de hørde, at en veltalende Præst og Professor i Prag, Johan Hus, med stort Bifald anprisde den hellige Skriffs Læsning og sammenlignede Geistlighedens hellige og aandelige Kald med dens verdslige og ryggesløse Liv. Mange Ting stødte i det 15tende Aarhundredes Begyndelse sammen, som syndes at spaae Pavemagten Undergang og Kristendommen nyt Liv. Da Philip den Smukke overtalte Paven til at boe i Avignon, og den saakaldte hellige Stol siden stedse beklædtes af Franskmænd, vare Paverne i mange Dele kun et Værktøi i de franske Kongers Haand, og da disses Villie dog umulig kunde ansees for at være Kristi, maatte Troen paa Pavens Ufeilbarhed rystes i sin Grundvold. Den Forargelse dette foraarsagede, og Roms Utilfredshed over andengang at have mistet sin Hæder som Verdens Hovedstad, gjorde at Pavernes Magt og Anseelse endnu fik et større Skaar, thi nu blev der to og tilsidst tre Paver paa eengang. At de ikke alle kunde være Kristi Statholdere var aabenbart selv for Almuen, og da de bandsatte hinanden, maatte Bandstraalen derved tabe det Meste af sin Kraft. Adskillige lærde Mænd, især det Parisiske Universitets oplyste og gudfrygtige Kantsler Ger|A:100|son anfægtede offentlig Pavens Ufeilbarhed og paastod at han stod under de kristne Læreres Forsamling eller som det kaldtes Concilium. Baade for at ende den forargelige Strid mellem trede Paver, for at raade Bod paa Kirkens almindelig tilstaaede Fordærvelse og for at undersøge Husses Lærdom, blev et saadant Concilium sammenkaldt i Kostnits af en *verdslig* Herre, den tydske Keiser Sigismund. Sjelden skuffedes store og rimelige Forventninger saa aldeles som her: |US:243|Hus indstævnedes under sikkert Leide, men kastedes troløs paa Baal, 1414. ikke en eneste Vildfarelse blev forkastet, ikke en eneste Beslutning taget til Geistlighedens Forbedring, og den eneste Uskik, som rettedes, var at de tre Paver afsattes og en ny valgtes. Her blev det da aabenbart, at ingen Forbedring kunde ventes fra Oven her paa Jorden, hverken fra Fyrster, Bisper eller Lærde. Det var Fyrsterne nok, naar Paverne ei kunde hindre dem fra at føre Krig og udsue deres Lande efter Behag, om deres Undersaatters

aandelige og evige Vel bekymrede de sig ligesaa lidt, som om deres eget, og det var som om de følte, at bleve Folkene kristelige i Tro og Levnet vilde de nødes til at være eller dog synes det Samme. Langt lysteligere var det, i alle Dele at følge sine Begæringer, og naar Dødsstunden kom, iføre sig Munkekappen som et Saligheds Pant. Bisperne indsaae godt, at deres Magt, Anseelse og magelige Dage ene beroede paa at Mængden blev i Vankundighed og troede, at de havde Him|A:101|merigs Nøgler, jo høiere Fordærvelsen steg desto dyrere betalte de overtroiske, ængstede Sjæle den Syndsforladelse og Salighed de bøde fal. Lærdom havde endnu mest hiemme i Frankrig og Italien, hvor Ugudelighed og Synd havde sin Trone. De vantro Lærde belo i deres Hierte ei allene Pavernes og Munkenes Opspind men Kristendommen selv, og det kunde aldrig falde dem ind at vove Noget i Strid mod de erkiennte Vildfarelser, aldenstund Paverne tillode dem at nedrive Kristendommens helligste Sandheder under det Paaskud, at de havde en Mening som Kirkens troende Børn, men en anden som Grublere og Filosofer. Fra en enkelt gudfrygtig og redelig Mand, som Hus, maatte da Forbedringen begynde, men hans Død varslede; hans Tilhængeres Talrigheid og Mod lærde, hvad menig Mand formaaede naar de fik Øiet opladt, men deres vilde Færd og deres Blindhed for mange af de vigtigste Vildfarelser visde, hvor fornøden Bibelens almindelige Læsning var, naar den gode Sag skulde vinde ret Fremgang. Her stod menneskelig Klogskab stille, og hver gudfrygtig Mand maatte indse, at skulde Lyset igien komme til at skinne klart, maatte det paa dobbelt Maade komme herovenfra, fra Lysets Fader. Nu, mod Slutningen af det 15tende Aarhundrede da Hylderne i Italiens Bogsale vare fyldte med græske og latinske Haandskrifter, da Man begyndte at lære Ebraisk og da Lærdommen begyndte at fløtte til det *nordlige* |A:102|Tydskland, da fremstod Bogtrykkerkonsten, hemmelig i sit Udspring som alt det Herlige Jordan saae, ringeagtet, som det i sin Barndom, men i sin Ungdom Lysets ubetvingelige Kæmpe.

|US:244|Medens Barnet voxer, og medens den Mand fødes, oplæres og luttres i haarde Kampe, som Kristus udsaae til at lære Folkene at ikke Paven men Bibelen var hans Statholder paa Jordan, vil vi overse det 15tende Aarhundredes mærkeligste Begivenheder, hvis Sammenhæng med det Følgende er ligesaa vis som deres Udspring af det Forbigangne.

En Higen som aldrig tilfredsstilles paa Jordan er Menneskets Kendemærke, den er Moder til al Virksomhed som overstiger Anskaffelsen af Livets Nødtørft, men dens Børn ere ligesaa adskillige som Mennesker og Tidsaldre. I en ugudelig Tidsalder føder den hos Mængden lutter legemlige Børn; Egennytte, alskens Liderlighed og disses Søstre, hos de bedre Begavede, efter

deres indvortes og udvortes Vilkaar, Herskesyge, Ærgerrighed og hovmodig Grublen. Naar det Aandelige skal forstaaes, maa det ligesom træde legemligt frem og være synligt for det udvortes Øie, det er Menneskets andet Kendemærke, der skiller ham fra Englene som hint fra Dyrene, og jo mere legemlig en Tidsalder er, desto føleligere maa alt det være, den skal begribe. Disse ere Synspunkterne for det 15tende Aarhundrede som det foregaaendes Datter og det følgende *jordiske* Moder.

A:103 At Herske over hele Verden er en Lyst, som hver vantro Fyrste med noget ualmindelige Sjæleevner maa have; den havde ogsaa Keiser Sigismund. Udsprunget af det luxemborgske Hus, af hvilket trede havde været Tysklands Keisere, fik han Ungern ved Giftermaal og Bøhmen skulde han arve efter sin Broder Venceslav; men de fleste Bøhmere vare Tilhængere af Johan Hus og derfor Sigismunds dødelige Fjender, der mødte ham med Vaaben i Haand: først da deres forfærdelige Anfører Zisska var død og de selv bleve indbyrdes uenige, fik Sigismund med det gode den Krone, han forgæves havde søgt at tage med Magt. I Ungern havde han næsten sin hele Tid nok at gøre med Tyrkerne, og disse Ting forhindrede ham fra at blive enevældig i Tyskland og Italien. Han efterlod sig ikke mandlig Afkom og nu kom Keiserværdigheden til det Østerrigske Huus, hvis store *udvortes* Magt syndes endnu farligere for Europas Frihed. Fredrik den Tredie, i hvis Tid Tyrkerne indtog Konstantinopel, eiede kun Østerrig, men hans Søn Maximilian skaffede sig ved Giftermaal de vigtige burgundiske Lande.

Disse Lande som indbefattede Nordsøens Kyster eller de saakaldte Nederlande og det østlige Frankerige vare hidindtil et Hertugdom for sig selv og havde Fyrster af det franske Kongehus. Den sidste Hertug var Karl hin Forvovne; han færdedes **US:245** med Bulder i sin Tidsalders Aand og agtede at oprette et stort Rige. Vel var hans Land **A:104** kuns lidet og dets Indbyggere meest ustridbare Købmænd, men disse havde Penge og med dem kunde han besolde talrige Skarer af de Elendige der solgde sig til at være Næstens Bødler. I det forrige Aarhundrede dulgte Saadanne Feigheden under Pandseret, nu siden Krud var kommet i Brug, kunde de endnu bedre slippe for at gaae hinanden under Øinene som Mænd. Dog anderledes var det, naar disse vilde men svage Rovdyr fik med Mænd *at* gøre, som strede for Ære og Frihed, da hjalp de store Bøsser kun lidt, thi disse formaaede ei at skyde selv, naar Leiesvendene faldt eller flygtede. Til Uheld for Karls Anslag, men til Held for Tyskland, var Schveits det Land der laa ham beqvemmet, thi i tre store Slag blev han overvundet og faldt i det sidste ved Nancy. Hans Datter, Marie, bragde Maximilian Nederlandene til Medgift, og deres Søn Filip beredte Huset en endnu anseeligere Magt ved at ægte

Fra
1380.

Arvingen til det store spanske Monarki.

1477.

I Spanien var lige siden det ottende Aarhundredes Begyndelse ført en bestandig Undergangskamp mellem Maurerne og de Kristne. Disse havde tidlig i Nordvest og Nordost oprettet to Smaariger: Leon og Navarra, og af det sidste udspirede Rigerne Kastilien og Arragonien; Kastilien var allerede i det ellefte Aarhundrede ved Forening med Leon blevet temmelig mægtig, og under Alfons den sjette indtog **A:105**den Kristne Hær med den berømte Ridderskare fra fremmede Lande i Spidsen Spaniens gamle Hovedstad Toledo; men allerede Alfons skilte sig 1080. ved Portugal, som nu blev et Rige for sig selv og efter hans Død fraskildes ogsaa Leon. Først i Midten af det 13tende Aarhundrede fik Kastilien varig Magt under Ferdinand den Tredie, som var Konge i Leon og undertvang hele Sydspanien saa nær som Granada. Arragonien udvidede sig i det 13tende og 14tende Aarhundrede ei allene over alt det østlige Spanien og de baleariske Øer, men ogsaa over Sardinien og Sicilien, og i den anden Halvdel af det 15tende blev ogsaa Kastilien forenet dermed, da Tronarvingen Isabella ægtede den arragoniske Ferdinand som er blevet bekendt under Tilnavnet: den Katolske. Med Spaniens forenede Størke angreb Ferdinand Granada, hvis Hovedstad efter en tiaarig Beleiring maatte overgive sig, og saaledes forsvandt den sidste Skygge af Maurernes navnkundige Rige, næsten 800 Aar efterat de første Araber vare landede i Europa. Forgæves havde de imidlertid ingenlunde været her, Redskaber vare de i Guds Haand, og deres Indflydelse paa **US:246**Europæerne lader sig ikke beregne. Disse lærde ikke allene af dem at bygge, regne og agte paa Himmels Løb, men ogsaa at skatte de gamle Grækere Skrifter og havde de ikke været, vilde sikkert den ny Verden aldrig blevet opdaget, om end ei Kompasset skulde været deres Gave. Kristendom og Kraft vilde have uddøet længe før **A:106**de kunde genfødes, dersom ei disse djærve Ukristne ved deres Arbejde paa at ødelægge dem havde forhindret det. I Begyndelsen af det 14tende Aarhundrede lærde Italienerne Kompassets Brug, og Magnetten, der stadig peger i Nord, blev nu selv i Nattens Mulm saa tryk en Ledestjerne, at det ei længer var saa voveligt at give sig ud paa det vilde Hav. Mange kunde ventet at Genueser og Venetianer nu flux vilde stævnet over Verdenshavet, men disse Folk havde tabt Driften og Kraften og Dristigheden: disse levede kun op i enkelte Mænd, som udenfor Fædrelandet maatte søge Bistand og Ledsagere. I Begyndelsen af det 15tende Aarhundrede vakde den portugisiske Prinds Henrik Lysten til at finde ny Lande, da han opdagede Madera og de azoriske Øer, men dog blev det Italienerne forbeholdet ved Aarhundredets Udgang at bereise Verdenshavet. I Portugal regerede dengang Emanuel, hvis Tid Man efter

bagvendt Skik har kaldt Landets gyldne, fordi dets Kraft og Hæder just da blev jordet med Pragt. I hans Tjeneste stod Vasco de Gama, som ved at gaa syden om Afrika fandt Veien til Indien, 1498. der dog alt var beredt af Bartholomæus Diaz, som havde opdaget det gode Haabs Forbjerg. Den fordeelagtige ostindiske Handel gik nu over fra Venetianerne til Portugiserne, men som klart er, mest fordi Hine ei længer vare, hvad de havde været. Endnu før Ostindien var Amerika fundet af Genueseren Kristoffer Kol|A:107|umbus. Det bares ham for, at der mod Vesten laa en stor Øe og gamle Sagn stadfæstede hans Gætning. At finde den, og tillige paa den korteste Vei at naa til Indien var hans stadige Tanke; men Ingen vidste at Gud havde betroet denne Mand Nøglen til Perus Guldgruber, og forgæves søgde han hos sin Fædrenestad, Portugal og England Bistand til den store Reise. Kun Kastiliens Isabella lod sig, paa Høitidsdagene efter Granadas Erobring, overtale til at skænke ham, halv som Almisse, en karrig Understøttelse og med trende skrøbelige Snekker vovede den dristige Søemand sig ud paa det vilde Hav. Tvende Maaneder forgik, Søefolkets Taalmodighed med dem, end var intet Land tilsyne og med Levnedsmidlerne var det hardtad ude. Det Sidste var det bedste, thi før, om muligt, at undgaae Hungersdøden bleve Kolumbus knurrende Ledsagere endnu nogle Dage ved at seile, |US:247|og Dagen før de vilde vende om, fandt de Øen Guanahami, hvis Navn som rimeligt kunde synes, forandredes til 1492. Sanct Salvador, eller den hellige Frelser. Ogsaa Kolumb var et stort Redskab i Guds Haand, og hans Hensigt har for længe siden dømt ham, men kort var hans Glæde over den gelingede Færd, selv maatte han indvie de Lænker Amerika i 300 Aar skulde bære, og hans største Held var, at den ny Verdensdel ei dengang kom til at bære hans Navn; thi derved undgik det mange Forbandelser, som nu retfærdig ere faldne paa Florentineren Americo Ve|A:108|spacci, der vilde stjæle hans Hæder. Den samme Ferdinand, som gav Amerikas Opdager paa tvende Maader Jern for Guld, vandt ved en anden Nidingsid Neapels Rige. Han indtog det i Forening med Frankrigs tolvte Ludvig, men bemægtigede sig det siden heelt. Dets Søstæder vare pantsatte til Venetianerne, men ogsaa dem fik han ved at tiltræde det Forbund Pave Julius den Anden stiftede mod disse med Ludvig og Maximilian, fordi de havde tilsneget sig nogle pavelige 1516. Stæder. Mæt af Rov døde endelig Ferdinand uden mandlig Afkom og efterlod sine vidtløftige Lande til sin Dattersøn, den som Tydsklands Keiser saa navnkundige Karl hin Femte. Spanien, Italien, Østerrig og Burgund laa under hans Septer, Ungarn og Bøhmen lød hans Broder Ferdinand, selv var han driftig og klog, vantro, tapper og herskesyg. Hvad skulde begrændse et Rige, der havde fløttet sine Skelstene over Verdenshavet? det følde de

tydske Fyrster, skjalt og — valgde Karl til deres Keiser.

Længe havde Paverne prøvet paa, hvorvidt de kunde gaa i Ubluhed og dog beholde Magt og Anseelse som den Helliges Statholdere, men de som efter Husses Mord besmittede Pavestolen afnødte Tidsalderen sin Afsky og Foragt. Den liderlige, samvittighedsløse Alexander den Sjette fulgdes af den krigerske og herskesyge Gudsfor nægter Julius den Anden, og dennes Eftermand var Leo den Tiende. I denne Pave af det Mediceiske Hus havde Konst [|A:109](#) og Lærdom en Kender og Beskytter, naar kun begge vilde lade sig bruge til Pragt og Behag, men om Sandheden var det ham ikke at gøre, og hans Ligegyldighed for Mængdens aandelige og evige Vel kundgjorde han ved aabenbart at drive Handel med Syndsforladelse og Salighed. De fremfarne Paver havde alt indbildt de Kristne at en Reise til Rom, Bønner ved Apostlene Peders og Povels Grave og rige Gaver paa Kirkernes Altre kunde have samme Kraft til at udsone Synden, som en Pilegrimsfærd til den hellige Grav. Først var det eengang, siden, efter det pavelige Skatkammers Leilighed, to og endelig [|US:248](#) fire Gange i hvert Aarhundrede, at en saadan Syndsforladelse eller, som det kaldtes, Aflad kunde erholdes i Rom, og snart blev det Skik, at de Rige frikiøbde sig fra Reisen. Det var altsaa kun en følgelig Udvidelse, da Leo, for at fylde det udtømte Skatkammer og sanke Penge til Opbyggelsen af Peterskirken, Katolisismens store Bautasten, omsendte Munke i Landene der handlede aabenlyst med Afladsbreve, som en Kramvare. Imidlertid maatte dog mange Sjæle forfærdes for det *nøgne* Uhyre, og Aflads Ugyldighed blive følelig. Hertil bidrog endnu mere den Ubluhed, hvormed Dominicaneren Johan Tezel røgtede, ja overdrev sit Ærinde i det nordlige Tyskland, da han endog solgte Aflad for Synder, som *skulde begaaes*. Men hvem kunde og vilde *lydelig* paatale dette Uvæsen? Konger, Fyrster og Bisper [|A:110](#) delde i al Fald Fordelen med Paven og Kræmmerne for at dog Noget kunde blive i Landet, de Lærde smilede fornemt ad Mængdens Dumhed og lovprisdte den gavmilde Leo. Kun nogle *tydske* Lærde opløftede Røsten, men hverken mod det Ondes Rod eller med sand kristelig Tro; den lærde og kløgtige Erasmus fra Rotterdam belo høit Munkenes Vankundighed og Bedragerier, men tænkte dog selv ved sine Gerninger at *fortjene* Salighed; Reuchlin det ebraiske Sprogs Genføder i Tydskland begyndte en alvorligere Strid, men havde dog ikke stort at vove for Sandheden, thi Korsets dobbelte Hemmelighed stod ham ikke klart for Øiet. Kort sagt, den Forbedring selv de redeligste Lærde ønskede, var mere udvortes end indvortes og betød *som Hovedsag* ikke stort; medens de tænkte paa at forberede den, vilde Lærdommen gaaet til Grunde, og alt Haab havde været ude. Paa den anden Side sukkede mange tusinde Hjerter i Stilhed,

uden ret at vide hvorefter, og for En som kunde og vilde lære dem det, laa Bøgerne opladne og Værktøiet rede. De som fólde deres Sygdom laa som Hine ved Bethesdas Dam og ventede paa at Herrens Engel skulde nedfare og bevæge Vandet, de glemde at Bibelen, den hellige Dam, altid er bevæget af Aanden, som der monne boe, eller de vare saadanne Krøblinge, at de maatte have et Menneske som kunde *kaste* dem deri. En saadan Mand var ei let at finde, men Herren er nær hos alle dem som |A:111|kalde paa ham *alvorligen*, han hører de Gudfrygtiges Skrig og hjælper dem. Det haver stadfæstet sig paa Mennesker og Tidsaldre ligefra Dagenes Begyndelse indtil Nu, og det vil stadfæste sig baade til og i Dagenes Ende; thi Himmel og Jord skal forgaa, men Herrens Ord bliver evindelig.

|US:249|VU:349

Femte Tidsrum.

Fra Luther til Sydamerikas Opstand.

1517—1811.

En ny Høiskole var oprettet i Vittenberg og efter priselig Skik var 1502. det Landsherrens og hans Raadgiveres Omsorg her at sanke dygtige Mænd som kunde give den ny Anstalt Glands og Ry, men det tænkte Ingen paa, at Gud herved rundt fra Tydskland forsamlede de Mænd, der skulde udføre hans store Værk, Kristendommens Genfødelse. Staupits, Amsdorf og Karlstad, Gøden og Schurf og Pollich ere berømte Navne som flux droge en Mængde Studerende fra Tydskland, Dannemark, Schveits og selv Italien til Vittenberg, men Hovedmændene vare dog Sakseren Morten Luther og Pfalzeren Philip Melanchton. Luther havde allerede som ung Magister udmær|A:112|ket sig i Erfurt, men den Bekymring for sin Sjæls Frelse, som med Eet betog ham, drev ham til alle Kyndiges Forundring ind i et Augustinerkloster, hvor han haabede ved Afkald paa Verden, dens Glæder og Ære og ved stræng Opfyldelse af tunge Munkeløfter at vinde Sjælefred og Vished om Salighed. Dog ogsaa her visnede han, under udvortes Spægelse og indvortes Anfægtning, som en saftløs Urt, indtil Gud ledte ham hen til Naadestolen, som er opreist for Troen paa Kristi Død, og her trøstedes han over sin Skrøbelighed, og fra Nu af formaaede han Alt ved Kristus som gjorde ham stærk. Da han

saaledes var indviet efter Kristi Forbillede kaldte Gud ham ud af det snævre Munkebur til at røre sig kraftelig blandt Menneskens Børn. Til Præst var han blevet indviet, og kaldtes nu til Vittenberg som Professor i Philosophien. Melanchton var en Søstersøn af 1508. Reuchlin, som havde holdt ham til Bogen, han havde studeret i Heidelberg og Tybingen, og i saadant Ry var den 21aarige Magister for Lærdom og Smag, at han kaldtes til Vittenberg, for 1518. som Professor i det græske Sprog at pryde Høiskolen. Han havde ikke som Luther *tilkæmpet* sig Troens dyrebare Klenodie og derfor kunde han ikke elske det saa høit eller kæmpe saa mandelig for det, men hans jævne, ydmyge Sind var som det klare Vand der gerne i Stilhed |VU:350 vil favne Solens Billed, men derfor just ogsaa frygter for Stormen. Dog elskede og ærede han Luther |A:113 saa høit som en Guds Apostel, at selv hvor han ikke saae, troede han, |US:250 og selv hvor han skialv, stod han, saalænge han kunde hælde sig til den urokkelige Støtte. Han udtolkede Luthers høie Taler for de Umyndige, og enddog han, som hver Tolk, stundom foer vild, og ei i sit Tungemaal kunde finde de rette Ord, blev Meningens dog for det meste uforvansket, og Modstanderne kunde ei saaledes med noget Skin fordreie hans klare, rolig afveiede, som Luthers de dristige, udtryksfulde, men derfor tit hemmelige Ord. Allerede før han kom til Vittenberg var Aanden udfaret i Storm for at rense den kvalme Luft og bevæge de stinkende Vande. Med Gru hørde Luther i Skriftestolen, naar han talde om Anger og Omvendelse, de bedragne Siæle trodse paa Tezels Afladsbreve, og fra Prædikestolen udtordnede han Ve over dem, som indbildte de Kristne, at noget Andet end Troen paa og Tilegnelsen af Jesu Kristi Pine og Død kunde skaffe Syndsforladelse og Naade hos den retfærdige Dommer. En skarp Strid begyndtes nu med Mund og Pen, men hermed kunde Løgnen Intet udrette mod Sandheden, og afmægtige maatte Luthers Fjender skære Tænder, thi de kunde ikke staa den Visdom og Aand imod, af hvilken han talede, Løfter og Trudsler vare spildte paa den djærve Munk, og de saae intet andet Raad end at ty til Baal og Sværd. Dog de glemde, at de havde slet ingen Magt uden den blev givet dem ovenfra; |A:114 “hans Gud var ham saa fast en Borg; han var hans Skjold og Værge.” De udvortes Omstændigheder maatte da føie sig derefter og alle Ting tjene Ham til Gode som elskede Gud, og var kaldt efter et evigt Forsæt til at rense den besmittede Helligdom. Luthers Landsherre, Kurfyrst Frederik den Vise, var vel lidt for klog efter denne Verdens Vis til strax aabenlyst at antage sig hans Sag, men ingenlunde vilde han enten udlevere ham eller forbyde ham at udbrede Sandheden ved Tale og Skrift. Nu døde Maximilian, Frederik var Medregent indtil Videre, og da han selv afslog Keiserkronen og satte den paa Karls Hoved, var denne hans

Skyldner. Lettere kunde Karl ei heller betale sin Geld, end ved at se igiennem Fingre med Meninger, der i Grunden vare ham ligegyldige, og hvis Udbredelse syndes at ville befordre hans Hensigter, da baade Pavens Anseelse derved svækkedes og Tydsklands Fyrster gjordes uenige. Disse mange Hensyn, som alle udgik fra hans Attraa efter at blive enevældig først i Tydskland og siden, om muligt, i den hele ordenlig beboede Verden, nødte ham imidlertid til at være tvesindet og tvetunget, saa **|VU:35|**at Luther som fredløs Mand kom i Livsfare, men dengang skulde Kurfyrsten ham paa et af sine Slotte, indtil **|US:25|**Uveiret gik over, eller rettere indtil det blev ham for snævert mellem Murene. Afladshandelen var langt fra at være det Eneste han bestred, alt Vigtigt, som ei var grundet paa tydelige Ord i de hellige Skrifter, forkastede han **|A:115|**som Løgn og Vildfarelse. For at nu Alle kunde se med egne Øine udlagde han ved Guds og sine Venners Hjelp, Bibelen paa tydsk Maal med saadan enfoldig Kløgt og Kraft, at selv de Vantro, som have nogen Forstand paa Skrift, maa sande, at det for den Tid er et mageløst Værk, ja at de ikke selv formaa at sammenføie Ordene til saa liflig Klang og ukunstlet Fynd. Den synderligste Deel og ligesom Hovedet af hans Lære, var, at Mennesket formedelst Adams Synd var blevet uduelig til at opfylde Loven, som befaler at elske Gud over alle Ting og Næsten som sig selv, men at Kristus havde opfyldt den i vort Sted, og baaret Syndens fortjende Straf; at ham er givet al Magt baade i Himlen og paa Jorden, og at han er vor eneste Talsmand hos Faderen. Hans Tro paa Bibelen maatte kuldkaste Tro paa Pavens Ufeilbarhed, og med det samme vare alle Menneskebud i Troessager forkastede, men de vigtigste Vildfarelser vare næst efter den om Aflad og gode Gierningers Fortjenstlighed, Helgendørkelse, Læren om Skærsild og Munkelivets Hellighed. Helgene kaldtes fra først af Apostlene og de andre Jesu pinde Vidner, men siden bleve de navnkundigste Kirkefædre, og tilsidst næsten alle Paver og hvem de undte godt, satte paa Helgenlisten. Det fulgde af sig selv, at Kristne maatte med Kærlighed og Ærbødighed ihukomme de rette Helgene, og der var ei heller noget i, at Man satte deres Billeder i Kirkerne, **|A:116|**aldenstund Man kun vilde størkes i Troen og Haabet ved livligere at mindes dem, der have stridt den gode Strid, fuldendt Løbet og annammet den uvisnelige Krands. Det havde vel heller ingen Nød at Ærbødigheden skulde gaa for vidt, saalænge Man dyrkede Kristus som Gud og Forsoner, naar han derimod nedsank til den fornemste Helgen, var det ligesom hans Guddomsære deltes mellem dem alle, den onde Rod hvoraf Afguderiet var opvoxet, skød paa ny, Man begyndte med, at anraabe Helgene som Talsmænd, og endte med, at sætte Skabningen over Skaberen. Jo mere jordiske og legemlige

Menneskene bleve, desto mer gik Dyrkelsen over fra de usynlige Aander til de synlige Billeder, og i Vesten tog dette grove Afguderi vel Overhaand paa samme Tid, som den Mening blev herskende, at Velsignelsens Brød og Kalk *forvandlede* til Kristi Legeme og [|VU:352](#)Blod. I Østen havde denne hedenske Vildfarelse langt tidligere rodfæstet sig, og allerede i det 8tende Aar [|US:252](#)hundrede havde Keiserne af det isauriske Hus forgæves prøvet paa, at udrydde den ved det plumpe Middel, at nedrive og sønderbryde Billederne. Læren om Skærsild findes allerede i det tredie Aarhundrede hos den store Tænker og altfor selvraadige Grubler Origines. Vildfarelsen var hedensk, og det var nødvendigt, at Oldtidens Grublere, som indsaae, hvor besmittet Menneskesiælen, trods al Renselse, vedblev at være, som ikke kendte Kristi Lidelses Samfund og hans Opstandelses [|A:117](#)Kraft og alligevel haabede Salighed, maatte gætte paa en Renselse bag Graven; men lige saa vist er det, at den ei kunde bifaldes af kristne Mænd eller Tidsaldre, førend Troen paa Kristi Forsonings Gyldighed blev svag og forgik. Eftersom Man begyndte at stole paa sine gode Gerninger og give sine onde Lyster Tøilen, maatte Lærdommen ændres saaledes, at det kun var Synderne, som behøvede Renselsen, som nu blev en Straf, men ogsaa en Trøst, thi Skærsildens Pinsler vare ikke evige, og Præsterne tøvede ikke med at indbilde de Forblindede, at de kunde formildes og forkortes ved Bønner eller som de kaldtes Siælemesser. Disse bleve hyppigere og fordeelagtigere, alt som Ugudeligheden voxte, og da Leo falbød sin Aflad, var det ligesaavel for Døde som for Levende. Om Munkelivet er tilforn talt, og her er kun at mærke, at naar ny Munkeordner i Virksomhed afløsde de udartede, vedbleve dog disse som Aadseler at udbrede Stank og æde om sig som dødt Kød, saa at Landene vare fulde af fede, ryggesløse Dagdrivere. Dette var ogsaa en af de Ulykker, som blev et Middel i Forsynets Haand til at lade Luthers Tidsalder *udvortes* føle sin Nød. Et andet var Nonneklostrene. Selv den hellige Povel roser det, naar en Jomfru eller Enke, som føler Størke dertil, henlever sin Tid ugift og dyrker sin Gud i Stilhed. Den første Vildfarelse var da den, at unge Piger gjorde ubrydelige Løfter, som de maaske ei formaaede at holde, men naar de gjorde dem frivillig og ef [|A:118](#)terat have raadført sig med Gud i Bønnen, havde dette vel ikke større Nød, end naar Bruden lover sin Brudgom bestandig Kærlighed og ubrydelig Troskab. Mangen gudfrygtig Jomfru reddede i de vilde Tider sin Uskyldighed indenfor de helligede Mure, og mangen Kvinde, som havde fristet Modgang og Kummer, fandt under Sløret Trøst og Ro i den stille Bolig. Den anden og egenlige Vildfarelse og som kun kunde opkomme og *bestaa* i en ugudelig og ryggesløs Tidsalder, var at man aflokkede og aftvang Pigerne det store Løfte, thi [|VU:353](#)paa denne Maade

bleve de fleste Nonneklostre Fængsler, hvor Guddommen bespottedes ligesaa **|US:253** meget ved den hyklede Andagt, som ved de der herskende Synder.

Vildfarelserne vare blevne saa grove, at Luther og hans Stalbrødre nødvendig maatte overbevise selv Manges Forstand, hvis Hjerte blev urørt, og det geistlige Aag var blevet saa udvortes trykkende, at selv Mange, som hverken bekymrede sig om Sjæl eller Salighed, med Glæde grebe Leiligheden til at afkaste det. Dobbelt tilskyndtes Fyrster og Adelsmænd til at bifalde den ny Lære, da de baade vandt i Magt og Rigdom, ved at tilegne sig Geistlighedens Godser og verdslige Myndighed. Imidlertid vare Hindringerne ei heller faa; hvor Gud bygger sig en Kirke, reiser Satan flux en Synagoge, sagde Luther, og det monne Krøniken sande. Da Aandens Lænker sønderbrødes, vilde den mangengang ei erkende nogen Grændse, og Legemet **|A:119** vilde dele dens Frihed. Alle de Forvildelser, hvori den ny Menigheds Lemmer siden have gjort sig skyldige, havde sine Forbilleder i dens Fødselsdage, og under den store Gæring maatte Alt røre sig med Størke. En værdigere Lovtale kan da ikke udtænkes over Guds skrevne Ord, end den Krøniken holder ved at vidne om dets Seier. Bønderne i Svaben havde længe havt isinde efter Schweitsernes Lignelse, at hevne sig paa deres haarde geistlige og verdslige Herrer, de havde begyndt før Luther stod frem, men da de hørte Talen om den kristelige Frihed, og Øvrigheden vilde forholde dem Guds Ord, udbrød et svart Oprør, hvilket Katholikerne ei 1525. glemde at skrive paa Luthers Regning. I Thyringen reiste sig adskillige Kættere med Stolbergeren Thomas Myntser i Spidsen, de foragtede det skrevne Ord og tillagde sig høiere Aabenbaringer, vilde kuldkaste al borgerlig Orden, forstyrre Videnskaberne og indføre Fælledskab i Eiendom. Disse Griller, som selv havde fristet Luther og vel maa friste Enhver i Begyndelsen af en alvorlig Omgang med Skriften, fæstede Rod i deres Hovmod, og de misbrugte Friheden til Køds Lyst og al Ondskabs Skjul. De kom ogsaa til Vittenberg og fik en farlig Tilhænger i Frankeren Karlstad, som med Pøbelen stormede Billeder og satte den ganske Stad i Oprør. Luther sad dengang paa Vartburg, men Rygtet om det forkerte Væsen drev ham ud og 1522. med Guds Ord stillede han Bulderet i Vittenberg, medens Fyrsterne adsplittede de forførte Bøn**|A:120**der i Mansfeld og lode en retfærdig Dom gaa over Myntser, som havde opkastet sig til Herre i Myhlhausen. Schwinkfeld fra Schlesien smigrede den menneskelige Hovmod, ved at indbilde Folk de uden Kristus ved **|VU:354** deres gode Gerninger kunde **|US:254** blive salige; Schweitseren Theofrastus Paracelsus forvirrede Mange med sine daarlige Griller, og mange Andre fore vild paa adskillige Veie. Dog Ordet overvandt dem Alle og snart blev det synligt, at

Luthers Lære ligesaa lidt kunde dø med ham, som den var født med ham, det var Guds Ord som bliver evindeligt. Medens Luther og Amsdorff, Agricola, Mathesius og Hausmann tilligemed Illyrerne Flacius, Pommerinken Bugenhagen og mange Andre forkyndte det hjemme i Sachsen, hørtes Genlyden i ganske 1522. Tydskland fra Rhin til Theis, fra Elben til Donau. Nyrnberg udsendte mangen herlig Mand som vakt ved Osianders Prædiken og Hans Sachsses Vers, og Svaben oplystes ei blot selv ved egne Lærere, men udsendte og den djærve Poul von Spretlin (Speratus) som prædikede i Vien og Mæhren og stilledes først i Königsberg. Ei mindre Skade gjorde den frankiske Ridder Ulrick von Hütten Katolikerne med sin skarpe Tunge og hvasse Pen, skøndt han hverken opbyggede med Lære eller Levnet. Uagtet imidlertid Luthers Lære ikke allene udbredtes overalt i Riget og indførtes paa mange Steder, fik den dog intet ret Hjem uden i Holsten, Sachsen og Svaben, især udmærkede Vyrtenberg sig under Hertugerne Ulrick og Kristoffer derved, at mange Adelsmænd ombyttede Sværdet med Bibelen, og at alt geistligt Gods henlagdes til Kirkens og de boglige Konsters Gavn. I de øvrige Lande, hvor Forstanden var Hjertets Overherre forargedes Man snart over Luthers Kamp for Bibelens hemmelige Tale om Kristus, som er Fornuften en Daarlighed, og tyktes bedre om den Røst, som fra Schveits lod sig høre.

Her havde paa samme Tid som Luther, Ulrich Zvingel fra Toggenburg, reist sig mod Afladshandelen og de andre katolske 1484. Vildfarelser. Han var Præst i Zyrich, en vellærd og gudfrygtig Mand; han bøiede sig under det guddommelige Ord, men da han manglede hardtad al Poesi, faldt det ham tungt, og derfor ønskede han at finde saa faa Hemmeligheder i Skriften som muligt. Derfor nægtede han Kristi virkelige Nærværelse i Nadveren, og gav i det Hele Forstanden meer end tilbørligt Raaderum i Udlæggelsen af de hellige Skrifter. Da han imidlertid ingenlunde nægtede alt det Ubegribelige i Kristendommen, maatte hans Lærebygning ligge i Strid med sig selv, og saasnart Ærbødigheden for ham aftog, maatte hans Tilhængere lettelig blive enten Sværmere eller Vantro, i det de enten beraabte sig paa den Helligaands umiddelbare Oplysning, eller paa deres Forstand. Zvingels navn|VU:355kundigste Medhjelpere vare |US:255hans Landsmand, Leo Juda og Svaberen Hausschein (Oecolampadius) men de *schweitserske* Meningers ivrigste og heldigste Forfægter blev Franskmanden Calvin fra Picardiet, som 1509. op slog sin Lærestol i Genf. |A:122Dette Parti, som almindelig kaldes det Reformerte, blev langt mere forhadet hos den gamle Kirke, end det lutherske, og det var ei at undres over: deres Lære om Nadveren maatte være Katoliker høist forargelig, og i deres Øine maatte det synes et rent Affald fra Kristendommen, som

Kalvinisterne, at forkaste alle Kirkeskikke og Kirkesmykker samt al geistlig Øvrighed. Hint fulgte af deres kolde Forstandighed, der ogsaa viste sig deri, at en maadelig Oversættelse af Davids Psalmer blev deres uforanderlige Kirkesang; Dette tillige af deres jordiske Frihedssind. Dette Sindelag gjorde dem ogsaa til farlige Undersaatter i katolske Lande, og enddog det maa udledes af de Folks Eiendommelighed, hos hvilke den reformerte Lære opkom og antoges, kom det dog ogsaa overeens med og stadfæstedes ved deres Grundsætninger i Troen. Det Poetiske hos Mennesket kundgør sig i Attraa efter, ved det Jordiske at erindres om det Himmelske, og hvo der ei har denne Attraa, maa enten forsage det Jordiske som en Munk, eller behandle det som Noget der har Værd i sig selv. Den som i Alt vil følge sine egne Tanker, maa naar han griber ind i det borgerlige Liv, ønske at beskikke Alt efter dem, og anseer han dem for indgivne af Gud, skyer han hverken Oprør eller anden ond Handel. Fra dette Stade kan vi forstaa Calvinisternes Færd som Mennesker, Borgere og Dyrkere af Videnskaberne. Et saadant Sindelag maa være ukærligt mod hver som tænker anderledes: Calvin lod brænde Kæ|A:123|tere i Genf og Zyricherne ophidsede, dog mod Zvingels Raad, deres katolske Brødre til en Krig, hvori Schweitsernes Apostel faldt under Harnisket.

1531.

For Luther var Bibelen det Første og det Sidste, villig bøiede han sig under dens Myndighed og med Digterøie beskuede han de høie Hemmeligheder som i et Speil. Hans Oversættelse af Bibelen og hans Kirkesange ere hans Poesies varige Mindesmærker, dens Kendemærker sees klarlig i hans mageløse Barnesang om Barnet Jesus, den siger med Engelen: fra Himlen høit jeg kommer her, og den er aldeles historisk. Havde han siunget om anden Bedrift end Jesu vilde der sikkerlig blevet ligesaa stor Forskel mellem hans og Sachs ses historiske Kvad, som der er mellem Luthers Lovsange og dennes trohjertige Halleluja; thi Sachs sluttede Mestersangernes udløbne Tidsrum, Luther |VU:356|begyndte et nyt, som bør nævnes efter Gud og ham. Allige|US:256|vel var det ikke Tid for en Kristen at synge værdelig om Andet, end hvad der var aabenbaret i Skrift; men hvad Krøniken engang maatte vorde, ahnede den Herlige og satte den næst efter Bibelen. De ægte Lutheraner vare, saa godt som muligt forvarede (befæstede) baade mod farlig Grublen og Sværmeri; thi de maa ikke tro hver Aand, men prøve Aanderne om de ere af Gud, og de have i det skrevne Ord en ubedragelig Prøvesteen naar kun deres Øie er enfoldigt. De, som høre Guds Stemme gennem det udvortes Ord, foragte ei heller noget andet |A:124|udenfor sig, som kan tjene til Opbyggelse ligesaa lidt Kirkesmykke som aandelig Sang og Strængeleg, thi de vil, at al Jorden skal fyldes af Guds Tilbedelse. At lære de Tungemaal hvori de hellige Bøger ere

skrevne er dem en kær Syssel, men gerne efterspore de ogsaa Guds Husholdning i de gamle Dage og i sin store Gaard; thi de vide, at han ingensinde og ingensteds har ladet sig selv uden Vidnesbyrd, men at Jorden med dens Fylde er Hans. Have de et Embede, tage de vare derpaa, og ligesom Jesus satte Livet til for sine Brødre, saa gøre og de, thi det veed de er Kærlighedens Fylde; men de mønstre ikke Høvding og Landslov, thi de vide, at der er ingen Øvrighed uden af Gud, og at den skal lydes, ei for Straffens og sin egen Skyld, men for Samvittighedens og Guds Skyld. Ligne vi nu den lutherske Menighed med dette Billede, da maa vi sagtens savne Meget allevegne, men Grundtrækkene vare der, saalænge Luthers Aand hvilede paa den; thi saaledes stræbte han at færdes heneden. Han var skrøbelig som et Menneske, og Hidsighed besmittede stundom hans hellige Nidkærhed, men Kærlighed var dybt rodfæstet i hans Hjerte. Med inderlig Vemod forudsaae han, at Troen ogsaa vilde blive Krigsløsen; Han bad Gud lukke hans Øine før de saa Ødelæggelsen, og hans Bøn blev hørt: Gud hjemkaldte ham i Stilhed Aaret før Krigen begyndte. 1546.

Længe opholdtes Keiser Karl i sit trædske Anslag ved Katolikernes Hjelp at kue Prote|A:125stanterne og saaledes bane sig Veien til Enevælde i Riget, og tilsidst lod Gud ham hildes i sin egen Snare. Til Smalkalden havde nogle evangeliske Fyrster og Stæder sluttet et Forbund til Troens og Frihedens Beskyttelse; i Spidsen for dette stode Kurfyrsten, Johan Friderich af Saxen og Landgrev Philip af Hessen, og dem nødte Karl til at drage Sværdet. Johan var kæk og standhaftig, men tillige kærlig og gudfrygtig, han havde ikke, ønskede ei heller at eie den Kløgt, som hører til at udregne Feldtog og besnære sin Fjende; |VU:357Philip var djærv og klog men fremfusende og alt for stolt og ærgerrig |US:257til at tage mod Raad. De havde i deres Leir en erfaren Krigsmand, som var bleven graa under Hjelmen, Sebastian Schærtlin fra Augsburg, og havde han maattet raade, vilde Karl sandsynlig blevet overvundet; men de forsømte den beleilige Tid, og imidlertid aabenbaredes en ny Fjende, som beredte deres Undergang. Det var deres Troesforvandte, Philips Svigersøn og Johans Frænde, Hertug Morits af Saxen. En Tidlang var han opfostret i Kurfyrstens Gaard og da spaaede den klarøiede Luther, at denne djærve, snilde og ærgerrige Ungersvend vilde lønne sin Frænde, som Slangen i Barmen. Han indtog Kurfyrstens Lande mens han var ude, og hjalp Karl at vinde ved Myhlberg, hvor Johan blev fanget, men ikke overvundet: al verdslig Magt vilde han overgive, men ikke selv under Bøddelens Sværd vige et Straasbred i sin Tro; den hellige Skrift |A:126og Krøniker om gæve Mænd fra fordum Tid opmuntrede ham i Fængselet, og tilsidst fik han Lov at ende sine Dage i Stilhed som Jenas Hertug, hvis Høiskole han i sit *Fængsel*

stiftede. Nu mente Karl at være ved Maalet, og udgav en Troesforordning (Interim) hvormed Ingen var fornøiet, men som dog selv Melankton lod sig overile til at bifalde. Dog, han som sveg Tro og Slægt, holdt ei heller Venskab med Keiseren et Øieblik længere, end til hans Forræderi var lønnet med Saxens Kurhat. Han opkastede sig nu til den evangeliske Lærdoms Beskytter, for paa eengang at afsone sin Troløshed og blive Tydsklands Herre: Karl sendte ham med en Hær mod Magdeburg, som trodsede hans Interim, men maatte snart for den Samme og sin forrige Yndling flygte fra Stad til Stad. Protestanterne bleve nu mægtigere, end de smalkaldiske Fyrsters største Held kunde gjort dem; men Morits kom ikke til længe at glæde sig over sin dyrekøbte Pris og Magt; saasnart Gud havde brugt ham til at udføre sit besluttede Raad, maatte han falde i en Krig med sin kæreste Ungdomsven og Vaabenbroder, den ryggesløse Markgrev Albrecht af Brandenburg. Karl maatte nu i Freden til Passau lade Protestanterne tilstaa fri Religionsøvelse, 1552. og saae sig nødt til, at opgive alle de Planer, paa hvis Udførelse han havde opoffret 40 skønne Aar, Sindets Reenhed og dets dybeste Længsler. Tit havde han, i sine bedre Øjeblikke dybt følt sin Tragten og Idræts Forfængelighed; at |A:127|fornægte sig selv midt imellem de stærke Fristere, dertil manglede ham den faste Tro paa det Usynlige, tit ønskede han sig derfor ind i Klosters dunkle Selle, som om Fristerne ei vilde fulgt ham |VU:358|did, men ogsaa til at forsage fattedes han Styrke, og først da det Udvortes |US:258|ei længer fristede men ydmygede, nedlagde han Regeringen og søgte i Klostret, vel ligesaa forgæves som paa Tronen, den Sindets Ro og Eenhed, han gerne vilde eie, men ikke købe.

døde

Medens den evangeliske Lære misbrugtes af jordisksindede 1558. Fyrster til, ogsaa udvortes at bevæge Tydskland, indtog den uden Sværds slag, mest ved sin egen Styrke, men dog understøttet af de verdslige Herrers Lyst til Geistlighedens Godser de tre nordiske Riger. Siden Hakon hin Gamles og Valdemar den Andens Dage vare de, som sagt er, ved Synd og Ugudelighed nedsiunkne i dyb Vanmagt. Bisperne havde omgjordet sig med Sværdet, ei blot fordi deres Hu stod mere til legemlig end aandelig Strid, men og for, som Absalon, endnu engang øiebliklig at oplive den døende Kraft; thi ligervis som de hellige Kar er den sidste Skat et forarmet Folk griber til, saaledes er det og kun mod Enden af et Folks Idrætsliv, naar Mod og Kraft maa søges i Helligdommen, hvor de længst ere at finde, for at vendes til vanhelligt Brug paa Stridens Mark. I en ukristelig Alder kan hardtad Ingen føle at han har Magt og Styrke, uden forsætlig at misbruge den, og det var da intet Under, at Bisperne snart kun uddroge det rakte |A:128|Sværd for at tiltrue eller vinde sig Guld og Jord og Herredom og end mer

forstyrre det Forvirrede. Naar Bisper vare saaledes, var det Daarskab at vente, at Kraft og Retsindighed skulde være parret hos Adelsmænd og Konger. Hine vare hardtad Alle enten liderlige Dagdrivere eller ugudelige Røvere, som efter Fordeel og Lune befeidede Stæder og hinanden eller bare Avindskjold imod Fædrenelandet; Kongerne vare meer og mindre enten aandelige Krøblinge, som Dannemarks Kristoffer den Anden, under hvem Riget hardtad ganske opløstes, eller samvittighedsløse og voldsomme Despoter, som hans Søn, Valdemar Atterdag. Med ham uddøde den kongelige Mandslinie i Dannemark, i Norrig var det nys gaaet ligedan og i Sverrig indtraf kort efter det Samme. Ligesom det var en nødvendig Følge af Slægternes Udartning, var det ligesom en Mindelse om, at der behøvedes en ny Aand, hvis Norden skulde leve op igen. Dette blev ret synligt, da alle tre 1397. Riger ved det Kalmarske Forbund samledes under Valdemars Datter Margrete: Som en snild Kvinde bragde hun den tredobbelte Krone paa sit Hoved, og som en saadan holdt hun den sammenbundet; men selv var hun sig sin og Rigersnes Afmagt bevidst, søgte at beskytte Kysterne mod Sørøvere ved at forsænke Indløbene og at købe Fred af Holsteens Greve ved at give [|VU:359](#)ham Slesvig. Om end hendes Eftermænd havde arvet hendes Snild[|US:259](#)hed, vilde det kun hjulpet dem lidt, thi længe formaar den ikke at [|A:129](#)skjule Afmagten, men naar de ogsaa manglede den, maatte deres Færd blive usel og ydmygende. Saa var det med den pommerske Erik og tildels med den baierske Kristoffer, begge deres Stammers sidste svage Skud. Nu kom en kraftfuld tysk Slægt paa Nordens Trone med den oldenborgske Grev Kristian, men der var intet Udkomme med de ubændige Svenske, med den selvraadige Adel og Geistlighed, og Intet at udrette med den feige, forkuede Almue i Dannemark og Norge. Dette aabenbares ret under Kristians Sønesøn og Navne, en Fyrste med god Forstand og elskelig i sine bedre Øieblikke, men uden Aandsstyrke saalænge han var uden Tro. Han dømte rettelig om Adel og Geistlighed, at naar Saltet raadner, duer det til Intet uden at udkastes og trædes under Fødder, men det var i det høieste kun eengang, han, ved at indkalde en luthersk Præst greb efter det rette Vaaben, ellers vilde han dræbe det aandelige Uhyre med et legemligt Sværd. Han banede vist nok herved Reformationen Vei ind i Norden, ligesom Man ved at borthugge Torne bereder Jorden til at modtage Sædekornet; men dette var kun Guds, ikke hans Hensigt; han tænkte kun paa at udvide sin jordiske Magt, naar han løftede sin Haand mod Almuens Bødler og Bedragere og det stokholmske Blodbad, hvorved mange af disse henrettedes, bliver en uaftvættelig Skamplet paa hans Levnet. Den nærmeste Følge af dette Blodbad [|A:130](#)var, at Sverrig blev et roligt og selvstændigt Rige, thi endeel af de

uroligste Hoveder vare faldne for Bøddelens Sværd, og de Andre mægtede ikke at imodstaa Dalekarlenes kække Høvding Gustav Vasa, som havde uddrevet de Danske, og befæstede sin Trone ved for Alvor at befordre den evangeliske Læres Udbredelse. Imidlertid opsagde den jydsk Adel Kristian Huldskab og Troskab, Borger og Bonde holdt med ham, men ond Samvittighed gjorde ham bange og raadvild, saa han flygtede ud af Landet til sin Svoger Keiser Karl. Adelen kaarede hans Farbroder, Hertug Friderich, til Konge. Kristian gik vel siden ind i Norge, men han fangedes ved List og nødtes nu i et 27aarigt Fængsel til at besinde sig, da han ei vilde det paa Kongestolen. Vel søgte de Lybske efter Frederiks Død at befri ham, men denne Krig, som efter Lybekkernes Høvedsmand Grev Kristoffer af Oldenborg kaldes Grevens Feide, tjente kun til at vise, hvor modløst det danske Folk dengang var, og med faa Holstenere under den tappre Johan Rantzau, undertvang Frederiks |VU:360Søn Kristian Landet. Denne gudfrygtige Herre, som |US:260selv havde hørt Luther, lod det være sin første Omsorg at stadfæste Evangelium i Rigerne, ligesom det alt, især ved Herman Tast var prædiket og af ham stadfæstet i Hertugdømmene. Hertil var Alting forberedet, den vakkre Skolemester i Aarhus, Morten Borup, havde mellem andre født gæve Mænd optugtet Fyenboen Hans Tavsén, som efterat have 1494. studeret i Vit|A:131tenberg kraftig forkyndte Ordet; hans Medtjenere vare hverken faa eller rædde, og paa en Rigsdag blev Luthers Lære næsten uden Modsigelse bifaldet. Nu kom 1536. Bugenhagen ind og ordnede Kirkesagerne, Jyden Peder Plade blev Bisp i Sjælland, og Kongen begavede rigelig den Høiskole, som havde bestaaet i København siden Kristian den Førstes Dage. Hvor aldeles død i sig selv Katolisismen var i Norden, sees ogsaa deraf, at Ingen uden Islands Bisp, Jon Arnesen opløftede Haand og Sværd til dens Forsvar.

Anderledes gik det i Engelland, Nederland og Frankrig, hvor meget Blod maatte flyde og lang Strid føres mellem det Gamle og Ny, før det afgjordes hvad der skulde vinde, men det var ogsaa Zvingels og Kalvins Lære som i disse Lande vilde tiltvinge sig Herredømmet.

Der gives intet Land i Europa, hvis Historie er saa indflettet i den almindelige og dog saa eiendommelig, som Engellands. Grunden ligger først i det underlige Sindelag, som synes at være arvelig paa Halvøen, ikke godvillig at modtage nogen Slags Indvirkning fra det faste Land. Religion og Videnskab har da ligesaa vel som Angelsaxer, Danske og Normanner maattet tiltvinge sig Herredømmet. Den anden Grund er, at den Lyst til personlig Uafhængighed og den mørke Alvor som er et nordisk Arvegods, stedse har ligget i Strid med |A:132letsindig Hang til Pragt og Vellest, som vel er fransk af Oprindelse og tit

begunstiget af de udvortes Omstændigheder. Den tredie Grund er, især siden Storbritanniens Forening, den halvirske og skotske Aands Forsøg paa at vinde eller dog dele Herredømmet. Herved er opstaaet, ingen Sammensmeltning, men en stedsevarende Strid, der er ligesaa synlig i det Aandige som i det Legemlige, i Skrift og Sprog, i Stat og Kirke.

Det tiende og ellefte Aarhundredes Historie vidnede noksom om Angelsaxernes Udartning, de genfødtes af danske og Normanner, lykkeligere heri end de gamle Britter, som Romerne tilintetgjorde. Vel var det en Ydmygelse at selv det normanniske Sprog blev herskende i Sang og de Fornemmes Munde, men det varede dog ikke længe, førend Balladerne i det kun **US:261**ændrede Modersmaal kundgjorde Genfødselen, og Angelsaxiske Riddere kæmpede mandelig ved Rikard Løvehjertes Side. Dog den engelske Heltetid har ligesaalidt som den engelske Poesi varet længe, Kraften vender sig snart til det Nyttige og Legemlige. I Begyndelsen af 13tende Aarhundrede aftvang Baronerne Johan uden Land det berømte Frihedsbrev (Magna Charta) og her begynder Parlamentets Historie. Det forløbne 1224. normanniske Tidsrum fik en udmærket Historieskriver i Mathæus Parisius, avlede en spidsfindig Grubler i Johannes Duns Skotus og en berømt Naturforsker i Roger Baco. Troen forsvandt mere og mere, og dette Tidsrum af Engellands **A:133**Historie sluttes med Kong Edvard den Første og Digteren Chaucer. Hin navnkundige Konge var som andre vantro Fyrster, gerrig paa døde Guld, Magt og Anseelse, derfor forfulgde han Jøderne, indtog 1307. Vales og bekrigede Skotland, brændte Skotternes Brevskaber og forfulgde Kymrernes Barder, for at gøre dem til Slaver. Chaucer forstod vel at føie sine Ord, men kun til Spot med Daarligt og Helligt og til Sang om ureen Elskov. Knap var da siden blevet saameget om Engelskes Bedrifter at tale, hvis der ei var fremstaaet en Mand som hos Mange hjalp til at forbedre Tænkemaaden og indgød end Flere Mod og Størke. Det var Johan Viklef, Professor i Oxford. Hvad der hjalp til at vække ham og født lette ham Indgang, var vel den Dristighed hvormed hans 1324. Landsmand Occam nys havde afkastet det Sjæleaag af grublerisk Spidsfindighed (Skolastik) med hvilket Europas Lærde dengang prangede. Hans Angreb paa Pavens og Geistlighedens Magt gjorde ham yndet af Landets Konge, Edvard den Tredie og af dets Adel, der gerne vilde beholde de store Pengesummer der gik til Rom og i Prælaternes Pung, samt beherske og udsue Folket allene; derfor undte Man ham ogsaa Beskyttelse, naar han talte mod Vildfarelser i den herskende Lærdom. Folket hængde ved ham og hørte ham, thi det var Guds Ord han talte, og ret kosteligt Arvegods skænkede han sine Landsmænd i en Oversættelse af den hellige Skrift. I at drive paa dennes Brug og Myndighed var

han af |A:134|Luthers Mening, skøndt han i Øvrigt stemmede mere overeens med Zvingel. I hans Tid var det at Krigene om den franske Trone begyndte, og fra Edvard den Tredie nedstammede de to Fyrstehuse Lankaster og York, som efter Henrik den Femtes Tid, strede saa blodig om Englands Krone. I disse Borgerkrige bortødslede Folket Levningen af sin genvundne Kraft og sank ved deres Ende i Trældom under Kongerne af det Tudorske Hus. 1485.

Imidlertid var dog Bogtrykkerkon|US:262|sten kommet ind og ved Aarhundredets Slutning, under den første Tudorske Konge Henrik den Syvende begyndte de gamle Sprog at dyrkes. Den berømte Erasmus fra Rotterdam vakte adskillige Hoveder, og under Henrik den Ottende dæmpedes det underlige Had til det græske Sprog, som længe havde hersket paa begge Høiskolerne i Oxford og Kambridge. Nu fremstod Luther, Kongen selv skrev mod ham, den lærde Morus og Flere ligeledes, og skarpe Forordninger udgik mod hans Skrifers Indførsel; men de kom alligevel til Øen og oplyste Mange, mellem hvilke Tindal, det nye Testamentes Oversætter, Frith og Thomas Kranmer ere blevne de Navnkundigste. Hvad der udvortes mest skaffede Reformationen Indgang, var den vellystige Henriks Forsæt at skilles ved sin Dronning den spanske Katrine, som var hans Broders Enke. Paven turde af Frygt for Keiser Karl den Femte ikke give sit Samtykke dertil, og da Kranmer viste Kongen en Udvei ved at holde sig til |A:135|Bibelen og lærde Mænds Mening, kom han i Naade og fik Leilighed til at befordre den evangeliske lære. Da Paven ikke vilde give efter, gjorde Henrik sig selv til den engelske Geistligheds Overhoved og inddrog de fleste af dens Godser. 1530.

Imidlertid vilde han dog ansees for god Katholik, og heraf kom det at de Troesartikler han paabød ei kunde være noget af Partierne tilpas. Katolisismens ivrigste Forfægter, den grusomme Morus og den sagtmodige Fischer bleve brændte, ja Lutheraner og Katholiker førtes sammenbundne til Retterstedet, og Man saae da her den engelske Aands Kendemærker i deres mest uhyre Skikkelse. Omsider døde Henrik, og et saa forvirret Gemyt kom ei mere paa Tronen, men forstyrret vedblev dog Tilstanden at være. 1547.

Under hans unge Søn Edvard den Sjette havde hans Frænde Edvard Seymour (Hertug af Sommerset) og Kranmer, som var blevet Erkebisp af Kanterbury, al Magten; mange Vildfarelser og Misbrug bleve forbudne ved Love, men Landet fattedes indfødte Mænd af Duelighed og Reenhed, og den arvelige Strid i Tænkemaaden var ikke uddød. Kalvins Lære fandt megen Indgang i England, og hans Troesbekendelse blev herskende, men derimod beholdt Bisperne deres Myndighed og i Kirketjenesten blev næsten Alt ved det Gamle. Her laa Spiren til Stridighederne i den følgende Tid, men allerede nu yttrede den kalvinske Ubændighed sig frygtelig ved Siden af egennyttig

Vantro. Den ryggesløse Adel mæskede sig |A:136 med geistlig Gods og bygte sig Paladser paa Kirkernes Grus, medens man gjorde Kræmmerhuse af Bogsamlingerne og selv Studenterne kaldte det med |US:263 Frydeskrig *Scoti* Ligbegængelse, naar de kastede Bøger i Tusindtal paa Baalet. Man saae paa Alt, at her var ingen Luther, som kunde tordne mod den rovgerrige Adel og lære Studenter at gøre Forskel mellem Pavens Dekretalier og Skrifter af katholske Mænd; men selv Luther vilde kun have udrettet lidet hos de selvkloge Britter. Meget mindre kunde da den vankelmodige Kranmer der endog selv lod brænde Kættene, holde Styr paa dette Uvæsen. Under disse Omstændigheder var det en Velgerning af Forsynet, at den fromme, kærlige og elskværdige, men tillige svage Edvard ved Døden befriedes fra en Byrde der 1553. var ham for tung, og at den spanske Katrines Datter, Marie, kom paa Tronen. Adelen maatte holde op med sit Kirkeran, og Protestanternes uægte Hede kølnedes under de Forfølgelser, hvortil denne katolske Dronning forførtes af Bødlerne Gardiner og Bonner som besudlede Bispestolene i London og Vinchester. Kranmer, den gamle ærværdige Latimer, 3 andre Bisper og Mange af alle Stænder bleve brændte for Evangeliets Bekændelse, endnu Flere maatte flygte til fremmede Lande og Alt spaaede Katolisismen Seier, da Gud pludselig forkortede Maries Dage og ophøiede hendes Halvsøster den protestantiske Elisabeth paa Tronen. Nu stadfæstedes den halve, sig selv mod |A:137 sigende 1558. Reformation, hvorom før er talet, og med Voldsomhed nedtrykte Elisabeth de lydelige Knur, der alt lode sig høre mod den biskoppelige Kirke, til hvis Overhoved hun opkastede sig.

Den reformerte Lære udbredtes imidlertid ikke allene i dens Fædreland, Helvetien, hvor den gav Anledning til gruelige Borgerkrige, og i det tilgrændsende Tydskland, hvor den lammede Protestanternes Kraft, men ogsaa i Nederlandene, hvis nordlige Indbyggere den gav Mod og Kraft til at stifte en uafhængig Republik.

Da Karl den Femte nedlagde Regeringen kom Nederlandene, tilligemed Mailand, Neapel og Spanien paa begge Sider af Havet, under hans Søn Philip. Allerede i Karls Tid havde Reformationen fundet megen Indgang, og i den berømte Erasmus fra Rotterdam forkyndtes det, som siden lod sig tilsyne hos Folket. Han var en stor Sproggrandsker, grundig Kender af de gamle Skrifter og et skarpsindigt Hoved; men han var for stor Regnemester til at vove Noget for Troens Skyld og forsmaaede ikke Guld. I de mauriske Krige havde Spanierne vant sig til at udbrede Kristendommen med Sværdet, og med umenneskelig Grusomhed havde de i Amerika nys begyndt paa det samme. Saasnart de mærkede at Fastlandets Bjerge vare rige paa ædel |US:264 Malm, fik de Lyst til at eie det, og de tapre, men grusomme Mænd, Kortes og Pizarro,

omstyrtede med smaa Flokke, især ved Krudtets Brug, de sva|A:138ge Troner i Peru og Mexiko. Naar Troen ei længere bevarer i en god Samvittighed, men dog endnu ansees for Veien til Saligheden, gaar det med hele Folkefærd som med det enkelte Menneske, at de mene paa eengang at fortjene Syndefrihed og overbevise sig selv om at de have Troen, ved med Haardhed at fordømme de Vantro og om muligt, aftvinge dem den samme Bekendelse, som udgør deres Tro. Saaledes gik det Spanierne i Amerika og Philip i Nederlandene. Amerikas Hedninger maatte lade sig omvende eller dø, thi den katholske Tro var dog langt sandere end den Overtro der, endog før Spaniernes Komme, synes at være paa de fleste Steder gaet over til Vantro. Hollændernes Tro var derimod langt sandere end den Philip lod forkynde, og derfor kunde den ikke udryddes, om end nok saa mange af dens Bekendere mistede Livet. Imidlertid sporer Man i den hele Begivenhed, baade den reformerte Troes Kendemærker og den jordiske Tænkemaade, der var for dybt rodfæstet hos dette Handels- og Fabrikfolk, til at Luthers Lære kunde finde ret Indgang, eller Troens Sag begeistre dem i det Hele til stor Daad. Kun Hjertet lader sig begeistre, Forstanden lader sig kun forvirre og forrykke. For Troens Skyld plyndrede Nederlænderne Kirker og nedre Billeder, men det var mere Philips Skatteforordninger og Indgreb i deres borgerlige Rettigheder, end hans Samvittighedstvang, der gav dem Vaaben i Haand. Da Philip sendte sin Vre|A:139des strænge Tjener, Hertugen af Alba, derind med spanske Krigsfolk, skjalv næsten Alle, Mange flygtede og Ingen holdt Stand i aaben Mark. Al Redning syndes ude, men en høiere Haand styrede Begivenhederne: nogle Misfornøiede, som havde givet sig til at være Sørøvere, indtog Vliessingen. Holland og Seeland bleve nu Krigens Skueplads; her kunde Klogskab, Snildhed, koldt Mod udrette mere end Kækhed og Fyrighed; og hine Egenskaber besad Nederlændernes Anfører, Vilhelm af Oranien, i høi Grad. Den mistænkelige Philip hjemkaldte nu ogsaa Alba, og var bange for enhver af de følgende Feldtherrer som krigede lykkelig. Hollænderne, som snart bleve Overmænd til Søes, mærkede at de havde Fordeel af Krigen; dette gav dem Mod, og da Spaniens Kræfter hvert Aar mere udtømtes, maatte Udgangen paa den lange Krig blive alle de reformerte Provindsers Uafhængighed. Philip var ulykkelig i alle sine Anslag, han havde været gift med den engelske Marie, og førde derfor Krig med |US:265Elisabeth, som ei vilde give ham sin Haand og ikke holde ved den katholske Tro, men hans Flaade, som han i sin Hovmod kaldte uovervindelig, ødelagdes af Uveir og engelske Søhelte. Dette var Løsenet til Hollændernes Overmagt paa Havet og et Forvarsel for Engellændernes tilkommende Herredømme. Da den ægte Mandslinie af det portugisiske Kongehus var uddød

bemægtigede vel Philip sig Landet, som Svigersøn af Emanuel, men Følgen blev, at Hollænderne |A:140| borttog Portugals bedste Eiendele udenfor Europa, og arvede den fordelagtige ostindiske Handel, der indbragte dem mere Guld end Perus Gruber Spanien.

Medens den reformerte Tro saaledes vandt Seier i Engelland og Holland, maatte den i Frankrig gennem lang Undertrykkelse og blodige Krige fremledes til Borgerret. Frankriges Frands er forhen nævnt som et af de Redskaber, hvorved Gud opholdt Karl i sit onde Løb: han havde arvet Noget af sine Fædres Ridderaand og hans bløde Hjerte bevægedes stundom af høiere Følelser, men lod sig for det meste styre af syndige Tilbøieligheder og jordiske Ønsker. Vellyst og Ærgerrighed delte Herredømmet i ham; og at Karl blev ham foretrukket, da de begge beilede til Keiserværdigheden, var vel det som mest drev ham uafsladelig i Marken, og ophidsede ham saaledes, at han forargede hele Europa ved at indgaae Forbund med den tyrkiske Soliman, som dengang var Kristendommens farligste udvortes Fjende. Ustadig var han i al sin Vandel, ogsaa, eller rettere, fordi han var det i Troessager; eengang lod det som han vilde lade sit Land reformere, og strax derpaa forfulgte han sine reformerte Undersaatter. Han var i alle Maader et tro, og i nogle, et glimrende Billede af det egentlige frankiske Folk. Frankerne lode sig døbe, fordi Klodovig gjorde det, og i intet Tidsrum har Kristendommen ret fæstet Rod i dem. Anderledes har det stedse været med Nordmannerne, Gothernes |A:141| og tildels Burgunderne og Allemannerne Efterkommere. At disse havde mere Hjerte og en aandeligere Fantasi stadfæster hele Historien, ligesaa vel Poesiens som Korstogenes, Valdensernes som Reformationens. Dette gælder om alle Stænder, saa at selv i Religionskrigene vare Prindserne af Bourbon og Lothringen de Eneste, som toge nogen Deel i Troens Sag; Hoffet i Paris var denne aldeles ligegyldig, og jordiske Hensyn bestemte allene til hvilket Partie det skulde høre. Denne hjerteløse Falskhed, som Man har adlet eller søgt at besmykke med Navnet Politik, var en af de virksomste Aarsager til Krigens Udbrud, og havde nær skilt det valesiske Hus |US:266| ved Kronen, førend det fik Tid til at uddø. Frandses Sønnesøn, den svage og slettænkende Karl den Niende, sad paa Tronen og hans Moder, den rænkefulde Italienerinde, Katrine af Medicis, regerede. Splid imellem Landets Mægtige, var det Eneste hvorved hun kunde gælde Noget, og den var det let for hende at nære mellem de fyrstelige Huse Bourbon og Guise der baade som Anførere for de stridige Troespartier og Medbeilere til Magt og Anseelse vare hinandens Fiender. Krigen førtes med foranderlig Lykke, og Ingen af Delene kunde faae afgørende Overmagt; da traadte Katrine atter til med sine ugudelige Rænker: en Fred blev sluttet som var gunstig for

de Reformerte, og til Pant paa ubrydeligt Venskab skulde deres unge Høvding, Henrik Bourbon af Navarra formæles med Karls Søster. Bryllups **A:142** dagen kom, skarevis flokkede sig ^{1572.} Hugonotternes Ædlinge med den kække, graahærdede Admiral Coligny i Spidsen, for i Paris at holde og smykke den store Høitid; men det vidste de ikke, at Katrine ved sin Datters Haand agtede at lokke Henrik og dem alle i Graven. Om Nattetide blev Løsenet givet til denne Mørkhedens Idræt, Gaderne strømmede med Blod, Husene fyldtes med Lig og Luften med Hysten; til den ugudelige Kvindes uudslettelige Skændsel bærer dette gruelige Optrin Blodbryllups Navn. Coligny faldt og mange Ædle med ham, Henrik købte feig sit Liv for sin Tro, Bløbadet efterlignedes i Rigets andre store Stæder, og mange tusinde Hugonotter toges af Dage; men der bleve dog Nok tilovers til at udgøre en Hær, og da Henrik kort efter undkom af sit Fængsel, vare de ved Fortvivlelsen vel hartad lige saa stærke, som forhen. Imidlertid vare de udentvilt blevne saa godt som udryddede, dersom Gud ikke havde ladet Omstændighederne komme dem til Hjelp. Kongens Broder Henrik, som med Held førte Krigen imod dem, blev kaldet til Polens Trone og da han kort efter besteg Frankrigs, havde han saa mægtige Modstandere i sin yngste Broder og de mægtige Herrer af Gvise, som attraaede Kronen, at Fred med Hugonotterne blev ham nødvendig og deres Venskab ønskelig. Ved Snigmord skilte han sig vel ved nogle af sine Fiender, men just derved voxde baade deres Tal og Had; i Forbund med Hugonotterne beleirede han sin egen Hovedstad **A:143** og maatte selv ved et Snigmord gaa ud af Verden. Med ham uddøde det valesiske Hus, men dog havde den Gud, der gør ^{1589.} Miskundhed mod sine Fromme i tusinde Led, bevaret en frisk Gren paa Ludvig den Helliges Stamme, som i hele to Aarhundreder ei skulde aldeles visne. Denne Gren var Huset Bourbon, **US:267** og dens Blomst var Henrik af Navarre; men Katholikerne vilde ei bøie sig under Hugonottens Septer, han maatte omsmedde det til et Sværd, Blodet flød, Henrik seirede, men ynkedes over Landet. Andengang prøvedes hans Tro, andengang blev den veiet og fundet for let, han gav den bort for Frankrigs Krone, og Verden berømmer ham, som om vi behøve at synde, for at Guds Villie kan ske. Nu fik Hugonotterne Religionsfrihed og Borgerret ved Edictet til Nantes, Landet blev roligt, og fik en ærefuld Fred med Spaniens Philip, som ogsaa paa denne Kant forgæves havde prøvet paa at vinde timelig Magt og evig Salighed, ved at feide paa de Reformerte; mange nyttige Anstalter bleve ogsaa satte i Værk, mest ved Raad og Daad af den store Sully; men efter 16 Aars Regering myrdedes Henrik paa Gaden i Paris. Gud havde udrustet ham med herlige Anlæg, baade ^{1610.} i Hoved og Hjerte, men han fik Lyst til den nærværende Verden

og i Kvindearme forlorede han den Kraft, som skulde opløfte ham over sig selv i Fristelsens Time; Han elskede sit Liv og mistede det.

A:144 Medens Landene i Nord og Vest saaledes bevægedes, og gødedes med Blod, sad Italien stille, malede sine deilige Billeder, sang liflige Kvad og grublede over det Synliges og Usynliges Vilkaar. Denne Lod tykkes Mange værd at misunde, men Hvo der seer nærmere til, bliver vaer, at denne Alder for Italien kun var gylden som Augusts; i en glimrende aandelig og legemlig Trældom laa Folket nedsunket; Mailand og Neapel sukkede under det spanske Jernaag, i Venedig herskede en udartet Adel. De navnkundige Fyrster af Medicis, Este og Gonzaga i Florents, Ferrara og Mantua myntede, saa at sige, Guldpengene, som de skiftede mellem Digtere, Kunstnere og Lærde, af de Fattiges Skærve; Paverne søgte i Pragt at glemme deres Forlis, og ved Magt og List at sætte Reformationen Grændser. At Evangeliets Lys, som stundom lod sig tilsyne, ei fik noget fast Stade paa Halvøen, havde sin egenlige Grund i Italienerens Sindelag. I Aarhundredet før Luther var Forstanden udviklet nok, til at gennemskue Kirkens Vildfarelse og Bedragerier, men de fleste Lærde vare Hedninger, der endog skammede sig ved deres kristne Navne, og naar de uforstyrret kunde rode i de gamle Klassiker, brød de sig kun lidt om, hvorledes det skulde gaa Folkets Sjæle efter Døden. Den platoniske Filosofi, som efter Konstantinopels Fald forjog den aristoteliske, var saa langt fra at begunstige Kristendommen, at den meget mere, som al Pantheisme, gjorde Vantroen hartad *ulægelig*. **A:145** Hieronymus Savona**US:268**rola som i Florents vovede at prædike Kristendom for Folket, blev hængt, og de som med Standhaftighed siden bekiendte Evangelium maatte enten miste Livet eller udvandre, medens Gudsfor nægttere, som Sproggranskeren Julius Cæsar Scaliger og Telesius ei allene bleve uanfægtede, men lønnes med Hæder og Bifald. Først ved det syttende Aarhundredes Begyndelse, indsaa Paver og Fyrster, at deres Troner maatte falde med Folkets Tro, og nu brændte Man ogsaa dem, der alt for høirøstet fornægtede Gud og Kristus. Man kan heraf slutte at Vantroens Smitte paa den Tid var blevet synlig hos Folket, og Alt stadfæster dens Herredom. Italienerne kalde det sextende deres gode Aarhundrede, og glimrende er det tilvisse, som Italiens Ligbegængelse maatte være. Den romerske Rafael malede Jesus saa glandsfuld som han i den forbigangne Andagtstid havde staaet for de Troendes Øine; den mailandske Correggio afprægede de Bodfærdiges Anger i sin Magdalene og stirrede igennem sine Mariabilleder vemodig paa Tidens Fordærvelse; Malerkæmpen, Mikkell Angelo fra Florents, malede, som hans gamle Landsmænd færdedes, og bygte, som Dante

havde digtet. Da denne Savonarolas Ven i Rom afskildrede Dommedagen i frygtelig Skikkelse, mindede han forgæves sine Samtidige om at betænke den Stund, da Alle de som ere i Gravene skal høre Guds Søns Røst; |A:146|Pave Klemens spottede med den Kardinal, som tog sig det nær, at han var afmalet mellem de Fordømte. Man troede at Poesien vilde leve op paa ny, da Ariosts og Tassos Harpe klang, og mærkede ikke, at deres *Helte digte* netop klang saa liflig, fordi de vare Troens og Fromhedens og Kraftens Ligsange. Hver Stat ja hartad hver Stad, fik sit Levnetsløb beskrevet, som Man skriver Testament over de Døde, thi kun for at rose Fædrenelandet og skyde Skylden for dets Undergang paa *udvortes* Omstændigheder grebe dette Aarhundredes Historieskrivere Pennen. Den Aand som i det 14tende Aarhundrede drev Johan Villani fra Florents til at fremstille sit livfulde Billede af Menneskelivet og den hellige Antonius til at lede efter Forsynets Spor i Tidernes Gang, var forsvundet; kun i listig Statskonst, Italiens Foster, saae de Historiens Aand og Folkenes Velfærd; dette Uhyres Fortrolige, Machiavel som har skrevet Florentses Historie, er da ogsaa den Ypperste iblandt dem. Nu vendte Siælen sig ganske fra det Aandelige og grublede sig træt over det Jordiske, og det var da intet Under at den her opdagede Meget, som den hidtil havde overseet: Galilæi fra Florents blev Folkenes Lærer i Kundskab|US:269| om Legemernes Verden, (Physiken) og saavel ved lignende Kundskab, som ved Indsigt i Regning og det menneskelige Legems særegne Vilkaar (Medicinen) har mange Italianere, især før 1650, vundet Navnkundighed.

|A:147|Det andet Land, hvor Reformationen kvaltes i sin Fødsel var Spanien, men mest af langt andre Grunde. Mange Spanier, selv Lemmer af den geistlige Stand, vare den ny Lære gunstige, men den frygtelige Kætterdomstoel (Inkquisitionen) som Kardinal Ximenes havde oprettet og Jesuiterordenen som her opkom, standsede dens videre Fremgang. Billig spørger Man imidlertid, hvi saadanne Skranker reiste sig i Spanien fremfor i andre Lande, og det er klart, at det skedte, fordi mere Reenhed, Tro og Kraft var her tilstæde. Arragonien havde udspilt sin Rolle, den limosiniske Digtning, som øvedes her i tidligere Dage, forstummede alt i det 14tende Aarhundrede, men mærkeligt er det at Grubleren Raimundus Lullus var en af de nidkæreste døde Mænd til at prædike Ordet blandt de Vantro. Kastilien stod 1315. derimod ved det 16tende Aarhundredes Begyndelse i sin fulde Kraft. Poesien, som begyndte at ytre sig ret i det 14tende Aarhundrede, øvedes nu af de berømteste Skjalde, og de Fleste af disse rørte først Harpen, naar de selv havde kæmpet i Marken. Kun et saadant Folk, som mærkede at dets Tro aftog, men ei vilde miste den, kunde paalægge sig selv Inquisitionens Lænker, kun

blandt Spanier kunde Ignatius Loiola fødes og hans Stiftelse trives. Biscaieren Loiola havde i sin Ungdom ført legemlige Vaaben mod de Vantro, men hans Attraa efter at være en Jesu Stridsmand, tilfredsstillendes ikke i Vaar|A:148|bengny, og da Saar gjorde ham udygtig til saadan Færd, begyndte han en aandelig Strid, ved at stifte en Orden, der ikke allene skulde forsage Verden, men bruge den og alle sine Kræfter til Troens Stadfæstelse og Udbredelse. Da enhver Jesuit maatte aldeles give Slip paa sin egen Villie, og uden Grublen vise Generalen ubetinget Lydighed, kan Man sige, at Jesuiterne ei blot som andre Munke vare Lemmer paa eet Legeme, men Siæle i een Aand. Naar der nu var Kraft tilstæde, maatte utrolige Ting kunne udrettes, og naar Jesu Aand hvilede paa Generalen, maatte sand Kristendom tilkæmpe sig herlige Seire i Medlemmernes og Millioners Gemytter. Dog Faren var stor, Jesuitergeneralen var den ny Tids Pave; var hans Hjerte ureent, da blev han Satans, istedenfor Jesus Statholder, og Ordenen et frygteligt Uhyre. Vist er det, at det Meste af det Liv og den Kraft, som efter Reformationen har ladet sig tilsyne i katolske Lande, er dels udgaaet fra denne |US:270|Orden, dels af den vakt eller næret, thi som Skriftefædre havde den, saavidt det er Mennesker muligt, Kongers og alle Mægtiges Hjerter i sin Haand, som Lærde og Skolemestere søgte den at styre Folkenes Tænkemaade, og som Apostle bar den Kristi Navn ind imellem Hedninge i fierne Verdensdele. Dog uagtet disse stærke Indretninger mistede dog Spanierne daglig mere af deres Tro og den Kraft til stor Daad, som Troen ene kan give. Det kom deraf, at de søgte Troens Fjende udenfor sig, |A:149|istedenfor inden i sig, i den Hovmod og Guldthirst og det Hang til legemlig Vellevnet, som havde befængt dem. Det 16tende Aarhundrede var glimrende, Lopez de Vega digtede sine Skuespil i Tusindtal, Cervantes fremstillede med megen Kløgt i sin Don Qvixotte et bagvendt Billede af den Riddertid der havde givet Kastilien sin Tilværelse og Glands; spanske Lærde vare velkomne Gæster i Frankrig og Italien, og i berømte Forgængeres Spor skrev Jesuiten Mariana sit Fædrelands Historie. Allerede dette spaaede imidlertid ingen daadfuld Fremtid: ogsaa blev Calderoni med sine Komedier den sidste navnkundige Digter, og da den kristelige Flaade under Philips Halvbroder, Don Juan, havde ved Lepante ødelagt den tyrkiske, som efter Cyperns Erobring truede Europa, var Spaniens Søemagt forbi. Vel kæmpede de spanske Soldater endnu enstund tappert i Nederlandene under Alba, Farnese og Spinola, men deres Ubændighed og Rovgerrighed vidnede om, at det var Kraftens Levninger de vilde sælge til den høieste Pris. Saavel denne Krigs Udgang, som Trediveaarskrigen, lærte Europa, at Spanien ei længer var nogen frygtelig Kæmpe.

Denne navnkundige Krig var alt længe forberedet og Jesuiter befordrede dens Udbrud.

Uagtet Freden til Passau vedblev dog det Uvenskab mellem Partierne, som ei kunde ophøre, førend de bleve enige enten i Tro eller Vantro, og Anledning til Strid kunde da allermindst fattes Tydskland, der vel vilde være |A:150| et Legeme, men hvis Lemmer dog vilde raade sig selv. Imidlertid kom Krigens Forvarsel fra samme Land som Reformationens. I Husses Fædreneland havde Luthers Lærdom, som venteligt var, fundet stor Indgang og de Første af Ferdinands Ætmænd tilstode dens Bekendere store Friheder, men siden bleve disse krænkede, og i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede stode de Fare for aldeles at undertrykkes. Hertug Ferdinand af Steiermark, skulde nu tilligemed Keiserværdigheden have Ungerns og Bøhmens 1618. Krone; han var optugtet af Jesuiter i Spanien; deres Mening var at op|US:271|tugte ham til en vældig Kæmpe for den katolske Tro; hans egen, at blive ligesaa enevældig i Tydskland og Arvelandene, som hans Frænde var det i Spanien: Forsynet lod de to Hensigter forenes for at tilintetgøre hinanden. I Steiermark havde han undertrykt Reformationens og Stændernes Frihed, det samme maatte være hans Agt i Bøhmen, og dette Riges Stænder valgte det protestantiske Forbunds Hovedsmand i Tydskland, Kurfyrst Frederik af Phalts, til deres Konge. Hadet imellem Lutheraner og Kalvinister bidrog til at Frederik ingen Understøttelse fandt i Tydskland, og han var ingen Krigsmand; det var derimod hans Frænde, det katolske Forbunds Hoved, Hertug Maximilian af Baiern, og paa det hvide Bjerg |VU:361| ved Prag tabte Frederik baade Krone og Kurhat. Nu saae Man, at Bøhmerne havde for 100 Aar siden spillet deres Rolle og at denne Opstand kun |A:151| var et Krampetræk i Dødstimen. Alt underkastede sig, Ferdinand blev enevældig, mange Tusinde henrettedes, 30000 Familier fordreves. Nu vendte Ferdinand sine seierrige Vaaben mod de mindre protestantiske Samfund, for ved deres Fald at forberede de størres Undergang. Disse, saasom Saxen og Brandenburg, vare blinde og rædde nok til at sidde stille, og den nedersaxiske Kreds vidste ingen Anden at søge paa Haand end Danmarks Kristian den Fjerde.

Det danske Folk var blevet genfødt tilligemed Kristendommen. Under de to forrige Konger havde Skram og Trolle og Rud haandhævet Dannebrog's Hæder i Østresaltet, medens Krabbe og Ranzauerne, Johan og Daniel, havde ført Landhæren seierrige. Frederik den Anden havde en sielden Rentemester i Peder Oxe; og i Niels Kaas en Kantsler, der i Guds frygt og Viisdom ledte om sin Jævning. Thyge Brahe underviste fra sit Uranienborg Europas Lærde om Himmelen's Løb, medens Anders Sørensen Vedel lod de gamle Kæmpeviser

udgaa, og udsatte Saxos Krønike paa kosteligt dansk. Under saadanne Varsler døde Frederik, og kun elleve Aar var Sønnen 1588. gammel, men store var hans Anlæg, og at pleie dem kongelig var hans Formynderes kære Attraa. Dog, vel maa det falde tungt at bevare Ydmyghed og tæmme sine Begærligheder, naar man opvoxer under Kronen; det mægtede Kristian ei. Hans Kæmpenatur gjorde ham til en modig Krigsmand og kom tilsyne i al hans |A:152|Værk, i Slotte som i Stil og Bedrift; Rigsraadet kunde han forbluffe, holde Bog med sin Rentemester, bygge Skibe og styre dem i Slag og Storm; ja overalt med Forstand raade de daglige Handler; men det Kongeøie som overseer det Hele, som træn|US:272|ger ind i Aandens Lønkamre og Tidernes Gang, det fattedes ham, eller blev ei opladt. Meget større var han blevet om ei hans Leflen med de mange Friller havde besmittet og nedstemt Aanden, adspredt Sindet og tæret paa Kraften. Han vænnedes til at leve og virke for det nærværende Øieblik, han glemte det Forbigangne og Tilkommende. Med Adelen fra Skaane og Øerne var det snart forbi, Mængden var gerrig og ræd og den gæve Holger Rosenkrands var vel den sidste, som med grundig Lærdom forenede sand Kristendom og Dygtighed i Rigens Bestilling. Herluf Trolles Søstersøn, Arild Hvitfeld, sad paa hans Naades Slot Dragsholm og udtegnede til Dannemarks Krønike af gamle Brevskaber de lange Rækker af Riddere og Væbnere; men Faa ginge mandelig |VU:362|frem naar Trompeten goel. Livet rørte sig kraftelig i de ærbare Borgermænd; men høi stod Balken mellem dem og Adelen og knap tænkte Kristian paa at bryde Balken som hans stærke Haand vel havde mægtet. Ene vilde han betænke Alt og kun i sin Kristendom lod han sig sige, men maatte Adelen ikke raade vilde den heller ikke hielpe med Folk og Gods, og tit stod Kongen ene, hvor han mindst vilde. Fra saadant Stade er Kristians Handler ei sva|A:153|re at forstaa og den Krig, han i Tydskland skulde føre som Holsteens Hertug og Troens Beskytter, havde vel ondt ved at vorde hæderlig. Mindst kunde den blive det, eftersom Tydskernes Sind var, og aldenstund Kristian skulde staa mod Høvdinge, som den baierske Tilly og Keiserens Vallenstein. Tilly slog ham ved Königslutter, og Vallenstein foer skrækkelig frem i det landfaste, ubeskærmede Danmark. Adelen vilde ei vide af en Krig at sige hvori intet Rov var at vinde og enddog Kongen vel sukkede som Kristen og harmedes som Kæmpe, maatte han købe Freden og de tabte 1629. Landskaber dyrt af den seierrige Ferdinand; thi sine Troesforvandre maatte han forsage.

Nu syntes det forvist, at Tydsklands Frihed og den evangeliske Lærdoms Bekendere vare forlorne, Ferdinands Voldsomhed var uden Grændse; Han udskiftede Rigslande som sit Arvegods, Spanien var i Pagt med ham, i Frankrig førtes Krig

mod Hugonotterne og just nu indtoges deres sidste Fæstning Rochelle. Dog, tænkte Ferdinand at Gud skulde glemme Protestanterne, naar han drev dem fra Kirkerne, da tog han Feil; Tugtelse behøvede de, men Herren kom dem miskundelig ihu i sin behagelige Time, og fremkaldte sig en Tiener fra det høie Norden.

Sverrig har i den gamle Tid ingen Historie; det synes som [|US:273](#) det mellem de tre nordiske Riger er blevet senest og i Begyndelsen sparsomt bebygget. I de gamle Sagn forekommer det tiest som en Tilgift til det danske Rige, in [|A:154](#) gen Skjald har siunget der, ingen hiemmebaarne Sagn lyde igiennem Tiderne, et vist Kendemærke paa et vildt eller daadløst Folk. Kristendommen vandt ogsaa langt senere Seier, skøndt den allerede af Ansgar var forkyndt og ligetil Kalmarforeningen vidne de Efterretninger Snorro og Saxo have optegnet, om en Raahed og en Ringhed som lod sig tilsyne i lutter indbyrdes Smaafeider, uden at een eneste stor Mand fremstod, eller stor Daad udførtes. Først under Foreningen begyndte Livet at røre sig; Engelbrecht, som gjorde Opstand mod Erik af Pommern, og Sturerne, som kæmpede for Rigets [|VU:363](#) Uafhængighed under de første oldenborgske Konger, vare dygtige Kæmper, og Sverrig seer i denne Tid ud, omtrent som Dannemark og Norge førend Gorm og Harald Haarfager. I denne Tid fremkom ogsaa det ældste svenske Digt, nemlig Rimkrøniken, der seer ud som Hjarnes Ligvers over Kong Frode. Havde Sverrig ikke været kristnet, ja var ikke den evangeliske Lære paa den Tid kommet ind i Norden, som størkede det Døende og formildede det Vilde, da havde Sverrig sikkerlig ei blot blevet Nordens Herre, men ogsaa bragt sit Navn med en blodig Heltekrands til fierne Lande. Nu derimod ved Siden af det genfødte Danmark maatte Sverrig mest udgære hiemme, og Kristendommen, der befæstede Tronen, forhindrede de vildeste Udbrud. Imidlertid forløb det hele 16tende Aarhundrede inden den evangeliske Lære vandt Seier og Adelen blev rolig. Ja [|A:155](#) en af Gustavs Sønner, Johan, og endnu mere dennes Søn, Sigismund, som var blevet Konge i Polen, søgte endog at indføre den katolske Tro paa ny. Hovedgrunden hertil var, at Sverrig ikke var moden til i sig selv at udruge den Videnskabelighed, der ene kunde stadfæste Luthers Lære: Universitetet i Upsal maatte besættes med Stympere eller Fremmede, og paa duelige Bisper og Præster var da i det Hele slet ikke at tænke. Under Gustavs tredie Søn, Karl den Niende satte den legemlige Gæring sig; Siælens begyndte og Sverrigs Styrke vendte sig enig mod udvortes Fjender. Gustav Adolf arvede en tredobbelt Krig: med Danmark, Rusland og Polen: den første købte han sig fra, i den anden vandt han store Provindser og den tredie førte han seierrig. Dog en større Daad var Sverrig og Ham

bevaret, som langt overgik de Bedrifter, Sverrig kunde lovet sig af en ubændig Størke, thi den kunde øves i Guds Navn og til Hans Ære. Ferdinand udæskede selv Gustav, ved [|US:274](#)at understøtte Polakkerne, og Protestanternes Nød rørte hans Hjerte. Han gjorde nu Stilstand med Polen, og før Man ret vidste det, var han landet paa den pommerske Kyst. Hans Folketal var lidet, men han vidste at Herren Sebaoth ei skifter Seier efter Hærens Mangfoldighed, han undte ham gjerne Æren, hvis Ærende han røgtede, han gik trøstig frem og sine Vaaben skærpede han med Bøn og Sang. Fjenderne adsplittedes som Støv for Nordenvind, Saksen [|A:156](#)og Brandenburg maatte gribe til Vaaben, Tilly faldt, Protestanterne istemte Takkesange og Ferdinand skjælv i sit Pallads. Den Stolte maatte ydmyge sig for den endnu stoltere Vallenstein, hvem han nys havde forskudt; det seierkrandste Navn lokkede fra alle Verdens Hjørner ryggesløse, rovgerrige Skarer sammen [|VU:364](#)under Østerrigs Banner, og Bøhmen, hvor Vallenstein nølede, maatte andengang bøde fordi det havde givet Krigsløsen. Endelig mødtes Hærene ved Lytzen; den 6te November 1632 stod et Slag, som skal mindes saalænge Verden staar, det var Lys og Mørke som prøvede Styrke, Gustav døde og vandt, Vallenstein beholdt Livet en føie Stund, men tabte mer end Slaget, han tabte Troen paa sine Afguder: Lykken og Stierne, Seieren var tvivlsom da Kongen faldt, maaske ved en Forræders Arm, men Svenskerne stred omkring hans Lig, som de neppe vilde stridt under noget Banner, og begrov ham under Fjendelig. Efter Gustavs Død var Krigslykken ustadig, men dog mest paa Sverrigs Side, hvis kloge Kantsler Axel Oxenstjerne var Formynder for Gustavs Datter Kristine, og hvis store Krigshøvdinge, Bernhard af Veimar, Torstenson og Flere, efter Vallensteins Mord, vare de keiserlige overlegne. Da imidlertid Saxen igen faldt fra og Tydskerne, som vare udfriede fra den overhængende Fare mistænkte de Fremmede, og understøttede dem slet, vilde Udgangen i alle Tilfælde blevet uheldig for dette Land, dersom ikke [|A:157](#)en tredie Magt havde blandet sig i Striden, og sørget for at hverken Sverrig eller Østerrig, kom til at foreskrive Love. Denne Magt var Frankrig, som styredes af den snedige Kardinal Richelieu, Ham var det som havde undertrykt Hugonotterne, og ham var det, som nu understøttede Protestanterne i Tydskland, thi Tro og Alt var ham ligegyldigt, naar han blot kunde skaffe sig den forfængelige Ære, at have ydmyget det Østerrigske Hus og skaffet Frankrig Glimmer. Riget var i Grunden afmægtigt og derfor var det ham kært at seire ved svensk og tydsk Tapperhed, for Guld tilkøbe sig en Del af dens Roes og Frankrig Noget af Byttet. Han fik vel ligesaalidt hvad Han attraaede, som Nogen der søger noget [|US:275](#)Varigt i det Forgængelige og sætter en Ære i sin Skiændsel, thi baade Samtid

og Eftertid afskyede ham, men det hvoraf han ventede sig Hæder og Glæde lykkedes. Ved den vestfalske Fred, som Richelieu dog 1648. ikke oplevede, maatte Østerrig opgive Haabet om Enevælde i Tydskland, og Sverrig maatte lade sig nøie med et Stykke af Pommern, Spanien maatte erkende Hollands Uafhængighed og Frankrig fik Elsas.

Underligt maa det synes at Engelland, dette mægtige protestantiske Land egenlig slet ingen Deel tog i Religionskrigen, og det enddog Friderich af Phalts var en Svigersøn af Englands og Skotlands Konge. Ret forstaaeligt bliver det først ved at se ind i Landets indvortes Tilstand. Siden Edvard den Førstes |A:158 Tid var Kongemagten blevet indskrænket ved det saakaldte |VU:365 Parlament, hvis Overhus bestod af Grever, Baroner og Bisper, Underhuset af Stædernes og Grevskabernes Fuldmægtige. I den kraftløse Tid under Kongerne af Huset Tudor var Parlamentet blevet en blot Skygge, men da mange Kræfter igen vaagnede ved Reformationen, og Kalvins Lære begunstigede Folkets Lyst til Deltagelse i Regeringen, stod Kongemagten Fare for at undergaa. Den Pavemagt, Henrik den ottende af Hovmod havde tilegnet sig, var det Eneste som kunde opholde Tronen, men denne Magt kunde ene bestaa i en bispelig Kirke. Denne Betragtning stod klar for Elisabeth og vandt Seier over Troens Sag. Adelen fandt sig heri, fordi Kalvins Lære, naar den fik frit Raaderum, truede dem med Forlis af deres Herligheder, og fordi Dronningen saae igennem Fingre med deres Rovgerrighed, der ei sparede saa meget af Kirkens Indkomster at Præster kunde lønnes ved alle Menigheder. De Studerende saae gerne at Bispestolene vare Fyrstetroner, at der i Kirkerne vare Embeder uden Arbeide og at een Mand kunde drage flere Præstekalds Indkomst. Alle elskede de det katolske Seremonievæsen og de Geistliges glimrende Dragt, baade fordi deres Kristendom mest bestod i udvortes Skikke og fordi de vilde give sig Anseelse i Mængdens Øine. Denne jordiske Tænkemaade, som avlede og opholdt den bispelige Kirke viser sig i Alt, ogsaa deri, at Troen ikke beaandede til Sang. En slet Over|A:159 sættelse af Davids Psalmer var den Skærv Versekonsten offrede paa Kirkens Alter og indtil denne Dag er i England ikke digtet een gudelig Sang, som kan staa ved Siden af dem, der hos andre Folkefærd udstrømmede rigelig. Saa er det, enddog, mellem Flere, i det 16tende Aarhundrede, to døde Skjalde opstode af hvilke den Ene, Spenser, ikke har mange 1598. Ligemænd og den Anden, |US:276 Shakspear, ingen Overmand. døde Begge reiste de sig, ligesom den gamle Angelsaxer Cædmon, 1616. mellem Almuen og hørte til det forgangne Tidsrum, hvis Bautasten de reiste. Hvad der enkelt havde været omspredt hos Fortidens Balladesangere (Minstrels) som netop forstummede i Elisabeths Dage, var hos dem, især hos den Sidste, samlet

tilstæde. Udvortes er det mest kendeligt hos Spenser, som i sit Heltedigt, Fedronningen, søgte at forevige Mindet om Riddertidens Kraft og forherlige den ved Dydens Glands, men langt mere ubevidst, og derfor desherligere, bar Shakspear den forsvundne Tids Billed i sig. Da han var opvoxet uden al lærd Dannelse, forkonstlede han ikke sin Natur og blev en sanddru Tolk af hvad der rørte sig i ham. Hans Hamlet, Machbeth, Kong Lear, Romeo og Julie, ere store Ballader, og hans [|VU:366](#)historiske Samtaler ere Engellands *egenlige* Heltedigt. Med Ret kalder Man alle disse Digte, dramatiske, thi de opmane det Hensovede og stille os det livligt for Øie, men de undervise og om Forskellen mellem kristelige og hedenske [|A:160](#)Dramer. Før Kristus saae Digteren og Historieskriveren enhver Begivenhed som en sluttet Kreds; efter Kristus maa de se den som et Led i en fremløbende Kæde, og, uden at det dog fuldelig lykkes, maa de for at udrive den af sin Sammenhæng, gøre Vold paa deres indvortes Følelse.

Uagtet Elisabeth med Magt skaffede den bispelige Kirke Herredømmet, vare der dog Mange, som antog Kalvins Mening om Lærernes indbyrdes Lighed og Afkald paa verdslig Pragt, ligesom de ogsaa vilde have Helgenfestene og de katolske Kirkeskikke afskaffede. Disse kaldtes Presbyterianer. Vist nok fandtes hos Mange af disse strænge Calvinister, Sværmeri, Ukærlighed og Tragten efter jordiske Ting, men deres Klagemaal over den herskende Kirkes Lunkenhed og Ryggesløshed bleve daglig sandere og det har stadfæstet sig paa mange Maader, at der fra Elisabeths Dage, udenfor deres Samfund, paa Halvøen kun var liden Tro at finde. Mellem dem opstode mærkværdige kristne Skjalde og Kraften voxte hos dem i samme Maal som den aftog hos de Bispelige. Af disse kunde ingen Daad ventes, og da Hine vare udelukte fra alle Embeder maatte Englands første Bedrift blive en Opstand. Elisabeth døde dog i Stilhed og efterlod sin glimrende men usikre Trone til sin Frænde, Jakob Stuart, som alt forhen var Skotlands Konge. Saaledes kom da hele Øen under en Herre, [|A:161](#)men sammensmeltede kun i Navnet Storbrittanien.

Skotlands ældste Historie er saare mørk, hvori Englands Ed [|US:277](#)vard er mindre Skyld, end almindelig antages; thi hvert Folk, som skal hente Mindet om sine gamle Dage, hos de forseglede Brevskaber i Rigens Skrin, kommer ikke vidt. Kun dette veed vi, at dets gamle Indbyggere, Kaledonierne, forfægtede tappert deres Frihed mod Romerne, og de Ossianske Kvad, som Sagnet fra den Tid har opbevaret, ere især mærkelige, fordi de saa sanddru lade se, hvor elendig, midt i sin Kraft, det tænkende Menneske, og hvor forladt Poesien, midt i sin Glands, monne staa, naar Troen paa Guddommen fattes. Udsprunget af en

mægtig Herrestamme staar Ossian sønneløs i Alderdommen, blind paa Sjælens som paa Legemets Øie. Han rører Harpen til Kvad om sine Fædres, mest den formastelige Fingals Bedrifter, men hver Heltesang hensmelter i Taarer, thi de Vældige ere henfarne som Veir og [|VU:367](#)blevne til sørgende, luftige Skygger. Stor var dette Lands Trang til Kristendommen og den synes alt i Ossians Dage at have staaet paa Grændsen, rede til at stille den trøstesløse Oldings høie Længsel efter noget Fast og Evigt. Om de følgende Aarhundreder vide vi kun lidet med Vished; der synes at være ført en lang Kamp mellem de fremmede Skotter og Kaledonierne, indtil disse trængtes ind mellem de Bjerge, hvor deres Ætmænd endnu bygge. Imidlertid havde Angelsaxerne [|A:162](#)Magten i Syden og de Norske paa Ørkenøerne i Norden. Ved Slutningen af det 13tende Aarhundrede strede Robert Bruce og Johan Baliol om Tronen. Baliol vandt som den engelske Edwards Skattekonger en skammelig Overmagt, men siden hævdede Skotland sin Uafhængighed, og det Stuartske Hus kom [1371.](#) paa Tronen med Roberts Dattersøn og Navne. To Aarhundreder forgik nu under bestandig Kamp med England og imellem de store Herrer indbyrdes; thi det var dennegang, som fordem under Fingals Slægt, i en vantro og syndefuld Alder at Skotland fik sine Vældige. Stuarterne havde stolte og ærgerrige Medbeilere i Douglaser og Hamiltoner og de rasede mod sig selv, hvorfor da Skotlands Trone mangengang besudledes med Kongers og Prindsers Blod. Stuarternes regerende Mandslinie uddøde med Jakob den Femte, og Kronen sattes paa hans nyfødte Datters, Maries Hoved. Allerede tidlig havde en Hamilton forkyndt [1542.](#) Evangelium i Skotland, men endt sit Liv paa Baalet; Marie [1528.](#) trolovedes med Frankrigs Konge, opdroges i Paris og hadede Evangeliets Prædikantere, vel især fordi de gennemheglede hendes forargelige Levnet, men Hun udrettede Intet, og Skotland fik i Johan Knox en indfødt Apostel, hvis nidkære Heftighed vel gav Anledning til nogle Uordener, men hvis Ild antændte [|US:278](#)Sjælene og skaffede Evangelium Seier. Knox var af Kalvins [1560.](#) Mening og en svoren Fjende af Seremonier og Bisperegimente, hans Landsmænd [|A:163](#)vare for det Meste heri ligesindede med ham, og saaledes fik da den presbyterianske Kirke Overhaand i Skotland. Dronning Marie blev daglig mere forhadet, og da Hun, efter sin anden Gemals, Henrik Darnleis grusomme Mord, ægtede Hans Banemand, skedte en Opstand, hvori hun toges til Fange. Vel undkom hun, men kun for i England at dø under Bøddelens Haand. Skotterne kaarede hendes og Henriks Søn, der ogsaa paa Fædreneside var af Stuarternes Slægt, og siden efter Elisabeths Anbefaling ogsaa fik Englands Krone. Til Hovmester havde han havt den bekendte skotske Historieskriver Buchanan, og var opfostret til at være Lærd, men Kundskaberne gjorde

|VU:368 hans svage Aand hovmodig, i Troessager gik hans Attraa ene ud paa at glimre ved Spidsfindighed, og, som Konge, at agtes for en Gud paa Jorden. Under ham forbittredes da Gemytterne end mere baade hos Presbyterianerne og Andre som vare nidkære Venner af Parlamentets Deelagtighed i Regeringen. Alle Veltænkende baade ophidsede og forfærdede han endda allermost derved, at han af daarlig Forfængelighed, for at skaffe sin Søn en Kongedatter til Dronning, beilede for ham til to *katolske* Prindsesser efter hinanden. Karl den Første, saa heed Sønnen, blev virkelig formælet med en Søster af Frankrigs Henrik den Fjerde, og dette havde ei liden Deel i hans sørgelige Hændelser. I de spanske Nederlande vare ad|A:164skillige Høiskoler for engelske Katoliker, som baade ved Skrifter og Sendebud bestrede Evangeliet. Man har, med nogen Føie, kaldt den bispelige Kirke, Pavens opsadlede Hest; og det var ligefrem, at han ved den katolske Dronning vilde se at tæmme den. De afskaffede Altre bleve igien opreiste, prydede med Guld og Sølv, og gjorde til Helligdomme, for hvilke Man skulde bøie Knæ. Seremonivæsenet tiltog daglig, Presbyterianerne i England forfulgdes som Kættere, og Kongen prøvede paa at stadfæste den bispelige Kirke i Skotland. Nu var Alt modent til et rædsomt Udbrud; den presbyterianske Menighed havde Overmagt i Underhuset og Reenhed var ingenlunde, hos dens Lemmer, almindelig forenet med Kraften, allermindst besieledes de af den Ydmyghed og Kærlighed, der allervanskeligst bevares i et saaledes afsondret Samfund. Kongen var forhadet af alle Troens og Frihedens Venner, saavel som af de Herskesyge, med hvem han ei vilde dele Magten: Parlamentet nødte ham først til at afsætte Bisperne og fremkom derpaa med saamange Besværin|US:279ger over hans Regering, at han slet ikke vidste hvad Udvei han skulde kaare. Skotterne havde grebet til Vaaben og Karl fik omsider det rasende Indfald, med nogle Skrællinger, der endnu holdt sig til ham, at trodse begge Rigernes Kraft og Størke. Hans Bedrift var en bestandig Flugt, og for silde attraaede han mindeligt Forlig. Parlamentet var ikke uvilligt, men Magten var ene |A:165 hos Krigshæren, eller rettere, hos dens Høvding, Oliver Kromvel, som ei havde isinde at give den til Nogen. Den slette Undervisning i Skole og Kirke havde hjulpet til at udruge det Sværmerie, hvis Grundspire ligger i den reformerte Tro, og nylig havde en Flok af Saadanne forenet sig under Navn af Uafhængige (Independenter) de forkastede da al geistlig og verdslig Øvrighed og bespottede Gud, ved i Alt hvad de fik i |VU:369Sinde, selv naar det aabenbart stred mod hans Ord, at beraabe sig paa Hans Indskydelse. Efter en ryggesløs Ungdom slog Kromvel sig til disse Folk; om han fra Først af var Hykler er uvist, men fra den Stund han var blevet Sværmernes Afgud og General i Parlamentets Hær, misbrugte

han paa den skammeligste Maade Folkets Tillid, sine store Gaver, Troen og Guds hellige Ord. Han hyklede Guds frygt og Ydmyghed, og vidste at forblinde alle Partier, indtil han var blevet dem overlegen. Den ulykkelige Karl overgav sig til Skotterne, og disse solgte ham til Parlamentet; men Kromvel, som frygtede for en Udsoning, tog ham fangen, lod ham anklage, dømme og henrette ved sine blinde Redskaber. Forgæves havde Presbyterianerne søgt ved Bønner at frelse ham, som deres Arm havde betvunget, forgæves søgte Skotterne, paa hvis Sjæle Blodpengene brændte, at skaffe Karls Søn Tronen; hine talte til døve Øren og disse mægtede kun med deres Liv at udsone Brøden: Alt maatte bukke for Kromvel. Par|A:166lamentet adsplittede han med sine Soldater, og gav dets Navn til en Flok af de arrigste Sværmere han mellem Almuen kunde finde. Disse forrykte Mennesker vilde nedrive Kirkerne, afskaffe Universiteterne og træde Alt under Fødder; hele Folket glædede sig derfor ved at Kromvel endnu samme Aar aabenbar tiltog sig Bestyrelsen under Navn af Republikens Beskytter (Protector) og taalte uden Indsigelse, at han herskede mere uindskrænket, end Kongerne af Tudor og Stuart. Kromvels Regering blev glimrende, som venteligt var; thi selv havde han store Sjælekræfter, og Presbyterianernes Kraft, som hidtil for *Staten* havde været en død Skat, stod ham til Tieneste. Hvad England kunde blive, naar dets Kræfter forenedes, havde Man skimtet under Elisabeth. Englands nyfødte Flaade havde i |US:280Forening med Hollands overvundet den spanske Søemagt, og paa samme Tid kom Haandværkerne i Gang, især Uldarbeide. Vindskibeligheden tiltog under den religjose Gæring, da Lemmerne af de fraskildte Menigheder, der desuden vare udelukte fra al offentlig Bestilling, maatte finde det stille Haandarbeide, som levnede Tid til Grublen og Andagtsøvelser, mest passelig med deres Sindsforfatning, ligesom denne Levemaade maatte underholde og forøge Sværmeriet. Derimod blev Handelen og Overmagten til Søes hos Hollænderne, hvis kraftige Liv indfalder mellem Marie og Kromvel. Den fordeelagtige ostindiske Handel, som under den spanske Krig |A:167tidlig var kommet i deres Hænder, gav Folkets Stræben fuldelig en legemlig Retning, som snart maatte uddrive Troen af Hjertet, men ogsaa lade |VU:370den blive staaende uantastet. En aandelig Stræben maa imidlertid vise sig hos hvert Folk, hvis Tro engang har været Alvor. Den udeblev ei heller her, men dens kraftige Tidsrum var kort og frembragte ei stort Mere, end hvad almindelig Menneskeforstand ved Flid kan udrette. Ingen navnkundig Digter fremstod, ingen egenlig Historieskriver og ingen dyb Grubler over aandelige Ting. Derimod førtes i Begyndelsen af det 17tende Aarhundrede spidsfindige Tvistigheder om Troens Lærdomme, især mellem Gomarister og

Arminianer om Naadevalget, som har været en uudtømmelig Kilde til unyttig og skadelig Tvist mellem alle dem, der ei vilde holde sig til Skriftens og Luthers klare Udsagn, at Gud har udvalgt dem, han tilforn haver kendt. De gamle Sprog dyrkedes ogsaa, især i Leiden, med megen Iver og dette Universitet har optugtet en stor Mængde baade indenlandske og fremmede Lærde, især fra Norden. Det er da Hollands ypperste Fortieneste af Aandens Udvikling, at Sprogene, som de fleste Steder forsømtes, og vilde blevet jordede i Tydsklands ny Skolastik, dog holdtes i Live mellem Protestanterne. Stor er Fortjenesten, thi ellers havde Mørket vundet, da, uden dem, fromme Mænd vel kan redde sig selv, men aldrig genføde Kristendommen i en fordærvet Tidsalder. Sproggranskningen |A:168|der, saa at sige, med Josef Scaliger fløttede sit Høisæde fra Italien til Holland, kunde imidlertid ikke drives med Iver og Held uden at udvikle Evner der maatte forsøge sig i Andre Videnskaber, og Meursius, Pontanus og Hugo Grotius ere derved blevne navnkundige Mænd. Alle Tre have skrevet over deres Fædrenelands Historie paa latin, gjort latinske vers, og foruden Bemærkninger over de Gamle, afhandlet en og anden Opgave for Fornuftens Domstol. Grotius er især blevet berømt ved først |US:28|mellem de Nyere at døde have afhandlet de Grundsætninger, der burde følges i Staters 1645. Omgang med hinanden: en Undersøgelse, der, eftersom Troen uddøde, er blevet des ivrigere drevet, hvor umuligt det end er, at dens Sætninger uden Troens Hjælp kan faa Lovskraft. Prindserne af Huset Oranien havde i den spanske Krig gjort Republiken store Tjenester, men ogsaa undertiden, som ved at opkaste sig til Gomaristernes Beskyttere, søgt at gøre sig til dens Herrer. Da derfor den spanske Krig var blevet endt ved den vestfalske Fred, og den herskesyge Prinds Vilhelm kort efter døde, afskaffedes 1651. Statholderværdigheden. Strax derpaa kom Republiken i Krig med England især over den Handelslov (Navigationsact) Kromvel havde ladet udgaa, hvorved det formentes fremmede Skibe at bringe Vare til Øen, |VU:37|som ikke havde hjemme i det Land de tilhørte. Hollændernes Handel var mest med udenlandske Vare, og de beregnede rigtig deres følgelige Tab, men |A:169|ikke, at en saadan Lov hos et svagt Folk er et kraftløst Blendværk og hos et dygtigt Folk uforanderlig, om ikke unødvendig. Krigen tjente kun til at vise, at under gunstige Omstændigheder vilde Verdenshandelen og Sømagten snart fløtte til Britannien og at selv Admiraler som Tromp og Ruyter ikke kunde forhindre det. Kromvel tvang Holland til en ydmygende Fred, og da han indsaae, at Engellænderne manglede en Besiddelse uden for Europa, som kunde befordre Seiladsen og give dem Del i den store Handel, fratog han Spanierne Jamaica, hvis Kaffe og Sukker de nu, ved Siden af egne Fabrikvare, kunde prange med paa

Europas Markeder. Herved vare store Skridt gjorte til Engellands saakaldte Storhed, men denne har Folket betalt ligesaa dyrt, som Kromvel den timelige Magt og Anseelse, han købte for Menneskets dyrebareste Klenodie: Fred med Gud og sig selv. Han døde, Ingen mægtede saaledes paa fri Haand at styre Riget, det kongelige og bispelige Partie reiste Hoveder paa ny, Presbyterianerne, hvis Haab var blevet skuffet, og mange Andre, som gerne vilde raade med, fandt det bedst, at have en Konge og et Parlament, som indskrænkede hinanden, og Monk, en af Kromvels forrige Generaler, opfyldte deres Ønsker ved at hjemkalde den henrettede Konges Søn, Karl den Anden. Imod sit edelige Løfte indsatte han den bispelige Kirke i sin forrige Glands og Magt, skilte derved Staten ved sin bedste Kraft, og mange Menig|A:170heder ved elskede og duelige Lærere, der ikke, som det er stadig og fordærvelig Skik i den høie Kirke, kolde oplæste befalede Bønner og trykte Prækener, men bad og talte af Hjertens Fylde. Et prise|US:282ligt Eftermæle er det, at de i Hundredetal heller gave Slip paa Levebrødet, end handlede mod Samvittighed, og da de bispelige Leiesvende under den store Pest flygtede fra London, talte de afsatte Hyrder frimodige Opvækkelsens og Trøstens Ord, i Kirke og ved Sotteseng. Sligt rørte ikke Karl, som i Oxford morede sig med Vellyst og Pragt, smudsige Skuespil og vittige Indfald. Paa disse Aandens besmittede Fostre var godt Køb i hans Dage; thi nu udfoldede den bispelige Kirke sine Blomster. I sit komiske Heltedigt, Hudibras, udstillede Buttler ikke allene født Hykleriet, men ogsaa den velmente Gudsfrygt og Fromhed til 1612. Latter. Lord Rochester svømmede i Uteerlighed og det store Hoved, Dryden, som siden afsvor den protestantiske Tro og født stedse misbrugte sin Digtergave til at hylde Hoffets Smag, 1631. kappedes med ham. Saare |VU:372betydningsfuld stod ligeover for dem, Presbyterianernes Skjald, den fromme, kun udvortes blinde, Milton, og sang med hellig Sørgmodighed om det forlorne født Paradis. 1608.

Alle fromme, ja alle ærbare Mennesker afskyede det ryggesløse, ugudelige Hof, og Karl forøgede Misfornøielsen ved at forordne Paalæg imod Parlamentets Villie, samt ved at begunstige den katolske Kirke, til hvilken hans Dron|A:171ning hørte. Imidlertid afskrækkede Mindet om Kromvels Tid fra en Opstand og Presbyterianernes Ungdom var forbi, derfor døde Karl uantastet i sit Palads. Hans Broder Jakob den Anden arvede Tronen, han var Katholik for Alvor, bekendte offentlig sin Tro og søgte at indføre den i Landet. Et almindelig Knur lod sig høre: med Magt stræbte han at dæmpe det og gøre sig enevældig, og det var uidentivl lykkedes, dersom han ikke i Holland havde haft en Nabo og Svigersøn, paa hvem Folkets Øine fæstede sig, og som var snild nok til at dølge sine Anlæg til den beleilige Time kom. 1685.

Denne Mand var Vilhelm af Oranien, tapper, klog, ærgerrig og hemmelighedsfuld, som den første berømte af dette Navn. Han var et nyfødt Barn da hans Fader døde, og Hollænderne afskaffede Statholderværdigheden men Republikens Afmagt og Fare havde skaffet ham den, og mere uindskrænket Magt end nogen af Hans Formænd, uden at det lod som han attraaede Saadant. Efter Kromvels Død var Hollands Sømagt igen uanfægtet og ved den havde det spillet en glimrende men nedrig Rolle i en Krig mellem de nordiske Riger; men nu opstod en Fjende, som truede med at udstrække sit Spir over Nederland og hele Europa. Fienden var Frankrigs Konge, Ludvig den Fjortende.

US:283 Den Tro og Kraft som i det 11te Aarhundrede lod sig tilsyne i Frankrig, maatte ogsaa kundgøre sig i Lærdom og Skrift. Italienerne, Lanfranc og Anselm holdt Skole i Nor**A:172**mandiet og herfra udgik mange Mænd, som ei allene grundig forstode det latinske Sprog, men som tillige ved nordlig Kraft og megen Kundskab bleve Europas Lærere i de vigtigste Ting. Mellem dem er Peter Abælard ved sit lyse Hoved, sin Veltalenhed og sine sørgelige Hændelser blevet mest berømt. Saavel han, som Mange døde af hans Samtidige brugte deres Gaver, Kløgt og Konst til at 1142. forsvare Kristendommen, og Bibelen læstes meget, dog mest i latinsk Oversættelse; men følgelig var det, at der i Tidens Længde ei kunde komme noget Godt ud af, at lade Kristendommens Sandhed bero paa Aristoteles. Det mærkede den hellige Bernhard vel, og talte kraftelig imod, men hans Tale var en Røst i Ørken og hørtes kun af nogle enlige Vandringsmænd. Man vilde nu igen, som i Augustins Dage, begribe Troen, dens Hvad og Hvorfor; det er et sikkert Kendemærke paa at den vakler i Hjertet, og kun Støtter kan forsinke det skrøbelige Huses Fald. Bibelen lagdes tilside paa Høiskolen i Paris ved samme Tid, som Petrus Valdus drog den omt. frem i Sydvest; thi da skrev Peter fra Lombardiet en Bog som 1170. indeholdt alle Troens Lærdomme med deres saakaldte Beviser. Efter Tidens Leilighed var det en kostelig Bog; thi naar Man bliver bange for Bibelen, maa man enten lægge den bort, eller bespotte den; men udgaar da en Bog, hvori dens fornemste Indhold tykkes heel forligt med Alderens Visdom, da faar Man end en Stund baade Lyst og Mod til at beken**A:173**de Kristus. Dog, saasnart Lombardens Bog var udlagt og drøftet og mangt et Ord i Vægtskaalen fundet for let, da fordybede man sig aldeles i ubunden Grublen og spidsfindig Tvist, ja mange dulgte end ei, at de satte Stagiras Grubler over Herren til Gud Faders Ære. Forgæves modsatte Paverne sig ved Forordninger, forgæves fra opløftede kristelige Mænd, som Florentineren Bonaventura født. Røsten: deres Meninger gjorde Opsigt som ny Tvistens Æbler; 1221. men den aandelige Alvor var forsvundet, Man legede med Alt.

Uagtet Paris blev ved at være Ordkæmpernes Tumleplads, gjorde dog ingen Franskmand sig fra det 13tende Aarhundrede af synderlig berømt, Bonaventura, Kalabreseren Thomas Akvinas, Tydskeren Albertus Magnus og Engellænderne, Alexander Hales, Duns Scotus og Occam vare i det 13tende og 14tende Aarhundrede Kæmpernes Høvdinge. I Midten af det Sidste begyndte Nogle at indse Tomheden af disse Grublerier; men **US:284**denne Indsigt avlede hos de Fleste kun en desto højere Vurdering af de legemlige Ting, som de eneste *virkelige*, og Johan Gerson, som lod sig drive til Troen paa Kristum og de hellige Skrifter, var i sin Tidsalder hardtad ligesaa forhadet som den *Hus* han hjalp til at dømme. I det 15tende Aarhundrede laa Frankrig i en dyb aandelig Søvn, medens dets Konger plagede deres Undersaatter og søgte forgæves at indtage fremmede Lande. Uteerlighed var den almindelige Bedrift, og den var **A:174**det usle Rimere besang; selv Jesu hellige Levnet udstilledes i Skuespil til Øienslyst. Frankrig, som under Korstogene var saa rig paa Krøniker, brød sig efter Ludvig den Helliges Tid, hvis Liv Joinville beskrev, kun lidt om Fortids Idrætter, det var kun to Verdensmænd fra *Nederland*: Froissard og Comines, som i det 14tende og 15tende Aarhundrede søgte Roskab og Pris ved at fortælle paa fransk Maal.

Siden fik Riget Konger af andre Linier, og saavel Ludvig den 1498. Tolvte af Orleans som Frands den Første af Angouleme, *medbragte* paa Tronen nogen Smag for aandelig SysseL. De indkaldte Grækere og Italienere og nogle Franskmænd, saasom Vatable, Peter du Chatel, og den selvlærde Budæus bleve sprogkyndige, men dog var det Reformationen som ogsaa her gav Hovedstødet. Kalvins Lære fandt stor Indgang selv blandt de Fornemste, og Klemens Marots Oversættelse af Davids Psalmer blev Hoffets Livsang; selv de der ei bekymrede sig stort om Sjælenes Salighed vandt Tro paa dens Ypperlighed. Imidlertid saae Man flux at Franskmændene ei vilde forsage det lystige Liv; med vanhellige Læber sang Man Davids Psalmer som Elskovsviser og Jægersange; Aanden skulde være Legemets og det daglige Livs Tjener. En Poesi, der seer dybt i det Endelige og derved opløftes over det, som udtaler henrykt inderlige, hellige Følelser og derved fordunkler de sandselige Glæders tomme Glimmer, **A:175**kunde ikke trives: smukke Tanker og kolde Billeder, vittigt Fjas, Drilleri og Spil i Vers med mat og eensformig Klang, det var hardtad Alt hvad der kaldte sig Skjaldskab. For saadanne Øine skjule sig Guddommens Spor i det Forbigangne, som i det Nærværende, og Historien maa tykkes at være kun Nysgerrighedens Foderurt, eller Eventyr til Skemt, eller en Fælled, hvor alle Sjæleevner kan drive omkring som lade Øxne, nedtræde, vrage, eller vælge efter eget Tykke. Den

Grundekløgt som skulde tækkes, maatte øve sig i den onde Idræt, at stille det Endelige frem som sin egen Grundvold, og Graven som Livets Landemærke. En saadan falsk Aandelighed raadner i det [|US:285](#)Muld den kaarer til sin Bolig, og selv den kolde Glimmer der blev Frankrigs Del, blev kun vundet ved vanhelligt Brug af de Kræfter, Troen selv skænker de Troendes Børn i tredie og fjerde Led.

Jesuitenre vare de første som bevarede og udbredte Kundskab, og da deres Iver kølnedes, helligede en Del af Benediktinerne sig til stille videnskabelig Syssel. Paa samme Tid 1621. sammentraadte til Religionens og Videnskabernes Bedste Oratoriets Fædre, og Jansenisterne, som før havde forsøgt at føre 1613. Kirken tilbage til Skriften og Augustinus, forvildede sig under Tvisten med Jesuitenre i Kundskabens Irgange, men banede dog fra Vei gennem mangt et Vildnis i Kirkens Historie. Denne Rørelse 1618. hos Catholikerne nærredes og forøgedes ei lidet ved det [|A:176](#)Kongeskifte, da Henrik af Navarre kom paa Tronen; thi baade indkaldte han fremmede Lærde og opvakte Nidkærhed ved at give Hugonotterne Borgerret. Hos disse var nu Kundskab den vaklende Troes sildige Frugt, den sproglærde Kasaubonus var døde æret i den ganske lærde Verden, og Grubleren Kartesius blev for ~~døde~~ 1650. en kort Tid dens Afgud. Mærkelig er han som den, der nedmanede Aristotels Genfærd der endnu spøjte vidt om Lande, som Mester for den eneste aandelige Lærebygning som er reist i Frankrig, og som et sørgeligt Forvarsel for den Tvivlesyge, der greb om sig mellem Zvingels og Kalvins, og i det næste Aarhundrede vilde smitte Luthers Tilhængere. Matematik var hans Hovedsag og Tankernes Tanke hans Gud; han stod grublende paa en Korsvei og forvirredes i sine egne Tanker, Hans Hoved vilde give den ganske Verden *sin* Skikkelse og lade alle dens Dele bevæge sig efter forborgne Love i underlige Kredse, men Hjertet holdt fast paa Sandhederne om Gud og Udødelighed, som et vitterligt Arvegods; Cartes maatte lade Indbildningskraften bygge Huset for at faae Rum til de stridige Gæster, og vel maatte han gøre Hjernen til Lidenskabernes Hjem. Hans Drømme behagede Jansenisterne og Oratoriets Fædre, mellem hvilke han fik en indsigtfuld Lærling i Malebranche; men i det hele var hans Grublen Franskmændene for dyb og alvorlig, og dens synlige Brøst var dem et kært Paaskud til at lade al saadan fare. Hans Modstandere, med Gassendi i Spidsen [|A:177](#)vedkendte sig nu offentlig en langt mageligere og lystigere Synsmaade, som befaler, ei at spille Livet paa Alvorstanker, men nyde det saa godt Man kan, og denne Synsmaade kom snart til at herske mellem dem, der kaldte sig oplyste. Af denne Mening var Kardinal Richelieu, og han arbeidede som Landets Styrrer ivrig paa [|US:286](#)at udbrede den. Han søgte forfængelig Ære ogsaa i at fra

glimre som Mønster og Overdommer i Smagens Verden; han 1624.
belønnede sine Smigrere og indsatte det franske Akademi, hvis 1635.
fyrgetyve Medlemmer skulde efter hans Hoved baade give Love
for det Skønne i Vendinger og Ord, og tillige dømme Forfatterne.
Alle middelmaadige Hoveder underkastede sig dette
Aandsslaveri, thi det var Veien til Hofgunst og magelige Dage; de
noget Opvakte bleve forkættrede, indtil de ogsaa føiede sig, og
saaledes udslettede den glattende Fil Kraftens sidste Levninger.

Just nu havde Normannen Malherbe afsiunget, og viist, at døde
selv de Dygtigste manglede Vinger til høi Flugt; nu prøvede hans 1628.
Landsmand, Peter Corneille, under megen Modsigelse af født
Akademiet, i Dramer at opkalde Fortidens Aander; men kun 1606.
halvslebne Normanner lode sig, i græsk og romersk Dragt,
tilsyne. Idræt havde de glemt at øve, og det Høieste de kunde, var,
at tale et kraftigt Ord til Daads Ihukommelse.

|A:178 Nu kom Ludvig den Fjortende paa Tronen. 1655.
Ærgerrighed og Herskesyge havde tidlig faaet Overmagt i hans
Sjæl, og hvor han vendte sig stode Fransk mænd villige og duelige
til at udbrede hans Magt og udbasune hans Pris. Hugonotten
Colbert forstod, uden ligefrem at udskrive Skat, ved at befordre
Fabriker, Søfart og Handel, at skaffe Kongen Penge, ei allene til
en overdaadig Hofholdning og til den ikke ubetydelige Sold,
Skribenterne fik for at tale og tie, men ogsaa til bestandige Krige.
Til at føre disse havde han i Hugonotten Conde og Turenne to
Høvdinge, hvis Jevninge ei fandtes sønden for Østersøen, og de
der afløste dem havde kun faa Overmænd. Den Tid var nu
kommet igen, da Krigenes Udfald mindre beroer paa Hærenes
Tapperhed, end paa Anførernes Duelighed og Kløgt, og intet Folk
havde saaledes dyrket Videnskaberne for Livets og den jordiske
Nyttes Skyld, som det franske. Spanien og Tydskland vare
Ludvigs Naboer, og at vorde deres Herre maatte synes ham let.
Spaniens Glands og Magt forgik i Begyndelsen af det 17tende
Aarhundrede, og selv det svage Portugal rev sig løs. Roussillon og 1640.
Artois maatte afstaaes til Frankrig, medens Kardinal Mazarin
endnu regerede for den unge Ludvig, ved den pyrenæiske Fred, 1659.
og da Ludvig efter sin Svigerfaders Philip den Fjerdes Død gjorde
uretmaessig Fordring paa de spanske Nederlande, fandt han
næsten ingen Modstand. Hans Vaaben standsedes af det
Forbund, som Hol**|A:179**lands Styrer, Johan de Vitt, sluttede med
Sverrig og England, men efterat have vundet disse Magter
besluttede Ludvig at hevne sig eftertrykkelig. Hol**|US:287**land
syntes forloren, men ved en Opstand fik Vilhelm af Oranien
Statholderskabet, han forstod at sætte Frankrigs Fiender i
Bevægelse, han beholdt sine Lande, men Spanien maatte betale
Legen med Grevskabet Burgund. Nu var Ludvigs Magt paa det 1678.
Høieste; med Overmod tilegnede han sig under Feiden Strasburg

og hvilke andre Stæder han havde Lyst til, men Hovmod gaaer for Fald: Turenne og Conde vare ei mere, Colbert døde, Hines 1683. Eftermænd vare ikke mageløse, og Dennes vilde selv med hans Forstand ikke kunnet, uden at fordybe Staten i bundløs Geld, skaffe de uhyre Summer, som Hoffet og den staaende Hær krævede. Nu indbildte ovenikøbet fordærvede Jesuiter Kongen, at han kunde udsone alle sine Synder ved at omvende Hugonotterne og ved Forsøget mistede Frankrig henved en Million arbeidsomme Undersaatte, som dels bleve udjagede, dels nedsablede. Vel vovede Ingen saa let at angribe Ludvig, men han indviklede sig selv i en ny Krig med Tydskland, da han gjorde 1688. Fordring paa Pfalts og lod det med mageløs Grusomhed ødelægge, og nu havde han tillige at kæmpe med Savoien, Spanien, Holland og Engelland, hvis Trone den oraniske Vilhelm samme Aar besteg. Ludvigs Feldtherrer seirede vel tidt ved deres overlegne Krigs|A:180konst; men Pengevæsenet forvirredes daglig mere, og den franske Flaade fik et uforvindeligt Stød i Slaget ved la Hogue. Ludvig maatte tilbagegive en Del af sit forrige Rov i den 1692. Rysviske Fred, som dog kun var en Stilstand, i hvilken Man paa 1697. alle Sider lavede sig til at dele Spanien som et almindeligt Arvegods, saasnt Karl den Femtes Æt vilde uddø med hans svage, sønneløse Navne. Dette skeede kort efter, og nu begyndte 1700. Striden: Ludvig vilde sætte sin Sønesøn Philip, hvis Fader var en Søstersøn af Karl, paa den spanske Trone; den tydske Keiser Leopold fordrede den derimod til sin Søn Karl, hvis Moder ogsaa var den sidste spanske Konges Søster, og som desuden nedstammede fra Karl den Femtes Broder. Engelland, Holland og Savoien holdt paa Karls Haand, og Spanierne vidste ei selv hvad de vilde; men Prinds Eugen af Savoien og Engelænderen Marlborough lærte Europa ved Blenheim og Ramillies, at Franskmænd ei endnu vare blevne uovervindelige. Forgæves ydmygede Ludvig sig til at bede om Fred, og Udsigterne vare mørke, da Døden, ved at bortrive Leopold og hans ældste Søn Josef, kom ham til Hjælp. Sømagerne vilde ikke at de mange Kroner skulde smykke Karls Hoved, og nødte ham til at bifalde den Utrechtske Fred, ved hvilken Philip erkendtes for Spaniens 1713. Konge, imod at overlade |US:288Karl Flandern, Lombardiet, Sardinien og Neapel; Hertugen af Savoien Sicilien, og Engelland Gibraltar og Minorka.

|A:181Kort efter døde den gamle Ludvig; sit eget 1715. Herredømme havde han overlevet, men Frankrigs overlevede ham. Dette havde hans Navnkundighed og Vaabenheld vel hjulpet til at udbrede, men det blev dog kun langvarigt, fordi Folkenes Øverster villig bøiede sig derunder. De Fyrster, som krigede med Ludvig, misundte ham hans prægtige og lystige Hof, og Tiggeren i Paris hans Tungemaal, og begge Dele abede de efter

af al Formue, ja i visse Maader langt derover. Fyrsteøiet er Hofmænds Soel, men selv de Slægter af høi Byrd eller af jordisk Rigdom, som ei kunde derved vinde Fyrstegunst, kappedes om at vrage Modersmaalet, at æde og drikke, røre sig baade forinden og foruden paa den franske Viis, og skære Klædebonnet efter samme Skik. Det kom deraf, at alle de Fornemme i Landene, som havde forsmaaet Troen og det evige Livs Haab, vare heel forlegne med sig selv. Noget Gavn vilde de dog have af Livet, og Meget behøvedes til at adsprede Tankerne, som formedelst arvet Alvor, Barndoms Minder og Guds uudslettelige Skrift paa Hjertets Tavle, endnu mangengang forstyrrede og klemte. Aanden var vaagnet ved Reformationen, den havde ved Bibel og Krønike og Psalmebog vant sig til at kræve Føde, og den skammede sig ved saadan aabenbar Uterlighed, som Folkene drev før Luthers Dage. Alligevel vare paa de gothiske Tungemaal ei stort andre Bøger skrevne end de af gudeligt og alvorligt Indhold; til at for|A:182dybe sig i Lærdom manglede de Fornemme baade Lyst og Kraft, og at optænke Sminke til Synd eller Hud, det ligger udenfor de nordlige Folkefærds Forstand. Alt hvad de Arme længtes efter: Anstændigheds Kaaber til at skjule alskens Uteerlighed, smudsig, let og vittig Læsning til at ophidse Lysten, neddysse Samvittigheden og fordrive baade Tid og Tanker, disse Skatte vare overflødelig bag Rhinen at finde, men Sproget var Nøgelen til de bedste Kamre og vel maatte det komme i Ære. Hartad utallige ere de Skrivere, i løs og bunden Stil, hvoraf der vrimlede i det saakaldte Ludvigs Aarhundrede; men de Flestes Navne ere nedsjunkne i den Glemsel, der ene kan formindske deres Eiermænds Brøde. Dog vare mellem dem ogsaa opvakte Hoveder efter fransk Vis, som end ihukømmes. Foruden Korneille blomstrede, som dramatisk Digter, Racine; vel manglede han sin Forgængers Kraft, men des kærere var han sine Landsmænd og deres Efterabere; thi Velklang, Finhed og løselig Tale om Idræt, Tanker og Følelser, det var hvad de elskede, de vare |US:289bange for at rystes og se dybt i Mennesket. Mærkeligt er det derimod, at Racine selv sukkede under Laurbærkrandsen og tyede, ked af det tomme Gøglespil, i sin Alderdom til døde Kristendommen for at faae Hjertets dybere Længsel stillet 1699. tilfreds. Paris fostrede ogsaa en Mand med skarpt Øie for det Latterlige og synderlig Gave til at stille det frem, nemlig Moliere, døde og hans Lystspil have moret |A:183Mange, som søge Glæde i at le, 1673. indtil denne Dag. La Fontaine er mærkelig derved, at Man paa hans urene Skemt seer, hvor saare selv et barnligt Gemyt kan besmittes i en fordærvet Alder. De der kaldte sig Grublere fordi de kunde bevise, at Egennytte og Sandselighed ere meget naturlige Drifter, fortjene ei at nævnes; men mellem sine Bisper havde Folket talende Mænd som bør ihukømmes. Bossuet søgte døde

med megen Konst at sætte Sminke paa de katolske Vildfarelser, 1704.
og taled smukt om Forsynets Spor i Tidernes Løb. Den
ærværdige, men vel snaksomme, Fenelon, holdt, tit med mildt døde
bevægende Ord, Dydens og Troens Lovtale, og Massillon talte født.
Herrens Ord med Salvelse. Ogsaa af Historieskrivere havde 1663.
Frankrig adskillige, mest Normanner, men alle lode de Øiet spille
paa Overfladen, og de fleste løi vitterlig, enten for at smigre eller
for at more sig selv og deres Læsere. Dog fødtes mod 1689.
Aarhundredets Slutning een Mand, Montesqviu, som med
kristeligt Øie skuede dybt i Folkenes Liv og Vilkaar, og han maa
vel agtes som Forløber i den sandere Betragtning af Historien,
som i de nordlige Lande skulde vinde Klarhed og Fasthed. Med
Ret kan Man sige, at der neppe er nogen vigtig Tanke, god eller
ond, som ei i Frankrig har havt sit Forbillede, og i alle Dele var
Folket 100 Aar forved Tydskere og Nordboere. En anden Mand,
som med store Sjøleevner betragtede Historien, var Hugonotten,
Bayle; to Gan|A:184ge skiftede han Tro, og havde liden eller
ingen. Sit store Pund misbrugte han til, under Maske af den
beskedne Tvivler, at angribe Kristendommen og bestride de
hellige Skrifers Troværdighed. Tidlig borttrykkedes han af
Verden, men udbredte mere Vantro i fremmede Lande end alle 1706.
Franskmænd før ham; thi hans Kundskab og Indsigt forblindede
de Lærde, og han var ingen Blødheds eller Uteerligheds Herold,
som de Andre, der flux oprørte hver ærbar og alvorlig Mand.
Overalt bleve de uddrevne Hugonotter farligere end deres
katolske Landsmænd, endeel vare galne Sværmere, men de Fleste
stode paa Grændsen af betænkt og alvorlig Vantro. Hvor de kom
hen, bleve de, som Franskmænd, Smagens Dommere, og deres
Præster, med Saurin i Spidsen, lærte de Lutherske at tie med
Troen |US:290og præke blot om Dyd. Dog uden for al
Sammenligning bør Voltære staa, som Kristendommens og alt født
Helligts arrigste, mageløse Fiende. Han skrev et Heltedigt om 1694.
Henrik den Fjerde, men Man maa vel sige, at alle hans Skrifter
ere Frankrigs Heltedigt; thi alt, hvad der var adspredt hos de
forrige Digtere, var samlet hos ham, og han sluttede Rækken.
Vantro, Vittighed, Uterlighed, Klarhed og Lethed havde han i en
forbausende Sum; det Væmmeligste kunde han opsminke, det
Klareste kunde han fordreie, og det Ærværdigste syntes latterligt
i hans Mund. En Hæder er det for Kristendommen, at dens
Fienders Høvding afskyedes som Menneske selv |A:185af sine
Tilbedere, og den Tidsalder, der kunde forgude Uhyret, havde ei
megen Kristendom at miste; men et forfærdende Syn er det at se
en Mand, udrustet til at være Slægtens Velgører, ved Hjertets
Forvendthed at vorde den til Snare og Fordærvelse. Hvad han ei
kunde udrette med sine egne Skrifter, som i de mest forføriske
Skikkelser udgik i Landene, søgte han at naa, ved at være

Encyklopædisternes (Kredsløbernes) Formand, og ved sit Navn give deres Værk Anseelse. Endel kløgtige Mænd, mellem hvilke Gudsfornægterne Dalembert og Diderot vare de fornemste, havde nemlig taget sig for at gennemløbe den hele Kreds eller Ring af menneskelige Kundskaber, og sige det, der var mest værd at vide, saaledes at Alle kunde forstaa det. Herved udbredtes da den mest bagvendte Synsmaade for al aandelig Syssel og Foragt for Kristendommen i den hele franske Læseverden rundt omkring i Europa. I Frankrig blev dette ugudelige og grundløse Skrift anseet for en Samling af al menneskelig Visdom, og det var venteligt, at al Gudsfrygt og grundig Indsigt vilde forgaa i Europa.

Vel ere Engellænderne i Grunden alvorlige, men derfra var ingen Modsigelse eller Hjælp at vente, det var meget mere dem, der havde smeddet de Vaaben og støbt de Kugler, hvormed Franskmandene angrebe baade Tro og Videnskab. Allerede Frands Baco havde i Elisabets Tid raadt og besvoret de Lærde ene gennem Betragtningen af de legemlige Ting og [|A:186|](#) den udvortes Erfaring at søge Visdom, og i det 17tende Aarhundrede fremstillede den bispelige Kirke og den presbyterianske Menighed hver en udmærket Grubler, som i denne Grundsætning vare enige. Thomas Hobbes vedkendte sig uden Sky den onde Mening, som den engelske Kirke i Gerningen fra allerførst hældede til, at Religionen kun var en Indretning i Staten, nødvendig til at opholde Orden, men en ligegyldig Ting for det indvortes [|US:291|](#) Menneske. Dette saavel som alt Bagvendt fulgte ogsaa ligefrem af hans fordærvelige Grundsætning, at al Forskel mellem Sandhed og Løgn, altsaa ogsaa mellem Godt og Ondt, ene laa i Ordene. John Locke var mere grundig og aandelig, som man kunde vente, men da han ret alvorlig antog Erfaringen for al Sandheds Kilde og den almindelige Menneskeforstand for Overdommer, blev hans Lærebygning langt mere tjenlig til at bestride Kristendom og Videnskab, end han vel selv havde tænkt. Hans Sætninger var det Bayle anvendte paa Kristendom og Historie, og det med saadant Held, at Man med afsindig Glæde har sagt, ingen redelig Læser kunde henlægge hans Bog uden at være Ukristen, og Tvivler om alt Aandeligt; ja saa rodfæstet var denne Synsmaade i Engelland, at selv den kristne Newton holdt dens Lovtale. I England var det da ogsaa, at de første, skarpsindigste, grundigste Fiender af Bibel og Kristendom fremtraadte, og det, hvormed Voltaire og hans Stalbrødre glimrede, var borget hos [|A:187|](#) Cherbury, Tindal og Mesteren for dem Alle: Lord Bolingbroke.

I det nordlige Europa selv maatte da løfte sig en Dæmning mod den rivende Syndens og Vantroens Strøm, hvis den ei skulde nedskylle Alt i en bundløs Afgrund. Det skedte, og ene derved blev det muligt, at der endnu kan være Tale om Kristendom, som

noget Nærværende, og Haab om dens Opreisning; men Dæmninger kan kun opholde og gennembrydes snart: en Strøm som den, der frembrusede i Luthers Dage, maa der til, om Tro og Dyd igen skal stadfæstes for Aarhundrede og ei langsom nedmales af Hvirvlen.

Tydelig at forklare Aandens Yttringer i Tydskland, hvor Alt synes som Bølger at have løftet og sænket sig, skummet og bruset efter sære Luner, lader sig maaske, vil Gud, nogenlunde gøre om hundrede Aar, men ikke nu. Det tydske Sprog har hersket fra Italiens Grændse til Skodborg Aa, og fra vesten for Rhin til Østen for Veichsel og Theis; kraftfulde Mænd af saare adskillige Folkefærd have skrevet i det fælleds Maal, opvækket og indskrænket hinanden i bestandig Strid. Hertil kommer end, at Landet har været deelt i hartad utallige Herskaber, og at ikke blot de Gamles men alle de nyere Folkefærds Skrifter have virket meget, ja stundom mere end i deres Fædreneland. Det eneste almindelige Kendemærke hos Tydskerne, er da en uslukkelig Tørst efter [|VU:373](#)Indsigt i Tingenes inderste Væsen. Deraf [|A:188](#)kommer da den synderlige Ustadighed og de forvovne Spring fra den ene til den anden Yderlighed, men deraf ogsaa den [Al|US:292](#)vor, hvormed de haandtere det Mindste som det Største, det Afsindigste som det Klogeste, efter som de hist eller her vente at finde al Visdoms Kilde. Dette Grundtræk avlede Reformationen, det har avlet stor Galskab, megen Tvist og unyttig Handel, men det har bevaret Folket og Europa fra ganske at foragte den Røst i vort Indvortes, som vidner at Alt under Solen er Forfængelighed og kun en Skygge af det Tilkommende. At imidlertid denne Sjælens Alvor og Grublelyst, som er eiendommelig hos de nordiske Folk af gothisk Herkomst, ei vilde frembragt nogen kraftig Yttring uden sand Kristendoms Hjelp, derom vidner saavel Middelalderens som den ny Tids Betragtning. Korstogenes og Minnesangenes Tidsrum udløb med den vantro Keiser Fredrik den Anden, og hans Landsmand døde Albertus Magnus. Mellem Augustinerne, som af deres Mester 1280. dreves til den hellige Skrift, tændtes det Lys som i det 16tende Aarhundrede skinnede klarest i Luther, men og herlig i mange af hans Ordensbrødre. Ogsaa var det fra et stille, gudeligt Hjerte den Varme udgik, som i det 15tende Aarhundrede begyndte at oplive Tydskland, tilegne sig de gamle Sprog og stifte Skoler, og saaledes gøre det muligt, at Luther kunde opstaa og hans Tale finde Indgang. Vestfaleren Dringeberg, Reuchlins og Celtes's Lærer, hans Landsmand [|A:189](#)Hegius og Lange, samt Frislænderen Agricola, disse Sprogenes ny Fosterfædre, vare alle udgangne af en Mands Skole, om hvis oprigtige Kristendom fire Aarhundreder have vidnet. Det var Augustineren Thomas af Kempften, hvis Bog om Verdens Foragt og Kristi Efterlignelse,

under alle Tidens Omskiftelser er blevet ved at være Kristne
dyrebar. Tidsrummet fra Nu af til Trediveaarskrigen maa med al døde
Ret kaldes det Sachsiske; thi fra Sachsen, i gammel Forstand, 1471.
udgik i den Tid Tydscklands Tro, Poesi og Videnskab, paa dets
Høiskoler yppedes eller dømtes hver Tvist, som opstod i den
lutherske Menighed. Mellem de Lærde maa være Tvist, det
kommer kun an paa hvorom, og hvordan den føres; men at der i
den ny Menighed vilde blive stor Strid er let at forstaae, naar Man
betragter Melanchton ved Siden af Luther. Denne Pfalzer var
lærdere end Sachseren, men istedenfor at denne var Digter var
Hin en Ven af Aristoteles, og ligesaa ræd som Luther djærv. I
Luthers Levetid gik det godt, thi Melanchton var ham barnlig
hengiven og lydig, men da han underskrev Interim, tabte han al
Tillid hos Luthers Disiple; fra |VU:374| den Stund betragtede de
hans Skole for kættersk og modsagde den indtil Yderlighed.
Sagen var i sig selv vigtig, thi Melanchton var i |US:293| Grunden af
Zvingels Mening om Nadveren, og hans Tale saavel om
Menneskets egne Kræfter, som om gode Gerninger kunde let
ryste Forsoningslæren. Hos ham selv havde det vel |A:190| ingen
Fare, og hans Iver for Lovens Prædiken reiste sig vist mest af den
Bedrøvelse, hvormed han saae Mange synde sikkert og kun Faa
handle, som Luther, af Troens og Hjertets Fylde; men saasnart vi
lægge mindste *Vægt* paa vor egen Størke og vore gode Gerninger,
er Hovmoden tilrede og Troen i Fare. Det vidste Luther af
Erfaring; Ingen skal sige, at han dyssede Folk i Søvn med
Evangelium, men han nedkuede Hovmoden, og, som Hader af al
Spidsfindighed, veiede han ikke sine Ord saa nøie. Saaledes var
det ogsaa med hans Tilhængere, Flacius, Amsdorf og andre, mest
Sachser; Melanchtons Disiple, mest *Franker*, dog især Strigelius
fra Memmingen, havde derimod af deres Mester lært, at adskille
fint, og behagede sig selv i deres Spidsfindighed. Philippisterne
kløvede Ord, Lutheranerne vilde ikke tage deres tilbage, om de
end vare uoverlagte, og herved *udbrød* Tvisten om Arvesynd og
gode Gerninger, der dog ikke altid var blot Ordstrid. Det var vel
fornødent, at de Evangeliske maatte lægge sig efter Tvistekunst
og Ordkløveri, for at kunne bestride Jesuiterne med deres egne
Vaaben; men saadant maatte nødvendig føre bort fra Bibelen, fra
Sprogenes grundige Dyrkning og al ret Videnskab; alligevel kom
disse onde Følger først tilsyne i det 17tende Aarhundrede.
Melanchton og hans Ven Camerarius indførte en bedre
Skolegang, efterat Luthers stærke Tale havde bøiet Fyrster,
Herrer og Stæder til at hjælpe, og Krøniken fandt mellem de
strænge |A:191| Lutheranere ligesaa ivrige som heldige Dyrkere.
Sleidans Skrifter og det store kirkehistoriske Værk (centuriæ
Magdeburgenses) for hvilket Flacius stod i Spidsen, ere herlige
Vidnesbyrd om hvad Luthers Aand vilde udrettet, naar den ei var

blevet fordrevet af Hovmod, medens Kraften hentæredes af Synd. I Begyndelsen af det 17tende Aarhundrede lod den sidste herlige Genlyd af Luthersk Poesi sig høre igennem Meisneren, Poul Gerhard; han slutter det sachsiske Tidsrum. Samtidig med ham ^{født} var den schlesiske Digter, Morten Opits, som prøvede paa at ^{1606.} synge om verdslige Ting, men de som af Luther havde faaet nogen Ahnelse om Poesi, mærkede vel, at han ei var begejstret; Hofmansvaldau, Lohenstein og deres Efterbære vilde lade som de vare det, men bragte det ei videre, end til Svulst og Ordbram.

|VU:375 Jammerlig var Tydscklands Tilstand i den anden Halvdel af det 17tende Aarhundrede. Tredivaarskrigens Historie vidner **|US:294**om Regenternes jordiske Sindelag; og den som troer stadelig paa et Forsyn, veed, at et Folk maa være meget fordærvet, før en saadan Tugtelse er nødvendig.

Imidlertid var det, saa at sige, paa Lizens og Nordlingens Valpladse, og af Magdeborgs Grus at det Kildevæld udsprang, som har lædsket Slægtens brændende Tunge, skøndt ikke slukket dens Tørst. Saadant mægter kun Drikken, der øses af Galilæas Flod i dens rene Kildespring, og Man øste kun af dens mudrede **|A:192**Arme. Den Tid skal komme, siger en hellig Seer, og den tykkes alt at have begyndt, da Folkene, naar de tugtes, skal tygge deres Tunger i Pine og bespotte Himmels Gud, istedenfor at omvende sig fra deres onde Gerninger; men saalænge Folkene ikke ere forhærdede, da virke Tugtelse paa dem, som paa de Enkelte, en mere eller mindre oprigtig Omvendelse til Gud og Dyden. Det er altid menig Mand som trænges mest i Krigen, Skræk for grove udvortes Synder griber ham, Armoden nøder til Tarvelighed og saaledes opvoxer i det mindste alvorligere og kraftigere Mænd i Hytter og snevre Huse. Alligevel var det dengang, som altid, saa, at menig Mand er et aandeligt Barn, der vel fornemmer Sygdommen og længes efter Helbred, men veed ei selv ret hvor det har ondt, end sige hvad Lægedom det har behov. Det er end de fleste Børns Kendemærke, at de baade maa lokkes og trues til den beedske Lægedrik, ere de ovenikøbet kælne og skrøbelige da vil de saa gerne, ja de maa hartad have Sødte iblandt, om saa end dermed en god Deel af Størken skulde fortages. Det er omsider og saa, at skal de Børn holde sig fra lækker Spise da maa den være dem af Øie, og det er mange Forældres daarlige Skik, at give dem Mod med lang Tale om, at de saa ere store Karle og anderledes end de hos Nabo og Genbo. Under saadant sanddru og enfoldigt Billede kan og maa Man see de fleste Tydsckere i den lutherske Menighed, som kom til Eftertanke, og da er det godt **|A:193**at forstaae, hvi Lægedommen blev saa blandet, saa utilstrækkelig og farlig. Hvordan det stod sig med de store Herrer, er nys formeldt, og det var derpaa et aabenbart Kendemærke, at *Sachsens* Kurfyrst August baade vilde blive ^{1697.}

Katholik for at faae en Krone, og kunde gøre det saa uanfægtet. Med de Boglærde var det og hel slet bestilt; de Fleste af dem, som optugtedes til Hyrder og Lærere, havde glemt deres Bibel og dens Tungemaal; de Kløgtigste laa i Kiv og Strid om Meninger og [|VU:376](#)Talemaader, som de selv havde optænkt, de andre snakkede dem efter Munden; og det kaldte Man Troens Reenhed, naar Skriftebarnet [|US:295](#)kunde Ord for Ord fremsige den Bekendelse, Man havde kendt for gyldig. Paa Opbyggelse og et gudfrygtigt Levnet tænktes kun lidt, ja mangengang dyssedes den arme Hjord i aandelig Søvn ved forfængelig Tale om Salighed, som Daabens Frugt og Syndernes Forladelse ved Altergang, og de glemte den salige Luthers sanddru Ord: at Vandet og den legemlige Æden og Drikken visselig ikke kunde udrette saa store Ting. Ved Aarhundredets Begyndelse havde en from Mand, ved Navn Johan Arndt, bedre baaret Omsorg for Almuens Nødtørft døde
1631. med sin Bog om den sande Kristendom, og hvad den har opbygget i de onde Dage, det vil paa den sidste vorde aabenbart; men imod den løftede Man længe Røsten, som om det var Edder og Forgift. Vist er det saa, at hel underlige Talemaader komme for [|A:194](#)deri, og det kan vel være, at den fromme Arndt, mens han drev saa stærk paa det gudelige Levnet, som var rart at finde, stundom glemte, at vi retfærdiggøres uforskyldt af Naade ved Jesu Tro, hvilket laa dengang paa alles Læber; men at Modstanderne ikke, som Man bad dem om, skrev en bedre Bog til Andagt og Opbyggelse, det er vel dennes bedste Forsvar og Lovtale i sin Tid.

De andre Boglærde, som enten vare aldeles vantro, eller dog følte Drift til med Forstanden at trænge ind i Troens eller Verdens forborgne Dybheder, søgte mest med Paracelsus og Skomageren i Lausiz, Jakob Bøhme, at finde de Vises Steen og døde
1624. blive Verdens Herrer, eller med Tyge Brahe at aflure Stjernerne deres Kløgt. Stjernetydernes Øverste var Vyrtenbergeren Johan Kepler, thi han saae i Aanden Planeterne vandre deres underlige døde
1631. Vei, netop saaledes som Nevton siden *udregnede* det at være; men han hørte ogsaa til dem, som sluttede det egenlige lutherske Tidsrum, og de følgende tydske Stjernevigere kunde i lang Tid ikke andet, end ængste eller smigre de Vantro og Nysgerrige med Varsler. Ved Siden af disse stode enkelte Sproglærde, og Nogle, der sankede Middelalderens Krøniker, men de kunde ingen Vei vise Folket. Saadanne gjordes alligevel haardt behov; thi den franske Pest begyndte nu at komme tilsyne paa Høiskolerne. Kristian Thomasius var ret et lyst Hoved i fransk Forstand; han født
1655. begyndte i Leipsig at holde Forelæsninger og skrive paa *tydsk* om allehaande Sager, og nu var Dørren til Borgerstuen, og selv paa en Maade til Bondehuset, opladt. Dog Manden som skulde vise bedre Vei var alt kommet, Filip Jakob Spener fra

|VU:377| Fra Barndommen af havde Han mest Lyst til at fare 1635.
 herfra |US:296| og være med Herren ; og dybt bevægedes han ved
 Synet af de Lærdes forfængelige Væsen og tomme Ordstrid, men
 allermost over Folket, der var nedsunket i Fordærvelse og foer
 vild, som Faar uden Hyrde. Som Præst i Frankfurt ved Main talte
 han Opvækkelsens Ord, forhærdet var Folket ikke, og de 1668.
 hiertelige Formaninger ginge dybt ind i Sjælene; han skrev sine
 fromme Ønsker foran Arndts Bog, og alle Retsindige sukkede 1675.
 med ham over Tidens Vanart. Slige Røster vare dengang blevne
 sieldne, og Mange harmedes over, at han tog saa haardt paa
 Præsterne og drev paa en heel Fornyse af Kristendommen; men
 Larmen begyndte over de gudelige Forsamlinger, Han holdt i sit
 Hus, og som snart efterlignedes vidt og bredt i lutherske Stæder.
 Denne frivillige Efterligning er hans bedste Undskyldning; thi
 den viser, at de ei opstode efter hans egne Griller, men efter en
 Tanke, der var almindelig hos de Bedre i Tidsalderen og som kun
 behøvede at udsiges, for at blive antaget. Vildfarelse var det, og
 den samme, som fordum avlede Munkelivet, men den var
 grundet i Tidens Vilkaar, og Spener maatte have været en Luther,
 for at |A:196| vinde Seier over den; men det var han ikke hverken i
 Kraft eller i grændseløs Kærlighed til det skrevne Ord og Tro paa
 dets guddommelige Størke. Ret heed blev Striden, da Spener kom
 til Dresden og fandt nidkære Tilhængere mellem de unge
 Magistre i Leipsig, blandt hvilke Lybekkeren: August Herman
 Franke, Brandenborgeren: Joakim Lange, og Sachseren: Gotfried
 Arnold ere blevne de navnkundigste. Disse kom i Førstningen
 sammen for at hielpes ad til frugtbar Indsigt i de hellige Skrifter,
 men da de siden indlod, ei allene unge Studenter, men ogsaa
 Borgermænd, og forvandlede Samtalerne til egenlige
 Andagtsøvelser, da blev stor Tummel mellem Præster og
 Høilærde, og Magistrene adspredtes, hvorved da det saakaldte
 pietistiske Væsen endnu greb videre om sig. Fyrster udgav
 Forordninger og Høiskoler deres Formeninger mest imod
 Pietisterne, og Vittenbergs Høilærde, som endnu vilde gælde for
 Kirkens Fosterfædre, vare især bittre imod dem; men mellem sig
 selv havde de deres værste Fiender. Det lader sig ei her gøre,
 omstændelig at oprede den mærkelige Strid, under hvilken
 Tydskland igen vænnedes til Modersmaalet og alvorlig Eftertanke
 om de fornemste Ting, men en slig sandfærdig Afbildning af
 Tidernes Færd og Leilighed vilde give et andet Syn for Pietismen,
 end det som almindelig udbredes af Folk, der selv ingen Forstand
 have paa Troens og Gudfrygtigheds Hemmelighed.
 Hoved|VU:378|sagen er, at de som bedrøvedes efter Gud,
 |US:297| enten glemte at |A:197| alting er reent for de Rene, eller
 troede sig for skrøbelige til at staa mod de mangehaande

Fristelser, som ved det lystige Liv, der udbredtes, daglig bleve farligere, og vilde derfor undgaa dem, ved at forvandle deres Huse til Kloster. De fattedes Lyst til at læse i Guds Ord, og til at bede i det stille Lønkammer og mente at de indbyrdes kunde opvækkes og drives ved idelige Forsamlinger. De fornåm i sig den Vantro, som spirede i Tidsalderen, og derfor bleve de bange for Videnskaberne. De maatte gøre megen Vold paa sig selv for at udføre den svære Afsondring, og derved forførtes de til, at lægge Vægt paa deres Gerninger, hovmode sig over Verdens Børn og fordømme dem, der uden sure Miner og sære Fagter ventede at fuldkomme Løbet og bevare Troen. De vidste med sig selv at de vare forlorne, hvis de modstode det Naadekald, der var udgaaet til dem, og derved forledtes de til, at tale nedslaaende og forvildende om Omvendelsens yderste Time. Stolte af den indvortes Oplysning, ringeagtede de det skrevne Ord, der dog er al sand Oplysnings Grundvold og Prøvesten, og brøde sig derfor kun lidt om Kirkegang og Sakramenter, ja paastode endog, tvertimod Kristi og Pauli Ord, at Ingen kunde være ret Lærer i Menigheden, undtagen han i Hjertet var troende og genfødt. Saaledes stod det sig med de Bedste, og selv den fromme Spener oplystes først ved sine Tilhængeres Udsvævelser om Vildfarelserne; men nu kom hertil en Flok af Hyklere, som vilde løskøbe sig fra sand Tro, Hjertets [|A:198](#)Renselse og Kærlighed med Læbens Bøn og Legemets Faste, uden at tænke paa Herrens Ord hos Esaias: at det er ingen Faste, naar Sjælen holder paa sine Lyster, om saa end Hovedet hælder som et Siv og Legemet plages i Sæk og Aske. Det var da intet Under, at selv gudfrygtige Mænd, som priste Speners Mening, maatte harmes over det Galenskab hvormed Pietismen, tit endog mod deres Tilhængeres Villie, undergrove Kristi Kirke. Det var imidlertid godt Tegn, at denne Gæring begyndte hos en Præst og videnskabelig Mand, som selv elskede og kendte de gamle Sprog og Historien, samt at saamange studerte og dygtige Mænd sloge sig til ham; thi baade kundgjorde det, at Kristendom end ei vilde lade sig forvise fra Høiskolerne, og Man kunde vente at Sværmeriet daglig vilde aftage, isteden for at det daglig voxer og udarter hos en Flok, der sankes om en ulærd og forvildet Mand. Udgangen var imidlertid uvis, da Gud føiede det saa, at en ny Høiskole stiftedes, hvor Pietismen fik visse Værelser og nødtes til, baade at lægge Vind paa Lærdom og [|VU:379](#)læmpe sig efter [|US:298](#)Indretningerne i den evangeliske Menighed. Hermed gik det ret besynderligt til. Magister Thomasius i Leipsig udgav det første tyske Maanedsskrift, og tog deri haardt baade paa Theologer og Jurister; selv var han en Tilhænger af Lokes Fornuftlære og agtede ei Kristendommen for stort mere, end en god Moral; baade derfor, og for at ydmyge Leipsigs Høilærde, tog han

Pietisterne i Forsvar, og **|A:199** hans bidende Skrivemaade opirrede saaledes, at han tilsidst maatte flygte for at undgaa Fængsel. Han opslog sin Lærestol i Halle, mange af hans forrige Tilhørere sankede sig om ham og herved opmuntredes den preusiske Minister, Seckendorf, til, at udføre sit Ønske og anlægge en Høiskole. Spener var faa Aar tilforn falden i Unaade 1694. hos Sachsens Kurfyrste og stod nu i megen Anseelse i Berlin; efter hans Anbefaling besattes Lærestolen i Theologien. Her samledes igen de Leipsiger Magistre: den fromme, elskelige Franke og den belæste, stridbare Lange, bleve Hovedmændene. Naar Pietisterne skulde lægge Vind paa boglige Konster, var det følgerigt, at Bibelen og dens Grundsprog, saavelsom det latinske, maatte blive deres Hovedsag. Dette, deres Had til alt Haarkløveri og deres alvorlige Flittighed maatte nødvendig lede til grundig Videnskabelighed, og det vidner Krøniken, at den udgik fra Halle. Dertil hjalp saare meget, at Franke, med en i de nyere Tider mageløs Tillid til Forsynet, som ei heller blev beskæmmet, indrettede et Vaisenhus og anlagde derved en Skole, som i sin Tid var et Mønster og opklækkede Ungersvende, der vare baade villige og duelige til videre Fremgang. Krøniken blev derimod, til stor Skade, i Førstningen forsømt, og det kom vel deraf, at de ei kunde drive den saaledes som de vilde. Hvordan det var, lod Arnold se til usigelig Forbauselse og Oprør i den ganske lærde Verden. Udentvivel var han det mest opvakte Hoved af alle de pietistiske **|A:200** Lærde, og havde han holdt fast ved det skrevne Ord, var han vel blevet en Luther for sit Aarhundrede; men først mod Enden af sit Liv helbrededes han nogenlunde for sit hovmodige Sværmerie, og lærte at vurdere den Kærlighed, som vidt overgaar Kundskaben. Han var i Grunden Ven af Poesi, Historie og al Videnskabelighed; men den pietistiske Grille om Fuldkommenhed og den Helligaands umiddelbare Oplysning drev ham tit fra Bøgerne; og da han ikke, som Luther, vilde blive ædru, og ved Jesus forsones med Gud baade som Menneske og Boglærd, saa var hans lærde Syslen virkelig syndig i sig selv, og paa dens Frugter lod det sig kende. Det synes som Høiskolen i Halle gav ham Mod til igen at studere; **|US:299** thi **|VU:380** nogle Aar efter udgik hans Kirkehistorie, som er blevet saa berygtet. I et historisk Værk seer Man bedst en selvstændig Mands Synsmaade for Livet og alt Aandeligt, og Mange undres vist over, i Dommene om Lærefædre og Kættere at finde saa stor Lighed mellem Sværmeren Arnold og vore Dages døbte Hedninger. Meget forstaaeligt er det alligevel, thi i Pietismen laa Vantroens Spire, den drev paa Gerninger først og sidst, og naar Mennesket først tillyver sig en indvortes Oplysning, som skal være Skriftens Dommer, er der kun et kort Skridt til at forgude Fornuften, og dermed endte bogstavelig Sværmeren Engelman, de nyere tyske født

Filosofers mærkelige Forvarsel. I Øvrigt har Arnold med al sin omtr.
Forkærlighed for Dona|A:20tister, Pelagianer og andre Kættere, 1700.
rettet mangel Fordom, som falsk Ærbødighed for Kirkefædrene
og Sædvane, trods Luthers Modsigelse, havde rodfæstet hos de
Lærde, og det er vel sandt, at Ingen af hans selvbudne
Tugtemestere kunde gjort Magen til hans Bog. Det er let at
forstaa, at da Pietismen havde saa dygtige Talsmænd og saa ivrige
Anfægttere, maatte hos disse mange slumrende Kræfter vækkes og
øves, Ordkrigene holde op, Troen paa Jesu Forsoning, mange
Pietisters Savn, stadfæstes i mangt et Hjerte og adskillige
Boglærde udrives af den verdslige Kundskabs Hvirvel, som stærk
begyndte at drage dem bort fra gudelige Tanker og Granskninger.
En af dem, der til Kirkens store Gavn saaledes frelstes, var vel
Pietismens og især Joakim Langes heftigste og lærdeste
Modstander, Valentin Löscher fra Meissen, Professor i født
Vittenberg. Manden forivrede sig vist mangengang, og aflagde 1673.
maaske aldrig ret den Ærgerrighed og Flygtighed, som forvildede
ham i hans unge Dage; men at det var hans Hjertes Begæring at
vandre enfoldelig i kristelig Tro, Haab og Kærlighed: derom vidne
hans tildels liflige Psalmer, thi saaledes digter Man ikke ved
Konst, eller for Spøg. Det gik ham, som alle letnemme Hoveder,
naar de fra Barndommen roses og spores, istedenfor at stilles og
ydmyges; han begyndte som Dreng at være Forfatter og flagrede
siden om hardtad i alle den menneskelige Kundskabs Egne: Alt
vilde han udtømme, om Alt |A:202 vilde han skrive en Bog, indtil
han endelig i sit navnkundige Maanedskrift, de Uskyldige
Efterretninger, som blev over et halvt Aarhundrede gammelt, fra
fandt et passeligt Talerør for alt hvad der faldt ham ind. Striden 1701.
med Pietisterne, som varede fulde 15 Aar, var det som vel mest
afstillede ham og fæstede Øiet paa Bibelen og Evigheden; og
hvilken Vinding det var, at en saadan baade lærd og kristelig
Mand i den lange Tid |US:300 sad hædret |VU:381 paa
Dommersædet, indseer Man først, ved at betænke den verdslige
Visdom, som i dette Tidsrum lod sig tilsyne.

Kalvinisten Gotfried Leibniz fra Meissen, et grublende født
Hoved af kristelig Æt og en stor Regnemester, søgde at gøre 1646.
Kristendommen takkelig for Tvivlere, ved at vise, dens
Overensstemmelse med Menneskets egne alvorlige Tanker. Han
reiste ingen heel Lærebygning, hvilket vel ei heller let falder en
Kristen ind, naar han ei har en saadan at bestride; men det havde
Leibniz ikke; hos Bayle, som hos sig selv, fandt han kun Tvivl
opkastede om visse Dele, og dem vilde han gaa imøde. Da han
skrev paa Fransk, i behagelig Stil, maatte hans Skrift udrette
meget godt hos dem, der, ligesom han, vilde gerne staa den
fristende Vantro imod; men naar Troen hos de bedre behøver
saadant Forsvar, da er det høi Tid, og i Forsvaret selv laa Spiren

til stærke Angreb. Det gaar med Saadant, som med den stærke Gift, der bruges i fortvivlede Sygdomme; den afvender det pludselige Fald, men bereder Opløsning. Vexelvirkning^{|A:203}ningen mellem Sjæl og Legeme søgte Leibniz at forklare ved Antagelsen af en forudbestemt Enighed, og Saadant stred ei mod Kalvins Lære; men det undergrov Læren om Frihed og Tilregnelser; han vilde retfærdiggøre Gud for det Onde og antog derfor Verden, som den er, for den bedst mulige, men heraf fulgte enten en Gudsbespottelse, eller det Onde forvandlede til en blot Indskrænkning. Han yttrede, at den Bevismaade, som finder Sted i den dybere Regnekunst, ogsaa kunde bruges i andre Dele af den menneskelige Kundskab, og forlangte Man nu en saadan i Lærdommen om Gud og de guddommelige Ting, da maatte denne findes ubevislig og endelig forkastes som usand. Alle disse Følger af Leibniz's Gætninger og Vink indsaae Sleseren, Kristian Volf, grandgivelig, men han afskyede dem ikke, som hans kristelige Forgænger, og derfor kunde han, hvad der var Leibniz umuligt, reise en Lærebygning, der ei modsagde sig selv, men Kristendommen destomer. De strænge Fædre i Halle maatte, til deres store Harm, se dette Ukrud opvoxe og blomstre i deres egen Have, og skøndt de, ved Volfs Forvisning, engang fik det oprykket, var dets Frøkorn dog alt for vidt spredte i frugtbar Jord, til at det saa snart kunde udryddes. Volf kom endog seirende tilbage, og Joakim Lange maatte selv opleve de Dage, at se sin Høresal tom. Imidlertid var det langt fra, at denne verdslige Visdom vovede at gaa aabenlyst frem og forkaste, hvad der i Grunden ei kunde bestaa med ^{|A:204}den; dertil ^{|US:301}havde den Pietistiske Gæring været for alvorlig; den maatte tvertimod ^{|VU:382}skjule sine ugudelige Grundsætninger og nøies med at paatvinge Theologien sin Bevismaade. Vist nok havde den ogsaa mellem Theologerne mange vantro Tilhængere; men det er ei saa med Guds Fjender som med hans Venner; disse vove Liv og Blod for at tale som de tro, hine føie sig efter deres Tidsalder, fremstille deres Meninger dunkelt eller tvetydig, naar de have Noget at frygte, fordreie deres egne Ord, naar de tiltales, og holde sig skadesløse ved i Smug at nedbryde og spotte des djærvere. Dette har været, er og bliver altid det adskillende Kendemærke paa Lysets og Mørkets Børn; disse kalde deres Adfærd Klogskab, og Jesus gav den samme Navn. Saaledes kom det sig, at den Volfiske Filosofi aabenbar ei anfægtede, ja maatte endog tjene Kristendommen; ogsaa dæmmede den enstund mod den Erfaringsvisdom, der efter Loke prædikedes bag Rhinen, og gjorde Ende paa de forargelige pietistiske Stridigheder, da alle Kristne nu maatte gøre fælleds Sag. Derimod var det let at forudse, baade at Bibelen end mere vilde forsømmes, da man troede, eller lod dog som Man troede, at selv Kristendommens

Hemmeligheder af Forstanden kunde bevises, og at denne Visdom, hvis den blev herskende, snart vilde, ligesom den skolastiske, afkaste det paatvungne Aag og bestride Troen. I bevægelige Ord spurgte Oldingen Løscher sine Samtidige, hvor de dog vilde hen; men hans |A:205|Røst tabte sig i Strømmens Brusen, og de Bedøvede lode sig drive mod Fordærvelsen.

Hvor nær denne fulde Fordærvelse stod for Døren mærkede Man ei allene paa dem, som under stort Bifald angrebe kristelig Tro, men ogsaa paa dem, der opkastede sig til dens Talsmænd, og allermost paa den ugudelige Zinzendorf og hans Tilhængere. Han født 1700. var udsprunget af en bøhmisk Grevestamme og optugtet i Halle under Frankes Opsyn; men Guds frygt kunde ikke slaa Rødder i hans kødelige Sind, han holdt fast paa Hjertets Urenhed og vilde dog agtes for en Apostolisk Mand, han hyklede Sværmeri og bespottede det Hellige hardtad hvergang han tog det paa sine Læber. Imidlertid gjorde han megen Opsigt, ja bedrog endog enstund adskillige fromme Mænd ved sine navnkundige Indretninger i Hernhut, en By han anlagde paa sit Gods mellem Zittau og Lobau, først for nogle fra Mæhren udvandrede Hussiter, 1723. siden for dem af alle protesterende Partier, som vilde nedsætte sig der. Hernhuternes Tarvelighed, Flid og Ærbarhed, samt den besynderlige Vægt de, i fuld Modsætning til Pietisterne, lagde paa Forsoningslæren, indtog i Be|US:302|gyndelsen mange Kristne, saa at de fra Hernhut ventede |VU:383|Troens Genfødelse; men langt Andet aabenbares under Tidens Løb. For de Rene er alting reent, og mange oprigtige Kristne have baade levet i Hernhut og ere udgangne derfra mod alle Verdens Hjørner, at forkynde det glade Budskab om den Korsfæstede, men er Talen om |A:206|den Aand, som hvilede paa Stifteren og rører sig aabenbar i Menighedens Lærebøger og Sange, da er den saare ukristelig, ja tit ugudeligt at nævne. Der spottes med Kamp og gode Gerninger, der er hardtad ikke Spor af Ærbødighed for den ene Vældige, hvis Munds Aande kan adsprede de Dødelige som Støv, ja Talen og Sangen om Jesus, hans Blod og hans Saar, er ei allene væmmelig og ubibelsk, men tit saa usømmelig og bespottelig, at Man blues ved at høre det. Mærkeligt er det, at Zinzendorf i sin elendige Oversættelse af det Ny Testamente udelod det *ottende* Bud og afskaffede Fadervor i sin Menighed, thi falskt var hans Vidnesbyrd, Løgn tillod han sine Tilhængere, han vanærede Gud, vanhelligede Hans Navn og stod Hans Rige imod. Dybt maa de Mennesker være sjunkne, som for Alvor sige, at de vil blive ved at synde for at Naaden kan blive des overflødige, og prøve paa den formastelige Id, at gøre Jesus til Syndens Tiener. Det Folk, hvor Saadant finder Indgang hos, maa snart vorde heel udueligt til Troen, og dens Fiender faae Dristighed til at bespotte den. Dog saavist som Bulderet fra Hernhut forkyndte, at Tydscklands

Kristendom var Døden nær, ligesaavist vakte det ved Guds født
Styrelse mangt et Hjerte baade fjern og nær, og uden det vilde hin 1713.
ei blevet stædt saa hæderlig til Jorde, som nu skedte, da Skjalde,
som Sachseren Johan Kramer og Adolph Schlegel, men fremfor 1721.
alt Gotlieb Klopstok fra Kvedlingburg, sang over Graven. At 1724.
A:207de vare Ligsjalde mærkedes saa godt; det var ei, som i
Luthers Dage, Folkets og deres egen forenede Frydesang over
Frelserens Fødsel og Kærlighed de istemte, det var Jesu faa
overblevne Venners Klage og Smerte og høie Vidnesbyrd om den
paa Jorden Dødes Herlighed, der lød fra deres Harper. Allermest
var det saa med Klopstok: Han besynger i Jesus
Menneskeslægtens guddommelige Helt, som for at reise et
Mindesmærke over hans halvglemte Bedrift. Ei smelte Tonerne i
liflig Klang, dunkle og afbrudte stride de sig frem; Frelseren er
opfaren fra Tidsalderens Hjerte, forgæves vil Fantasien nedhente
ham fra de høie Himle, den forvildes mellem Skyerne, mattes og
synker til Jord. Snart blev og for de vantro Tydske Messiaden et
Sidestykke til samme Skjalds Sang om Fædrelandets Befrier,
Keruseren Herman, et fabelagtigt **US:303**Mindekvad, en
glimrende Udsmykkelse af **VU:384**Oldtids løse Sagn. Dog
forgæves slog Klopstok ei Strængene med gudeligt Sind, først i
Danmarks Hovedstad og siden paa dets Grændseskel, Tonerne
delte sig mod Syden og Norden; og her, hvor kristen Tro end ei
var saa sjelden, stemmede de endog en anden Harpe, værdig til at
lyde i Samklang. Men og sine Landsmænd stemmede Klopstok
saa, at de skammede sig ved fuldelig at henrives af den tomme
Bjeldeklang, de ugudelige Nidviser og det liderlige Fløitespil, som
hørtes over Rhinen og gen**A:208**lød i deres Midte. Stor var Faren,
større end at den kunde afvendes, Middelstanden stod nu
omtrent paa samme Trin, som Adelen i fjortende Ludvigs Dage
og lyttede med aabent Øre. Vel havde Tydskland faaet adskillige født
Sangere, som Sachserne Gellert og Rabener og Hamborgeren 1714.
Hagedorn, men som det kunde ventes efter den pietistiske
Gæring, vare de bedre Moralister end Digtere, og den franske
Aand talte smigrende og lokkende til Tydskerne fra mange
Munde og selv fra en Trone, hvis Konge de, til deres Skændsel
som Kristne og som et Folk, forgudede: Tronen stod i Preusen og
Kongen var Friderich den Anden.

Preusen er, saa at tale, et af de seent opdagede europæiske
Lande. Dets hedenske Indbyggere, hvis Herkomst er uvis, bleve
ved at tilbede under Egen ved Romove indtil det 13de
Aarhundrede og foruroligede deres Naboer, Polakkerne, ved
hyppige Indfald. I Palæstina var en tydsk Ridderorden stiftet
imod Slutningen af Korstogene, og kort efter var den fløttet til 1190.
Europa. Disse Riddere kaldte Hertug Konrad af Masovien til
Hjelp mod Preuserne, og efter 50 Aars blodig Kamp indtog de 1230.

hele Landet og paanødte de overblevne Indfødte deres Tungemaal. Kristendommen, som prædikedes med Sværdet i Haanden, avlede her, ligesaa lidt som i Amerika, nogen Aandsrøre, og Ridderne bestilte ikke andet, end at udsue Landet og feide paa Polakker. Dens Kraft fortæredes, Fristæder, som Danzig og Thorn, reiste sig under **A:209** polsk Skyts, ja tilsidst maatte Ridderne afstaa hele Forpreusen til Polen og tage det Øvrige til Lehn. I Luthers Dage var Markgrev Albert af Brandenburg Hærmester; han giftede sig, indførte den 1466. evangeliske Lære, især ved Poul von Spretten, og skilte Ordenen ved Preusen, der nu skulde være et arveligt Hertugdømme i hans Æt. Heller ikke denne gang mærker Man noget aandeligt Liv i Preuserne, de skiftede Tro med deres Fyrster, og maa da vel være af slavisk Oprindelse; men i Thorn fødtes Nicolaus Copernikus, døde 1543. som opriskede og stadfæstede den gamle Mening, om Jordens Gang omkring Solen. Da Tredivet **US:304** aarskrigen **VU:385** begyndte, forenedes Preusen med Brandenburg, som havde Fyrster af Huset Hohenzollern. Kurfyrst Friderich Vilhelm fik ved den vestfalske Fred endel af Pommern samt Bispedømmet Magdeborg, og forstod i en Krig mellem Polen og Sverrig, at dreie sig saa snildt, at Preusen blev uafhængig. En farlig Nabo vilde han blevet for de andre tyske Fyrster, dersom han ei havde været samtidig med Ludvig den Fjortende; nu derimod hjalp han kraftig til, i Forbund med Hollands Vilhelm at standse de franske Vaaben. Al hans Digten og Tragten som Fyrste, var jordisk, og med aabne Arme modtog han de fra Frankrig uddrevne Hugonotter, ei for at unde de Husvilde Bopæle, men *fordi* han ventede stor Fordeel af deres Vindskibelighed. Denne indførte de døde 1688. rigtig nok tilligemed megen **A:210** Synd og Vantro, og Fyrstens Indtægter forøgedes saaledes, at Vilhelms Søn, Friederich, saae sig istand til at føre kongelig Pragt og antog Navnet, men stakket 1700. vilde Glimmeren blevet, hvis ei Pietismen, som her fik sit Hjem, enstund havde dæmmet mod den onde Strøm. Den anden Konge Friederich Vilhelm betegner ret dette Ophold, stræng, tarvelig, ordenlig, men dertil gerrig og ligesaa utilgængelig for milde Følelser og aandelig Storhed som for Udsvævelser. Han var af de i Pietismens Dage ei faa alvorlige Sjæle, som hængte fast ved det Jordiske, men tænkte at kunne udsone Brøden og frikøbe sig fra Kærligheden ved at afsige hvad Andre kalde dets Nydelse. Egenlig er dette alle deres Kendemærke, som vil tjene baade Gud og Mammon. Krig skyede Vilhelm, men Soldater var hans Lyst, Pragt hadede han, men fyldte sit Skatkammer. Hans Eftermand er det Europa har forgudet under det hardtad bespottelige Navn, Friederich den Eneste. Han var oplært af en Fransk, og han blev en Franskmand saa fuldelig som det var muligt for den tyske Vilhelms Søn. Med sin Faders Skatte og Krigshær arvede han

ogsaa de fleste af hans Egenskaber, men hans Hoved var lysere, og, besat af den franske Vantro, bortkastede han Frygten for at bruge dem. Alt i sin Ungdom var han blevet mæt af Udsvævelser, Pragt var ham modbydelig og kunde, ligesaa lidt som Overdaad, enes med hans Gerrighed; men Ære og Magt kaarede han til sine **A:211**Afguder, da han kastede Troen paa den eneste sande Gud. Tiden maatte han bruge, thi han troede ingen Evighed, og at en klog Mand med saadanne Grundsætninger maatte bruge Mennesker ligesaa frit som livløse Ting, og vurdere Alt efter dets Bekvemhed til Redskab, er ligefrem. Sine Tjenere, som vare lemlæstede i Krig, lod han hungre tilligemed dem, der vare blevne graa i hans **US:305|VU:386**Kamre eller under Vaaben; Agerdyrkning vilde han fremme som en betænksom Regnemester, men han var døv mod Folkets Suk, naar kun hans Indkomster kunde stige. Han gjorde meget af Voltære og de andre ugudelige Franskmænd, fordi han trængte til at mores af dem og størkes i sin Vantro, men ogsaa af Forfængelighed; thi ve dem! naar de ei vilde rose ham. Han var selv fransk Versemager, og fordrev mangen Time og ubeleilig Tanke med at læse og skrive, som han maatte; men han foragtede tydsk Sprog og Skrift, og ei en Hvid havde han Lyst til at anvende paa grundig Videnskabeligheds Opkomst. Udentvivl var det imidlertid mere af Had, end Foragt, at han lod haant om tydsk Skrift; den var ham for dyb, alvorlig og kristelig, og hvor forhadet Saadant maatte være en vantro Mand, der forfulgtes af den Bevidsthed, at Kristendom var hans Trones Grundvold, er let at forstaa. Visselig maatte Aand være blevet sjelden paa Kongestolene, Troen skrøbelig og Kærligheden kold hos Folkene, før saadan en **A:212**Konge kunde skinne og tilbedes i Europa. Hans første mærkelige Bedrift var, at kalde Volf tilbage til Halle; den anden, at begynde Krig med en fredelig Nabo: Marie Therese af Østerrig.

Underlig sankede vare de mest adskillige Folkefærd i adspredte Lande under Østerrigs Spir; forskelligere af Tro og Sprog, Eiendommelighed og Kraft kan i Europa Ingen være, end Lombard og Ungarer, Tyroler, Belgier og Bøhmer. Med Karl den Sjette uddøde den Østerrigske Mandslinie, og forgæves haabede han ved Forord at sikkre sin ældste Datter Arvelandene. Vel havde næsten alle kristne Konger lovet at beskærme hende; men siden Italien havde skænket de vantro Fyrster Politikens brede Kappe, til at overhulle Troløshed og al Skændsel, var det daarligt at stole paa Løfter. Frankrig drog Sværdet, som det hed, ene for at hjælpe Baiern til Bøhmen, som en retmæssig Arv; Friederich fandt, at hans Fædre havde Ret til nogle slesiske Hertugdømmer: hans Fader havde ligesaaavel afstaaet Retten som lovet at forsvare Therese; men den samme Konge, der havde skrevet mod Machiavel, vedkendte sig den Grundsætning, at en Konge ikke

behøvede at agte paa Saadant og angreb Østerrig. Onde tyktes Maries Vilkaar, Friederich maatte hun give hvad han forlangte, og dog fandt han snart et nyt Paaskud til Krig; i Italien og Burgund, Slesien og Bøhmen kunde hun udskrive Soldater, men faa Kæmper, og i Krigskonst var Friederich og hans Høvdinge dengang |A:213 mageløse. Alligevel beholdt hun alle sine øvrige Lande. Næst Gud, paa hvem |VU:387 hun troede, hav|US:306 de hun de kække Ungarer og Engellands Konge derfor at takke.

Da Vilhelm af Oranien besteg Englands Trone fik Alt en anden Skikkelse, men enddog hans Alvor og Klogskab bidrog Noget dertil, laa dog den egenlige Grund dybere. Hoffets Ryggeløshed kunde han ændre, og de, som havde beilet til dets Gunst ved liderlig Sang, havde nogen Aarsag til at forstumme, eller omskifte Maalet som Dryden; men at omstemme Folket formaaede Vilhelm ei. De Kræfter han fandt, kunde han bruge klogelig, men ikke selv fremkalde dem. Det handlende Folk og dets Fuldmægtige fandt Vilhelm adskilte i to Dele; de Torys, mest af den biskoppelige Kirke, som hidtil havde været Kongerne hengivne, og de Whigs, mest Presbyterianer, som vare trykkede af Stuarterne og ønskede Del i Regeringen. Disse var det, som havde indkaldt ham, dem var det vel ogsaa, som indskrænkede hans Magt, men dog maatte han holde sig til dem, baade fordi han indsaa, at hardtad al Kløgt var hos dem, og fordi Torys hængte ved Stuarterne. Han og Presbyterianerne mødtes paa Halvveien, mange af dem læmpede sig udvortes efter den høie Kirke, da det kunde skaffe timelig Vinding, og Han søgte paa alle Maader at lette dem Offeret. Saaledes kunde da England igen, som under Kromvel bruge sine Kræfter, og saa skedte baade under Vilhelm og |A:214 den Stuartske Prindsesse Anna, som udsendte Marlborough. Imidlertid er det klart, at Presbyterianerne maatte være meget udartede, før de læmpede (conformerede) sig, og Englands glimrende Rolle i det ganske attende Aarhundrede vilde være ligesaa uforklarlig, som Tilbagekaldelsen af den flygtede Alvor og Anstændighed, naar Man ei saae hen til den indvortes Gæring, som havde bevæget Folket.

Under de borgerlige Krige, da Karl Stuart henrettedes, var England tilvisse Undergangen nær. De Biskoppelige vare magtesløse af Vellyst og Overdaad, Presbyterianerne begyndte saare at vanslægte, fra dem vare Independenterne udgangne; fra disse og Gendøberne (Anabaptisterne) udgik idelig ny Selskaber, det ene mere forvildet end det andet. Da fremstode Kvækerne, Englands Pietister, og bleve en Lægedom for det dødelige Saar, saa god som den kunde opvoxe af saadan Jord. Da Verdens Vise fordum lode haant om Guds Visdom, beskæmmede Han dem ved at tale gennem Fiskere, og altid er det vist Tegn paa de Lærdes Ugudelighed, naar en Lægmand føler sig drevet til at opstaa og

tale til Folket i Herrens Navn; thi han kan hverken opstaa [|VU:388](#)eller finde Indgang, uden naar Hyrderne ere blevne Ulve [|US:307](#)og Sions Vægtene stumme Hunde. Da de overordenlige Naadegaver ere ophørte, bliver det og umuligt for en Lægmand at reise det sjunkne Hus paa Skriftens rette Grundvold, og ved den megen Ret han har til at [|A:215](#)foragte de Boglærde, forføres han let til en Hovmod og Selvklogskab, hvis Fostre ere Sværmeri og sørgelig Vildfarelse. Saa gik det med Kvækernes Formand Georg Fox, en Væversøn fra Drayton i Leicester. Han kunde netop læse født og skrive, havde lært Skomagers Haandværk, men mest vandret 1624. bag Faarene under aaben Himmel. I Guds frygt var han optugtet, fandt i sit 19tende Aar en heftig Drift til at forlade Slægt og Venner, og fulgte den. Bibelen kunde han hardtad udenad og grublede alvorlig, han vilde være fuldkommen og stred i 4 Aar med haard Anfægtning og svare Tanker. Han søgte Raad og Oplysning hos de berømteste Lærere af alle Partier, men det gik ham som Luther, og som det nu vel vilde gaa Enhver, han fandt Ingen som forstod, mindre som kunde veilede ham. Veiledningen til Jesu Kors vilde han imidlertid i al Fald fundet i sin Bibel og hos sig selv, thi hellig var i Begyndelsen hans Oplysning; men han jog ikke efter den ypperste Naadegave: Kærlighed, vilde være klog over det, som skrevet staar, og blev en hovmodig Sværmer. Nu begyndte han sit sælsomme Løb, omvandrede, saavidt det tillodes 1647. ham, i 44 Aar som Bodsprædikant, taalte Slag, Fængsel og Forhaanelse i apostolisk Maal, men fandt og Tilhængere i Tusindtal. Disse styrtede, tit som Rasende, ind i Kirkerne, som de i Spot kaldte Taarnhuse, skældte paa Præsterne og Bod var deres Løsen, som Flagellanernes fordem. Ved denne usømmelige [Ad|A:216](#)færd tildroge de sig mangen fortjent Tugtelse, men mest Forfølgelse maatte de udstaa fordi de afskyede Eed og Krigstjeneste, nægtede Geistligheden Tiende, sagde Du til Alle, og vilde ei tage Hatten af for Nogen. Selv under Kromvel, hvem de forgæves advarede med mærkelige Ord, forfulgdes de, skønt han lod, som det var imod hans Villie, under Karl den Anden fik de et Fristed i Amerika, men først under Vilhelm, Fred i Gammelengland, da Han gjorde deres Forsikkring for Guds Aasyn til lovgyldig Eed.

Som kristelig Menighed fortjener Kvækernes samfund ingen Roes, ja knap Navnet, da Forsoningslæren hardtad ganske sattes tilside, da den indvortes Oplysning gjordes til Skriftens Dommer, Søndagen, de kristelige Sakramenter og Fester, samt ordenlige Lærere, forkastedes. Med deres Dyd var det ei heller synderlig bevendt, thi dens Grundpillere, [|VU:389](#)Kærlighed og Ydmyghed, kom alt i Begyndelsen sjelden tilsyne, og snart forstodes [|US:308](#)ved Dyd kun en udvortes ustraffelig Vandel. De bleve ved at foragte Videnskaberne, ikke af den Mening, at de vare Troen

farlige; thi allerede Vilhelm Penn troede vel ei stort mere end vor Tids saa kaldte Oplyste; men meget mere, fordi de vare gerrige paa Verden. Hardtad Alle sloge de sig til Købmandskab, hvorved deres Egennytte og Gerrighed daglig tog til, og det er mærkeligt at den første Kvæker, som anklagedes for Lovbrud, havde filet Guldpenge.

|A:217 Ikke destomindre forsinkede Kvækerne Engellands Undergang og bidroge meget til dets Velstand. Deres Afsky for Krig maatte hjælpe mægtig til at stille og mildne Jordskælvet under Stuarterne, og deres, i lang Tid, ligesaa redelige som driftige Købmandskab bragte Handelen til at blomstre. Deres Ringeagt for al Kirketjeneste, var en passelig Modgift mod det tomme Spil der dreves med Gudsdyrkelsen, deres nødtørftige Bodsprækener vakte Mange til alvorlig Eftertanke og nedkuede Frækheden, deres ustraffelige Vandel avlede en kraftigere Slægt. Man seer det saa grant, hvorledes Engellænderne fra den Stund vilde ved udvortes Anstændigheder, Almisser og Sædelære løskøbe sig fra ægte kristelig Dyd og Tro. Nu fik den bispelige Kirke sin berømte Moralprædikant Tillotsen, sin saakaldte Fornuftdigter den tænksomme men dybt fordærvede Pope, ja selv i Addison en Dydens og Fornuftens Talsmand, der bedre end hans fleste Landsmænd forstod at vurdere Kristendommen og dens elskværdige Datter: det ydmyge, barnlige Sind. Selv paa Høiskolerne, der ellers allerede da stode som udgaaede, sølvbeslagne Træer, lod sig en Gæring spore, og fra Oxford udgik et nyt kristeligt Selskab: Methodisterne.

Kvækerne vare ved det 18tende Aarhundredes Begyndelse, ei længer ustraffelige, end sige kristelige, og Moralsløret kunde ikke skjule det stinkende Aadsel for kristelige og klarøiede Mænd, som Skotlænderen Burnet. Synet **|A:218**slog nogle Studentere i Oxford, døde mest Brødrene Vesley saa stærkt, at de, uden at afvige fra Kirkens 1729. Læresætninger, beflittede sig paa et strængt, gudeligt Levnet, og talte kraftelig mod den herskende Fordærvelse. Det gik dem og deres Stalbroder Whitefield, som det maa gaa alle Pietister, de bleve Sværmere, foregave Aabenbaringer og ventede at blive syndeløse heneden. Imidlertid føiede Gud det saa, at Johan Vesley paa Veien til Amerika blev kendt med nogle Hernhutter, af hvem han lærte, hvad paa den Tid synes at have været aldeles glemmt i England, at det er ved Troen paa Jesus vi blive ret**|VU:390**færdige. Vel holdt han fast paa det strænge Levnet, men det **|US:309**var maaske nødvendigt, naar han ei vilde opgive Dyden, og hans Skilsmisse fra Zinzendorfs engelske Tilhængere, der, som begribeligt er, i Ugudelighed langt overgik de tyske, beviser at sand Kristendom laa ham paa Hjerte. Mærkeligt er det, at fra den Stund, da Vesley vandt Tro paa Retfærdiggørelsen ved Jesum, aftog hans Sværmeri daglig: han forkastede sine

Aabenbaringsgriller, nærmede sig Luthers Mening om Naadevalget, og dannede sin Menighed med Prædiken og Sang, efter luthersk Mønster. Med alt dette ønskede han ingenlunde at stifte en afsondret Menighed, men den bispelige Kirke vilde ei vedkende sig Methodisterne, og endnu have de i stort Tal deres egne Kirker, som dog maa nøies med Navn af Bedehuse. Paa denne Menighed blev det ret syn|A:219|ligt, at Engellænderne i Almindelighed vare blevne saare udelige til ret Kristendom, thi saa reen den i de fleste Stykker lod sig tilsyne hos Vesley, udartede den dog snart hos hans Tilhængere, mere og mindre, til udvortes Tjeneste og sværmerisk Gøgleværk. Imidlertid kom dog Mange herved til saliggørende Tro paa Frelseren; Methodisterne havde det forud for andre Pietister, at de ikke *følgelig* kunde sætte nogen Fortjenester i deres Øvelser, og Engelland fik af deres Børn mangan Mand, der, i det mindste til verdslig Bedrift, var dygtigere, end dets fleste andre Sønner.

De Kræfter som saaledes udrugedes ginge nu ei som forhen forlorne for Statens Glands; thi fra den oraniske Vilhelms Tid var det Fyrsteklogskab at taale og bruge alle protesterende Partier, og dette blev end mere fornødent under det Brunsviglyneborgske Hus, som efter Anna, med Georg den Første besteg Tronen. 1714. Frankrig brugte nemlig de fordrevne Stuarter til at ængste England; Jakob den andens Søn og Sønnesøn gjorde endog Landgang under de to første Georger; Katholikerne, hvoraf der bestandig i Irland vare mange, og Bjergskotterne strede under deres Banner, og Kongerne havde da alt Rigets Størke behov. Georg den Anden havde ogsaa lovet at beskærme Therese, og denne tyske Drot spøgte ei med Løfter: selv stred han mandelig for hende ved Detingen, og Frankrigs Flaade blev ødelagt; derimod havde den franske Landhær indtaget |A:220|Belgien, men for at Keiserinde-Dronningen ved den Aachenske Fred kunde faa 1748. det tilbage, gav Georg ridderlig Slip paa sine Erobringer.

En stor Plet er det i Thereses Levnet, at hun nu, istedenfor at herske i Ro, pønsede paa at faae Slesien igen, og indgik derfor et |VU:391|ligesaa uklogt som underligt Forbund med Sachsen, Rus|US:310|land og *Frankrig*. Herved lønnede hun Georg med Utak, viste Ruslands vilde Skarer Vei ind i det egenlige Europa, og yppede den ødelæggende Syvaarskrig.

Rusland har fra utænkelige Tider været Beboet af raa, slaviske Folkefærd. Disses Krønike begynder i det niende Aarhundrede, da det synes som de selv fra Norden have indkaldt Rurik og hans Følge til at give sig en ordenligere Forfatning. Mod Slutningen af det 10de Aarhundrede antog Vladimir Kristendommen, ved at gifte sig med en Keiserdatter fra Konstantinopel; men den eneste Virkning man sporer deraf, er de Krøniker Man begyndte at skrive, og blandt disse er Nestors

blevet navnkundig. Efter Vladimirs Død deltes Landet i mange Herskaber og indtoges paa Novgorod nær i det 13tende Aarhundrede af Mogolerne. Deres Aag afkastede Ivan den Første og under hans Sønnesøn, af samme Navn, udbredtes Ruslands Herredømme over Kasan, Astrakan og Noget af Siberien. Under den første Ivan, som i Lifland krigede uheldig med Ridderne, lagde Man først Mærke til Russerne, og den Anden mente at oplyse sit Folk ved Fremmede |A:221og Bogtrykkerkonst, men det vilde ei lykkes. Med hans Søn uddøde den Rurikske Mandsstamme, og Riget blev et Bytte for Svenske og Polakker, indtil det Romanovske *præstelige* Hus kom paa Tronen med Mikael Fedorsen. Vel maatte han afstaa Ingermanland, Kexholm og Karelen til Sverrigs Gustav Adolf, Andre Landskaber til Polen og udelukke sig fra Østersøen, men den Aand som sporedes hos ham og hans Søn spaaede Forandringer. De lode sig tilsyne under hans Sønnesøn, Peter, kaldet den Store. Han havde større Sjæleevner end hans Formand, men hans Begreber om Menneskers og Folks Ypperlighed vare saare lave, al hans Stræben gik ene ud paa at give sig og sine Russer Lighed med de oplyste Europæer. At komme selv til Sandheds Kundskab om Gud og de guddommelige Ting, og da at opløfte sit Folk og læmpe Forfatningen derefter, faldt ham enten aldrig ind, eller tyktes ham for lidet; men at faa en Krigshær og en Flaade, Handel og Vandel som andre Folk, dette var hans Attraa: Soldater kunde han lade afrette og andre Indretninger gøre ved indkaldte Fremmede, men til Søhandel og Flaade var det hvide Hav for nordligt og det sorte for snevert; paa Østersøen havde han Øie, men Nabolandene ved den tilhørte Sverrig og tyktes ei lette at tage.

Gustav Adolf var den sidste Mand af Vasaslægten, og hans Datter, Kristine, blev Sverrigs Dronning. Hun legede med Alt, med sin Lærdom, som med sit Spir og sine Yndlingers Liv; |US:311med sin Krone, som hun nedlagde, og sin Tro, som hun afsvor i Rom. Den arme, forfængelige Kvinde! hun var syg for Ære og fik den kun af Smigrere som hun kunde gennemskue; hun søgte Glæden ad tusende Veie og fandt kun et flygtigt Morskab, af hvis Tomhed hun pintes; hun havde dybe Længsler, men vilde have dem tilfredsstillede i det Timelige. Under hende havde Sverrig foruden en Del af Pommern, fra Danmark vundet Jemtland og Herjedal, Gulland og Øsel, men under hendes Frænde, Karl Gustav af Zveibryken, lod det som Sverrig skulde blive hele Nordens Herre.

Hine Erobringer vare gjorte i fjerde Kristians sidste Dage: den gamle danske Adels Hovmod og Herskesyge voxte, ligesom dens Kraft og Værdighed aftog; Frederik den Tredie blev kun en Kongeskygge, og, skøndt Landets Hær og Pengevæsen var i

høieste Uorden, mente Rigsraadet dog at de tabte Landskaber kunde vindes tilbage, fordi Karl med sin seierrige Hær stod i Polen. Karl kom: Adelen skjælv og flyede; Folket adspredtes som en Hjord uden Hyrde; Jylland og Øerne, paa Sjælland nær, faldt i Fjendens Haand, og Rigsraadet aftryglede Karl en Fred, som vel gav ham Landene østen for Sundet og Indpas i Norrig, men dog ikke tilfredsstillende hans Herskesyge. Han fornyede Krigen, København stod ene, dens Volde vare svage, men dens Borgere og Studentere stærke, og Gud var med dem: Stormen afsloges, Byen 1659. blev undsat, det danske Folk reiste sig, og |A:223|Karl døde, vel tildels af Harmen. Hans Søn var et Barn og Udsigterne ei ugunstige for de danske Vaaben, men de egennyttige Hollændere, som ei ahnede, at de for sidste Gang vare Kongers Voldgiftsmænd, vilde have Sundet frit, og Sverrig beholdt det Afstaaede, undtagen Bornholm og Trondhiem, som selv havde afkastet Aaget. Polen maatte afstaa Lifland og Estland, og da Karl den Ellefte blev voksen rev han Enevælden til sig, og berigede sig ved at fratage Adelen Krongodserne. Hans Søn Karl den Tolvte, |VU:392|haardfør og kæk som en Fjeldbo, forvoven som en Bjørneskytte, tilbød sit Folk og ærgerrig over al Maade, kom paa Tronen ved Aarhundredets Slutning, og med ham var det den russiske Peter 1697. skulde prøve Størke. Vel regnede Keiseren noget paa hans Ungdom, men det svenske Navn var i Ære og ene turde han ikke vove sig i Kampen, men tænkte at styrke sig ved Forbindelse med Sverrigs Arvefiender, Polen og Danmark.

Polakkerne er ogsaa et slavisk, upoetisk Folk, men ved tidlig Forbindelse med Tydske og Nordboer fik de Kristendommen |US:312|fra Vesten, i Slutningen af det 10ende Aarhundrede. Indfødte Fyrster af Piasts Æt herskede med Hertugsnavn under tydsk Høihed, indtil Begyndelsen af det 14tende Aarhundrede, da Ladislaus paasatte sig Kronen, men da hans Søn Kasimir døde barnløs, blev hans Søstersøn, den ungerske Ludvig, Konge. Hans 1370. Datter Hedevig giftede sig med Jagello, Storhertug i Lithauen, som |A:224|og derved blev kristnet tilligemed sit Folk; og hans Æt 1386. herskede næsten i tohundrede Aar. Ogsaa Polakkernes eneste Skrift er Krønike, og den som Dlugosk skrev er blevet mest bekendt. Luthers Lære fandt megen Indgang og mange Hussiter 1480. nedsatte sig i Polen, men skøndt dette vist nok størkede Folket, frembragtes dog ingen aandelig Gæring. Under den sidste Jagellon, Sigismund, August erhvervedes Lifland men fra den Tid døde 1572. var Adelen Landets Pest, herskesyg og egennyttig indskrænkede den Kongernes Magt og solgte Fædrelandet til den Høistbydende. I nogle Aar skjultes Landets Brøst af den kække Siebenbyrger Bathori, men lod sig siden des tydeligere se, efterat 1588. Vasaslægten med Sigismund var kommen paa Tronen. Han og hans Sønner vilde have Sverrig til, og kunde ikke forsvare Polen;

vel gjorde de under Forvirringen i Rusland, paa den Side nogle Erobringer, men saasomt det Romanovske Hus var stadfæstet, mistedes de igen tilligemed Ukraine. Vasaslægten udgik med Johan Kasimir, og nu fik Riget to indenlandske Konger, blandt hvilke den Anden, Johan Sobiesky, udmærkede sig ved Tapperhed, ja undsatte endog det af Tyrkerne beleirede Wien, men han var ogsaa forhadet af Adelen, thi han vilde være *Konge*. Nu købte Sachsens August Kronen for den evangeliske Tro; Polens og Sachsens Rigdomme kunde han fortære med sine Friller, af Legeme var han en Kiæmpe, men af Aand en **A:225**Dværg, og han var da den ene, som skulde træde i Kredsen mod Sverrigs Karl. 1669. døde 1696.

Efter den uheldige svenske Krig var i Danmark foregaaet en stor Forandring, hvormed et nyt Tidsrum i dets Krønike begynder. Den gamle Adels Vanart er før ommeldt, og denne kundgjordes ligesaa oïensynlig ved dens udmærkede Mænd, som ved dens Adfærd under Krigen. To Adelsmænd havde fierde Kristians lyse Øie adskilt fra Flokken og givet dem sine og Kristine Munks Døttre til Ægte, det var Korfits Ulfeld og Hannibal Sehested. Ulfeld var et snildt Hoved men gerrig efter Ære og Penge, og førte siden Avindskjold mod sit Fædreland. Sehested var en kæk Soldat men en vellystig Hofmand, og heraf kan Man slutte sig til de Øvrige. Videnskaberne, som før i **US:313**danske Adelsmænd havde havt saa kyndige og milde Fosterfædre, forsømtes nu af dem, som venteligt var; og som det altid er et sanddru Vidnesbyrd om Mændenes Udartning, naar Qvinderne øve Mandsid, saaledes opstod nu den velbaarne Frue Birgitte Thott, hvis græske og latinske Lærdom gør Hende mindre Ære, end den gør Adelen Skam. Ei burde de have Ære af Fædres Daad og Navn, som ei længere gjorde deres Gerninger: Hine betalte deres Delagtighed i Regeringen, deres Hæder og Skatfrihed med kloge Raad i Fred og Feide, med Gods og Liv og Blod naar Landet var i Nød; Sønnerne havde forvirret Alt ved galne Indfald, sveget Troskab og Rigens **A:226**Banner, og vilde hardtad ei give en Hvid til det Faldnes Opreisning. Københavns Borgere havde paa ærlig gammel Viis vundet Adelskab i Feidetiden, de forstode nu hvad der sømmede sig for Ædlinge, Studenterne havde og ladet se, at Ordstrid ei var den eneste hvori de kunde bestaa; saaledes kom det sig, at Borgernes Formand, Hans Nansen, beraadte sig med det hæderlige Præsteskabs Hoved, Biskop Svane, om at knække de Skjoldmænds Overmod og faae Ligelighed stadfæstet mellem Landets Børn. Den kloge og storsindede Dronning Sofie Amalie tyktes vel om saadant Raad, og arvelig Enevoldsmagt tilstodes Kongen. Adelen rørte kun **VU:393**Munden og det endda heel sagselig til den Høiheds Forsvar, de nys saa uforskammet havde pukket paa, og det allene 1610. født 1660.

er gyldigt Bevis for at dem ingen Uret skedte; men den hele mageløse Handel kundgør en Sindighed, Djærvhed og kærlig Tillid til Gud og Konge, som er alle rette Dannemænds arvelige Kendemærke. Denne Idræt frelste under Guds Bestyrelse Danmark; thi det var høi Tid, at der ovenfra raadtes Bod paa Tidens Bræk og det kunde ei ske, saalænge en uenig og egennyttig Adel stod ved Roret, og ingen Borgerlig kunde komme til at bruge Kraft og Indsigt i høi Bestilling. Det var nu i Danmark som i alle de protestantiske Lande: Kristendommen havde igen tabt en god Del af sit Herredom over Gemytterne; men ingensteds bleve saa kraftelige Lægemidler fundne og brugte mod den onde Tæring som herinde |A:227| under de ny Enevoldskonger. Nu, som i Valdemars Dage vare de blevne mange som ei vilde nøies med deres Eget, og de rovgerrige Adelsmænd vilde opsluge Alt, Lov gjordes da haardt behov; men den kom ogsaa, Tredie Frederik lod flux lægge Haand paa Værket og det kom istand under hans Søn den Femte Kristian. Tvillingriget fik en Lov, som ved Tidernes Omskiftelse og Menneskenes Klogskab til det Onde nu er i mange Dele ubrugelig og alt |US:314| for stakket, men det skal siges, mens Danmark kan tale, at den kort og klar, som faa, ordner verdslige Handler efter kristelig Forskrift, og at den efter Tidens Medfør var lidelig og kvemmelig for Alle. Den Mand som havde stor Delagtighed i dette Værk, var en Borgermands Søn fra København, navnlig Peter Schumacher, men sig til liden Baade, født adlet med Navnet Griffenfeld. Han havde et herligt Nemme og et 1635. snildt Hoved, han var vel optugtet i alle boglige Konster, i den gæve Jesper Brokmands Hus og paa fremmede Høiskoler; men i sine Velmagts Dage elskede han sig selv, jordisk Liggendefæ og forfængelig Ære høiere end Gud, Konge og Fædreneland. I Statskonst var han alle sine Samtidiges Overmand og havde han maattet raade sin ganske Livstid, var Danmark uden Tvivl i mange Maader blevet sine Naboer overlegen; men til sit eget Uheld, thi Herredom grundet paa List er et Hus paa Sand, det falder i Stormen og dets Fald |A:228| er meget stort . Griffenfeld var kortsynet, som alle selvkloge Mænd, og stakket Glimmer for sig og Danmark var hvad han attraaede, derfor bleve ogsaa Ridderordener opriskede og et uarveligt Adelskab indført. Han selv er Bevis paa, at Mange alt i de Dage vilde lønnes med Ære for at gøre deres Skyldighed, og da maa vel Konger læmpe sig derefter, men Æren kan ei |VU:394| som Troen *give* Kraft, og Gerrigheden derefter smitter end mere hvert Gemyt, som derved drives til gavnlig Idræt; Misbrug kan ikke undgaaes og snart slappes da den bløde Fjeder. Stakket blev og Griffenfelds Glimmer, han var Hoffolkene for stolt og Friderich Vilhelm i Brandenburg for klog, han dømtes til Døde og maatte hensukke 23 Aar paa Munkholm, uidentvivel en salig Ydmygelse for ham,

men Skam for hans Uvenner, der havde flere Feil, men langt ringere Evner og færre gode Sider end han. To andre mærkelige Mænd under Femte Kristian vare Sjællands og Fyens Bisper, født 1644. Hans Bagger og Tomas Kingo, hin Griffenfelds Svoger; denne hans Yndling, begge ved hans Fortale delagtige i Kongens Naade. Underlig har Gud siden Reformationen sørget for Danmark, derom taler hvert Blad i dets Krønike og det ikke sagtest, som afhandler femte Kristians Dage. Bugenhagens Kirkeordning var forældet, Luthers Psalmer vare slet oversatte og de hjemmegjorte af Hans Tavsen, Hans Thomesen og Andre ei synderlig poetiske. Saalænge Andagten brændte i Hjertet, da behøves den ei smaalig at oppustes, men desmer, naar den er nær ved at slukkes. Imidlertid var intet Haab tilstæde om en dansk gudelig Skjald i de Dage, som kunde bøde paa Trangen. Under fjerde Kristian sang Anders Ærbo ret liflig om Skaberværkets Gang, Davids født 1587. Psalmer udsatte han og med Fynd, men selv digtede han ingen; Hans Samtidige, Skaaningen Klaus Lyskander, besang ei verdslige Handler ilde, men det gjorde Københavneren Henrik Gerner, denne i øvrigt saa kostelige Dannemand, og til gudelig født 1629. Sang vare de ei oplagte. Det var Jyden Bording ikke heller, som 1619. han ved sine Forsøg noksom har viist. Intet Raad til en god Psalmebog var da hos Menneskene, men det var hos Gud: Han førte den *skotske* Tapetmager, Thomas Kingo, herind under fjerde Kristian, og hans Sønneson var udseet til det store Værk. Kunde han og i sine Fædres Land og paa deres Maal, som vel maa omtvivles, have siunget, som han sang, vilde det kun hjulpet den presbyterianske Menighed lidet; men i Danmark læmpede han med Bagger en Kirkeordning, som endnu opbygger hver *Kristen*, og digtede Psalmer, som vel mangansteds ere fortrængte, men ei eftergjorte, end sige overgaaede. Nu var da Dannemarks Skikkelse fornyet, og enddog Saaret blev mere lukket end lægt, kunde Man dog vente Idræt en liden Stund, og den fik Man at se. Kristian selv var en vakker Kæmpe paa Stridens Dag, og havde han ei **A:230**havt samme Sot, som undergravede Folkets Tro og Kraft, vilde han været en dygtig Konge. **VU:395**Gyldenløve var i mange Dele som han, og Julerne, især Niels i Køgebugt, viste at den Jydske Adelsstamme, ligesom i Niels Ebbesens Dage, havde vakkre Rodskud i Efterhøsten. Under saadanne Varsler besteg Frederik den Fjerde Tronen, han skulde være Peters anden født 1700. Stalbroder, og tyktes ei dertil udygtig. Vel maatte han for det Første stikke Sværdet i Balgen, saasnart det var draget, da Karl gjorde Landgang paa Sjælland, medens Frederik krigede i Holsten mod den svensksindede Hertug; men naar Peter vilde have en Flaade i Østersøen, var det alt stor og uundværlig Vinding at have Danmarks *Venskab*.

Nu gik Karl løs paa den polske August, drev ham foran sig

ind i Sachsen, nødte ham til at frasige sig sin Krone, og Tydscklands Keiser til at love Protestanterne i hans Arvelande bedre Vilkaar. Derpaa vendte Karl sig mod Russerne, men fordybede sig i Ukrænes Ørkener, og ved Pultava slog Peter med sine stærke, talrige Slaver de faa, af Færdsel og Hunger udmattede Svenske. Nordens eventyrlige Ridder var imidlertid ei raadvild, han flygtede paa trange Stier til Bender for at ophidse Tyrkerne. Det lykkedes ham, og Peter syntes forloren, men Storvisiren lod sig underkøbe, og efterat have været beleiret i **US:316** sit Hus af en heel tyrkisk Hær, red Karl selvanden igennem Ungarn og Tydsckland til Pommern. Dette Land **A:231** skab var oversvømmet af Fjender, da Polakker og Danske havde brudt Freden og forstærkedes af Preuser og Hanoveraner. Neppe slap han fra Stralsund, før den blev taget, og da han siden gjorde et Indfald i Norge, endte han sit sære, urolige Liv for Frederikshald. Det lod, som Sverrigs Kraft uddøde med ham, det Zveibryske Huses sidste Mand; thi ingen stor Mand reiste sig, og det udmattede Land maatte købe Freden med Rusland for Ingermanland, Estland, Lifland og en Del af Finland. I Ingermanland havde den dristige og driftige Keiser anlagt Petersborg til sin ny Hovedstad og bygget Skibe til Handel og Krig, men den største Vinding, de lutherske Undersaatter af tydsk og svensk Herkomst, beregnede han vel mindst.

Peters Mandslinie udgik med en svag Sønneson, og efter adskillige voldsomme Gæringer, som de kan ventes hos et vildt Folk der sættes i en udvortes Bevægelse af fremmede Lykkefrister, kom hans Datter Elisabeth paa Tronen. Hende havde Preusens Friderich fortørnet, og derfor indgik hun Forbund med Maria Therese imod ham. I syv Aar førtes Krigen, Lykken var foranderlig, men Europa gav Genlyd af Frederiks Pris og længe beskærmede han med Held sine Lande. Til blev han dog overvældet af Russerne, de indtog Preusen og udbredte Ødelæggelse i Brandenburg. Han syntes forloren, og havde det været Guds Villie at Russer skulde forstyrre Europa, vilde al hans Tapperhed og snilde Anslag kun hjulpet lidt. Det var imidlertid ikke Guds Skyld, om han ikke saae og ærede den Almægtiges Finger; thi da hans Sag tyktes mest fortvivlet, bortkaldtes Elisabeth og fik i den holstenske Hertug Peter en Eftermand, som forgudede Friderich. Ruslands Størke var nu hans, havde det varet længe, var han i det mindste blevet Tydscklands Herre; men ogsaa Peter kaldtes hurtig bort, og Følgen blev en Fred, hvorved Ingen vandt en Fodsbred Land.

Anderledes var det med den Søkrig som Preusens eneste Forbundne, Engelland, havde ført med Frankrig og tilsidst med Spanien; og i hvilken Engelland havde vist sin afgjorte Overmagt paa Havet. Ogsaa den sluttedes samme Aar, men med Vinding af

adskillige vestindiske Øer samt Florida og Noget af Kanada paa Amerikas faste Land. Engellands Besiddelser vare nu betydelige i denne Verdensdel, men snart formindskedes de ligesaa uventet, som de fleste vare vundne. Da Amerika opdagedes deltes det mest mellem Spanier og Portugiser, **|US:317**men disse holdt ei Andet for værd at eie, end de Øer, hvor der kunde voxte Kaffe og Sukker og andet Saadant, samt de Lande, hvis Bjerge havde ædel Malm og ædle Stene. Store Strækninger bleve da ubesatte overalt, men mest i Norden, hvor Landene under en Himmelegn, der ligner Europas, mest kun frembringer, hvad der ei behøves at hentes over Havet. Man har tidt spurgt, om Amerikas **|A:233**Opdagelse var nyttig eller skadelig, men saa kan ingen spørge som troer et Forsyn, mindst den som veed hvad der Alt maatte føie sig for at det fjerne Land kunde findes. Selv dengang, da Man af Europæer kun saae gerrige Bødler og udartede Skrællinger i Amerika, og i Europa fra dette Land kun det forførende Guld og de slappende Overdaadsvarer, som opelskedes af de Negere man paa Afrikas Kyst havde stjaalet og købt, selv da maatte en Kristen trøstes ved den Vished, at Jesu Tro, saa slet den end forkyndtes, havde kuldkastet meget skammeligt Afguderie og frelst mange Sjæle. At ogsaa her engang, som overalt hvor Jesus kommer, vilde blive Dag, det kunde Man vide; men hvorledes, det var, som alle Guds urandsagelige Raad, indtil Han selv aabenbarer dem, skjult for menneskelige Øine. Begyndelsen er mærkelig, og vil maaske engang vorde det mere: de første fri Mænd som bosatte sig i Amerika for andet end at sanke Rigdom, vare Kristne, som husvilde i Europa søgte et Fristed, hvor de i Fred kunde dyrke Gud efter deres Samvittighed. Allerede i Begyndelsen af de presbyterianske Stridigheder fandtes Nogle som dreve paa hver, nok saa liden, kristelig Menigheds fuldkomne Uafhængighed. Meningen var oprundet ved Stirren paa den apostoliske Alder og den Vildfarelse, at de overordenlige Naadegaver, uden hvilke Uafhængigheden maa blive fordærvelig, endnu meddeltes de Troende. Grundsætning havde da disse Folk tilfældes **|A:234**med de Independenter, der siden oprørte England, men den havde endnu ikke saaledes forvildet dem til Afsky for al Orden, og de levede rolig i Leiden med deres Præst Johan Robinson. At der fra mellem dem vare mange gudfrygtige Mænd, derom vidner deres 1610. gudelige Forsæt, at drage til Hudsons Bredder for at vogte deres Børn for de Fristelser og Forargelser, som omringede dem i den gamle Verden. De frimodigste uddroge først, og saare mærkelig 1620. er den fromme Robinsons Afskedstale, der vidner ligesaa høit om hans udmærkede Aand og Ærefrygt for det *skrevne* Ord, som om deres Grundvildfarelse, at en klarere Indsigt deri skulde *umiddelbar*, og ei gennem Videnskaberne, meddeles ved

guddommelig Oplysning. En løselig Be|US:318tragtning af Videnskabernes Indflydelse paa Religjonen maa føre hver eftertænkende Kristen tæt til denne Tro, men det er et svart Veiskel, hvor aandelig Hovmod skjuler sig med Troes og Gudfrygtigheds Kaabe, og følges dens Røst, er Man flux i Sværmeriets fortryllede Egne, hvor Løgtømænd gøgle og blænde, indtil Man synker fra den drømte Fjeldtind i Synds og Ugudeligheds dybe Moradser. De egennyttige Hollændere havde forbudt Skipperen at styre til Hudson, fordi de havde i Sinde *maaske* engang at nedsætte sig der, og han satte dem i Land ved Cap Cod i det nuværende Massachusetsbai; men saa vilde Gud; hist vilde de 120 Udlændinge blevet Slagtoffere mellem stærke og vilde Indbyggere, |A:235her havde en Pest det forrige Aar ryddet dem en Byggeplads. De kaldte Landet Ny England, erkendte det Gamles Konge for deres, og da Flere, som vare misfornøiede med den borgerlige og aandelige Tvang der hjemme, droge did, reiste Boston sig snart i et veldyrket Landskab. Vel stadfæstede ei længe efter et Øievidne hvad venteligt var: Gudeligheden avlede Rigdom og Datteren fortærede Moderen, men dog vare disse Egne, selv under den sidste Gæring, Kraftens og Frihedens Hjem. Med Hæder maa den gudfrygtige John Cotton fra Derby nævnes, han født afsattes fra sit Præsteembed i England, fordi han ei vilde bifalde 1585. Lauds katolske Indretninger og drog fra det gamle til det ny Boston. Da Robinson aldrig kom til Amerika, blev han 1633. Menighedens Hoved, skrev dens Katekismus, udlagde Johannis guddommelige Brev om Kærlighed og arbeidede til sin Død paa at dæmpe Sværmeriets vilde Udbrud.

Nu begyndte Lord Baltimore at opdyrke Maryland, 1634. Engellænderne forjog Hollænderne fra Ny York og Svenskerne fra Karolina, men mærkeligst i mange Maader er Pensylvaniens Opkomst. Medens Kvækerne endnu forfulgtes i England, skænkede Karl den Anden Admiral Penns Søn den navnkundige Villiam disse udyrkede Egne, og her reiste sig den store 1681. Kvækerstad Philadelphia, tidlig bekendt af sin Rigdom og siden af sin Fordærvelse og gule Feber.

|A:236I Alt skal 50000 Engellændere være vandrede til Amerika, og formedelst den oprindelige Tarvelighed og Arbeidsomhed formerede de sig i 100 Aar til en Million. Mange Bjergskotter, som ei vilde afsige deres gamle Sædvaner, over 20000 Irer, fordrevne Valdenser fra Savoien og Lutheraner fra Salzburg, flokkede sig til dem og efter Syvaarskrigen drev Trang, Ustadighed og andre Aarsager mange Tusinder, især Tydskere, over Havet. Allerede dette underlige Sammenløb gjorde en herskende Kirke umulig, |US:319indtil en Reformator opstod; men fra Philadelphia, hvor Man ei brød sig om, enten Borgerne vare Jøder eller Hedninger, om de havde nogen Tro eller spottede med

Alt, udbredte sig som en rædsom Kvækerpest den høieste Ligegyldighed i Troessager. Denne jordiske Tænkemaade var det og som udklækkede den saa lovpriste Frihed. De adskillige Landskaber havde mest selv givet sig deres Forfatning, de skattede ikke til England, men enddog dette berigedes ved Amerikas Vindskibelighed, vilde dog Ministrene efter Syvaarskrigen ei dermed nøies og paalagde Skat. Amerikanerne elskede Ro og brøde sig ikke om at Man omstyrtede deres Forfatning og fratog dem Valgret af deres Øvrighed, men deres Mammon var deres Gud, for den vilde de stride. Efter lang Splid, 1775. udbrød endelig Krig, Engelland leiede Soldater af de smaa tydske Fyrster, men hvorledes disse, som tildels med Kanoner dreves fra Hjemmet, vilde kæmpe i en anden Verdensdel var ei |A:237 tungt at gætte og sagtens maatte troende og ærbare Mænds Sønner, som ophededes af Frihedens Tryllyd overvinde saadanne solgte Offerdyr og kraftløse Engelskmænd. Amerika havde desuden fostret to Mænd, som i Raad og Daad ei i England havde deres Mage, den sindige og høimodige Krigshøvding Vashington, og den snilde Benjamin Franklin. Franklins Fader, som var for født Troens Skyld udvandret fra England, havde optugtet Sønnen i 1706. gudelig Ærbarhed, og Bogtrykker var denne af Haandværk. Ved forvoven Grublen og Læsning af onde Bøger forvildedes han meget i Troen, men Ærbødighed for de hellige Skrifter, som aldrig forlod ham, befæstede hans Trin i en ustraffelig Vandel, og hans Levemaade var ved Frankrigs Hof hyrdelig som de gamle Patriarkers. Om Han aldrig havde været indviklet i Statsbestilling, vilde dog hans Navn komme med Berømmelse til Efterslægten; thi han lærte Verden at fremlokke Klang som en liflig Strængeleg af Glasset, og paa underlige Maader ligesom at styre Lynilden paa sin ilsomme Færd. Over den sidste Opdagelse jubledede de Vantro, thi det gaar dem, som det er sagt om Trolde, i Torden skjælte de, og, enddog de veed saa godt at det kun dundrer saa, naar Skyer mødes, tykkes dem dog i Skrækken, det er Herrens Røst. De Arme! kunde end en ny Franklin lære dem at fæste en Tordenleder paa deres Isse, det klækker dog saalidt, indtil de finde den dybt forborgne Konst, over hvil|A:238ken Mange have grublet sig ned i Grav, at fratage Døden sin Braad. Dog mest navnkundig er Franklin blevet derved, at han egenlig grundede Nordamerikas Fristat; thi ham var det, som fra Først af førte |US:320Ordet mod de engelske Ministre, han indaandede sine Landsmænd den Sindighed og Billighed, som prydede deres offentlige Forhandlinger, og overtalte Frankrig til at gribe Vaaben mod England. Udgangen blev, at 13 Provindser erkendtes for en uafhængig Stat. 1783.

Denne Krig var det første udvortes Stød som rystede England i sit glimrende Aarhundrede, men det aabenbarede kun for

legemlige Øine den Sot, hvorpaa det længe havde baaret, og som
 tilsidst maatte volde en ynkelig Død. Denne havde Kvæker og
 Methodister forsinket; men ei helbredet Sygdommen, og saavel
 hines Skælven som disses Angestskrig kundgjorde, under hvilke
 Krampetræk Sjælen maatte vaande sig, naar den vilde løfte sig fra
 Jorden. Det samme kundgjorde Digteren, som den methodistiske
 Gæring fostrede, den kristelige Edvard Yong i sine svare døde
 Nattetanker og tungsindige Gravsange, og i Dyremenneskets 1765.
 sidste Timer malede han med gloende Farver sit Fædrenelands
 Fremtid. Hvad Man ellers kaldte Poesi var enten vild Latter over
 Fordærvelsen, som hos Iren Swift, som døde i Daarekisten, eller 1745.
 Skildringen af den forsvundne Dyd, som Richardsons og
 Goldsmithes; løierlige, tildels smudsige Eventyr, som Sternes,
 Fjeldings og **A:239**Smollets, og tomme Malerier af Naturen som
 Skotten Thomsens. Ogsaa dramatisk fremstilte Yong sin Sjæls
 Oprør; men i Skuespilhuset gik Man for at le ad Footes Gøglespil,
 more sig ved Skyggen af sine egne Rænker og Daarligheder og
 bevæges ved Billedet af den Elendighed og de Lidelser, som Man i
 Verden gik kold forbi og tit selv foraarsagede. Den skotske
 Moralprædikant, Hugo Blair var den eneste berømte Taler i
 Kirken; og paa Gibbon nær vare alle de Historieskrivere, med
 hvilke England prangede, Hugos Landsmænd. Mærkeligt er det,
 at det var Roms Synken og Undergang Gibbon med saamegen født
 Kløgt udlagde, og at Storbritannien ei har fostret een Mand, som 1738.
 har havt synderlig Indsigt i Verdenskrøniken. Den dygtigste hertil
 var udentvivl Skotten Robertson, hvis Historie om Amerika og
 Karl den Femte, **VU:397**kundgøre et dybere Blik i Guds
 Husholdning; men navnkundigst er David Hume blevet. Uden døde
 Tro paa et Forsyn, uden mindste Forstand paa høiere 1776.
 Aandelighed og uden Kundskab til Englands Oldtid skrev han
 dette Lands Historie til det 18tende Aarhundrede, og da det første
 begribelige Knur over hans Partiskhed for Stuarterne var forbi,
 blev hans Bog, baade hiemme og ude, ophøiet som et Mønster.
 Det kom deraf, at man her syntes at se Spiret faldet af Guds
 Haand og i den klare **US:321**Fremstilling af lutter Tilfælde og
 Ondskaber, Daarligheder, Kneb og Rænker havde man et
 Skuespil i det Store, som ret kan **A:240**gotte høre Øine og vantro
 Hjerter. Denne Mand kaldte sig ogsaa Philosoph, fordi han kunde
 bevise, at han selv ei havde Lyst til at modtage andre Indtryk eller
 Tanker, end dem der paatvinge sig gennem de udvortes Sandser.
 Heri vare Engellænderne fuldelig enige med ham, men i
 Tydskland fik han en vældig Modstander, som ved at gøre
 Sandseverdenen til Intet syntes at ville forebygge al videre
 Ophøielse af Erfaringen.

Der vi ved Aarhundredets Midte forlode Tydskland, saae vi
 det ligge i Støvet paa tvende Maader for en vantro Konge, og lytte

efter franske Viser, selv i skurrende Genlyd, medens Klopstok og hans aandelige Brødre udsang den gamle troende Alder. Poesi og Religion agtedes i Almindelighed paa fransk Viis, snarere for Fjender end Venner, og Tydskland fik *sin* Voltære i Svaberen Vieland. Religionsspotter kunde han ikke være som den franske, født men hans Idræt var at forlyste sig og sine Landsmænd med 1733. Leveklogskab, Vittighed, letfærdigt Skemt og alskens Gøgleri i velklingende Vers og flydende Stil. Han var den første Tydsker, som ret legede med Aandeverdnen og indgød derved Dristighed til at le af alt Oversandseligt; han opelskede ogsaa de første Romaner af tydsk Rod, dette Ukrud, der som en Snyltevext fra omsnoer alle aandelige Planter og røver dem de sidste Safter, 1764. uden selv at vinde nogen Størke. Romanen og Skuespillet kan kun elskes i en Tid, da Man i |A:241| Almindelighed har mistet Kraften til dyb Følelse og stor Idræt og de bidrage mægtig til at nedbryde Ærbødigheden for det *Sande*, baade i Følelse og Historie.

Den Volfiske Visdom kom daglig mere i Foragt; hertil kunde det være Grund nok, at da den imod sin Natur maatte læmpe sig efter sin Fiende, Kristendommen, blev den et blot Spilfægterier; men det Samme var jo Skolastiken fordum, og blandt de *Reformerte* blev Volf ved at herske det ganske Aarhundrede. Den Grundighed Pietismen havde avlet, og den daglig voxende Ulyst til dybere aandelig Grublen |VU:398| var det som i et underligt Forbund styrtede den hos Lutheranerne, og dens Fald blev mere et Varsel for Kristendommens Undergang end for dens Seier. Den Flid og grundige Behandling af de gamle Sprog og Skrifter, som udgik fra Halle, frembragte allerede der den lærde Siegmund Baumgarten, som med Skønsomhed benyttede den Volfiske Visdom, oplivede Krønikens Betragtning og var enstund som den lutherske Menigheds ypperste Præst. Høiskolen |US:322| i Göttingen var i alle Maader den Halliskes Datter; her læste Man stiftet under Gesners Anførsel, ligesom i Leipsig under Ernestis, de 1734. gamle Hedningers berømte Skrifter med Forstand, her fremstillede Mosheim Kristendommens Sædelære, uden al matematisk Pynt, og her lod det som alt Dunkelt, alt Stødende i de hellige Bøger forsvandt under Jo |A:242| han David Michaelis's Haand. Efter det ny Sving den tydske Aand havde taget, saae Man tydelig, at den ei aabenbar vilde forkaste Kristendommen, men nedbryde den under Paaskud af at gøre den fornuftig. Michaelis og Baumgarten, Nösselt, Jerusalem, Semler og med dem en utallig Skare, vilde, hver paa sin Maade, rime Kristendommen med Fornuften, uden dog at opgive Grundsætningen om Kristi Forsoning og Skriftens guddommelige Oprindelse; men klart var det, at naar selv Kristendommens ypperste Kæmper boledede med Afguden og opofrede til hans Behag paa mange Steder Skriftens

rette Mening, vilde man selv ved at træde i deres Fodspor kuldkaste, hvad de endnu lode uanfægtet. De vare i Strid med sig selv, thi for ikke at være det, maa Man enten lade Skriften eller Fornuften raade uden Indskrænkning, og hvilket der næst efter saadanne Varsler vilde ske, var neppe engang tvivlsomt. Man gjorde Kristus til en Engel, ligesom Katholikerne fordem gjorde ham til Helgen, for trinvis at kunne fornødre ham til et blot Menneske; Man ophøiede ham som Lærer, for, efter Luthers Ord, at blive fri for ham som Frelser; Man formindskede Arvesynden for ei at have Forsoning behov; Man ophøiede Menneskets egne Kræfter og nægtede Djævelens Fristelser, for at kunne undvære den Helligaands Bistand. Saaledes undergravet og udplyndret stod den fordem saa herlige Borg, hvori de mange Tusinde Gange Tusinder havde bygget som Gæster |A:243| og Udlændinge; i hvis klare Speile de havde beskuet livlige Billeder af det Hus, som haver Grundvold, bygt uden Hænder af Gud, evigt i Himlene; i hvis Hvælvinger de hørte underlige Røster genlyde fra Fædrenelandet, og hvorfra de paa Troens og Haabets skinnende Vinger vare opfarne til de beredte, liflige Værelser i Faderens Hus. Denne Borg stod |VU:399| ravende med møre Støtter, ved det første Vindstød maatte den for menneskelige Øjne synes at falde og begrave, med alt Herligt, selv de Videnskaber, der i den vare opfostrede, men siden nedbrøde den med formastelige Hænder, uden at betænke, at agte de Vuggen for ringe til Bolig i Livet, da vorder den dem til Grav udi Døden.

Alt var der i Tydskland en høirøstet Flok, der |US:323| feidede ligesaa aabenbar paa grundig Videnskabelighed og ret aandelig Grublen, som paa sand Kristendom; udeelt Herredom har den endnu ikke naaet, men mange ere dens Seire og stort dens Raaderum, selv der, hvor den syntes at give tabt. Dens ypperste Talerør var i 40 Aar det almindelige tydske Bibliothek, som udgik fra Berlin fra Friderich Nicolai, den lærde Boghandler; thi herigennem forhaanedes Alt, hvad Man ei med Forstanden kunde gennemtrænge, eller have legemlig Nytte af i det daglige Liv. Det kan Man ret kalde en Boghandleroplysning, og den lovpriste hardtad i 30 Aar to Trediedele selv af Tydsklands Lærde. Man |A:244| glædede sig over, i Hjernen at finde et Sammenstød af alle Nerver; Man sluttede rimelig, at Sjælens Virkning udgik herfra, men bagvendt, at al Tanke opkom ved Bevægelsen i Nerverne; Man gik nu paa den brede Vei til Gudsfor nægtelse, og det var følgerigt, at naar al Tænkning udgik fra Legemet, burde den ogsaa i alle Maader tjene dette. Hvert Menneske, som ei er ganske fordærvet eller saare forvildet, oprøres ved saadan Tale, men det kaldte Man, ligesom Guds frygt, en Fordom, indsuget med Modersmelken, som Man i det mindste hos den tilvoxende Slægt maatte stræbe at udrydde. Dette er den dybere Grund til den

Omvæltning af Skolevæsenet, som Man med Pral og Skrig kaldte en uhørt, mageløs Forbedring. Skolevæsenet kunde vistnok, som Alt, trænge til en Genfødsel; men den kan kun udgaa fra en Omvendelse hos de Gamle, ei fra en forandret Indretning, og allermindst fra en saadan. Med Hjertets Tro paa Kristendommen var ogsaa Troen paa Aandens Høihed i den sidste Tid halv forsvundet: den lærde Undervisning var, efter kristelig Vis en Beredelse til at forstaa de hellige Skrifter, og derfor dreves mest paa de gamle Sprog; i en ureligiøs Tid maatte den blive kedsommelig baade for Lærere og Lærlinge, Hine ansaae imidlertid af Vane Sagen for vigtig, Kærligheden var blevet kold i de Fleste, og saaledes maatte Skolerne blive til Pinebænke. Dette vilde man rette ved at forvise de gamle Sprog af Skolerne og blot med [A:245](#) dele, hvad Man kaldte *virkelige* Kundskaber; det er, om hvad alt det Synlige hedder, hvad det er godt til, og hvor [VU:400](#) dan Folk og Fæ bære sig ad dagligdags, med en Tilsætning om, hvordan man skal stile sin Sag, for at komme ustraffet, uskammet og bekvemt igennem Verden. Denne gemene Lære havde en værdig Talsmand i den ugudelige Basedov, der i sit hele Liv lod se sin Forkærlighed for den uterlige Ryggesløshed, hvori han var opgroet paa Hamborgs Gader. En ædlere, skøndt ogsaa vildfarende Aand besiaede Genferen [US:324](#) Jean Jaqves Rousseau, som egenlig begyndte Kampen mod det lærde Væsen, men havde hans Planer end ei været luftige Sæbebobler, vilde de dog været for aandelige til at finde Indgang. Saare mærkelig er denne Mand som det sidste Skud i Kalvins Have, som Voltæres Jevnaldrende og Modstander, og som Vidne om, hvorledes en Ukristen med dybe Længsler i Hjertet, maa færdes, og pines og sværme i en fordærvet Alder. Her kun dette, at da han selv var Ukristen og saae, hvorledes Lærdom og selskabeligt Liv uden Kristendom forøgede Lasterne og forgiftede Hjertet end mere, maatte han afsky alt Saadant, og anse Tilbagegang til den oprindelige Tilstand for den eneste Udvei af det store Vilderede. Han glemte at Syndens Rod blev i Hjertet, om Planten end kunde hindres fra at skyde Blomster; til Trods for sin Samvittigheds og Krønikens Vidnesbyrd, drømte han om en Uskyldighedsstand for det *faldne* Menneske; han foer vild i Tankens [A:246](#) Irgang, som Enhver, der af Hovmod ei vil lade Guds Ord være et Lys for sin Fod. Imidlertid, kunde Folkene have overtalt sig til at tro hans Grundsætning, vilde de snart kommet tilbage til Kristendommen, thi hvad skulde lukke Hjertet for Sandheden, naar man sagde Farvel til Verdens Lyst og Daarskab og grundede allene paa at blive værdige til at kaldes den Høiestes Frænder? Hvo som er af Sandheden, hører Jesu Røst. Dog til Saadant stod ei Folkenes Hu, de elskede hos Børnene, som hos sig selv, kun Legemet, ikke Sjælen, Rousseaus Tale om Tarvelighed og Afhold kaldte de

Sværmeri, og hans Had til Lærdom behagede dem kun, fordi al aandelig Anstrængelse var dem forhad. Hvad de med vigtig Mine og Skuldertræk over Fædrenes Dumhed, kaldte den ny Fostrekunst, var at opkæle Børnene til storagtige Skrællinger, og læspende Stadsmøer, istedenfor at optugte dem til dygtige Mænd og ærbare Kvinder. En heel Bog gjordes Behov, for klarlig at fremstille den ny Maade at opdrage og undervise paa, i sin hele bagvendte og latterlige Skikkelse; men den er til Overflod, saalænge Slægten er seende blind, den er det ogsaa, hvis Øiet igen oplades. Til at glimre ved en Overhøring og løs Samtale, stoppes i de lærde Skoler |VU:401Ungdommen med Tyggemad af alskens aandige Urter, og det gaaer tvertimod hvad de Gamle raadte, efter Faarets Mønster ei at stille Føden tilskue, men fordøie den i Stilhed til Melk og Uld. Drengen afsiger Dom over Men|A:247neskets høieste Anliggender og de fremfarne Tidens, ja Guds egen Visdom, og som Mand i Alder lader han al Grublen derover fare, som om den var i sig selv, hvad den var for |US:325ham, Legeværk og Børnespil; Legemet fostres, som Sjælen, med hede Drikke og lækre Spiser, Begges Kræfter aftage synlig og de unge Oldinge vandre som Skygger, uden Mandemod eller mandigt Alvor, elske kun Skygger og Sæbebobler og forgaae som de, uden at have havt Liv i sig selv. Saa gik det fordum i Athenen og saa udi Rom, de faldt og deres Fald var dybt, dybere vil Slægtens nu vorde, hvis den ei underlig frelses, thi høiere var den steget med Kristendommens opløftende Gnister i Barmen. Beskuer Man den gamle og ny Undervisning i deres Grundsætning, thi Udførelsen kan ændre og fordærve, da vilde Man i gamle Dage give Ungersvenden de trende Nøgler i Haand, hvormed Aandens Skatkamre paa Jorden og i Himlen oplades, nemlig: Sprogkundskab, alvorlig Flid og Tro; nu vil Man udryste alle Jordens Skatte for hans Øie, saa han uden Møie kan vælge og forkaste, smykke sig med hvad der glimrer i Barneøiet og glemme Himlen. Før vilde Man fostre Pilegrimme som maatte vandre sindig og varlig og sømmelig paa Jorden, for at naae Fædrenelandet heroventil, som skulde sanke Liggendefæ i Himlene og ei frygte dem, som kun kan ihjelslaae Legemet, nu vil Man opklække Jordborgere, som da maa tragte efter jordiske Ting og plukke Glædens |A:248Roser før de visne paa Graven. Jeg vil ei spørge hvilke maa vorde mest skikkede til de Helliges Arvedel i Lyset, men kun: med hvilke ere Videnskaber, Drot og Fødeland bedst tjente til Dyrkere, Undersaatter og Borgere? Krøniken svarer, ei blot den, som gemmer de gamle Dages Minde, men selv den, vi som Øievidner have optegnet. Dog til at forstaa Saadant udkræves Alvor, og hvad nytter da Talen til en letsindig Flok; flygtig lader den Øiet spille paa sit eget høieste Anliggende, Sjælens Skebne naar Gravklokken slaar; paa hvad

skulde den stirre med stadigt Alvor? Den peger forfængelig paa de enkelte store Mænd, og vil ikke forstaa det, at just disse, mest gøglende Efterskin, vidne sanddru om at Dagen er forgangen og den Nat kommen nær, da Ingen kan arbeide, da kun Genfærd spøge og forfærde de Sovende.

Saaledes er det i Tydskland tilgaaet. Det var venteligt, at det luther|VU:402ske Tidsrum her vilde endes glimrende, som det begyndte skinnende: den grundige Behandling af de gamle Sprog og Skrifter, Datter af den paa Flugten standsede Alvor, gjorde det muligt at Tydskland kunde faae sine Grublere, Historieskrivere og dramatiske Digtere, og de bleve ei heller borte, Vieland oversatte Shakespear, istedenfor at Voltære havde haanet og plyndret ham, og derved deltes de skrivende Aber i tvende Flokke, |US:326af hvilke den ene vilde ligne gamle Villiam, den anden hans Oversætter, og udsmykkede |A:249Skabilkener, i snesetal, med de stjaalne Klædebon, men Tydskerne mindedes dog derved igen om, at Voltære ei var Digterhøvdingen i Alles Øine. Dette sagdes dem eftertrykkelig af den navnkundige Lausizer Gothold Ephraim Lessing. Han var en Mand med et født særdeles skarpt Syn, den franske Tomhed bag Glimmersløret blev 1729. ham ikke forborgen, og han grebes af de dybere Toner fra Engellænderens Harpe; men i det han forlod, ja modsatte sig Kristendommen, stod han vaklende paa Grændseskellet mellem Aandens og Legemets Verden, her fandt han sin gamle, alvorlige Frænde, Aristoteles, og kaarede ham til Dommer i Skønhedens, som han fordum var det i Sandhedens Rige. Underligt nok, at denne hedenske Grubler som i de fleste Dele ei gjorde Andet end at betragte Forgængernes Værker og Tankerækker med kold Opmærksomhed, saa tit kommer til høi Værdighed mellem Kristne; men Tingen er, at Ingen, som forsager Kristendommen kan vinde den Rolighed og Enighed med sig selv, som udkræves til at adskille og ordne, uden ganske at tabe Gud af Sigte. Lessing indsaae Brøstfældigheden af sin Tids kristne Lærebygning, han gjordes dristig til at angribe den ved den Haardnakkenhed, hvormed endel Theologer holdt fast paa hvert Ord i Lærebøgerne, just fordi de manglede Aanden, og den Bitterhed, hvormed de forfulgte hver Tvivler, fordi Troen hos dem selv var hardtad død og Kærligheden kold. Om det umiddelbare Stød Bygningen fik, i det |A:250mindste ved hans Haand, meldes siden; men den Synsmaade for Kristendommen, som han under stort Bifald angav i sin Nathan den Vise, satte den ved Siden af Jødedom og Islamisme, som en af de Skikkelser, hvorunder Religionen maatte fremtræde, indtil Fornuften naaede sin myndige Alder. Dengang han kaldte den det givne Facit af Stykket, vi selv skulde udregne, synes han at have seet noget dybere; dog vilde han selv neppe indrømmet den følgelige

Slutning, at den som var 1700 Aar forud for den ganske Menneskeslægt i Visdom, ei kunde være et blot Menneske; saa klart det end er, har Faa efter ham villet |VU:403| indse det. Naar Man gør Mennesket til et *selvstændigt* Fornuftvæsen, da sætter Man dets Ypperlighed i Skilsmisse fra Gud og Man kan da ikke *følgelig* antage nogen højere Skønhed, end den der aabenbarer sig igennem Sandserne eller den forstandige Betragtning; det følte Lessing og opstillede derfor, til Trods for sin Følelse, ja tildels for sin egen Idræt, Naturens Efterligning som Digtekunstens Opgave. At ingen Dig|US:327|ter kan følge denne Lov er klart, da den ophæver al Poesi, som netop bestaar i Beskuelsen af det Jordiskes underordnede Forbindelse med det Himmelske, dog blev denne Synsmaade herskende i Tidsalderen, fordi det var dens Foster, og Verden elsker altid hvad dens eget er, kun en liden Flok nødtes til at forkaste den ved at lytte paa de Skjalde, som nu opløftede Røsten. Den Første og Ypperste var |A:251| Frankfurteren Volfgang Goethe, det mest opvakte Hoved, født Tydskland i mere end to Aarhundreder fostrede. I sin Gøts med 1749. Jernhaanden reiste han Riddertiden et prægtigt Mindesmærke, og spottede i dets Bygning alle de Regler, Man havde udtænkt for Dramaet, i det Man gik ud fra den bagvendte Mening, at Digteren skulde have til Øiemed, ei at fremstille et tro, livligt Billede af Tid og Idrætter, men at sammensætte et Gøglespil, som kunde være til Øienslyst og Roskab for aandelige Lediggængere. Dog Goethe forlod snart sit store Kald, at oplive Krøniken og forfærde Dværgeætten med sine Kæmpefædre; i Romanen om Verthers Lidelser aabenbarede han sit eget Inderste og Gæringen, der gav 1774. desværre hans Bane en anden Retning. Verther er et Gemyt med dybe Længsler, men som med et Suk vender sig fra Troen og vil have sine Længsler tilfredstillede paa Jorden, eller gaa tilgrunde; det Sidste maa ske, og med dyb Smerte maa vi følge ham til Graven. En aandelig Frænde af ham er Faust, som, for at faae sin Tørst efter Indsigt og Lyksalighed slukket, gør Pagt med Djævelen; men her blev Digteren bange for sine egne Tanker og vendte sig bort: det samme gøre vi, mindes Slægtens Fald og Arvesynd og gyse. Goethe selv vilde gaa en Middelvei, laane det Jordiske en højere Glands og saa indbilde sig, at det saaledes blev tilfredstillende; hans senere Værker ere, fra Konstens Side, Mesterstykker, men dyrekøbt er deres Runding, og de synes |A:252| mere skikkede til at inddysse Tidsalderen end vække den; derfor er han ogsaa for *dem*, blevet prist ligesaa overmaade, som han blev lastet og spottet for de første. I sin Iphigenia efterlignede han til Skemt det græske Dramas Skikkelse, i Tasso og Egmont viste han, at Man kommer galt afsted, naar Man ei vil være klog efter Verdens Viis, og i Fortæl|VU:404|lingen om Vilhelm Meister, hvor herlig Man kan leve, naar Man forstaar at bruge Verden med

Smag.

Ved Siden af Goethe sang Vyrtembergeren Friederich Schiller. I sine Røvere kundgjorde han en Aand, der ved Tidens ^{født} Nederdrægtighed troede sig berettiget til at afryste alle Baand. I ^{1789.} Grunden havde han et kærligt og gudeligt Hjerte, som kom Aan|US:328den til Hjelp i dens Vilderede, og vilde han ladet sig af det lede til Kristus, da var han blevet den Veileder, han ønskede at være; thi ingen Digter før han var saa skikket til at opdage Forsynets Spor i Tidernes Gang. Nu derimod fordybede han sig i bundløs Grublen, naar Tanken svimlede, da sukkede han dybt over den barnlige Troes Forlis, men vilde dog ei lade sig overtale til at søge den, hvor den var at finde. Hans Dramaer ere fulde af dybe Blik i det menneskelige Hjerte, og de indaande Vemod; thi han kendte kun Hjertets Trang, ei dets Trøst; men ret historisk blev intet af dem, thi da han ei kunde komme i det Rene med sin Beskuelse af Krøniken, blev han staaende ved Begivenhedernes |A:253nærmeste Aarsager; de Handlendes Eiendommelighed, den digtede han efter Skøn paa fri Haand, og ændrede Begivenheden selv for at fremkonstle et afrundet Heelt. Saa er det med Don Carlos og Vallenstein, saa endog med Pigen fra Orleans, dog er dette sandest og mest poetisk, da Handlingen ei udvikler sig af Lidenskab eller Beregning, men, som i Krøniken, af Troens Hemmelighed. Sørge maa vi over, at denne herlige Skjald ved egen Brøde vandrede saa smertefuld og ei blev hvad han kunde; men det er hans Eftermæle, at han ærlig stred mod det Usle og Syndige, og knælede for Gud, og bevarede en i hans Tid sielden, vel desværre indskrænket men uskrømtet Ærbødighed for Kristendommen og de hellige Skrifter.

Saare mærkelig sang ved Siden af disse dramatiske Digtere, Meklenborgeren Voss sine Idyller, blandt hvilke den som kaldes Luise, er med Ret blevet berømt. Idyl var hos Græker og Latiner en Fremstilling af det rolige, mere kærlige og skyldfri Hyrdeliv, deres Fædre *virkelig* havde ført. I den ny Tid skinne de gamles Værker baade som Ledestjerner og Løgtemænd, og Mange vare de som indbildte sig, at Man efter de gamle Mønstre kunde skrive Hyrdedigte, hvad Folk Man end var af; isteden for at betænke, *hvorfor Schweitseren* Gesner ene forstod at haandtere Hyrdefløiten, størkede man sig ved hans Sang i Vildfarelsen. Klogere var Voss, eller rettere, da Manden kom, fandt han let Tonen. Hos hvert troen|A:254de Folk føres langt fra glimrende |VU:405Bedrift og store Stæders Tummel et Landliv, hvis Minde, naar det ganske eller næsten er forbi, maa begeistre et stille Gemyt til vemodig Sang. Saaledes har Voss heldig besunget adskillige Optrin baade i den sachsiske og plattyske Mundart, men fremforalt i Luise mesterlig skildret Livet i en tydsk Præstegaard fra forrig Tid, kun savner Man vel meget det der

udbredte den milde Rolighed: Kristi Tro. Denne Digter har og prøvet at siunge [|US:329](#) med andre Tunger, men det er, som naar en ærlig Bondemand vil tale pænt og høitrvænde, mer end omsonst. Derimod har han med megen Konst udsat Homers og Virgils Digte paa tydske Vers, især har han, som Man kunde vente, mesterlig truffet den idylliske Tone der gaar igennem Odysseen. Iliaden er mindre ordret men langt troere udlagt af den vakkre Grev Leopold Stolberg, som ogsaa med afvexlende født Held har oversat Ossians Kvad og var Lastens strænge 1750. Tugtemester. Saa herligt det imidlertid er, at se de Gamle udlagde af saadanne Tolke, er det dog et Tidernes Tegn som spaaer intet Godt. Et saadant Tegn er det ogsaa, naar Man ængstlig opsporer og gemmer de halvglemte Folkesange; derpaa begyndte ret en i mange Maader herlig Mand Preuseren Herder. Han stod, som født Folkesangene, paa Grændsen af Religion, Poesi og Historie, 1742. gjorde mærkelige Udvandringer til alle Sider, men naaede aldrig et Stade, hvorfra han kunde ei blot overse, men paa menneskelig Vis gen[|A:255](#) nemske hvad han syslede med. Selv var han Kristen, men havde den Grille tilfældes med sine nærmeste Forgængere, at ville gøre Bibel og Kristendom takkelig for de Vantro, hvorved Man, isteden for at vinde dem, giver dem Leilighed til Seiersraab og Mod til ny Angreb. Vildfarelsen kommer dels deraf, at Man falskelig søger Vantroens Kilde i Hovedet, da den dog er i Hjertet, dels af Frygt for mellem sine Samtidige at gælde for særsindet og et indskrænket Hoved. Vitterlig dreves Herder vist mest af hin Feiltagelse, og uvitterlig af sin Tids Aand, thi dennes Usselhed indsaae han og bekendte det frimodig. Vidt var det nu kommet med Luthers Menighed, da Herder ansaae det for Vinding, om han ved at udvikle den ebraiske Poesies Skønhed kunde lokke Kristne tilbage til det foragtede gamle Testamente. Imidlertid var det efter Omstændighederne godt; thi nu bleve de hellige Skrifter dog i frisk Minde, og under den vanhellige Stræben efter at udslette det Guddommeliges Spor har Man sammenslæbt en Dynge af Lærdom, som under Troens Hænder engang vil tjene til end mere at forherlige den Aand, der saa hørlig taler igennem dem. Selv oversatte Herder adskillig [|VU:406](#) lige hellige Digte, og, naar han kom Luthers Raad ihu, at lytte ærbødig ved Profeternes Fødder, herlig, men selv han glemte det ei sielden, og hans Efterfølgere, som slet ikke vilde vide af noget Samfund med Digtenes hellige Aand at sige, maatte nødvendig udvande og forvanske dem. I [|A:256](#) Krønikens Betragtning stode Herder og Schiller hardtad jevnside, dog saae Herder dybest, og under megen Modsigelse udgik fra dem en Synsmaade for de svundne [|US:330](#) Tider, som maa tilintetgøre det usle Spil med Tilfælde og smaa Aarsager til de største Begivenheder, i det Guddommens Finger aabenbares.

Dog var dette hos begge mere Ahnelse, end Tro og klart Syn, de laa i Strid med sig selv og i Schillers Historie om Nederlandenes Frafald og Trediveaarskrigen synes selv Meningens eller Ahnelserne glemte. Hin Synsmaade var slet ikke i Tidsalderens Smag, der kun vilde speile sig selv i Alt, og i al Fald heller omtumles af blinde Tilfælde, end styres af et viist og kærligt Forsyn. Synderen skælver for Herrens Røst og bag Træerne vil han skjule sig som Adam. Hvo der med Bifald vilde sysle med Krøniken maatte enten udstaffere den til Roman, eller med vigtig Mine lade, som om han i de Handlendes Forstand og Lidenskaber havde fundet Nøgelen til de Begivenheder, om hvilke de tit aldrig drømte, eller ogsaa under Sandhedskærligheds Maske erklære Alt for Digt, som ei kunde bekræftes med vederhæftige Øievidners Underskrift. Det Sidste kalder Man historisk Kritik, og som Lettroenheds Modgift er Tvivl i et vist Maal, formedelst Menneskenes Lyvelyst, et nødvendigt Onde; men hvor grændseløs Tvivlesygen maa blive i et Hjerte, der ei vil tro Jesus, er begribeligt. For Saadanne bliver hvert Folks ældre Historie idel Tant og selv **A:257** det Troværdigste, naar det ei er tilpas, forkastes som Digt. At Man nu vilde for Alvor træde i Bayles Spor og bestride Troværdigheden ei allene af Moses og de andre ebraiske Mænds, men ogsaa af Apostlenes Beretninger, især om Kristi Opstandelse, var saameget mere ligefrem, som det var denne Støtte, til hvilken næsten alle de overblevne kristelige Lærdes vaklende Tro hældede sig. Dette skedte først ret aabenbar i de saakaldte Volfenbyttelske Fragmenter, som udgik gennem Lessings Haand, og dette Rustkammer har siden forsynet mangan Skrælling med Smaasten til at fylde Graven, som den store ei kunde spærre. End stred Man, dog stedse feigere for, og dumdristigere imod Kristendommen, da en ny Kæmpe traadte i Kredsen og lod til at ville gøre Ende paa al Strid om det Aandelige ved et Magtsprog, det var Königsbergeren: Immanuel Kant.

født

VU:407 I en Tid da de som kaldte sig Grublere forgudede den udvortes Erfaring og ansaa Betragtninger derover for den høieste Visdom, da Kristendommens Talsmænd enten vaklede mellem denne Visdom og Skriftens Udsagn, eller lige døde for Samvittighedens og Fornuftens Røst, priste et Mundsveir som saliggørende Tro; i en Tid da Mennesket saa at sige skyede sit eget Indvortes, og vilde i Mag styres enten af Gud eller de udvortes **US:331** Ting, og da Moralen næsten overalt var nedsunket til en blot Klogskabslære: i en saadan fremstod Kant, og det **A:258** maa aldrig glemmes, naar Man vil forstaa hans Tankegang og vurdere hans Grublen. Han delte sin Tids Mistro til Bibelen, men ei dens Letsindighed og grundede alvorlig over Verdens Oprindelse og Menneskets Vilkaar. En Tidlang søgte han i Volfs Spor i det Synlige selv at oplede dets Udspring, men to

1724.

Betragtninger synes at have standset ham: den ene, at Mennesket selv maatte følgelig blive en ligesaa nødvendig Synsting uden Frihed, og den anden, at naar vi ikke veed Andet om Verden, end hvad vi erfare igennem Sandserne, er det slet ikke vist, at den er til uden i vor Forestilling. Det blev da hans Grundsætning, at Synstingene vel ere til i Tiden og Rummet, men at disse kun ere til i vor Forestilling, som dens nødvendige Vilkaar. Nu maatte det synes ham Daarskab at bygge nogen Vished paa den udvortes Erfaring, og han mente ligesaa lidt fra det Synlige at kunne slutte til en Gud, som i Tiden at kunne have visse Kendemærker paa guddommelige Virkninger. Ligesom nu paa denne Vei det Synliges Forfængelighed blev ham indlysende, kunde han ei heller fæste Tro til nogen Aabenbaring udenfor sig, skøndt han ligesaa lidt fra dette Stade kunde eller vilde nægte den. Han dreves da til sit eget Indvortes, og fandt der det, som drev ham: Trang til Oplysning om det store Spørgsmaal: hvad er Sandhed? Ved at spørge om hvad vi er, maatte han drages ud over det Synliges Grændse, men han var for ædru til her at følge Fantasien, som dig |A:259|ter hvor Tanken svimler, han bekendte, at den grublende Fornuft intet Vist kunde udsige om det Usynlige; men det fandt han i Fornuftens Inderste, at *det* maa være sandt, som man ei, uden at modsige noget aldeles Vist, kan nægte. Dette aldeles Visse troede han at finde, naar han spurgte: hvad skal jeg? og paa Samvittigheden (den praktiske Fornuft) byggede han ved Hjælp af Modsigelsens Grundsætning alle sine Visheder. Er der en Lov i os, saa sluttede han, som fordrer ubetinget Lydighed, saa maa der og være en Lovgiver; det maa være hans Hensigt, at Alt skal rette sig efter denne Lov, men det kan ikke ske |VU:408|her, der maa altsaa komme en følgende Tilstand, hvori det vil ske; og saaledes mente han at have urokkelig grundfæstet Sandhederne om Gud, Dyd og Udødelighed. Landene genløde af hans Pris, ingenlunde fordi disse Sandheder vare Folk saa dyrebare, men fordi de herved antog det for bevist, at Kristendommen var overflødig, det var denne guddommelige Tugtemester de vilde af med, og |US:332|gave sig derfor gerne under den strænge jordiske, thi med ham kunde de trættes, og de som foragtede deres egen Samvittigheds Udsagn fandt det mageligt med Forstanden at bifalde Kants; deres Overbevisning var som saamange Mundkristnes Tro: et Ord. Det var venteligt, at denne Skare ei vilde være saa beskeden som dens Mester: Faa forstode ham, Færre tilegnede sig det Bedste i hans Lære, men Desfleer skrege paa |A:260|hans Navn, rettede, modsagde, forguede og misbrugte hans Ord, uden selv at have fulgt ham paa en eneste af hans aandelige Vandringer, dertil havde Faa Kraft og Færre Lyst. Kant søgte Sandheden alvorlig, og derfor indsaae han, skøndt uden altid at følge det, at Man maa

være ligesaa varsom i at forkaste, som i at antage; hans Eftersnakkere brøde sig kun lidt om Sandheden, men det var deres Lyst at synes kloge, at forkaste og nedrive Alt, hvad der havde været helligt i Lærdes og Læges Øine; Aabenbaring, Mirakler, Forsoning kaldte de umulige Ting, Guds Naade foragtede de og indskøde sig trodsende under hans Retfærdighed. Saa gjorde Farisæerne fordum, saa gør Man altid i den mest fordærvede Alder, thi det gaar med Slægten, som med det enkelte Menneske: først naar Man alvorlig lægger an paa at blive dydig, føler Man sin Svaghed, Ufuldkommenhed og Trang til Naade. Det Samme udsagde Kant i de tydeligste Ord, og grundede ene sit Saligheds Haab paa en Forsoning, skøndt han, ifølge sin Mening om Tiden, ei kunde erkende, at den var skeet ved Jesus; men denne Bekendelse, som hver tænkende Dydens Ven maa aflægge, kaldte Man en Læmpning efter kristelige Fordomme, og vilde heller beskyldte Oprigtighedens og Sanddruhedens strænge Talsmand for grov Løgn, end indrømme, at han følte sin Trang til Guds Naade. Herved, som ved den Grundsætning de opstillede: Intet Ubegribeligt at tro, viste de tilfulde, at det var dem **|A:261**ligesaa lidt om Kants, som om Bibelens Mening at gøre; begges Ord fordreiede de til deres egen Fordærvelse. Hovmoden ledte Kant ud paa de vilde Veie, siden stred han imod den, men vilde dog ikke omgøre sit første Skridt, derfor maatte han ringeagte Bønnen, og uden den kommer Ingen til Sandheds Erkendelse; men han forhærdede sig dog **|VU:409**ikke, han vilde vandre med Gud for Øie, og havde Ærbødighed saavel for hans skjulte Raad, som for hans usporlige Veie. Besmittet af sin Tids Vantro, blev han, endog hvor han ikke vilde det, et Redskab i dens Haand, men ogsaa et Redskab i Guds. Den Bekymring for Sjælens Vel, som er al Gudeligheds og Dyds Moder, var i det 17de Aarhundrede hardtad opslugt af Bekymringen **|US:333**for Legemets Vel, Folkene bleve bange for sig selv, og som en Krampetrækning vendte hin Bekymring tilbage i Pietismen, men det var en pinlig Ængstelse, som hos de Fleste avlede Bedrøvelse over, at Verden skulde forsages, istedenfor det glade Afkald, det var da en Sygdom, som ei kunde vare længe, naar ei Livet skulde forgaa. For slig en Sygdom ere tvende Lægemedler, et himmelsk og et jordisk, hint er Standhaftighed til at udholde Kampen, dette er Adspredelse og vælges, som det letteste, tiest. Ved at tumle sig uophørlig i en Hvirvel af legemlige Sysler, Forlystelser og lærde Kævlerier om Smaating, stræbte de nordiske Gemytter at adsprede sig, og de vilde snart paa deres Maade naaet de sydlige, som Romerne **|A:262**naaede Grækerne, hvis de ei vare blevne opholdte paa den onde Vei. Det skedte fornemmelig ved Kant, han kaldte dem tilbage til deres Indvortes, og det med en Røst, som genlød i hvert Bryst: Samvittighedens. Stærk mindedes de

om, at om end al udvortes Aabenbaring var falsk, havde de dog en Lov skrevet i deres Hjerter, som de til Trods for Kød og Blod skulde følge: Villien og Kraften kunde Troen paa Samvittigheden og Kant ikke give, men nedkue Bifaldet, som Man snart almindelig vilde ydet dem, der med Helvetius prædikede aabenbar Egennyttens afskyelige Lære, bringe Mange til at tænke alvorligere efter, og i det mindste ved udvortes Ustraffelighed at affinde sig med Loven, det kunde og maatte den. Bibelen vilde Man nu engang ikke tro, og det var da langt bedre, at Man søgte at indtvinge Kants Meninger i den, end at Man skulde glemte den, som i Syden, eller bortkastet den, som i England. Nogle bleve dog vist under hin Syssel slagne med Forundring over de ulærde Fiskere, i hvis Ord Man lettere, end i de ypperste Grubleres fra Hedenold, kunde finde eller lægge Nutidens høieste Visdom; Nogle sønderknustes vel og saaledes ved Lovens Prædiken, at de fornam det ei blot var Paulus og de andre Fortidens Fromme, der, for at bestaa i Fristelse og Trængsel, Død og Dom, behøvede den Retfærdighed som er af Jesu Tro. Uvordne Tider lade sig ei beskrive, men selv Ahnelsen om, hvorledes det nu vilde seet ud i vor Verdensdeel, dersom Aan|A:263den i de nordlige Lande ei før det fran|VU:410ske Uveir var kommet til at sysle alvorlig med sig selv, maa lære os at grue, og takke Gud, at han gav os en Kant, da en Luther vilde have været os til Dom, men ei til Frelse.

Naar et Folk har kastet Troen paa det evige Liv, da maa det hige umaadelig efter Lyksalighed heneden; thi snart bortile Livets Dage, de i Glæde nydes maa. Nu er det vel saa, at In|US:334gen finder den, men de Fleste tro dog at den er tilfals for Penge, saasom disse virkelig kan, under gunstige Omstændigheder, skaffe Øienslyst, Kødslust og et overdaadigt Levnet, og disse Ting ere Indholdet af den Ugudeliges Lyksalighed. Enhver Statsforfatning fører det nødvendig med sig, at baade Penge og Magt maa være uligelig delte; Guds frygt og Tro paa det evige Liv, er det Eneste som frembringer en aandelig Lighed, Tilfredshed med ringe Kaar, og et vist Maadehold saavel i at eftertragte, som i at bruge de jordiske Fordele. Have nu disse Engle forladt et Folk, da er det ligefrem, at de Fattige og Ringe af al Størke misunde og hade de Rige og Mægtige, og disse maa daglig ved Uretfærdighed og Udsuelse, som ved Pragt og Overdaad, hidse og forbitte. Faa nu de Ringe Syn paa et Middel, ved hvilket de vente at kunne faae deres Hevn styret paa de Forhadte og komme i Besiddelse af deres Lyksalighed, da er det saare begribeligt, at ingen Betænkelighed afholder dem fra at gribe det, og fra dette Stade er den franske Revolution intet Særsyn, |A:264men en aldeles nødvendig Begivenhed, som maa indtræffe i ethvert ugudeligt Folks Historie; hvad som er nyt, er kun Skikkelsen, et saadant Optrin hvergang maa omskifte, efter

Tidernes og Folkenes adskillige Eiendommelighed og Vilkaar.

I hundrede Aar, siden Kolberts Død, vare Skatterne voxne, og Toldforpagtere udsuede Folket, Blodiglerne bleve fede, men Indtægterne vilde slet ikke forslaa til at holde den store Krigshær og Hoffets mageløse Overdaad vedlige. De fleste Skatmestere vare udygtige, og somme uredelige, de vidste ei anden Udvei end den magelige, at laane, og tilsidst var Gelden saa stor, at Indtægterne ei engang forsloge til at betale dens Renter. Trende Kaar har en Regering under saadanne Omstændigheder: at bedrage Laanerne, at bemægtige sig de Riges Formue, eller at forlange af disse et frivilligt Offer. Det første er skammeligt og tit farligt, det andet er haardt det tredie er faderligt, og det blev valgt efter Sveitseren Neckers Raad, som da var Rentemester, men blandt vantro og overdaadige Rige er en saadan Tillid latterlig og spildt. 1789 Stænderne bleve sammenkaldte for at raadslaa om Fordelingen |VU:411 af de Offere Staten behøvede, men Adel og Geistlighed, som eiede Landet, vilde Intet give, og dette Afslag maatte nødvendig blive Løsenet til voldsomme Oprin. Rousseau og mange Flere havde fremstillet den Statsforfatning, hvorefter et Folk beherskede sig selv ved sine Fuldmægtige, |A:265 som den eneste fornuftige og lykkelige, uden at betænke, at et Folk maa selv være dydigt, for at vælge dydige Fuldmægtige, og |US:335 denne Mening var almindelig i den hele franske Læseverden; det er hos hver Borgerlig i Paris og Rigets større Stæder. Høisturimeligt var det at Geistligheden skulde beholde de Godser, den havde faaet for en Sjælesorg, som hardtad Ingen nu øvede eller forlangte, og bedre Adkomst havde den feige, vellystige Adel ei til sit Fædrenegods. Saadan Tale førtes iblandt Borgerstandens Fuldmægtige af Mænd, som ved en Omvæltning ventede at vinde Anseelse, Magt og hvad dermed følger. Dette udlagde især Mirabeau med henrivende Talekunst, og den tredie Stands Udvalgte greb, under Navn af Menighed (Nationalforsamling) Statens Roer. Nu indskrænkedes Kongemagten; Adel og Geistlighed mistede deres Fortrin, og i afmægtig Harme udvandrede næsten alle de Fornemme af disse Stænder med Kongens Brødre og Frænder. Mølædt var Præstens Bog og forrustet var Ridderens Glavind, og nu mente Daarerne, at fremmede Drotters Gunst og leiede Arme kunde sætte friske Been under de raadne Stole.

Adskillige, som Tænkemaaden og Hvers Fordeel, vare de Betænkninger, som man trindt i Landene havde ved de ny underlige Tidender fra Frankrig. Fyrster og Adelsmænd, som nu i meer end hundrede Aar vare vante til at ophøie Alt hvad Parisisk var, og som mangan |A:266 steds havde ærlig stræbt ved Ord og Levnet at udbrede fransk Vantro og Ryggeløshed, bleve nu med Eet saare bekymrede, og ei uden Føie, thi vel kunde Man frygte

for, at Folkene nu engang for Alvor vilde ligne de Franskmænd, der saa tit vare givne dem til Mønster. Den ganske vantro Hob, og altsaa de fleste Bogskrivere, stødte i Basun som om den rette Dommedag var kommet, paa hvilken alle Konger og Fornemme skulde fordømmes, men Folkene opstaae til et evigt, saligt Liv her paa Jorden, ja endog endel kristelige Mænd, der kun saae paa de franske Stormænds onde Gerninger og Nationalforsamlingens høitrvædende Ord, mente, at der kunde voxte Vindruer paa Torne og Figen paa Tidsler. Under disse Omstændigheder var det venteligt, at Konger og Adelsmænd vilde udbyde Leding for at skærme Troner og Fortrin, men at Folkene derimod vilde betragte de oprørte Franske, som Venner [|VU:412](#) og Frelsere. Lykke var det da, at Krigen tøvede, indtil Folkene vare blevne lidt ædru, og saadanne Ting paafærde i Frankrig, som kunde oplade de Skikkeliges Øine. Underlig føiedes Omstændighederne til en saadan Forhaling, som er tilsyne, naar Man betragter Europas Skikkelse i de samme Dage.

Mest Tilstød ventede det franske Kongehus og dets Tilhæn[|US:336](#)gere hos Østerrig, hvor Marie Thereses Søn, Josef den Anden, herskede; thi baade var han Broder til Frankrigs Dronning og dertil en driftig Mand, men han [|A:267](#)var hjemme hildet i saamange Garn, at han udenlands ei mægtede at røre Haand eller Fod.

Det er forhen meldt, at Jesuiterne i Luthers Dage arvede Pavemagtens Levninger; deres Roes for Lærdom er dem givet, men Tugtelsen for deres Vanart have de tilgode, og lang er den Synderegning, Krøniken sandfærdig har opskrevet, enddog det er gaaet dem som andre Skalke, at der de grebes, blev alt det Onde dem dattet paa, som i deres Levetid var bedrevet. Allerede det, at de fra Begyndelsen skulde stride mod Luthers Lærdom i alle Dele, gjorde dem til Løgnens Talsmænd, og den Udvikling af de aandelige Evner, som hos dem fandt Sted, gjorde det nødvendigt, at de snart enten maatte vende Vaabnene, eller vitterlig bære Avindskjold imod Sandheden. De kaarede det Sidste for at beholde og vinde Magt, Anseelse og hvad Man kalder gode Dage, og maatte de da vorde Landenes Pestilens. Pavens og Kirkens Ufeilbarhed maatte de af al Magt stræbe at grundfæste, thi det var Grundstenen i deres Palads; og fra Ungdommens Underviisning forviste de da Krøniken og alle de Kundskaber, som kunde oplyse Mennesket om hans vigtigste Anliggende. Deres Leveregler maatte de læmpe efter Menneskenes, især de Mægtiges Tilbøieligheder, for at kunne herske over Sjælene; og det kostede dem liden Overvindelse, thi saadant Herredom, ei Sjælens Salighed, var deres Øiemed. For et saadant Djævlesamfund kunde intet Middel være for afskyeligt og [|A:268](#)ugudeligt til at befordre Ordenens Fordel og især til at

undertrykke dens Uvenner, og Paverne, som følte deres egen Svaghed, gav dem Ret i alle Stykker. Dog, de Ondes Bygninger nedrive sig selv, det maatte Jesuiterne sande. Naar Man en Tidlang har tilkøbt sig Syndefrihed, bliver Man dristig til at synde uden Forlov, saa gik det med Europas Fornemme, og da man ei længere følte nogen Trang til Jesuiterne, faldt deres Anseelse daglig. Man laante Øre til, hvad de franske Jansenister og lærde Benediktinere havde vidst at fortælle om Fædrene, og af Voltære lærte Man, baade at foragte og undvære dem. Ogsaa i Ordenen var under Tidens Løb Ugudelighed voxet og Aandskraften svækket, og i Fortvivelse greb den til det afsindige Middel, at tugte Førsterne med Gift og Dolk. Nu var Syndemaalet fuldt, Jesuiterne udjoges af de fleste katolske Lande, Pave Klemens den 14tende opløste deres Orden, og, for at Særsynet kunde blive desstørre, [US:337](#)toges de i Beskyttelse af en statsklog Fyrste i et protestantisk Land: Preusens Mageløse. 1773.

Nu forandredes Skikkelsen i de katolske Lande. Vatikanets sidste Støtte var faldet og til det lænede sig alle Kirker og Klostre, alle Baand paa Kristendommens aabenbare Fjender vare løste, stor Gæring og Pavemagtens Undergang var at vente. I Tydskland begyndte ogsaa dennegang Bulderet, men her lod det sig ret tilsyne, hvad Forskiel der er mellem en Reformation, som udgaaer indvortes fra, af [A:269](#)Bekymring for Sjælenes Vel; og den, som kommer udenfra, af verdslig Omhyggelighed.

Saasnaart det jesuitiske Bindsel var taget fra Øiet, maatte en nogenlunde vaagen Fyrste se, hvor betydelig en Vinding det vilde være, om han kunde tilegne sig Geistlighedens Godser, og inddrage de store Pengesummer i sin Kasse, som hidtil, under alskens Paaskud, vare gangne til Rom; det saae Keiser Josef og det var hans Hovedøiemed med at reformere. Pavernes Myndighed blev offentlig nægtet, men dog tilladt at øves omsonst; Munker og Nonner udjoges af Klosterne, men løstes ei fra deres Løfter, og saa fremdeles. Josefs anden Hensigt var, at oplyse sit Folk paa Fransk og Preusisk, men derhos selv at arve alt det Herredømme, Troen og Geistligheden havde havt. Umuligheden heraf indsaae han ikke, men til Lykke standsedes han snart. Eet Sprog og eens Forfatning vilde han indføre i sine forskellige Lande, men Ungarer og Belgier havde arvede Rettigheder, som de herved skulde miste. Hine knurrede høit; disse, end mere ophidsede af Munke og andre fortørnede Geistlige, grebe til Vaaben, og Josef, som derhos var indviklet i en uheldig Tyrkekrig, maatte ei allene stille se paa Oprinet i Frankrig, men kalde alle sine Reformationslove tilbage. Imidlertid viste selv den Modstand Josef fandt, at der hos hans Undersaatter var mere Kraft, vel og mere Tro tilstæde, end i de fleste andre europæiske Lande.

|A:270 Spaniens Konge nedstammede fra Ludvig den 14tende og i den sidste Tid herskede god Forstaaelse mellem Hofferne i Madrid og Versailles, men Folket var indsovet paa sine visnede Laurbær; Troens Levninger formaaede kun at fede en talrig Geistlighed og stadfæste den aldeles udartede Inquisition i sit gruelige Herredømme.

Italien var delt mellem Smaafyrster, Østerrig, og Kongerne af Sardinien og Neapel. Denne, en spansk Prinds, herskede over et af Vellyst og Dovenskab aldeles udmarvet Folk; Hin, Efterkommer af de savoiske Hertuger som ved List og Troløshed **|US:338**havde vundet Land og Krone, var besvogret med Bourbonerne; men Snildhed er et Vaaben som ikke arves i mange Led og andet havde han ikke.

Af Frænder og Svogre havde da Frankrigs Hof ei Stort at vente, og Storbrittanien, Rusland og Preusen, vare da de Magter, paa hvilke Man maatte fæste Øie.

Man skulde ei tænkt, at England vilde forhindret Frankrig fra at antage en Forfatning, der syntes at ville ligne dets egen; men det arvelige Had mellem Folkene var voxet under den amerikanske Krig, Fordele i Handel og i Besiddelser udenfor Europa vare at vente, og Ministrene som bestak Parlamentet og herskede uindskrænket, vare saare bange for de ny franske Grundsætninger. Dog, saa villig England var til at drage Fordel af Frankrigs Tilstand, **|A:271**saa lidet kunde det uden Forbundne paa Fastlandet udrette Noget der.

Hvad Europa kunde have af Rusland at frygte, saaes i Syvaarskrigen: underlig afvendtes dengang Faren; men den kom igen under Peters Gemalinde, Katrine den Anden af Anhalt Zerbst. Hun var en Qvinde med ikke aldeles sædvanlige Aandsgaver, men oplyst i Voltæres Smag, og en saadan Oplysning, som gør Undersaatter urolige, maa gøre de Regerende herskesyge og ærelystne overmaade; dobbelt maatte det være saa med en russisk Keiserinde, der i et tankeløst men stærkt og lydigt Folk havde et frygteligt Redskab i Haand til at udbrede sin Magt. Vist nok arbeidede ogsaa hun imod sig selv, i det hun paa eengang vilde oplyse Russerne og bruge dem som blinde Redskaber, men da Hint slog aldeles Feil, lykkedes dette desbedre. Hun indsaae ret godt at hun ikke fattedes Land, men Landet Mennesker; hun indkaldte derfor mange Fremmede, især Tydskere; men dog førte hun idelige Krige, hvoraf hver kostede flere Folk end de Indkaldtes Børn i mange Led. Fra Polen tog Hun, i Forening med de andre Naboer, store Landskaber; og at holde sit Indtog i Konstantinopel var hendes sødeste Drøm, men om det ogsaa iøvrigt havde været muligt i de seierrige Krige, hun førte med Tyrkerne, forhindredes hun dog af Preusen, der mærkede den overhængende Fare for det kristne Europa,

|VU:413 hvis det muhamedanske opslugtes. En Tyrkekrig og Polens endelige |A:272 Deling sysselsatte Katrine, da Uveiret brød løs i Frankrig, og det lod ei som om hun vilde røre sig synderlig for at dæmpe det.

Preusen havde siden Syaarskrigen staaet som Europas Voldgiftsmand; og enddog gamle Friderich endnu før sin Død |US:339 maatte mærke, at han havde bygget et Palads paa Sand i alle Maader, saa mente dog Preuserne selv, at de vare uovervindelige, og de andre Europæer mente det Samme, fordi de saae, at Hæren var fuldtallig og mesterlig øvet i krigerske Manerer. Den Gamles Brodersøn, Friderich Vilhelm den Anden, blev hans Eftermand; han skjælv for den Ugudelighed som omringede ham og søgte ved Forordninger at kalde den flygtede Kristendom tilbage. Man forfærdedes over den Magt Mørket saa pludselig tillistede sig i det lyse Land, men Man begreb ikke, hvilket rædsomt Tidernes Tegn der lod sig tilsyne. Det kunde ikke være andet, end at midt i Syndens Dynd en kold Gysen maatte overfalde *Pietisternes* Børn, Synden vilde de ikke forsage, men gruede dog for Guds strænge Dom, de vilde da købe Aflad hos ham ved at bekrige hans Ords aabenbare Fjender. Saaledes er den Blanding af Alvor og Hykleri, Strængthed og Svaghed, som fandtes hos Ministeren Völlner og hans Tilhængere, saare forstaaelig. Det tænkte imidlertid Ingen paa, at Preusen derfor manglede Styrke til at gaa i Marken. Da Josef var død, mæglede det berlinske Raad for hans Broder Leopold Fred med Tyrken og For|A:273 lig med Belgierne, og raadslog derpaa med ham om at forandre Tilstanden i Frankrig. Dog, Leopold var fredelig, og hvo veed, hvor længe det var blevet ved Ord, dersom ei de Franske selv havde erklæret Krig. Disse beherskedes paa den Tid af de tøileløseste Frihedsprædikantere som kaldte sig Jakobiner og vare Hovedsmænd for den parisiske Pøbel; og Anledning til Krig kunde ikke fattes, da Leopolds Søn, Frands den Anden tillod de Udvandrede at ruste sig i Tydskland. En Hær af Østerriger og Preuser drog nu med store Ord ind i det forvirrede Land, og naaede Hovedstadens Nabolag; men af Hunger, Sygdom og Frygt dreves den tilbage over Rhinen. Under dette Hjemtog foregik i Paris gruelige Optrin, i det den af Jakobinerne ophidsede Pøbel stormede Kongens Palads, myrdede hans tro Sveitsere og indspærrede ham i Tempeltaarnet med Dronning og Børn. Blod beskyllede Gaderne, djævelske Afskyeligheder øvedes under rasende Latter, de hensovne Kongers Støv spredtes i Luften, den afsatte Ludvig maatte paa Retterstedet undgelde sit Navns, sit Folks og Hoffets Synder. Under saa|VU:414 danne Varsler plantedes Frihedstræet, alt Kongedømme forbandedes og Frankrig kaldtes en Republik. De kommende Slægter skal agte det for en løs Tale og endda grue svarlig, naar de læse, at et Folk, som nys

kaldte sig Kristne, foer saaledes frem som et glubende Dyr, lukkede Kirkerne, bespot|US:340tede Gud, opløste Ægteskabet, og tilbød en Skøge under For|A:274nuftens Navn. Samtiden saae det Meste uden Gysen, thi den maatte i de fordreiede Træk dog kende sig selv, og for sin egen Daarlighed var den blindere end nogen Old. Alle Frankrigs Indbyggere vare imidlertid ingenlunde tilfreds med det Parisiske Uvæsen; mod Nordvest i Vendeet knurrede Man høit, og greb endelig til Vaaben for Konge og Gudsørkelse, Girondisterne eller Folkets Fuldmægtige fra de sydvestlige Egne opløftede ogsaa Røsten, men de maatte bøde med Livet, og Herredømmet kom i Haanden paa Robespjerre, et Uhyre, der i mange Dele fortjener Navn af den ny Tids Nero. Nu blev Ludvig hævnnet, hver Mand, som havde nogen Anseelse enten ved Bedrift eller Rigdom eller Sjæleevner, agtede Tyrannen for sin Fiende, og i Tusindtal faldt Hovederne daglig under Mordøxen, den saakaldte Gvillotine, som ved Siden af Frihedstræet plantedes i hver Stad og vandede med Blod dets tørre Rødder. Frygt og Lyst til at dele de franske Lande forenede Europas Fyrster; Storbritannien, Spanien, Holland, Neapel og Sardinien tiltraadte Forbundet mod Frankrig, og ligesom dette Lands Konge var den Første en retfærdig Banstraale rammede, saa blev det og her, at den sidstegang glimtede over Gudsfor nægteres Isser. Det ulyksalige Land syntes beskikket til, *ved Undergang*, at forkynde Verden Guds Domme; indvortes Blodbad og Borgerkrig og til Penge kun Papir, som Bøddelen maatte stemple, udvortes |A:275talrige Fjender, som efter den engelske Minister Villiam Pitts Raad vilde beleire og udhungre Riget som en Stad, og mod disse en sammenløbet Hær uden synderligt Krigsredskab, uden Sold og dagligt Brød. Alligevel bleve Frankerne seierrige, og al Jorden forundrede uden at betænke sig. Den ulyksalige Oplysning, med hvilket Navn Man i Paris havde adlet Vantro og Ryggesløshed, var længe indskrænket til de større Stæder i den franske Læseverden, og i sin hele Afskyelighed naaede den aldrig Landfolket i de fjerne Egne; Undertrykkelse og Udsuelse havde nødt disse til Tarvelighed og ved den var megen Størke bevaret. Ligegyldighed for det Guddommelige var hos den vankundige Almue almindelig, men just derfor var det Jordiske dem ret dyrebart, Adelens og Geistlighedens tunge Aag var nys løftet af deres Nakker, og det saae |VU:415de reist som Banner for de fremmede Hære; vel maatte de oplødes ved Frihedens Tryllelyd og stride for deres Land som deres Himmel. Hvo som ei grebes af Frihedens Svindel maatte drives af Hunger og Rovgerrighed; thi saa kært end Jordlivet maa være de Vantro, |US:341maa de dog vove det for Livets Lyst, og Brød eller Død er deres Løsen. Havde der været synderlig Kristendom og Kraft hos de forbundne Folk, da maatte

Krigen være blevet et Korstog; og ligesom de fortvivlede Muselmænd fordem høstede med Frankernes Sværde, saaledes vilde disses hedenske Ætmænd nu blevet fældte, |A:276 men saa var det ei. Paa Østerrigerne nær, lode Soldaterne sig kun uvillig drive i Slagorden, og Frihedens Herolder modtoges med aabne Arme i Belgien, Holland og Italien. Preusen og Spanien sluttede Fred til Basel, Holland, som forlod sin Arvestatholder, Belgien og Piemont var i Frankernes Vold, og Intet tyktes mægtigt til at dæmme mod den rivende Strøm; men nu vendte sig Bladet. Robespjernes Grusomhed og de franske Hæres Udsuelser havde opladt Folkenes Øine, Frankerne selv vare blevne lidt ædru, og da nu deres Land var i Sikkerhed, ønskede de at leve og nyde Friheden i Fred. Kun de Herskende i Paris ønskede Krig for ikke at tabe Ro og Herredom, naar de tøileløse Skarer kom tilbage, men under saadanne Omstændigheder bleve Frankerne slagte baade i Tydskland og Italien af de tappre Østerriger, og for disses Erkehertug Karl maatte selv den krigsforstandige Moreau vige. Med Frankernes Bedrifter havde det da uidentvivel været forbi, dersom ei En af de sieldne Mænd, der synes at beherske Sjælene og Tidernes Løb, var fremgangen: det var Korsikaneren Napoleon Buonaparte. Hans Navn er paa de Umyndiges Tunge og hans Idræt i friskeste Minde, kun Eftertiden kan give ham hans Eftermæle, men Krøniken behøver ikke at sørge for hans Ihukommelse, thi Sagn skal løbe gennem Slægterne om dette Guds vidunderlige Redskab. At Han opluede en modløs Hær og stod selv kold i Ilden paa Slagets |A:277 Dag, at han ængstede Vien og nødte Østerrig til at ombytte Belgien og Lombardiet med endel af det kuldkastede Venedigs Lande, det maa nu synes lidet, men dog var det Nok til at hæfte Europas Øine paa ham, som Frankrigs Skytsengel. At det var ham, ei Frankerne, der sidstegang seirede, blev endnu mere aabenbart ved hans Tog til Ægypten og Hjemkomst derfra. Han drog derhen med en udsøgt Hær, maaske for at indtage Ostindien; trods Pest, Mamelukker og uopregnelig Besvær erobrede han Ægypten, medens de Boglærde, han havde med sig, under hans Skjold maalte Pyramider, |VU:416 speidede Mumier og Hieroglyfer. Alt stod han seierrig ved Indgangen til det hellige Land, men her stod hans Maal paa denne Side Havet, og ligesaa forgæves som den hellige Ludvig beleirede han Akre; men han vistes kun hjem til Europa, |US:342 hvor hans Bane var en Verdensdel. Det lod som om Fyrsterne, eller deres Raadgivere, droge Aanden friere, saasnart Buonaparte var borte, Engelland pustede og Krigsluen udbrod igen paa Fastlandet. Ruslands Katrine havde endt sit Løb med Polens fuldkomne Deling; og et af hendes frygtelige Krigsredskaber, Suvarov, sendtes nu af hendes Søn Poul til Italien, for med en russisk Hær at hjælpe Herrerne af Østerrig,

Neapel og Sardinien. Han overfoer Landet som et Uveir, Karl gik seierrig frem i Tydskland, og Frankerne, som af et selvraadigt Direktoratium beherskedes med et Jernspir i en Drengahaand, syntes igen forlor [A:278](#)ne. Dog, Buonaparte satte sig i Alexandrien paa et enligt Skib; den Flaade, som bar ham til Ægypten, havde Engellænderne ødelagt, men dette Skib maatte deres talrige Krydsere ikke møde. Han kom, greb Spiret, gik over Bernhardsbjerget og vandt Italien andengang i Slaget ved Marengo. Østerrig maatte forny Freden, England tiltraadte den, 1800. Sardiniens Konge maatte flygte til sin Ø, og Siciliens undgik kun stakket samme Skebne. I en ny Krig med Engelland vandt Han Hannover, men tabte Frankrigs Kolonier, og end varer Kampen. 1805. Østerrig og Rusland prøvede engang Størke med ham, men efter Slaget ved Austerlits blev Udgangen, at Østerrig, foruden Landene ved det adriatiske Hav, mistede sin Bjergfæstning Tyrol. Baiern og Vyrtemberg ophøiedes til Kongeriger, det tydske Keiserdom opløstes, og Buonaparte, som havde taget Keisernavnet Napoleon, blev Beskytter af et nyt Forbund østenfor 1804. Rhin. Preusen, som nu i mere end 10 Aar havde ved Frankrigs Hjelp smaalig udvidet sine Grændser, blev nu med Eet nidkær, vilde rive hele Nordtydskland til sig og lovede med ækkel Pral, at standse Seierherren. Dog, Slaget ved Jena bortpustede Skyggen af 1806. gamle Friderichs Krigshær, som hans Grundsætninger havde afsialet; og Napoleon stod ved Veichselen, førend Russerne kunde komme deres Forbundne til Hjelp. Efter megen Blodsudgydelse forligte Ruslands Alexander sig med Napoleon, Kongeriget Vestfalen [A:279](#)reiste sig vesten for Elben, Sachsens Kurfyrste fik med Kongenavnet det preusiske Polen, og det afgjordes i Tilsit, at hele Fastlandet skulde afbryde Alt Samkvem med England. Portugal kom i Napoleons Vold, da dets Fyrste, 1807. hidtil Englands Statholder i sine europæiske Lande, fløttede i samme Egenskab til Brasilien. I Spanien tvistede Fader og [VU:417](#)Søn paa skammelig Maade, Napoleon kaldte dem til Bayonne og lod dem afstaa sig Kronen, hvilken han skænkede sin Broder, hidtil Neapels Konge; dog end stride ved Englands Hjelp 1808. [US:343](#)de opstandne Spanier, og stolt, som engang deres Liv, vorder i det mindste deres Død.

Dette er Omridset af Napoleons Bedrifter udenlands i et Aartiende, det nidske Preusen er faldet, det frygtelige Rusland tæmmet, fire raadne Kongestole saagodt som omvæltede; Folkene have seet, at deres Afguder ei kunne frelse dem, og med Trængselens haarde Ord kalder Gud paa sine vildfarende Børn, som stoppede Øret for hans milde Faderstemme; ja i Amerika beredes en Tilflugt for Kristendom og Videnskaber, hvis Europas Folk end ei paa dette *sidste* Bud vil omvende sig til Herren.

Den udvortes Gudstjeneste har Napoleon igen oprettet i

Frankrig, og den udvortes Skikkelighed har han søgt at kalde tilbage ved Love; men Troen kan han ikke give sit Folk, og kommer den ikke tilbage, kan selv Han opleve den Dag, da Kraftens Levninger ere fortærede. Alt før Revolutionen dyrkedes med Iver kun |A:280|trende Kundskabsgrene: Kemi, Astronomi og Matematik, og hvor disse ret blomstre, behøves intet andet Vidnesbyrd om, at det aandelige Træ er sin Udgang nær. Hine Kundskaber forlyste endnu længere, end Ordgranskning og Sagakyndighed vantro Sjæle, ei allene for Nyttens Skyld i det daglige Liv, men ogsaa fordi de snarere lede fra end til Religionen. Ved at opløse Legemerne i deres usynlige Bestanddele, bekræftes Man i Indbildningen, at det hele Menneske kun er et Legeme, der opløses ved Døden; ved at beregne Himmellegerernes Gang og efterforske de *nærmeste* Aarsager til Alt, hvad som i det Høie minder om Gud, hjælpes Man til at glemme ham; i den indholdsløse Uendelighed, Mathematiken viser, opdager Man et kærkomment Billede af Sjælen, med dens uendelige Fremhigen, og fries fra Forestillingen om en Evighed, som forfærder alle Guds Uvenner. Indseer Man end, hvor nær beslægtet Sjælen i denne Kundskabskreds: Mathematiken, med sin ideløse Tydelighed og anmassede Selvstændighed maa være med den menneskelige Forstand, naar denne stadfæster sig i hovmodig Vantro, da forstaaer Man *hvor* meget Sandt der er i den almindelige Paastand, at Kristendommen er Videnskaberne i Veien, og kan tillige kaste et mærkeligt Blik paa deres Stamtavle. Endel af disse Kundskaber kan længe bevares igennem Brugen, men den videnskabelige System dermed holder snart op af sig selv, thi *selvstændig* kan Sjælen ikke være, og |VU:418|naar den |A:281|formastelig prøver derpaa, bliver den flux Legemets Træl. Mærkværdig i flere Maader er den underlige Røst |US:344|Chateaubriand i den sidste Tid har opløftet. Under Ugudelighedens frækkeste Tidsrum udarbejdede han et Værk til Kristendommens Forsvar og har senere i ubunden Stil skrevet et Slags Digt, om Kristendoms og Hedenskabs Kamp. Ukristen er *han* vel ikke, men han synes kun at stride for Kristendommen i sin katolske Skikkelse, som den fuldkomneste Mythologi, og det er at salve den til Jordefærd. Naar et Folk bliver vantro, da spottes og anfaldes Kristendommen, og først naar Man har overvundet Frygten tilligemed Ærbødigheden, leger Man med den.

Italien, som nu bestaaer af et navnligt Kongerige under fransk Høihed i Norden, franske Landskaber i Vesten og Riget Neapel i Syden, er aldeles nedsunket i aandelig Søvn. Dets mere spillende og klangfulde, end aandelige Poesi opløste sig hos Metastas endelig ganske i Musik, og Alfieri syntes for Italienerne at være en Digter, fordi han i alvorlige Ord talte om Fædrenes

Kraft og Manddom. Paa Fransk er dets glimrende Tidsrum, klart, sanddru og forstandig beskrevet, men ikke forstaaet, af Italieneren Sismondi, der saaledes har holdt Fædrelandets Ligtale. Dets store Skatte af Konstværker ere under Krigen mest fløttede til Paris; ogsaa af sin Pave er Rom forladt, kun Enkelte syle endnu der efter gammel Vane med at betragte Oldtidens Levninger; |A:282|og Billedhuggeren Kanova udhugger de himmelfarne Dyder i Marmor, for dermed at smykke Fædrelandets Gravhøi. Hos os har Konsten i Syd og Moralen i Nord samme Bestilling, som Mythologien hos de kloge Hedninger; de forgude Dyderne, og med denne sidste Æresbevisning vil vi løskøbe os fra alle Bebreidelser, fordi vi ei øve dem længer. Ei i Fædres Huse, men i Bøger og Konstsale skal den næste Slægt lære at kende Ærlighed, Mod, Trofasthed, Fædrelandskærlighed og Religjonen selv, som forstenede Billeder af hvad der livlig rørte sig i Oldefædrene og prægede sig i deres Idrætter. I det følgende Led skal den afmalede Bedrift tykkes ubegribelig som en Mythe; igen skal en kraftløs, overtroisk Flok i Mandelignelse bøie Knæ for Farven og Stene, og hvad Digtere have siunget til Skemt skal troes som Aabenbaring. Det er Europas Dom, hvis den længer forhærder sig mod Sandheden, kraftige Vildfarelser skal udskikkes og paa Løgn skal Man tro.

Spanierne sov trygt indtil Kongens Afgang, kun nogle Faa havde under Bourbonnerne drømt en fransk Oplysning, og enddog det lod som de vaagnede omsider, er deres Gang som en Nattevandrers. De vil indbilde sig selv, at de endnu have den |US:345|forlorne Tro og Kraft; vaagnede de virkelig, da vilde et høit Skrig over det store Tab være deres første Idræt, og først da var der Noget at haabe. Skeer ikke det, da forgaa de, hvad enten de sprænges |A:283|i Luften, eller faae Lov til at raadne paa Leiet. Mærkelig er imidlertid deres lange Kamp og lærerig kunde den være for Folkene, naar de, istedenfor at døve sig selv med det unyttige Skrig paa Fanatisme, vilde betænke, hvad blot et dunkelt Minde om en svundet Tro og Riddertid har udrettet. Over Egen nytte og Dorskhed, Yppighed og Dødsfrygt har det seiret, hvad vilde da ikke Troen selv med sin Reenhed i Øiemed, sit Lys og sin Kraft kunnet virke til Raad og Daad. Men spildt tykkes ogsaa denne Underviisning; thi Folkene ønske ikke Kraft til at forsage det Jordiske, de ønske kun at beholde det, og de hade i Hjertet hver, som opoffer det, fordi deres Indbildning om dets Herlighed derved baade spottes og rystes.

Storbritannien synes at høre til de vissest forlorne Lande, enddog Skotland og Irland vel ei ere fuldt saa elendige som England. End herske dets Flaader paa Havet, men det har tit nok ladet sig tilsyne, at de sidste nogenlunde dygtige Sømænd Europa har: de nordiske, ere de engelske i lige Tal vidt overlegne, og en

nyskabt Romerflaade maatte lettelig kunne udvriste Treforken af Krøblingens visne Hænder. Handel og Fabriker have faaet uforvindelige Stød, mindre ved Fastlandets Spærring end ved dets Armod og oplivede Vindskibelighed; men allermest ved den Uredelighed, Egennytte og Dorskhed de selv fremkalde. I alle Maader ligner England en kalket Grav, der udvortes skinner, men indvortes er fuld af Ureenhed og |A:284Dødningebenen. I intet protestantisk Land holdes den udvortes Gudstjeneste saa høit i Ære, og ingensteds have, som der, talrige Selskaber med stor Udgift arbeidet paa at befordre Kristendom ude og hjemme; og ingensteds er i Hjerterne mindre Kristendom. Særsynet er let at forstaa, naar Man betænker: dels, at Gudstjenesten er en uadskillelig Deel af Statsforfatningen; dels, at da Vankundighed er almindelig, maa her være saare Mange, som beholde en vis arvet Ærbødighed for Fædrenes Tro og det guddommelige Ord; og endelig, at Folk, med en saa alvorlig Grundstemning, aldrig ganske kan løsrive sig fra Bekymring for Sjælens Vel. Medens derfor Egennytte, Overdaad og Kødslust herske, medens Eder og Ægtekvinder falbydes paa Torvene, indbilde de Arme sig, at kunne frelse Sjælen ved at eftersige Kirkebønner og ved at tiende af det uretfærdige Gods til Geistlighed og Bibel. Af alt Aandeligt er, |US:346som af Troen, kun en livløs Skygge tilovers. Bøger høre til Yppigheden; og at skrive blot taalelig er en sikker Vei til Ros og Rigdom; |VU:419men alligevel fremkommer hardtad Intet, som er værdt at nævne. Uld og Sukkerrør ere blevne besungne i lange Digte og saadanne Vers ere ligesaa sikre Vidnesbyrd om Poesiens Død, som de udgøre et værdigt Epos over Englands Helteliv i de sidste Aarhundreder. Historien er nær ved aldeles at forstumme, og Roscoes Levnetsbeskrivelser over Mediceerne Lorents og Leo forkynde en Axsam|A:285ling i Efterhøsten, ligesom Plutarks fordom; men de forkynde tillige ved Valg, Synsmaade og Lovtale over Mediceernes ugudelige Tidsalder Aandens høieste Stade paa Øen. Bifaldet de have vundet rundt i Landene, er en Stadfæstelse mere paa, at vor Tids Lærde ere nær i Slægt med hine, der skammede sig ved deres kristne Døbenavne, som ved al Kristendom. Allersynligst er den aandelige Død deraf, at de fleste udmærkede Hoveder sysle med Mekaniken, thi her har Legemet aldeles opslugt Aanden og synes at røre sig selvstændig. Allerede Herder bemærkede med sit skarpe Øie den mekaniske Retning i al vor Tidsalders Tænkning og Idræt; og daglig vorder Mennesket mere en blot Tænkemaskine, der optrækkes af Drifter og Lyster og løber tankeløs ud paa Gravens Rand. Snart vorder vel dette Englands Lod, daglig henskyllendes Sanddyngerne under det glimrende Palads og et Vindstød er nok til at kuldkaste det i et saa grueligt Fald, at vel intet Folk i Hast skal misunde det at have havt Købmænd, der

vare Fyrster og handlede med Menneskesiæle. Om Vindstødet skal blæse over Kanalen eller Verdenshavet, eller som en Hvirvelvind opstaa paa Øen selv, det kan Ingen vide; men synligt vil det være, at ikke udvortes Magt, men indvortes Raaddenhed voldte Faldet. Brødløse ere Mange vordne i de sidste Tider, en stor Del af Folket sukker i skændig Trældom som Daglønnere hos Rige, der have opslugt Landet. Til Alt optænkes Drivværk, for **|A:286**at spare Menneskehænder, eller rettere Føde og Dagleie, og især under en Fred vilde de arbejdsføre Tiggeres Tal blive umaadeligt. Istedendfor altsaa at lovprise Fattigvæsenet, denne kristen Kærligheds kolde Ligsteen, skulde Man indse, at naar Kristendommen ei binder og trøster Tiggerne, ere de galne, hvis de kummerlig friste Livet ved det Naadsensbrød deres Udsuere række dem med Pral og fornem Mine, istedenfor at plyndre de Riges Skatkamre og Paladser. Opmænd vil neppe fattes, thi vel har Ministrene hidtil kunnet købe Parlamentet, men en klog Mand maa sælge sig til den høieste Pris, og hvor **|US:347**Egennyttens hersker maa, under en Statsindretning som den engelske, Misundelse nødvendig volde Tvist og lette Oprør. At Prindsen af Vales har sveget **|VU:420**sit gamle Parti, som uidentvivel eier de bedste Hoveder, vil maaske fremskynde Uveiret; og de irlandske Katoliker synes at ville kuldkaste Statsforfatningen, enten deres Forlangende afslaaes eller opfyldes. Bleg og døende sidder da Dronningen paa de mange Vande; Giften hvormed hun skænkede Folkene brænder hendes egne Indvolde; Kristendom er Modgift for hver en Sot, men Giften tykkes sød og Lægedommen bedsk for den lække Gane.

Holland hørte, saa at sige, gennem et heelt Aarhundrede ei længer blandt de Levende. Dets Købmænd indmurede sig daglig mere hos deres Mammon og bleve ved at ville tjene den og Gud tillige, det kirkelige Lærebegreb er der **|A:287**for blevet saa temmelig uanfægtet, og Folket er ei blevet udmarvet ved Yppighed eller Vellyst; men det sov aldeles ind ved Piben og Pungen. Sproggranskernes lange Række udgik med Hemsterhuis, og Legemets udfarne Sjæl, Frihedskærligheden, besøgte sidstegang som et Genfærd sin gamle Bolig, da nogle saakaldte Patrioter satte sig op mod Statholderen og legede siden 1787. Republikanere, da han var flygtet for Frankerne. En liden Stund havde Holland Napoleons Broder til Konge, som fordum Maximilians Søn til Hertug, og indlemmedes derpaa i det franske Rige, som fordum i det spanske. Ogsaa her sees da den Kreds udløbet, som Troen i Luthers Dage gav Folkene Mod og Kraft til at beskrive.

Ogsaa Sveits har sluttet sit livlige Tidsrum, men værdelig og altsaa skinnende. Gesners Idyller og Lavaters Folkesange ere favre Ligsalmer, og Johannes Myllers Krønike en stolt

Bautasteen.

Med Samfundets udvortes Opløsning gik det saaledes til. De rige Borgere i de store Byer, mest i Bern, havde længe skadet Forbundet ved deres Herskesyge, og foraarsagede dets Undergang ved at udsue og trykke Vaadtlandets Indbyggere. Disse kaldte nemlig Frankerne til Hjelp, de storagtige Borgere krøbe flux i Skjul og enddog Hyrderne med en Reding i Spidsen ærede i Marken Fædrenes Ihukommelse, mistede ogsaa de deres gamle Forfatning. Sagtens duede ikke heller de længere til **IA:288**den, thi det patriarkalske Liv var inderlig uddød med den gamle Hjertens Tro og Enfoldighed, og dets udvortes Skikkelse ødelagdes af fremmed Guld og Overdaad; men alligevel er sønden for Skodborg Aa ingensteds mere Kraft og ret Kækhed tilovers, hvorfor ogsaa Napoleon i ærefulde Udtryk lod Sveits allene **US:348**beholde en Forfatning med fri Skikkelse. Fra et saadant Land kunde Man i denne aandelige Trængsels Tid vente gudelige og mandelige Røster; de lode sig og høre, men heel forvirrede, saasom Dagene ere saare onde. Lavaters sværmeriske Hjertelighed, det kristelig pietistiske Selskab i Basel og den vakkre Pestalozzis Idrætter ere de store Vidnesbyrd om Religionens Kamp mellem Alperne med Tidens Vanart. Pestalozzi hørte sukkende det forvirrede Bulder om Opdragelse og Underviisning; thi han saae med blødende Hjerte, hvorledes Vankundighed, Synd og Ugudelighed voxte under Larmen. Det var gennem mange Aar hans stadige Betænkning, hvorledes menig Mand skulde optugtes i al Enfoldighed til at frygte Gud, gøre Ret og Skiel og tænke klart i de jordiske Handler. Hos Zvingels Landsmand i vor Tid var det en rimelig Tanke og Attraa, at lade Mathematiken med sin Klarhed og Vished herske i Hovedet og dog bygge Guds frygt et helligt Tempel i Hjertet, og var Kristendommen tilstæde, saa at Jorden rettelig vurderedes som et Herberge for den til Evigheden reisende Aand, gik det maaske an med Hans og Zvingels, La**IA:289**vaters og Myllers Landsmænd, thi aldeles særegne ere deres indvortes Vilkaar; men at prøve det Samme med andre Folkefærd er vist stor Vildfarelse. Sligt vilde ei heller falde Nogen ind i en kristelig Alder, thi da opvoxe trindt i Landene dygtige Mænd, som føle hvilken Skikkelse Tankeringen maa have hos deres aandelige Frænder. Nu derimod, da Tidens Fuldmægtige bryste sig af deres Oplysning og afbevise den selv ved at bortkaste hvad de nys opløftede, saasomt noget Nyt træder frem med Skin eller Størke, er der ingen Ende paa Efterligningen, og Forvirring er den visse Følge. Dobbelt skadelig maa Efterligning vorde i dette Stykke, fordi Religionen ligger uden for den egenlige Lærekreds, og kan kun trives ved dens Side i synderlige Gemytter. Betragter Man nu Pestalozzis Adfærd (Methode) da seer Man et sørgeligt Tidens

Tegn, men og Grunden, hvi alle Ukristne, der have Evne til at tænke efter og bekymres noget for at raade Bod paa Ryggesløshed, maa bifalde og antage den. Var Pestalozzi blevet Kristen tilbunds, vilde Han faaet Mod til at angribe Syndens Uhyre i sit eget Hjem, nu derimod søgte han kun at reise et Bolværk mod dens Edderstrøm. Han saae Aandens mekaniske Retning i sin Tid og vilde prøve, om det ei var muligt ved Drivværk at indskruue klare Begreber og dydige Grundsætninger, saa at Mennesket altid havde en Rettesnor tilrede, hvorefter han kunde afmaale sine |A:290| Tanker og Idrætter. Det skulde da være et Surrogat |US:349| for kristen Kærlighed, men det er af samme Slags som Papiret hvorpaa der staar skrevet, at det skal gælde for ædel Malm; det følte han dunkelt og kaldte derfor Religjonen til Hjælp, men gjorde den efter Tidens bagvendte Viis til Støtte, istedenfor til Grundvold. Enten maa nu i de fleste Gemytter Støtten kuldkaaste Bygningen, eller, som rimeligst er, begraves under dens Grus; og Vanedyd, som ingen Dyd er, blive det ypperste, sjeldne Udbytte Man kan vente af den ganske Handel. Mennesket skal være, hvad der i Grunden er modsigende: en oplyst, moralsk Tænkemaskine. At Saadant maatte finde stor Modstand hos de Mange, der med stor Nidkærhed vaage over deres Frihed til at gøre Ondt, er begribeligt; at det maatte behage dem, der indsaae hvor uforligelig Egennyttens er baade med Samvittighed og Borgersamfund, er heller intet Under; men ubegribeligt maa det vel nævnes, hvi Slægtens Læger heller vil bryde Hovedet med at opfinde ny, fortvivlede Raad mod Sygdommen, end give det gamle, ufeilbare Husraad: paa kristen Troes Vinger at nedhente den Kraft og Kærlighed fra det Høie, som før har gjort de store Underværker. Men her heder det med Føie: Læge, læg dig selv! vilde Tidens Vise gøre det, før de øvede deres Konst paa Andre, bleve deres Raad lidt mere enfoldige og visse. I mange Maader kunde man sige, at Johannes Myller skrev sin Krønike paa Pestalozzis Viis, |A:291| som da ei heller er underligt, aldenstund de vare samtidige Landsmænd; thi denne Krønikes Kendemærker ere en for Udlændinge kedsommelig, stundum smaavurn Vidtløftighed, men alt imellem Falkeblik og Kæmpegreb i Menneskets og Tidernes Indvortes. Hertil kommer end, et mandigt Tungemaal, og den Særhed, at en kort Anmærkning mangengang er mere værd end et heelt Bladetal. Den samme Mand, der saa tit dømmes Mænds Idræt og Begivenheders Komme med deres Aarsager, ligesom hans Alders selvkloge Daarer, er den Første, som lod Pavemagt, Riddertid og Korstog, ja den ganske Middelalder, ske nogenlunde Ret. Sin Kristendom forlorede han halv i Tidens Strøm, saa at han endog formastelig tilraaber Folkene: Troer fast, eller troer Intet! og fordømmer saaledes sin egen Halvhed; men kostelig taler han

mangensteds, naar hans gode Aand raader, som naar han til Tidens taabelige Bebreidelse: hvad Ondt er skeet, som Præster ei bedrev? lægger det korte Spørgsmaal: og hvad Godt? naar han om de gamle, troskyldige Kirkefædre melder: af slige Mænd er Kristendommen ei *opdigtet*; naar han taber sig i Beskuelsen af den gæve Luther, naar han klarøiet kalder Kants Lærebyg|US:35ning: Forstandens Bankerot; og saa tit foruden, hvilket Alle, som oplæres i de boglige Konster, skulde læse hos ham selv, saavel i hans Krønike om Sveits, |A:292som i hans korte Begreb af Verdens Historie, der i al sin Halvhed dog er en mageløs Bog.

I et Aartiende førtes den kantiske Strid med en Opsigt og Almindelighed, som siden Volfs første Dage havde været mageløs, og det kostede ei stor Umage at afvæbne eller overraabe hans Modstandere, men til at forstaa hinanden, end sige enes, dertil kunde hans Tilhængere ei drive det. For alle rolige Tænkere maatte det synes, at hele Striden kun var om Ord, som det kategoriske Imperativ, den praktiske Fornuft, Maximer og Kategorier, thi havde det været de godt Folk ret om Sandhed at gøre, var Visdommen slet ikke høiere, end at de kunde sagt hvad de vidste paa ordenlig tydsk Maal; men det er gammel Vane, at hylle Vankundighed og Vildfarelse i høitrvænde Ord, thi da gaber Mængden, og til denne forfængelige Ære er det Man beiler. Midt under det Skraal, at Dyden skulde øves for sin egen Skyld, og det store Ve over dem der tænkte paa at fremme deres evige Lyksalighed, vrimlede Kirker og Messer af Prækener og Bøger, som vilde lokke Folk til Dyd med timelig Velfærd, og true dem fra Lasten med |VU:421Steile og Hjul: det var den rene Moral, som slog Sparto til den kristelige. Theologerne svedte over at faa Kristendommen uddrevet af Bibelen: et Sprog var en Randskrift (Glosse) et andet feilede i en Haandskrift, et tredie kunde blive fornuftigt ved en lille Forandring og var da vist en Skrivfeil med store Bogstaver, men hvad |A:293der kom for tit, det var Læmpning efter hiin Tids Fordomme af dem, der enten vare Bedragere, eller ogsaa vidste at de talte og skrev for alle Tider, og altsaa maatte ved Læmpningen føre alle dem vild, som ligefrem troede dem paa Ordet. Kun Faa vare redelige nok til at sige deres Hjertens Mening: at de i Grunden blæste ad Bibelen, og kun for Pøbelens og Embedets Skyld gjorde sig den Uleilighed at fordreie den. I Begyndelsen af den franske Revolution fremstod en nye udmærket Grubler: Gotlieb Fichte fra Lausits, som for en kort Tid født satte Hovederne i ny Bevægelse. Han ansaae vort Jegs Tilværelse 1762. for det eneste Visse, hvorved han rigtig nok paa en Maade gjorde Mennesket til Verdens Skaber og maatte i det mindste tale om sit Jeg, som Man ellers kun talte om Gud. Saadant forargede i Sachsen, ja han blev endog aftakket fra Høiskolen i Jena som en

Gudsforfølgter; men i hvilke Irgange han end paa sin løse Vandring har for|US:351vildet sig, maa Man dog bekende, at han efterhaanden kom Kristendom, altsaa Sandheden, nær. Faa har, saa klart som han, gennemskuet Tidsalderens Vanart, det harmede ham at se Kants strænge Dydslære forvansket, Egennyttens gjort til Grundsætning, et Skillerum opreist mellem Gud og Mennesket, og den tørre Forstand istedenfor Kærligheden gjort til Dydens Kilde. I Selvfornægtelse og Opgivelse af sin Egenwillie i Guds, satte han, som Kristus, Menneskets Ære og Salighed, men Sværmer blev han |A:294af pietistisk Art, fordi Han ei vilde bøie sig under Korset. Han mente som endel af Pietisterne, at Mennesket ved Kærlighed til Gud selv kunde blive en Kristus, og da han vel indsaae, at uden Forsoning er ingen Syndsforladelse, faldt han til den Grundvildfarelse, at fordi Synderen er som død, er hans Tanke og Gerning et Intet, som han, efter sin Omvendelse, ei behøver at fortryde eller faa tilgivet. Ogsaa ham forvildede Hovmoden, men enten siger han Andet end han mener, eller han, efter en Ydmygelse, maa ende med at vorde fuldelig Kristen, og det skal han vel komme til at sande, at Døden er en virkelig Ting. Et sørgeligt Tegn er det, at denne Mands klare Grublen og Kæmpetale kun for et Øieblik henrev Enkelte; thi det er ei hans Vildfarelse Man hader, det er hans sande Tale om Tidens Gemeenhed, om den indvortes Dyd |VU:422og det hellige Samfund med Gud, som forarger, og tildrager ham Sværmernavnet. Af hans Skole er derimod udgaaet en Flok, med Vyrtembergeren Schelling i Spidsen, hvis Tal daglig født voxer og hvis Grundsætninger ere de fordærveligste af Alle. Det 1775. Ondes Oprindelse er vist nok ubegribelig og en tænksof Ukristen har kun to Veie at gaa, enten at antage to Grundvæsner, eller nægte det Ondes Virkelighed. Den sidste Vildfarelse anbefaler sig til Fornuften ved at fremkogle den Enhed i Mangfoldigheden, det Grundslægtskab mellem Modsætningerne, som er Fornuftens Attraa; men just for|A:295di Fristelsen er stærk, har Mennesket i sit Inderste et end stærkere Vidnesbyrd om det Modsatte, thi et saadant er den bestemte Strid mellem Godt og Ondt, hvilken han maa tillægge samme Virkelighed som sin Tilværelse. Formastelig maa han da lukke Øret for hin Guds hellige Tale: Ve Den! der kalder det Onde Godt — som lyder i Samvittigheden, og den som *fuldelig* gjorde det, var en Djævel. Hvo som gør Ondt hader Lyset og skjuler sig som Adam, naar Herren kalder, derfor var det at Menneskene ei vilde vide af noget Samfund med Gud, men Visheden trænger sig dog mangengang ind paa Mennesket, især det mere poetiske, og da tager han sig for |US:352at sammenblande Lys og Mørke, Gud og Verden. Hele Tilværelsen anseer han som et evigt, nødvendigt Kredsløb, i hvilket Straalerne af det forborgne Lys udskinne, bryde sig i et sælsomt Farvespil,

og tabe sig atter i Lyshavet; Godt og Ondt ere kun i Forestillingen Modsatninger, som Klart og Dunkelt, Reent og Blandet, Stærkt og Mat. Med denne Beskuelse er nødvendig forenet en grændseløs Hovmod, Forgabelse i egne Drømme, Ligegyldighed for Hjertets Tilstand og Sjælens Vel, thi alt i Mennesket er af Gud, der er ingen Frihed, ingen Tilregnelse, ingen Straf, thi Gud kan ei være sig selv imod, eller gøre sig selv ulykkelig. En mageligere Vei til Samfund med Gud i Tid og Evighed lader sig vist nok ikke tænke, men her gælder det fuldelig: farer ikke |A:296|vild, Gud lader sig ikke spotte! og mærkeligt er det, at disse Folk med Velbehag speile sig i Goethes Faust. Hvorledes Saadanne maa beskue Kristendommen, er nemt at vide: som en Mythologi, der aldeles er paa deres Side. Hvad den siger om en *Kristens* Væren og Rørelse i Gud, om Troens hemmelige Samfund, om Lysets Børn, hvis Gjæringer ere gjorte i Gud, og om alle de Troendes evige Forening i Kristo, overføre de paa Mennesket i det Hele, og forvende saaledes Dette, som alle Skrifterne, til deres egen Fordærvelse. Theologerne af denne Skole som Daub, |VU:423|Schleiermacher og Marheinecke, tale derfor om Bibel, Kristus, Forsoning, Mirakler o. s. v. som om de vare Kristne, endog de knap tro paa nogen høiere Aabenbaring end den de selv have; ei paa anden Forsoning end den fra Evighed i Ideen, ei paa andre Mirakler end dem de ved egen Kløgt mene snart at kunne gøre. I Tiden staa de Mennesker da som kristelig Troes Repræsentanter ligeoverfor Kant, ligesom Zinzendorf for Spener, og her aabenbarer sig ret Tidens Elendighed: Kristendommen skal lade sig bruge til et Billedsprog for aandelige Drømme, ligesom de græske Myther i Julians og hans Sofisters Mund. Det maa være Naturfilosofernes Øiemed, hvad Schelling selv har vedkendt sig, at danne en Kaste, som Ægyptens præstelige Troldkarle, og lade menig Mand nedsynke i den skændigste Overtro, medens de bevare deres Visdom i Hieroglyfer, thi |A:297|saaledes maa Man vel nævne det Sprog de Indviede tale og skrive. En fordærvet Katolskhed befæstet ved falske Underværker, er da det, hvortil denne Tidens nyeste Retning henpeger, og hvorledes Kraften kunde bevares vilde være den eneste Opgave for hvad Man kaldte Moral, thi Saligheden kommer af sig selv.

Dette er Naturfilosofien i sin Eiendommelighed, men betrag|US:353|tes den som Gæringsmiddel, da har den, under Forsynets Styrelse, alt udrettet meget Godt, og maaske jævnet Veien for tilbagevendende Kristendom. Den var en skæv, men stærk, Modvirkning af det Poetiske i Mennesket, mod den Alt opløsende Forstandsbrug, der stræbte at udslette alle det Guddommeliges Spor; den har, skøndt i ureen Hensigt, aabenbaret Tomheden af den herskende Moralpræk og det

underlige Væv om Tro og Poesi af Folk, som ingen Ahnelse havde om disse Ords Mening; den har brystet sig i Sang og Tale med Bibelens Ord, tit i deres sande, altid i en aandeligere Mening, og derved ei allene gjort Tidens vrang Udlæggelse af de hellige Skrifter latterlig, men ogsaa oplivet en Ærbødighed for disse, som med Guds Hjælp skal styrte den selv. Ligesom Goethe paa en Maade var Naturfilosofiens rette Fader, saaledes maatte vel, i dens Manddom alle tydske opvoxende Digtere vorde dens Børn, eller vare i det mindste nødvendig dens Frænder, og mellem disse ere Tieck, Hardenberg, under Navn A:298net Novalis, og Verner de navnkundigste. At Hovmod maatte hos dem frembringe tøileløs Uorden, forrykke Hjernen og snart udtørre baade Kærlighedens og Begeistringens Væld, var ligefrem, men mange herlige Toner klang dog fra de overspændte Strænge, før de brast. Brustne ere de alt; Novalis døde, som for at oplede sin Poesi, der gennem VU:424Heinrich von Ofterdingens digteriske Liv blev aldeles borte i Allegoriens Dunstkreds; Tieck sang sig hæs i Eventyr og forstummede; Verner blev omsider selv bange for de Spøgelses, han havde fremkoglet omkring sine herlig døende Tempelherrer og sin levende Luther, dog vel og for de filosofiske Djævle i Attilas Hexekreds, korsede sig og flygtede ind i den saliggørende Kirke.

Krøniken, som var nær ved aldeles at vorde en Børneleg, da den betragtedes som et Virvar af Tildragelser, frembragte af Tilfælde og menneskelige Lidenskaber, er ogsaa ved Naturfilosofien kommet et godt Skridt nærmere til sin Bestemmelse, at aabenbare paa eengang Menneskets Vildfarelse og Forsynets vise, kærlige Styrelse. Ei seer Naturfilosofen Saadant, det Hele er ham kun et nødvendigt Spil af de gærende Kræfter, men da Menneskets Afhængighed og en tvingende Magt er det Eneste der aabenbar viser sig i Tiden, som i den Enkeltes Liv, medens Friheden bygger skjult men vis i Hjertets Inderste, maatte han alligevel se ret i de fleste Dele, hvor Talen var om Begivenhedernes Hovedaarsager og indvorf A:299tes Sammenhæng. Kun de Hovmodigste af denne Skole, som digtede istedenfor at granske, US:354maatte i det Enkelte blive til Latter, og i deres Vurdering af Mænd og Tider, især af de første, maatte de Alle tit fare vild, fordi Kraft kan være forenet med et Djævelsind, og Kraft er deres Gud, dens Yttring Moralitet. Hvilken Skikkelse Krøniken under saadanne Mænds Haand, som tillige havde historisk Kundskab, maatte faae, seer Man i Voltmanns Reformationshistorie og maaske allerbedst i Friederich Schlegels Forelæsninger over den nyere Historie, hvor Naturfilosofiens gode og slette Sider komme tilsyne. Denne Visdom havde enstund sit Tempel i Heidelberg, men har nu fløttet det til Berlin, hvor en ny Høiskole er stiftet, og den synes 1809. snart at ville faae Herredømmet i Tydskland, som da ei heller er

underligt; thi enhver tænksom Ukristen som vil være enig med sig selv, maa blive Pantheist, og Naturfilosofien er Pantheismens nødvendige Skikkelse i vore Dage. Den læmper sig efter alle Menneskets Tilbøieligheder og maa derfor blive almindelig mellem de Boglærde i hele Europa, hvis Kristendommen ei uddriver den som en ureen Aand. Venteligt er dette ikke i Tydskland, thi faa ere de Mænd som med Fynd tale redelig Religionens Sag; en Reinhard og Stolberg staa som Mindesmærker om det henrundne Tidsrum, ei som Forløbere for et nyt. Det er som om Guds Øie endnu med synderlig Kærlighed hvilede paa Reformationens Vugge, **A:300** hvor Luthers Been end hvile, thi under det hele Bulder har Reinhard **VU:425** som en født Kerubim vogtet hans Grav, og glædet hans Skygge med kristelig 1753. Tale. Den selvkloge Skare har ei kunnet noksom undres over, at en, i andre Dele, saa oplyst Mand ei vilde skamme sig ved Menneskens Søn, men spille sin Lærdom og Veltalenhed paa Hans Forgudelse, istedenfor at bruge dem til sin egen, og, efter lang Grublen, udfandt de at det maatte være Hykleri, hvorved den forunderlige Mand vilde vinde sin Tidsalders Spot. Saa glædeligt det imidlertid er, at see den Gæve, som ved redelig Grublen og andægtig Bøn overvandt de svare Tvivl han delte med sin Tid, og ihvorvel Ligheden mellem hans og Tidens Tankegang udenfor de egenlige Troesartikle netop har vakt den store Forundring, er denne Lighed dog sørgelig, fordi den beviser at hans Tydelighed i det Enkelte ei er blevet Klarhed i det Hele og de Vantro kan med Føie bebreide ham, at han ei er enig med sig selv. Saa er det med de fleste Kristne nuomtide, Hjertets Trang og Længsel har drevet dem til Kristus, men Forstanden er i Tidens Vold, det seer Man, naar de dømme om Livets Sysler, om videnskabelige og sædelige Ting; deres hele Tankegang er ei blevet kristelig, **US:355** men det maa den være hos de Mænd, som med Held skal stræbe at omstemme Tidens Tone. Stolberg er det tildels ligedan med, men hvad end er værre, han er overgangen til den katolske Kirke. Det tykkes ubegribeligt hvad **A:301** en Mand vilde der, i hvis mageløse Udsigt over de hellige Skrifter, et saa reent Sindelag, en saa levende Tro og inderlig Kærlighed speiler sig; thi hvor lunken end Luthers Menighed er vorden, behøver en Kristen dog ei at afsondre sig, den rette Andagt trænger ei til konstig Purring, den rette Guds frygt ei til Munkesellen, Fastedage eller Kirkens Aflad, og usømmeligt er det at bære Menneskebuds tunge Aag tilligemed Kristi, som om dette ei var gavnligt nok til Salighed. Udentvivl er den Gæve blevet forsagt i den tunge Strid mellem Sandhed og Vildfarelse og har givet sig under Kirkens Myndighed for at vinde Ro. Adskillige ere Naadegaverne og Ingen dømme en Broders Tanker, vist maa det *synes*, at Stolberg som Protestant vilde udrettet langt Mere til Guds Kirkes Bedste, og

dog vilde Man i denne Dom uidentvilt tage Feil.

Medens saaledes Pantheismen forvilder de bedre Hoveder og Kristendommens Talsmænd uddø, forgiftes og forkæles den store Læseverden daglig mere af liderlige Eventyr om Tyve og Skelmer, som dog skal have været skikkelige Folk, af Romaner om Elskeleg, ved Skuespil af samme, af Rænker og Usselhed. Under Navn af Almue|VU:426oplysning drives et ynkeligt Spil med de arme hyrdeløse Faar, lidt og slet oplyses de om Salighedens Vei, med mange Ord men derfor ei desbedre om deres udvortes Omgængelse, og i Kirker og Skoler, hvor menig Mand skulde lære at sysle med sin |A:302udødelige Aand, og indsamle hellig Forraad til dens Føde, Opløftelse og Trøst under de legemlige Sysler, timelige Bekymringer og Livets Genvordighed: der tales mest kun om legemlig Dont og unyttig Kundskab, snart barnagtig og snart høitrvænde. Ligegyldig er Almuen paa de fleste Steder for sit aandelige og evige Vel, det timelige er opslugt af Krigens Uhyre, og der vanke de modfaldne over hærgnet Odel mellem Arne og Valplads, ingen Tillid til Gud, intet oplivende Fremsyn til de evige Boliger, ingen Fred og Glæde i Gud. Saa er det ei overalt, men saa er det mangansteds, og som dødt Kød æder det Onde om sig i Folket. Hvor er Lægedom uden i Troen, men den kommer ved Hørelsen, og hvorledes skal de høre, naar Ingen prædiker? Dog, ere de ei blevne uduelige til Troen, da vil Røsten vel komme, og efter alle Krønikens Mærker vil den komme fra Norden.

|US:356Sverrig begyndte først i Gustav Adolfs Dage at tage ret fat paa videnskabelig Sysse, og da var det mest Fædrelandets Historie Man vilde ophøie. Ingen Digtere fremstode, uden Man dertil vil regne Rudbek og hans Jævninge, som funde Paradiset i født deres Hjem, og udsmykkede de ældste, aldeles mørke Tider med 1630. de underligste Eventyr. Al islandsk Skrift anmassede de sig, og skændte paa Danmarks Saxo, som en ublu Løgner, uden at eie et Blad af deres Eget, som kunde modsige ham. I det attende Aarhundrede uddøde det Zveibryk|A:303ske Hus og efter een Hesse kom Adolf Frederich af det Oldenborgske paa Tronen, men Adelen herskede, og i den havde Rusland og Frankrig hvert et stort, men Sverrig kun et lidet Parti. Staten blev ved sine Vaaben til Latter i Syvaarskrigen, men Folket vandt videnskabelig Hæder i Europa ved tre navnkundige Mænd. Olof Dalin gjaldt i Sverrig født for en stor Digter, men var dog ei stort mere end en vittig 1708. Verse-mager, derimod skattes hans Sverrigs Krønike med Rette for den livlige Fremstilling, men troværdig er den ikke, og endnu mindre enten fuldstændig eller grundig. Sven Lagerbring, af norsk Æt, skrev ogsaa en mærkværdig Krønike med Flid og født Sanddruhed, men uden noget Begreb om det Aandeliges 1707. Sammenhæng med det Legemlige. Allernavnkundigst er Karl Linne fra Smaaland blevet, og det med Føie, thi han var et født

synderlig opvakt Hoved som forvandlede en heel Videnskabs 1707.
Skikkelse |VU:427| til det Bedre. Hidindtil havde Man, paa løselig fransk Viis, delt Urter og Ukrud blot efter deres Blade, men Smaalændingen kigede indenfor med klarere Øie, og fandt i Frugtstøvets Redskaber sandere Kendemærker. Hans Fortjeneste af Naturhistorien ved Ideens Udførelse maa kun Indviede bedømme, men Ideen kan hver se var kostelig, om ogsaa i Fremtiden et inderligere Kendemærke skulde meget forstyrre hans Anordning. Man har kaldt Svenskerne Nordens Franskmand, og vel ei uretlig, thi ligesom den nordiske Alvor |A:304| skinner igennem deres aandelige Sysse, saaledes kundgør den franske Jordiskhed sig i Aandens Retning paa det i Hverdagslivet Nyttige, i Mangel paa dyb Tænkning over det Evige og i Betragtning af Poesien som Veltalenhed og Morskabsleg. Adolfs Søn Gustav den Tredie øvede selv Digtekonsten paa saadan Viis og havde adskillige Medbeilere, blandt hvilke Leopold og Kellgren have faaet Navnkundighed. Gustav var herskesyg, tog Magten fra Adelen og vilde i Forening med Tyrkerne standse Ruslands Katrine i sit Løb, men hindredes ved Adelen Opstand, siden vilde han ved Revolutionen vendt sine Vaaben |US:357| mod Frankrig, men myrdedes af sammensvorne Adelsmænd. Han var en Søstersøn af Preusens Friederich og lignede ham i mange Dele. Hans Søn Gustav Adolf var et synderligt Væsen, han vilde være Helt uden Mod og Kraft og, som det synes, Kristen uden Tro. Han modsagde Frankrig, men da Freden var sluttet i Tilsit, paatog Ruslands Alexander sig, at bringe denne sin Svoger og Bundsforvandt til at forene sig med Frankrig mod England. Det blev til Krig, og da den var uventet, den finlandske Adel tildels troløs, Kongens Planer daarlige og der desuden maatte strides med Danmark, kom Sverrig haardt i Klemme. Adelen afsatte da Gustav, Alexander lod sig forlige imod at beholde Finland, og den tappre danske Høvding, Kristian af Augustenborg indkaldtes til Tronfølger. Han var ei Adelen tilpas og dø|A:305|de beleilig, hvorpaa en fransk Hærfører under Navnet Johan kaaredes til Kronprinds.

Kristendommens Tilstand kan ei være ønskelig, derom vidner det som meldt er: de rige Kirkeherrer lade Menighederne røgte ved maadelige Svende, og Svedenborg, som talte om at genføde Kristendommen, var en *mathematisk* Sværmer. Ligesom i England ere Bisperne Stormænd, og der holdes strængt over den udvortes Tugt. Sære Ting maatte ske i Sverrig, om Kristendommen der skulde blive levende, end sige, udgaae derfra, som Svedenborg drømte.

Naar et Folk begriber i sig flere sammensmeltede Stammer, da kan |VU:428| det forene flere Evner i sig end ellers, og, hvad vel er det Fornemste, da de adskillige Stammer have deres særegne

Gang, kan de vexelvis oplive hinanden, hvorved den almindelige Fordærvelse og Undergang forhales. Saa var det ei i Asien og Afrika, hvor Stammerne ei sankedes uden som Herre og Træl, oplivede ei hinanden, men skiftede i det Høieste Plads. I Europa var det derimod altid saa, og det er Vilkaaret for Folkenes længere Kraftliv og Genfødsel. Er Troen Folkenes Livsrod, da er dens Genfødsel Betingelsen for deres, men ingen Tro, uden den som er grundfæstet paa vore hellige Skrifter, har kunnet genfødes, fordi det udelukkende er Sandhedens Egenskab. Kristendommen er det ogsaa allene, som sammensmelter alle de Stammer, der komme til at bo tilhøbe, og aandelig Trældom er uforenelig med den i alle Maader, thi den geistlige Stand optager, uden Persons Anseelse, hver dygtig Aand, og herfra kan den ny frigiorte Slægt udbrede sig til alle Sider. Disse Sætninger ere for omfattende til at udvikles her, men de maa have i Tanker, naar man vil forstaa Europas, især Nordens Historie, og bør udsiges for [|US:358](#) at henvende Opmærksomheden paa Kristendommens Herlighed, og en *gift* Præstestands Fortjenester ogsaa i dette Stykke. Hvo som vil efterse de opvakte Hoveders og de ny Adelslægters Stamtavle i det lutherske Tidsrum, vil lære mere herom end ham kan siges.

Engang, om Verden skal staa saalænge, og Kristendom holder Aanden ilive, vil Tvillingriget, formedelst sine mange gamle Efterretninger og Folkets historiske Natur, som ogsaa avlede hine, faae en mageløs Krønike, hvori det klarere end nogensteds, sees hvad hver Stamme og Slægt har udrettet til gensidig Oplivelse og Størkelse; endnu kan kun Opmærksomhed vækkes og enkelte Vink gives. At det sydlige og sydvestlige Norges Indbyggere ere mest i Slægt med de rette Svenske og en Del af vore Øboere, at mange Sjølandsfarere, mest i Syd, Falstringer og Lolliker ere af slavisk Herkomst, og endelig, at Jyder, Trønder, Haleier og Gulbrandsdøler med en Del andre Nordmænd høre sammen, er tildels afgjort ved de Gamles Vidnesbyrd, dels vist for den, som har beskuet Stammernes Liv og Idræt. Syd [|A:307](#) paa i Norge stadfæstedes svenske Gother med Ynglingslægten, og tit var Agde og Vigen i de Danskes Vold, men nordpaa boede Joter, og der, siger Snorro, var altid Landsens Størke. Rimeligvis gik ved Gothernes Indbrud, som ved Kløgt vare overlegne, endel Joter til Jylland, som derfor kaldes Jotland, og sees ligefra Heidreks Fabeltid at have staaet [|VU:429](#) i nøie Samkvem med Halogaland. Ere Cimbrerne udgangne fra Norden, var det vist da. I Fyen vidner Alt om en Blanding af Joter og Gother, og i Slesvig mødtes hine med Saxer. Ved Siden af disse boede i Holsten fra Arilds Tid Slaver, under Navn af Huner, siden kom flere til, og den synderlige Blanding er ei ukendelig. Paa Folkenes Herkomst bero deres aandelige Evner mest, ligesom deres legemlige Skikkelse,

og hvor Slaver blive siddende ene, mærkes knap Aanden, ved andre Stammer maa de udvikles, og endda gaaer det langsom. Med Saxen kristnedes Stormarn, Ditmarsken, og det egenlige Holsten, men Vagrien ei før i det 12te Aarhundrede, da Holster blandedes med Slaverne. Heraf kommer det, at Holsten henimod Reformationen yttrede saamegen Kraft fremfor Danmark og Norge. Striden med de Ukristne havde der bedre opholdt Troen, men især Kraften, som og voxte ved de Nyomvendte. Det Samme var omtrent Tilfældet i Saxen, her kunde Luther opstaa og virke, hist fandt han strax stort Bifald, og i disse to Lande var Hansestædernes Størke. Det var **A:308**Hamborg, som ved Luthers Fødsel havde en Albert Krants til Historieskriver, det var lybske Borgere, som gik til Oldeslo, for at høre evangelisk **US:359**Prædiken, og Bergen var den første norske By som antog Evangelium. Ved Kristendommens Indførelse bleve Trællene Livegne, mange af disse vare Slaver, og paa Øerne maatte de fleste findes; vist have og Vender siden nedsat sig adskillige Steder, og saaledes bliver det begribeligt, hvi Almuen paa Øerne blev Vordnede, medens Jyderne beholdt langt mere Frihed, thi Slaverne fattes Mod og Kraft og modnes seent til Myndighed.

Hvor der er mest Kraft og aandeligt Liv, slaaer Kristendommen de dybeste Rødder, thi der bliver Tankegangen kristeligere, og hvor Landets Vilkaar raade til Tarvelighed og Arbeidsomhed, ødes den senere.

Disse almindelige Bemærkninger, som det koster Overvindelse ei at forøge, staae som Indledning til Tvillingrigets Krønike i det sidste Tidsrum.

Om Størkningen, ikke Genfødslen, som blev Tvillingriget til Del ved Enevoldsmagten, Lovgivningen, Kirkeordningen og Psalmebogen, disse Bedrifter af Nørrejyden Svane, Sønderjyden Nansen, den udentvivl tydske Schumacher; skotske Kingo og fyenske Bagger er forhen talet. Som enhver konstig Størkning af Livsaanderne var dens øiensynlige Virkning kort, men, fordi den tildels østes af Kristendommens levende Væld, ikke slappende efter Over**A:309**spændelse, tvertimod gavnlig **VU:430**selv i sin sidste, svageste Virkning, som vi end fornemme. Da Reformationen udgik fra Tydskland, maatte i et Land, hvor Kongestammen var tydsk og hver Dronning ligesaa, tydsk Maal trænge mægtig ind; efterat Latin i et halvt Aartusende havde været Bogsprog og end var som Lærdoms Nøgel, maatte det være svart at drages med. Alligevel se vi dansk Maal vinde Seier baade i Tale og Bog indtil i tredie Frederiks Dage; thi saalænge værgede Adelen Sproget, mange af de gode Hoveder havde deres Lyst af at skrive for menig Mand, og de Andre vilde behage de Fornemme. Nu derimod stødte det sammen som det maatte, at Adelen ringeagtede Fædres Sprog som alt Fædrene, uden Godset.

Forfængelighed tog til, som Aand og Tro tog af hos de Lærde, de vilde skrive for hinanden, og om sprænglærde Sager; Borger og Bonde vare igen dybt indviklede i verdslig Bestilling og glemte at læse. Saa var det ikke i Norge, der var Man senere paa Færde, og det led henimod Midten af det 17tende Aarhundrede, før den kostelige Oversættelse af Snorros Krønike, som gaar under Peder Klausens Navn, udgik ved Ole Vorms Omsorg. Fra den Stund var det Norrig fik Liv, ret som dets Adel uddøde, Tronhjem sled sig fra Karl Gustav, og Nordmændene sloges flink under Gyldenløve. Under [|US:36](#) fjerde Frederik brændte Frederikshald sig selv, og for en saadan By maatte Karl den tolvte blevet staaende, hvis han ei var faldet; af en saa [|A:310](#) dan Stamme kunde man vente en Tordenskjold, der foer og buldrede paa Danmarks Strømme til Fjendens Rædsel, og en Hersleb, der fra Kirkens Høisæde med Tordenrøst bød de Sovende vaagne. I Jylland var Man ogsaa vaagen paa Bænken hos Bibel og Saxo, som i Marken mod Ludvig og paa Stralsunds Volde, men Øboerne bleve ved at flygte i Skaane; Bondesønnen Peder fra Syv førte omsonst bittert Kæremaal over Sprogets Forhutling og Foragt, og ret Skjaldskab var blevet saa gammeldags, at Jørgen Sorterup var halv undseelig ved at øve det, da han i sine kostelige Viser besang Dannebrog's Hæder under Gyldenløve, Gabel, Raben og deres Stalbrødre. Det var hartad med ham som med Harald Haardraade, der skammede sig da han for sin Fylking havde sjunget i Eddas Versemaal. Det var nu kommet saavidt, at selv Islænderne glemte Modersmaalet i Skrift: deres gamle Forfædre holdt hardt derved, da Man sang Latin i Kirken, deres lutherske Fædre med Gudbrand og Thorder Thorlaksen i Spidsen, lode Sagaer trykke og omplantede flittigen hellig og verdslig Kløgt paa Islands Bund, men allerede Brynjolf Svendsen, som fandt Sæmunds Edda, foragtede Moders [|VU:431](#) maalet, og Snorros Ætmand, den lærde Thormod Torfesen skrev saavel sin store Norrigs Aarbog, som døde hvad Andet han havde at melde, paa Latin. Overalt var 1719. Sprogkyndighed og Sagaforskning, det hvormed de bedste Hoveder, saasom Jyderne Vorm, Bartholin [|A:311](#) og Resen syslede, Kristendom og Menigmand ihukommedes kun i Kirken og til Husbehov. Hæderligt er det imidlertid, at de danske Lærde ei, som de tyske i det 17tende Aarhundrede, glemte de gamle Sprog, og den ivrige Tale med Saga havde vel og Noget at betyde. Nu begyndte det pietistiske Bulder, men bevægede ei Danmark synderlig i fjerde Fredriks Dage. Den ene Aarsag hertil var herlig, fordi nemlig Kristendommen herinde ei var nær saa forfalden; Bulderet vakte da ikke hin kolde Gysen, men kun alvorlig Eftertanke og Lyst til at bøde paa Mangler. Frederik havde samme priselige Skik som hans Fædre: alt som han drog gennem Landet at høre de Præster, der stode i Ry for Salvelse og

Frimodighed, han havde og den Lyst fælleds med dem, at have saadanne Mænd i sin Gaard, om de end med Guds Ord tugtede hans egen Skrøbelighed. Saaledes fandt han Mester Peder Hersleb i Gunslev, og den djærve, gudfrygtige Liflænder Konradi, som havde studeret i Halle, tog han paa den jydsk Løvenørns Ord. Herved fik han saadan **|US:361** Skat af baade dansk og tydsk Kristendom i Eie, at han kunde dele baade med Folket her hjemme og med Hedninger i det Fjerne, og det gjorde han som en ærlig Mand. Den Tid var forbi paa Øerne, da Forældre med Lyst lærte deres Børn at læse Guds Ord, og skyede ingen Omkostning for at holde de letnemme til Bogen, og efter Herslebs Raad lod Kongen bygge 240 Skoler med Tillæg efter Tidens Leilighed. **|A:312** Konradis Skyld var det vel derimod, at et Vaisenhus indrettedes efter Mønstret i Halle, og her bleve ei allene mange hundrede Forladte kristelig optugtede, men Kirken fik mangan dygtig Guds Mand, den ellers vilde savnet. Det var ogsaa en tydsk, gudelig Røst som bøiede Frederik til det priselige Værk, at opholde Præster, som Franke skaffede, i Trankebar til at omvende Hedninger, og herved aabnedes vel Kongens Øre for en lignende Tale fra Halogaland. Der sad i Vaagen Præstemanden Hans Egede og læste i en gammel Bog, hvordan kristen Tro født forud havde bygget paa Grønland. Det faldt ham saa tungt paa 1686. Sind, at de Arme nu skulde sidde i Mørke og Dødens Skygge, aldenstund Lyset dog engang havde skinnet hos dem; han talte høit derom, men Ingen vilde høre, da bares det ham for, at han selv skulde være Apostelen. Det var tungt for Kød og Blod, en kær Kvinde vred Hænder over det, der **|VU:432** tyktes hende en ond Indskydelse, og i hele Aar stred den bedrøvede Mand under Bøn og Tvivl mod Guds Kald, som mod en Fristelse, men Guds Tanker sidde fast i et gudfrygtigt Hierte, og altid ringede det for hans Øre: hvo som elsker Noget høiere end mig, er mig ikke værd. Omsider kom Gud hans Skrøbelighed til Hielp, det var som om Alt sammensvor sig for at drive ham bort, og hans fromme Giertruds Hjerte rørtes saa, at hun selv higede over Havet. Den svenske Krig som end varede, syntes at maatte nedslaa alt Haab, men 200 Aar efter Luthers dristige **|A:313** Fremgang opgav Egede sit Embede i Herrens Navn, og stilledes ei før han kom for 1717. Kongen at staa. Fredriks Hierte bevægedes, men han var en sparsommelig Rentemester, og da Bergens Købmænd isteden for Hjelp bøde ugudelig Spot, henginge 4 Aar for den Gæve under indvortes og udvortes Trængsel, inden ved Kongens, Præsteskabets og nogle Købmænds Almisser et Skib med Haabets Navn kunde bære Evangelium over Havet. En anden Tale udgik fra Bergen sydpaa, som tyktes Mange et bedre Evangelium og blev gladelig annammet i alle Nørrelande, men spaaede ei Godt om Kraft og Kristendom. Det var Ludvig Holbergs Tale, og dette

var den anden Aarsag, hvi Pietismen ei vakte |US:362mere Gysen. Holberg blev Folkets Mand, som sjelden Nogen, sagtens kom det meest deraf, at han talte hvad Man gierne vilde høre, men han var ogsaa et af de faa store Hoveder, som kan gøre deres Synsmaade gældende i en vid Kreds. Han skrev foruden sin aabenbare Skemt, Historie om Kirken og Jøderne, om Danmark og Verdens berømte Mænd, Dom over Oldtidens Sæder, Moral, og i Brevstil smaa Afhandlinger om Allehaande, selv om Kristendom og Bibelfortolkning. Siden Luthers Dage var Man vant til at betragte Alt under Solen som forfængeligt, og Evigheden som det forjættede Land, til hvilket Man, kun glad i Haabet, skulde alvorlig stævne gennem Verdens Ørk. Historien betragtede man som Undervisning om |A:314Guds Varetægt over sin Kirke og Straffedomme over de Ugudelige, Kirkens Lærere som hellige Mænd, hvis Skrøbeligheder Man skulde dække med Kærligheds Kaabe, boglige Konster som en Mur mod Pavedom og en Nøgel til de hellige Skrifter. Saaledes var endnu Tidens Tankegang og Tale, men det var tvertimod dens Attraa og Adfærd. Dette var en pinlig Tilstand under Nordens stille Husliv og med den Trang til at læse og tænke, som er Nordboen egen og maatte være den protestantiske det end mere. Nu kom Holberg med sin forunderlige Gave til at se og vise Alt bagvendt, samt til at bortkyse Alvor og snerte Daarlig|VU:433heder. Forholdet imellem Tid og Evighed slog han hen med Spas: at Tid er mod Evighed, som liden Landsby mod en stor og mægtig Stad; Fædrenes Liv afmalede han i sine Komedier og i Peder Paars, som et Væv af Daarskab, og derved fik Man Mod til at anse Gudsfrygten, der hos Mange var et Mundsvær, for en Del af den gamle Daarlighed. Man fik Skuespil, og kunde baade ude og hjemme le ad de alvorlige Vinteraftner med deres ubeleilige Tanker. At leve kristelig og nære sig af Vrag, blev et sammenhængende Begreb, det blev en kostelig Spas, at Ingen var salig før han kom i sin Grav, og naar Luther, Kingo eller en anden aandelig Sanger bød Sjælen løfte sig til det Usynlige paa Troens Vinger, kunde Man hos Paars lære tusende Undskyldninger, thi kunde Man ei engang gaa med Virgil i Trav og ikke med Homero gallo|A:315pere, hvorledes skulde man da flyve med de Andre? Omkvædet maatte blive det alt for sande: fra os til Paradis er nu slet ingen Fart. Man lærte at betragte Krøniken som et halvt Eventyr om allehaande pudsige Ting, et Spil af Tilfælde og Daarskab: Man loe ad de berømteste Mænd, ad Lærde og Præster, og bildte sig ind, at man var ligesaa god og en Hob klogere end hine, og at hvad disse latterlige Personer havde at føre, |US:363vel ei heller var stort bevendt. Kort, Man turde nu uden Skam bekende, at Man hverken var Kristen, eller havde Agt for, end sige Lyst til boglig Konst eller mandelig Bedrift, thi til Alt havde Man et Sprog, og

var vis paa de Leendes Medhold. Dette er ingen Drøm og intet Greb i Luften, men tør Sandhed, og denne Synsmaade kiendes ligefra Holbergs Dage i de halve danske Bøger, og nu i Tusinders Tale. At vurdere Holbergs Brøde, er umuligt, han er *Nordens* Voltære, men saameget bedre end Sydens, at det hartad er Synd at nævne ham saa; kun i en sunket Tidsalder kunde han opstaa og gøre stor Skade; skyldfri er han ikke, men selv i en kristelig Alder kan Meget af hans Skrift læses baade med Nytte og Behag, thi hans Spot kan ikke *ramme* Kristendom eller boglig Konst, uden paa en Tid, da de drives bagvendt; Misbrugen maa ei skrives paa hans Regning, og om en Mands Hjerte maa Man dømme varlig. Se vi paa hans Skrifers gode Virkning i hans Tid, da skabte han igen et **|A:316**dansk Bogsprog, som, saa udansk det end tit er i Ord, dog er ægte i Grunden, og vakte den indslumrede Læselyst, hvorved han banede Vei for den offentlige Tale til Folket, som, saa misbrugt den end er blevet, dog efter Tidens Leilighed er nødvendig til Oplysning og Forbedring. Ogsaa udrustede han Folket med kraftige Vaaben **|VU:434**mod den hyklede Andagt og Gudsfrygt, som endnu i hans Dage kom hyppig tilsyne.

Efter Frederik kom nemlig hans Søn Kristian den Sjette paa Kongestolen, gerne vilde han vandre i sin Faders priselige 1730. Fodspor, men savnede hans Kraft og rolige Blik; den pietistiske Hofpræst Bluhme, Joakim Langes Landsmand, var heller ingen Konradi, ellers var Hersleb vel blevet paa sit Stade, og Egedes Standhaftighed ei sat saa haardt paa Prøve. Paa Landet fik Pietismen i det Hele ei megen Indgang, dels fordi der endnu vare mange ægte kristelige Præster og mindre Fordærvelse, dels ogsaa fordi Man slog sig til Ro ved Læbernes Bekendelse. I Købstæderne derimod og i de høiere Stænder blev Suk og Hovedhælden almindelig, dels fordi en krampagtig Gysen virkelig overfaldt Mange, som ei vilde forsage de verdslige Lyster, men dog gjøre noget for deres Salighed, dels fordi Andre vilde under Fromheds Maske behage Hoffet og vinde timelig Fordeel. Mærkeligt er det imidlertid, at Pietismen i det Hele ingenlunde her som i Tydskland, vakte Ringeagt for Geistlighed, **|A:317**Videnskaber eller *Kundskab* om Troens Lærdomme; meget mere opmuntredes Videnskaberne, den lærde Jyde, Hans Gram, der var intet mindre end et Hældehoved, stod i megen Anseelse, og **|US:364**Forordninger udgik, hvis alvorlige Øiemed var baade Unges og Gamles rette Oplysning. Forordningen om Kirkegang var vel unyttig, baade fordi den ei kunde overholdes, og fordi det ei duer, at *drive* Folk til Kirke; den saare gode om Skolehold, som befalede Undervisning i Kristendom, Skrivning og Regning, hjalp ei heller stort, fordi der savnedes Løn til dygtige Lærere, men de nybygte Skoler med de mangfoldige nytrykte Bibler, hjalp desmere, og Konfirmationen allermest, thi uden den, vilde der nu

mangensteds slet ingen Kristendomskundskab være til. En af de ivrigste Pietister, Fyenboen Erik Pontoppidan, var ogsaa en af Danmarks flittigste Skribenter, derom vidne hans danske Atlas, Marmora danica, Norges Naturhistorie, Nordens Kirkehistorie og andre Bøger, som vel ei røbe et opvakt Hoved, men ere uvurderlige Samlinger af Fortidens Sagn og Mindesmærker. En seirende Medbeiler havde han i Sjælandsfaren Langebek, som med stor Flid sankede Middelalderens skrevne Efterretninger om danske Handler, og stiftede et Selskab til ligedan Virksomhed, som er opvoxet til et stort Samfund af hæderværdige Mænd. Saa nyttige slige Samfund end ere, pleie de at være onde Forvarsler, thi det er, som om Folket |A:318| paa Gravsens Bred skrev sit Testamente, og overlod God|VU:435| set, det ei længer selv kunde bruge, til en kommende Slægt. Det er Tegn til, at Enkeltes Hierter end hænge ved Fortiden med dens Bedrift, men kan ikke i Hovedet samle dens Billede, og samle da dens Levninger i en Dyngge, for at de dog ikke skal adsplittes i den tilstundende Nat. At Talen her ei er om en enkelt Samling, men om en Tids synlige Stræben, som da Baronius og Muratori samlede bag Alperne, og hardtad Alle hos os i det 18tende Aarhundrede, følger af sig selv. Dog, kærlig har Forsynets Øie vaaget over Danmark, det er klart i alle Dele, og vel synligst deri, at ligesom Kingo fordum hidsendtes, kom i de sidste Tider Mænd fra Tydskland, som der ei kunde bruges og ei her undfanges, men forsinkede Ødelæggelsen, saa den maaske afvendes. Da Femte Frederik kom paa Tronen, 1746. afkastede alle Hyklere Masken, det blev lystigt ved Hoffet, fransk Oplysning udbredte sig som Kræft i de høiere Stænder, og Skuespilhuset oplodes paa ny; men alvorligere vare dog Mange blevne, og et tydsk Parti opstod som en herlig Modvægt. Endel af de Boglærde fik fra Göttingen passelig Lægedom mod Tvivlesygen, og en liden Kreds fik ved Klopstoks Harpe Begreb om en anden Digtekunst end Holbergs, eller den franske. En udødelig Ædling, Hartvig Ernst Greve af Bernstorff var nemlig ind|US:365| kommet fra Tydskland, og samlede om sig en Kreds af herlige Landsmænd, som Klopstok, hvis Mes|A:319| siade, Psalmer fra 1750 og øvrige Digte for en stor Del udgik fra Axelstad; Kramer, der fra 1774 baade som Hofpræst, Professor og Skribent talte mandig til 1771. Kristendommens Sag, og Brødrene Schlegel, blandt hvilke Johannes har erhvervet sig et hæderligt Navn blandt Danmarks Historieskrivere, og Elias saavel ved sit Ugeblad (der Fremde) som ved egne Forsøg, bidraget meget til at formindske Holbergs blinde Forgudelse. Han var Professor i Sorø, hvor Holbergs Gavmildhed havde oplivet det Ridderlige Academi, og her ved Absalons Grav i den stille, venlige Lund, der tykkes indviet til Videnskabernes danske Tempel, opsloge disse, men kun en liden Stund, deres Bolig. Her var Snedorff, som ved sin Patriotiske

Tilskuer søgte at give den jordiske Tankegang en alvorligere Retning, her var John Eriksen, den grundlærde Islænder, som kastede mangt et Lynglimt i Oldtidens Nat; her var Fyenboen Andreas Schytte, som klarøiet betragtede Staternes Drivværk, og mærkede dets Brøst i mange Dele, skøndt Hovedfeilen vel blev ham forborgen, her var endelig Haleien Gerhard Skønning, som født 1722. helligede alle sine Sjæleevner og 30 Aars Flid til at opklare sit Fædrelands Skikkelse og Hændelser i de gamle Dage. Ligesom [|VU:436](#)Norrigs Krønike fordm skreves paa Island, hvorhen dets Adel var draget, saa begyndtes den nu i Sorø, hvor dets Kongesmykke begroves med den unge Olaf; men en Adskillighed, stor, som mellem ham og Hrafnisters eller Myremænds Æt, er og mellem [|A:320](#)Snorros og Skønnings Krøniker. For hines Øine stod et klart, livligt Billede af den forbigangne Tid, for disses kun en livløs, dunkel Skygge, begge Krøniker bleve ufuldendte, men Snorros blev fuldbragt lige til hans egne Dage, og nemt er det ei at sige hvor Røsterne skiftede, Skønnings døde, som Olaf, sønneløs i den unge Alder. Unyttig er imidlertid den Gæves Flid og Granskning langt fra at være, den smaalige Leden i Grækere og Romers Skrifter, den møisommelige Vandring gennem Islands Sagaer og Norrigs Bygder, var nødvendig før en Krønike efter vor Tids Leilighed kunde skrives; men det er end et Tidens Tegn, at Saameget af den Hensovnes Skrift ligger uprentet i Støv; et magtesløs Ønske er hardtad det eneste Kendemærke paa vor Tids Bedre.

Hvad Skønning vilde skænke Norge, ønskede Peter Frederik Suhm at kunne give Danmark, og, naar Man blot betragter Villie født 1728. og Virksomhed, er det et fornøieligt Syn, hvorledes han rækker Hin den ene Broderhaand og Lagerbring den Anden; [|US:366](#)men til et saadant Værk var hans indvortes Evne kun ringe. Alt det Udførlige han leverede var blot Samling, snart af Udsagn og Meninger, som i hans kritiske, snart af Gerninger uden andet Sammenhæng end Aarstallet, som i hans Danmarks Historie. Spildt er Arbeidet visselig ikke, men stor Jammer maa det nævnes, at Danmark ei har fostret en Søn, der sømmelig kunde beskrive [|A:321](#)hendes Idræt og Levedage; ikke engang en Broder til Saxo er opvoxet, og hvo som vil kende sin Moders Levnet, maa enten nøies med Holbergs skæve, løse Tale, eller Tydskeren Gebhardis tørre Ramse, eller gaa sig træt i Suhms Vildnis. Undseelig maa Dannemanden bekende, at Mallets flydende, franske Fortælling, er det smukkeste Billed af Fædrelandets Fortid. En god Levnetsbeskrivelse af en Konge, der skal være selvstændig, er vel i Grunden en Uting, men vi eie ikke engang nogen, som kan læses med Behag. Krag og Stephani af den tredie, og Slanges af den fjerde Kristian, staa vel i stort Ry, men hvem læser dem, og hvem kan udholde det, naar ikke Nøden

driver ham; bedre kan man dog læse Peder Resens Krønike om Frederik den Anden, thi der har Man dog en trohjertig Tale at lyde paa, og ei det kolde, fornemme Væsen at drages med. Somme af Kongerne har ogsaa, desværre! ligesom Absalon, fundet Lovtaler efter den slemme franske Mode, at skrive en Lovtale isteden |VU:437 for et Eftermæle, og efter den slemme Vane, heller at faae Øret kildret med smukke Sprog og kløgtige Vendinger, end at beskrive den Afdødes rette Lignelse. At skyde Harer paa Aadsler, det er passeligt, men at jage efter Roes paa en Ædlings Grav, som omtrent er det Samme, det er heel usømmeligt. Mellem Lovtalerne har været flinke Mænd, som lode sig daare af Tidens Tone, men fjerde Kristians Lovtaler maa for Alvor love, at Kæmpen er død.

|A:322 Mange har den Mening, at naar Man kun bød en dygtig Slump Penge, fik Man nok en dygtig Krønike om Dannemark, ja ti for een. Tykke Bøger fik man sagtens, men de som tænke, at Aand er tilfals for Penge, fordi saa Manges Samvittighed, ja deres hele Sjæl og Krop er det, skulde engang betænke, hvad Apostlene for dum svarede Troldkarlen i Samaria, da han vilde købe Aandens Gave; thi Gaverne ere adskillige, men Aanden er den samme. Dog paa saadan Tale har de godt Folk ingen Forstand, de mene, at en god Krønike er en nogenlunde sandfærdig Fortælling om det Forbigangne, udsmykket med platte Anmærkninger og høitragende Ord; at ville spore den Usynliges Finger i Tidernes Gang, det heder Sværmeri paa deres Tunge |US:367 maal, og er et vist Mærke paa forrykte Hjerner; ligefrem, enfoldig Tale heder Barnesnak, som Man i Betragtning af de uoplyste Tider kan tilgive Herodot, Snorro og de hellige Skribentere, men Ingen nuomstunder. Hvad Penge og Roes dertil kunde udrette, det prøvede Suhm ærlig; thi med al sin Rigdom tjente han Videnskaberne og især Krøniken. Hoveder og Hænder satte han i Arbeid, arabiske og islandske Sagaer lod han trykke, sin store Bogsamling oplod han for Alle, og overantvordede den ved sin Død i Kongens Faderhaand. Naar denne Idræt vorder Danmark hjertelig kær, da faaer det og en Krønike som er værd at læse og betænke.

|A:323 Midt under den ivrige Syslen med det Forbigangne, foer et grueligt Uveir over Danmark, den gamle Kongestol ravede, og at oprykke med Rod Kristendommens halvudgangne Træ, det var Hvirvelvindens Attraa. Hidindtil stod Træet i Danmarks Kirkejord kneisende, vel bar det ei længer saa mange og skinnende Frugter, men frisk var dog dets ene Side, og uanfaldet var det af Øxen. Ei havde Diderik den Lykkeliges Ætmænd kommet til i tolvte Led at klæde Tvillingtronen, ei var Folkets Kærlighed *blevet* deres Livvagt, ei havde dets Taarer salvet deres Lig, saa Navnet ei kunde raadne, hvis ei Ærbødighed for

Kristendommen havde været deres stolte Arvegods. Sions Mure havde [|VU:438](#) gode Vægtere i den djærve Hersleb, og den sagtmodige, men derfor ei svage, Harboe; spidsfindig var paa Volfisk Viis Theologien blevet, men Jyden Rosenstand Goiske var en skarpsindig from Mand, som udstrøede Gudfrygtigheds Sæd i født mangt et Hjerte, og Kramer stod hos. Ingen dansk var endnu 1704. blevet skamløs nok til ikke at blues ved aabenbar Forgribelse paa Helligdommen, om han end foragtede den i sit Hierte; det var kun Tydskerne: Schmettov, Schade og den vilde Basedov, der enstund var Professor i Sorø, som vovede at opløfte en ugudelig Røst, men den kvaltes i Struben, og den gæve Frederik af Danneskjold lod tilsyne, at Kristendom laa ham nærmere om Hjerte, end Høihed og Gunst. Trønderen Tullin sang saa fromt og født ve|[|A:324](#) modigt om sin Gud og hans Gerninger, om det jordiske 1728. Sind, der omtumler Mennesket paa Havets som paa Livets Bølger, om Hjertets stille Kummer, og om Livet i Døden, at Taarer maatte trille; men Tonerne vare for svage til at indtrænge i de Flestes Øren, og hendøde i det Bulder, Digteren alt synes at have hørt i Aanden, derfor sang han saa sagte og tyede hjem til sit himmelske Fædreneland, før det kom. Aaret derefter døde døde. Frederik den Femte, og en ny Skjald, som Gud havde 1765. [|US:368](#) skænket Dannemark, løsnede førstegang sit Tungebaand for at synge over Graven; men medens Han, Johannes Evald, begræd den ulykkelige Prøve i Paradiset, maatte Dannemark hjemsøges med en saadan. Holsteneren Friedrich Struense, af Haandtering en Læge, forstod at tilliste sig en ung Konges Gunst, og misbrugte samme paa skammeligste Maade. At udbrede Vantro og Ryggesløshed det var hans Agt, thi det kaldte han Oplysning, Bernstorf og Kramer aftakkedes, og Harboe skaanedes kun af Frygt, Liderlighed opmuntredes, og Pressen blev frigivet, 1770 hvorpaa alskens Uhumskhed navnløs udstrømmede af sit skidne Kildespring. Det gamle Skarn i Ferney jublede paa Gravens Bred, men Struense selv maatte skælte for Danmarks løste Tunge, thi end var den ei saa giftig, at den jo og kunde mæle høit om Dyd og Ret. Gud havde endnu mange Børn i Landet og vilde derfor ei lade Plagen vare længe, Struense manglede ei Forstand, og havde Gud ei forblindet [|A:325](#) hans Øine, saa han selv maatte storme til sin Undergang, havde vel Kristendom alt længe været stum herinde, og Danmark forgaaet i Tidens Malstrøm. Kun eet Aar varede hans fulde Myndighed, han faldt i sit Blod, og Landet gienlød af Takkesang, som efter en overstanden Livsfare, et usvigeligt Vidnesbyrd om, at ham ingen Uret skete, men og om, at Danmark stod til Redning.

[|VU:439](#) Nu kom en Mand Tronen nær, hvem Eftertiden skal nævne med Ærbødighed, skøndt Samtiden miskendte hans Værd. Det var Jyden: Ove Høegh Guldberg. Ei var han opfostret til født

Statsmand, men til Præst og Lærd, og det var vel i Tidsalderens 1731.
Øine hans største Brøde, men hans Hjerter paastod, og Historien, hans fortrolige Veninde, stadfæstede, at Kristendom er den bedste Statskonst; sjunkne og opholdte Riger skal bekræfte det Samme indtil Verdens Ende. At gøre Danmark kristelig og dansk og videnskabelig, det var hans herlige Øiemed, ei saae han Tidens hele Brøst, og af Indretninger lovede han sig formeget, men Saadant havde han tilfældes med en Michaelis og Rothe og de fleste hine Dages Herlige, og hvem haaber ei hvad han ønsker inderlig? Forgæves var ei heller hans Gerning, thi den gjordes i Gud. Han var ei saa kortsynet at mene, at Kristendom kunde befales, men han tænkte, at Høiskolen og dens Døttre kunde genfødes ved Lovbud og Bøger; umuligt var det, men det tækkedes Gud, at Saadant var i hans |A:326|Hjerte, og Tusinder skal velsigne hans Navn, thi Meget udrettedes. Istedendfor de latinske, spidsfindige Sætninger, som gemte de lærde Skolers Kristendom, skrev han selv en naturlig Theologi, |US:369|der ved Klarhed, Dybsindighed og hjertelig Varme maatte begeistre den ufordærvede Ungdom, og visselig lede til den aabenbarede. De bedste latinske Skribenter: Cicero, Virgil og Horats skulde være de Unges fortrolige Venner, og med Homer og Herodot skulde de stifte Bekendskab, men Kristi og Apostlenes Tale skulde de først og sidst i Grundsproget lære at skatte. Historien havde Man hidtil slet ikke lært, thi Holbergs magre, latinske Kompendium var saagodt som Intet. Nu skrev den lærde Abraham Kall en Skolebog om Verdens Historie, som i passelig Størrelse gav et sundt Begreb om hvad i Fortiden var skeet; den var vist nok langt fra at være fuldkommen, men kun to Mænd: Guldberg og Forfatteren selv, kunde vel skrevet den bedre, den dørske Tidsalders Klagemaal gælde ikke saameget den, som al Historie, der ei er en morsom Anekdot, og hvi har Man ikke gjort en bedre, istedenfor at spille Tiden med Snak? Vel ti slettere har Man gjort, og medens Man klagede over hins Tørhed, den ene tørrere og magrere end den anden. Suhm skrev et Udtog af Nordens Historie, og det var, som om han opløftedes over sig selv ved den Tanke, at Tvillingrigets Ungdom nu skulde vorde bekiendt med Fædrenes, ham saa kære Bedrifter, det blev uden Sam|A:327|menligning hans bedste historiske Bog, som Man siden har havt Umage nok med at forhutle, ved at bortskære det mindre Udtog for Begyndere, |VU:440|og indbilde Ungdommen, at vor Tidsalder er den gyldne, isteden for den giftige. Dog, Guldbergs Attraa gik videre, han vilde have Fædrenes priselige Tænkemaade og Idræt opstillet til et Speil for de Unge, og Jyden, Ove Malling, skrev sin kostelige født
Bog om store og gode Handlinger, som Man vel kunde ønske 1747.
forbedret, men frem for alt brugt. For endnu mere at oplive Fædrelandskierlighed, udgik Loven om Indfødsretten, og

Modersmaalet gjordes til en Læregenstand, efterat det ved den store Latiner, Jakob Baden, var udrevet af den Dunkelhed, hvori født det, af Fremmede ukendt og af sine Børn mishandlet, havde 1735. hvilet i mer end hundrede Aar. Baden var af tydsk Herkomst paa Fædreneside, men godt fordansket gennem fire Led og Svaneslægten; som Gesners og Ernestis Lærling overgik han Fader og Farfader, og da han kaldtes til Høiskolen, lærte han de 1774. Danske Dansk, som han alt havde forsøgt at lære Tydskerne det. I henved 30 Aar dømte han Skrifter, ei altid ret, men altid som en Mand, han havde i Grunden et klart Øie for det Store og Rigtige, Tidens Strøm formaaede ei at rokke ham et Straasbred fra hans Stade, og der|US:370for skal Danmark, trods alle hans Brøst og Bræk, nævne ham med Ærbødighed, men revse sine Peblinge, naar de vil trampe paa hans Grav. Med Vemod saae Guldberg og Har|A:328boe, at Flokken daglig blev tyndere og Andagten sjeldnere, især i Stædernes Kirker, og de dømte rettelig, at den der sidder kold i Kirken, ganger koldere i Livet, men storlig fore de vild i den Mening, at det var de gammeldags Psalmer, der voldte den Tomhed og Kulde. De burde have vidst, at hvor Lyst til Guds Ord og Andagt er inde, kan selv den mest Høilærde ei forarges, mindre fordrives af kristelige Ord, vare de end nok saa enfoldige; de burde og have følt, at Ingen i deres Alder, var han end nok saa kristelig sindet, kunde sjunge saa sødt og hjertelig om Guds dybe Ting, som hine Skjalde, der kun udsang hvad der hviskedes i mangt et Hjerte, og hvis Kvad derfor flux istemtes af Tusender, som velbekiendte Toner. Men det gik Kristendommens danske Talsmænd som de tydske, de vilde ikke tro, at Tidens Aand var ukristelig i Grunden, men at den kun ved Enkeltes Brøde var forstemt, og at Man kunde omstemme den, ved at læmpe sig efter den i visse Dele. De hørte og selv til deres Tidsalder, og fandt derfor mere Behag i den Klopstokske, end i den gamle kristelige Poesi, thi hin gemte Kløgt og Sindrigheid i høie Ord, og gav Forstanden mere at bestille. En ny Psalmebog blev da færdig, hvori Man beholdt en Del af Kingos til de Enfoldige, og |VU:441tilføiede ny, mest digtede af Madam Boie, for de mer Oplyste; kun i Købstæderne blev den brugt og uden Vinding, som var let at gætte, thi naar Andagten vil have Marmortrapper at opklavre paa til Him|A:329len, er det Tegn til, den har mistet sine Vinger, og er kun sit eget dunkle Minde. Den samme Vildfarelse, som her styrede Guldberg, skyndte ham siden til i sin Ensomhed, at give en mere nymodens Oversættelse af det Ny Testamente; den er et herligt Mindesmærke om hans Lærdom, Flid og urokkelige Kristendom, men hvo som er blevet fortrolig med Kraften og Sødheden i Lutheri Ord, kan ikke ynde den, og de Vantro, som ei gribes hist, vindes neppelig her. Alligevel har Arbeidet været til stor Nytte, thi medens Man

stræbte at borttolke Kristendom af Bibelen, have redelige Tvivlere her fundet Vished om Skriftens rette Mening. Føie vi nu til, at Guldberg har leveret et Brudstykke af Verdens Krønike, som røber en paa den Tid sjelden Indsigt i Tidens Løb og Menneskets Vilkaar, at ved hans Indflydelse Heimskringla blev udgivet, Balle draget hen til Sjællands Bispestol, og Thomas Bruns liderlige og ugudelige Tunge [|US:371](#)for en Tidlang stillet, da have vi Hovedsummen af hans Fortjenester, og nu, danske Mænd! fordunkler hans Minde ved Daad, men ei ved nidsk Bagtale! ogsaa han var et Menneske, og alt for skrøbelig i visse Dele, men Hovedet var han dog høiere end Døgnets Kæmper, og skal der mere Størke til at brydes med Tiden, end til at lade sig drive af den, da havde han visselig mere end de. Dog, saaledes at lade sig drive, kalder Man at gaae frem med Tiden, og det skal være baade Hæder og Ære: den er godtkøb [|A:330](#)for det Første, thi den vindes i Søvne, men er det sandt at Tiden gaar Pokker i Vold, tykkes den lidt dyrekøbt paa det Sidste. Det mente ogsaa den sindige Tyge Rothe, derfor vendte han sig i de samme Dage, og betragtede de henrundne Aartusender, der saae han en Veiviser som nævnedes Kristus, de Mænd der fulgte ham, brød sig kun lidt om Tiden, men desmere om Evigheden, og derhen gik de gladelig med Mod i Bryst og Fred i Hjerte; de Folkefærd som alvorligen stirrede paa hans Fodspor, bleve vældige og skinnede baade paa aandelig og legemlig Vis. Det tyktes da den adstadige Mand mere viseligt at følge Kristus, end Tiden, som lod sig drive fra ham af en Djævflok: Øienslyst, Kødslust og Hoffærdighed, og dette udlagde han med Fynd for sine Landsmænd i en kostelig Bog, som handler om Kristendommens Virkning paa Folkene i Europa. Visselig var Manden Rothe ei nær saa fuldelig i det Klare med sin Beskuelse af Krøniken, som med sin kristelige Tro [|VU:442](#)og Kærlighed, men dog tændte disse ham et Lys i Tidernes Irgange, som altid ledte ham paa ret Vei igen, naar han foer vild ved Døgnets Løgtømænd; thi det Lys viste, som Østens gamle Ledestjerne, altid til den hellige Krybbe. Den Grundsætning som er Krønikens Nøgel, at Gud fra Evighed af har forudseet ogsaa det fri Menneskes Villie, og derfor uden at ophæve den, ordnet Alt saa, at hans besluttede Raad alligevel udføres, den holdt han saa hardt ved, og [|A:331](#)anvendte med saamegen Indsigt som Ingen enten før eller efter ham; han var lige langt fra det usle Spil med Tilfældene og de smaa Aarsager, og fra den ugudelige Indbildning, at den forborgne men visse Frihed er gaaet til Grunde i den synlige Nødvendighed. For sine Ord og Gerninger skal Mennesket gøre Regnskab, enddog Gud vendte Alt til det Gode, og som følgerigt er, ei lod sig forstyrre af Støvets Børn. Brøden er vores, Æren er Hans. En anden Grundsætning havde Rothe tilfælles med Myller og Heeren og hver sagakløgtig Mand i

vore Dage, ei at dømme de forsvundne Tider og de længst hensovne Mænd efter en Maalestok, som da [|US:372](#)ei var til, og derfor skelnede han vel mellem en Ting i sin Oprindelse og sin Udartning, han stræbte at leve med de Handlende, med Hildebrand og Korsførerne, og hver Munkeordens Stifter, og at lade dem, som Alle, vederfares Ret. Sin tredie Grundsætning havde han igen forud for sine Medbeilere til den historiske Hæderskrands, nemlig: at vurdere Mænd og Tider efter deres Gudsfrygt og Dyd, og ei ophøie Nogen, uden han var Kristen, eller i sin Omgængelse viste at han vilde troet, hvis han havde hørt. Han følte sin Modsætning til den Tid, han dog paa en Maade vilde tilhøre, deraf opstod en Kamp mod hans herlige Ideer, en Lyst til at læmpe sig i Noget og gøre det Andet ret tydeligt, som foraarsager Strid i Tankegangen og hyppig Gentagelse, men hvem kan Sligt forarge? Ingen Kristen kan [|A:332](#)læse den Bog, uden at Glædestaarer mangengang væde hans Kind, Ingen, som inderlig ønsker, at Sandhed og Frihed, Videnskab og Dyd maatte bygge paa Jorden, kan læse den, uden at overbevises om, at disse Herlige ere Kristendommens Børn, og maa følge dem i Graven; Ingen som har faaet Forstand paa Tidernes Løb og kender Rothes Jevnaldrende, kan læse Bogen, uden at gribes af Beundring og opfyldes med Ærbødighed for den Kæmpe, der ved Kristi Kraft droges saa vældig med Tidens onde Aand, sig selv og Tungemaalet, ja uden at lære saare Meget af den Dybsindige, hvordan han end farer, vel eller vild. Denne bolde Nordbo vovede og at skamme [|VU:443](#)Europa ud med høien Røst, da Talen var om et Æreminde for Voltære, overalt, hvor han troede at skimte Sandhedens Banner, der var han tilstæde, ja bar den høit som Merkismand, men denne Mands Bøger læstes kun af Faa, mens han levede, hardtad af Ingen efter hans Død, hans Navn gav Man en tom Hæderskrands, men paa ingens dansk Bog skal Man lettelig kunne se, at en Rothe har levet, tænkt og skrevet. To Ting skal Krøniken melde om Danmark i det sidste halve Aarhundrede: Gud gjorde Alt for at frelse det, vi Alt for at undergaa, Han gav en kristelig Øvrighed, som haanedes, en kristelig Tænker som glemtes, og en kristelig Digter som blev overdøvet. En saadan Digter var ligesaa uventelig som Kingo, men blev og vores, hartad paa samme Vis. Enevold Evald, en gudfryg[|A:333](#)tig, men vel noget for pietistisk Mand, indkaldtes til Vaisenhuset, selv sankede han med umaadelig Flid og Nøiagtighed Bibelens Ord efter Bogstaven til en gavnlig Veiviser for den, der selv kender sin Bibel og vil prædike bibelsk, og hans Søn, Johannes, blev Røsten i Ørken. Han efterlignede Klopstok, født men kun fordi han lignede ham, den [|US:373](#)samme høie 1743. *Tankeflugt*, den samme Stræben efter, i udtænkte Ord at udtale Troens Hemmelighed og ved Opdigtelser udsmykke

Kristendommen, den samme Higen tilbage mod de Tider, da Mennesket, enig med sig selv, kun stred med det Onde udenfor sig. Dog i tvende Stykker var Adskillighed; halv fordansket, havde Evald et klart Øie for det Latterlige, og vildt stormede det i hans Inderste, kun som Komiker var han derfor rolig, som alvorlig Sanger sværmer han vemodig og taareblendt, og hans hellige Begeistring er enten et vildt Spil, eller en Krampetrækning. Under indvortes Kamp og Kummer, under udvortes Armod og Lidelser, henskrede hans Levedage, og dog, hvilke herlige Toner klang ei fra Harpen og Sitareren! Naar han sang bogstavelig for Brød, priste han sin Gud, og ophøiede alt det Ædle som kan røre sig i Menneskets Hjerter og Idræt; i sin Balder og i Fiskerne udsang han Kærlighedens søde og bittere Smerte, i sin Rolf skildrede han Manddom og Følelse, som ham tyktes de fordum sammenslyngede havde vandret i Norden, og i Sjælens Høisang nedtordnede han den hovmodige Forstand, [|A:334](#) og stræbte at reise Korset paa dens Nakke. Saadant var ei i Tidens Smag, kun i en snever Kreds bleve hans herligste Kvad yndede, følte og forstandne, ja ad dem lo langt flere end ad hans Harlekin Patriot og brutale Klappere; thi selv her skinnede Alvor og høiere Øiemed gennem Lattersløret; og af Saadant var Man ingen Ven. Den franske Smag, fransk Tænkemaades [|VU:444](#) Blomst, var trængt ind, og havde i det Norske Selskab en flydende Tunge, der endnu mere ved sine udgivne Vers end ved sin Latter over Evald, spottede alt ægte Skjaldskab. Mellem disse de norske Gothers Fuldmægtige fremragede Johan Vibe og Herman Vessel: hin har født man kaldt Danmarks Anakreon, og vist nok var han som den 1742. græske, ei begejstret men beruset; Dennes Attraa var at more sig selv og Andre med pudsige Indfald. Imidlertid er hans største, og hardtad eneste ret komiske Digt: Kærlighed uden Strømper, med Føie blevet saare berømt, og vil, saalænge Man forstaaer sig paa Saadant, kaldes et Mesterværk i sit Slags. Hans Mening var vel at gøre al egenlig Poesi og aandeligt Hertesind latterligt, men naar han skrev Komedier var Lykken altid bedre end Forstanden, og, da fransk Prunk dengang gjaldt for det Høie, gav han et lysteligt Kontrafei af de franske Sørgespil, hvori Intet skeer og Intet forgaar, men Heltene dø, naar de har sagt, hvad de vidste. Dette bidrog vist ei saalidet til at styre det Uvæsen med tomme Triller, høitrvædende Snak og latterlig [|A:335](#) Flæben, som begyndte slemt at dri [|US:374](#) ves, og som endog er kendelig i de mere nordiske Hoveders Digte. Saadanne vare Trønderen Nordahl Brun og fra Guldbrandsdølen Edvard Storm, der nordiske og kristelige i Sind født. fremstode som Jothernes Talsmænd. Høistmærkeligt er det, at 1749. kun Fædrenes og gamle Norrigs Minde kunde begeistre dem, som Brun i Einar Tambeskælver og den navnkundige Fjeldsang, Storm i de herlige Viser om Thorvald og Sinklar; begge stræbte

forgæves at henrykkes af Bibel og Kristendom, det blev kun Hverdagstale paa Vers. Saare ond er visselig den Tidsalder, som føder sine bedste Sønner til Verden med et saadant Tungebaand, og hvor mægtig dens Aand var, seer Man ret i Bruns Lovtaler, hvor et nordisk Kæmpeord maa stride sig frem mellem franske Sentenser, kun i Kirken, hvor han lod Bibelen raade for hans Aand som for hans Tordenrøst, blev han kristelig Digter.

Fra 1783 begynder en ny Afdeling i det sidste Tidsrum, og selv dette Aar er rigt paa mærkelige Tildragelser: Balle tog Sæde paa Sjællands Bispestol, Bastholm udgav sine kristelige Troeslærdomme, Suhm første Del af Danmarks Krønike, Baggesen sine komiske Fortællinger, Thomas Brun sine Fritimer, og med dette Aar sluttede Jens Vorm, den belæste og flittige Jyde, sit saare gavnlige Værk, om Nordens Skribenter.

Sjællandsfaren Thomas Brun, har fra den Time besudlet født mange Blade med ugudelig |A:336og liderligt Skemt, og 1750. skammelig misbrugt Vittighed og |VU:445velklingende Vers til at forgifte Troens og Dydens Kilde i sit hellige Udspring. Mangen Mand maa bande den søde Gift han som Yngling indsugede af de onde Blomster, og endnu, paa sine gamle Dage, vedbliver den Forblindede at bygge sig et Gravsted af Uteerlighed, ja han vil indbilde sine Landsmænd, at det er et godt Træ, som bærer de raadne Frugter.

Jens Baggesen fra Korsøer, var Sjællands anden Fuldmægtig. Han var et opvakt Hoved med spillende Vittighed, let Nemme, løs født Følelse og et sjeldent Herredømme over Tungemaal. Han 1764. begyndte med at efterligne Vessels overgivne Spas, og blev Alles Yndling, men øiensynligt var det, at han gjorde Vold paa sit halve Selv, og lidt mere kræsne Ganer vilde have fundet hans fleste Retter vandede og flau. Saaledes fandt han dem udentvivi selv, og Noget i ham higede tilbage mod den Tid, da han var lille, da hans Engel saae Faderens Ansigt i Himlene, og Kærlighed herskede i Hjertet. Dog, Bifald og Yndest vilde han vinde, hvad det saa end skulde koste; han fik og de dyrekøbte Sæbebobler, da han, med mere Hensyn paa sine Anlæg |US:375og sin Tænkemaade kaarede Vieland til Mønster. Sin egen aandelige Skikkelse har han i Labyrinten eftermalet med blændende Farver, i Kallundborgs Krønike er hans Latter ægte, og i visse Maader priselig, i Rimbrevene har Normannen |A:337atter beleiret Paris og erobret et Normandi, og hardtad mageløs er i Gengangeren hans bittre Spot over sig selv og alle sine Stalbrødre. Uden Rørelse kan intet Hjerte følge Skjalden paa hans underlige Bodsvandring, der ene kan lignedes ved Flagellanernes fordum; han mindedes visselig af sin gode Aand om hvad han burde være, men hans Bedrøvelse var mest den efter Verden, og det lod, som han vilde afsone sin Brøde ved at hudstryge alle sine gamle

Venner, der dog vare mere at undskylde end han. Han kundgjorde her aabenbar Kærlighedens Forlis, hvis rene Ild alt i Sangen om Emma kun ulmede svagt, og i Parthenais neppe er at skimte; her som hardtad altid, naar han vilde synge om Gud og det Guddommelige i Mennesket, hyllede han sig i en Dunstkreds af høitrvænde Ord og kolde Billeder, thi Ingen kender Gud uden den som Ham elsker, han haver seet Ham. Bløde maa Hjertet ved at beskue denne Skjald; til en herlig Fugl blev han skabt, og vilde han have svunget sig kæk mod sit Fædreneland, da skulde det have tonet saa liflig i Danmarks Skove, til Vederkvægelse for Aander og Hjerter, mens Seklerne skride; men han vilde heller med farvede Vinger |VU:446| flagre i Kreds om Jordens Blomster; Sommeren er forbi, afbleget er Farveskinnet og Fierene graane i de sjunkne Vinger, o, gid Fuglen dog end, før Vinteren kommer, med den levnedede Kraft vilde *alvorligen* stræbe fra Jord, da skulde end fra Bø|A:338| getoppen en Svanesang lyde, til Gru for Guds Fiender, og til hans Venners Jubel, og Fuglens Tunge skulde da løsnes til sin besluttede Idræt: den evige Lovsang.

Øernes tredie Fuldmægtig var Københavneren Kristian født Bastholm; han begyndte med en *Lovtale* over Messias, og endte 1740. med en Anbefaling af den stoiske Visdom. Hans Synsmaade for det Aandelige var denne: Sandhederne om Gud og Dyd og Evighed ere Menneskets nødvendige Ledestjerner, et klart Øie kan selv opdage dem, men de klare Øine ere faa, og vare fordom end færre, *derfor* var og er en skreven Aabenbaring høistønskelig og betinget nødvendig. Det meste Ubegribelige i denne, kan bortfalde ved en ny Fortolkning, og det Øvrige, som ei er nødvendigt til Salighed, lader sig ved Fornuften gøre temmelig sandsynligt. Han førte Krig mod den gamle Enfoldighed i Tro og Tale, saavel som mod de gamle Kirkeskikke; |US:376| Bibelens Nøgel, de hellige Sprog, vilde han have hardtad alle Præster fratagen, uden vel selv at mærke, at de derved bleve blinde Ledsagere, ja det lod, som han vilde, at Præsterne skulde sørge mere for deres Menigheders Legemer, end Sjæle. Ingen Bøger om de guddommelige Ting bleve en Tidlang saa læste og yndede i hele Norden som hans, og høit pristet hans konstlede Veltalighed; overmaade har da han bidraget til at gøre en bagvendt og skrøbelig Synsmaade for Kristendommen gældende, skøndt hans Bøger vist ogsaa have givet en |A:339| Del Mod til, dog at beholde nogen Kristendom. Dybt var aldrig hans Blik, og han undte sig ei stedse Tid til at arbeide med Flid, Han overlevede selv sit Navn, og saae, hvorledes Vantro udviklede sig netop af de Grundsætninger, han havde forfægtet.

Det var hos ham, og i Danmark, som før i Tydskland; det Gamle og Ny mente endnu de kunde forliges og sammensmelte, men den franske Revolution gjorde pludselig Ende paa det farlige

Spil, der søvndysser Aanden; vel bevægedes Danmark, som Norden pleier, kun sagtelig af det store Jordskælv, men de mest letsøvnede Sjæle vaagnede dog, saae at Freden var kun en Drøm, og aabenbar begyndte Feide. Kamp er Livstegn, og det maatte synes et godt Forvarsel, at Kristendommen i Danmark angrebes først ret paa en Tid, da Vantro havde |VU:447| aflagt Masken, og bekæmpede aabenbar alt Ærværdigt; thi for Ryggesløshed havde dog her Mange Afsky, menig Mand hængte ved det gamle Kongehus, og just nu lød Takkesangen til en elsket Kronprinds, som havde udløst Bonden af sin Trældom, og stræbte at bryde Negerens Lænker.

I Fjerde Frederiks Dage vare de i Sind ukristelige Herremænd blevne mange, og deres rovgerrige Fogeder vare især Bondens Plageaander; den milde Konge løftede Aaget, men det faldt destungere under Sjette Kristian, thi da knyttedes Stavnsbaandet, og Ingen er saa |A:340| skamløs som de, der mene, at Man uden Kærlighed kan have den saliggjørende Tro. Under Femte Frederik lærte Man vel mest de bundne Hænder, hvordan de skulde røre sig sømmelig, ifald de vare løse; men Bonden havde dog en Fader i Kongen, og ved hans Side en Ven og Talsmand i Bernstorf, som ved at frigive sine egne Bønder, kundgjorde, at hans Tale ei var et Mundsveir. Kristian den Syvende skænkede ved sin Tronbestigelse endel af Kronens Bønder deres Gaarde, men da siden Kongens fleste Godser solgtes uden billig Indskrænkning, syntes mange Øboeres Tilstand derved at forværres. Dog, de fortiente Trældommen, da de til deres egen |US:377| Fordærvelse havde misbrugt den Lemfældighed, hvormed de hidtil styredes, og ei engang vilde modtage den Frihed, der under de mildeste Vilkaar blev dem tilbudt; ogsaa nødtes de nu til en Stræbsomhed, som øiensynlig forbedrede deres udvortes Kaar. Imidlertid forværredes daglig deres Tænkemaade, de forhærdedes i Trællesindet og væbnede sig mod Udsuelser, med List og uindskrænket Mistanke til Alle. Saadant rørte Frederiks Hjerte; Holsteren Reventlou og Nordmanden Kristian Kolbjørnsen stode den gæve Drot bi med Raad og Daad, og Bondemandens Tilstand, vandt, under nogle jydsk Herremænds forgæves Modsigelse og mange kolde Hjerters Suk, en heel anden Skikkelse. Bønderne ere ei længere länkede til Hjemstavnen, som Fæet til Baasen, men kunne som fribaarne |A:341| Mennesker bygge og bo trindt i Kongens Riger. Sine Gaarde og Marker, men ikke dem, kan Herremanden sælge. Hoveriet blev bestemt, og Herremanden kan ei, som forhen, udtrække Bonden af sin Gaard, som en Hest af Stalden hver Morgen, for at lade ham staa ledig, trække eller trave efter Behag. Landeværn blev alt dygtigt Mandkøns Skyldighed, og Herremanden kan ei længere med Musketten i den ene, et Fripas

eller Fæstebrev paa en øde Gaard i den anden Haand, drikke Skaaler i sine Undergivnes Sved. Selv maa han ride sin Træhest, om han lyster, eller |VU:448|bruge den til Ungherrens gymnastiske Øvelser, og i det mørke Hul kan han fede sine Svin eller bygge sig et Gravsted, alt efter Behag. Det danske Folk maatte været Folkenes Afskum, hvis det havde rørt sig mod en saadan Drot, men glædeligt er det, at den største Part lod haant om Fristelsen. Fristelse var Rygtet om Frankernes Paradis, hvilket endel Skrivere malede ligesaa skinnende rødt med Blek, som hine selv malede det sort med Blod og alskens Ugerning. De samme Skrivere vare ei sene til at laste baade Mændene som omringede Tronen, fordi de ei vilde undergrave den, og ei vare alvidende eller feilfri; og Anordningerne, som udgik derfra, fordi de patriotiske Harlekener ei vare spurgte til Raads. Disse Skrivere havde desuden hardtad alle, egne Talestole og Talerør i de saakaldte Klubber, det er: Krostuer, som visse Folk har leiet for deres egen Mund. Det er |A:342|nemlig gaaet i den ny Tid, som fordem i Grækenland og Rom, at da Huslivet blev for kedsomt, da Selskabsbaandet mellem Slægtninge og Kyndinge løstes og Nysgerrighed blev Sjælenes høieste Længsel, fandt Man paa at sankes i Flok, for, uden videre Sammenhæng, at æde og drikke, spille, dandse og snakke med hinanden. I Engelland, |US:378|hvor Mændene ere et Folk for sig selv, og Statsanliggender en Salighedssag, bleve Klubberne tidlig baade almindelige og politiske, men under Revolutionen plantedes Frihedstræet hardtad i alle Europas Klubber; dets Blade var Kort og franske Aviser, dets Frugt var pressede Druer, og med Bægeret i Haand, med Druesaften i Hovedet, med Friheds og Ligheds, Evans og Afrodites Lovsange paa Tungen, dandsedes lystig omkring det. Baggesen svimlede paa Alperne ved Hyrdefløiten, Tordnen over Gothard og Lyden af Riqvettis udødelige Navn; Reins vemodige Toner hendøde mellem Fjeldene, Pram forvildede sig i Luften med Stærkodder, og Spot med Konger i Himlen og paa Jorden blev Visernes Omkvæd, men Digter og Visemager vare nu tvende Ord i selvsamme Mening. Malte Brun og Peter Andreas Heiberg angave Tonen, og den istemtes fra tusende Struber, der blev en Surren, som af en sværmende Biflok, der kaad og doven stikker Enhver, vil bade sig i de veltede Kubers Honning, men ingen virke.

|A:343|Jyden Brun var et ungt Menneske med et varmt Hoved, noget digterisk Anlæg og stor Lyst til at roses i Klubber og glimre i en Folkeforsamling. Uden alvorlig Eftertanke byggede han, med Jerusalems Skomager, Stater i Maanen, spottede paa det kaadeste med Bibel og Konger, Adel og Statsforfatning, og misbrugte Regeringens Langmo|VU:449|dighed, indtil han endelig maatte vandre til Paris, og i Frihedens Hovedstad lære at holde Tand for Tunge.

Sjællandsfaren Heiberg fremstod i sin myndige Alder, han født havde megen Vittighed, skarp Forstand, alvorligt Had til al 1758. Undertrykkelse, og i tidligere Dage vist et kærligt Hjerte; men ved egen og Andres Brøde var det blevet fuldt af Bitterhed og Mistanke; Frihedstankerne forvildede ham, og han maatte da blive en under Tidsomstændighederne farlig Mand. Hver menneskelig Indretning er ufuldkommen; i en saa ukristelig Alder maa Mange være aldeles uværdige til deres Rang, Anseelse og Indflydelse, og misbruge dem til at undertrykke, udsuge og bedrage, og med den bedste Villie kan den klogeste Fyrste ei raade Bod paa dette Onde. Vilde han end daglig straffe, afsætte og fornedre, det vilde dog skade mere end gavne, thi Tænkemaaden er mest den samme og Talemaaden skifte de Vantro overalt som i England med deres Fordel. Havde Heiberg betænkt dette og selv været Kristen, da var han blevet en gavnlig Skribent, da havde han ei saa uforsvarlig opvakt Misfornøielse med Mænd og **A:344**Indretninger, ei ladet sig af Mistanke eller Liden|**US:379**skaber drive Sandheden forbi, og ei sammenblandet sine egne Uvenner med Folkets. Han var da ei heller faldet i den Vildfarelse, at Lasten havde ene sit Hjem i visse Stænder, han havde da brugt sin haarde Svøbe, ei til enkelt Stand, Indretning eller Mand, men til Tidens Vanart i det Hele; han havde endnu mindre udøst sin Galde over Tydskerne, om ogsaa Enkelte med tomme Hjerner og udanske Hjerter aade Landets Brød; thi han vilde have indset, at Saadant er Folkets Skyld, naar det ved sin egen Brøde, trænger til dygtige Udlændinge, maa det føde Trodset tillige, thi med Koen følger Halen. De fleste Mennesker høre gerne tale ilde om Næsten, har Næsten Noget, som Folk pleie at misunde hinanden, og er Talen vittig, da er Glæden overmaade, og Heiberg blev den danske Læseverdens Afgud, hans Frihedstanker gjorde ham til Klubmændenes Høvding, skøndt han ellers Intet havde med dem at skaffe, og han syntes da at være en farlig Mand at røre ved; først da Tingene i Frankrig havde taget en for Afgudsdyrkerne nedslaaende Vending, vistes Heiberg ud af Landet, og stadfæstede, saa at sige, selv sin Dom, 1799. ved at gaae i Tjeneste hos de Franskes ny Høvding.

Heiberg havde ikke angrebet Kristendommen, og, til Danmarks Ære være det sagt, neppe eet godt Hoved, thi Bruns Drengespot kan ei regnes, gjorde det; men desflere maadelige Hoveder søgte at indlægge |**VU:450**sig Ære ved at **A:345**oversætte og efterskrive hvad der stod i hundrede tydske Bøger. Saadan Eftersnak vilde i en nogenlunde kristelig Alder ei frugtet stort, om den ogsaa kunde blevet ført, nu derimod, da de Fleste ønskede at blive deres Troeslevning kvit, greb Man Paaskuddet med begge Hænder, og bildte sig ind, at Kristendommen var uopreiselig nedrevet ved usselt Pjat og plump Vittighed af Mennesker, som

for det Meste ei turde være deres Ugudelighed bekendt, og hvis Navne Krøniken kan lade raadne uændsede. Satanas selv, siger Apostelen, omskaber sig som en Lysets Engel, og det er da intet Under at hans Apostle skabe sig, som om de vare Retfærdigheds Tjenere. Saaledes gik det bogstavelig herinde; thi Oplysning var Trolddomsordet, hvormed Man vilde fremkogle Mørket, og Man raabte høit, at Korsets Forargelse maatte afskaffes, for at Dyden kunde vinde Herredømmet. Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed skulde begynde med at træde Guds Søn under Fødder, bespotte Naadens Aand, og forhaane det Ny Testamentes hellige Kalk. Ogsaa vor Tids Farisæer sagde, at Jesus bespottede Gud, naar han talte om sit Kongesæde ved Faderens Høire og raabte: korsfæst! hans Blod komme over os **US:380**og vore Børn . Det var storlig at frygte, at deres Skrig skulde faae Overhaand og Regeringen bedøvet dømme at deres Begæring fik at ske, at Kristendom blev uddrevet af Psalmer og Lærebøger, som den, efter deres Ord, alt var udryddet af Skriften. **A:346**Mange sukkede i Løn, men Røsten vovede de ei at løfte; Troen var for de kristelige Boglærde kun en Tilflugt i Nød, ei en urokkelig Vished, ei et helligt Samfund med Gud, og derfor fattedes dem baade Mod og Kraft; Kærligheden var blevet kold, hver tænkte kun paa sig selv, og derfor kunde de sidde stille, medens Troen røvedes fra Tusender blandt deres Brødre; Verdens Spot og Latter turde de ei trodse, men vel Lyset i deres Inderste, der tændtes for at skinne. Bastholm, der før ubedet greb Kristendommens Banner, lod det falde paa Stridens Dag, men Een var der dog, som baade havde Lyst og Formue til at løfte og bære det mandelig, det var Nicolai Edinger Balle, Lollik af Fødsel, men Jydsk af Æt. Hardtad Alle født
1744.
ene, thi Gud var med ham, og Bibelen forsvarte sig selv igennem ham med saadant Eftertryk, at selv Fiendernes Harmen beviste, de rammes af det tveeggede Sværd. End varede Kampen da Trykkeloven udgik, bød Skribenterne nævne sig og satte Straf for 1799.
frække Angreb paa Tro og gode Sæder, Regering og enkelt Mand. Balle, som erkjendte, at Lige **VU:451**gyldighed og hemmelige Anfald er værre end aabenbar Strid, vilde ei, at Loven skulde binde Modstandernes Tunge, men den forstummede af sig selv, thi Nogle blueedes ved at nævne sig, Andre af disse, der kaldte sig Sandhedens Kæmper, vilde ei ved at tale, overtræde de hellige Pligter mod deres **A:347**timelige Velfærd, og da Ingen havde noget Nyt at sige, gad og kun Faa læst Mere om saa ligegyldige Ting, som Gud og Evighed og kristen Tro var i de Flestes Øine. Med denne Ligegyldighed gik Dannemark over i det nittende Aarhundrede, og Alt spaaede ilde for Troen og Folket. Man havde skreget saa høit og længe mod den gamle Psalmebog og Pontoppidans Forklaring, som var Almuens Lærebog, at

Regjeringen troede, aldeles ny vare nødvendige, og Lykke for Danmark, at det havde en Balle og en Regering, som vilde give Sagen i hans Haand; men gode kunde de Bøger ei blive, som under saadanne Omstændigheder skulde udgaa. Balle skrev en Lærebog, som indeholder de kristelige Troessandheder uforfalskede, og det er store Ting, men Balle vilde afbøde Modstandernes Anfald, ved stedse at tale til Forstanden gennem kolde Begreber, og give en Pligtlære i Tidens Smag, derved forledtes han til, at bruge [|US:381](#)et Bogsprog, der er saare utydeligt for Almuen, og den hjertelige Varme, som en saadan Bog bør have, tabtes. Den gamle Psalmebog kunde trænge til Forbedring; thi Luthers og andre tydske Psalmer vare for det meste slet oversatte, Kingos behøvede en med Ærbødighed ændrende Haand, og ved Siden stode endel, som vare vandede i Tanker og platte i Ord og Talemaader; men hvilken dansk Digter kunde og vilde under Revolutionen *forbedre* de gamle og digte gode ny? Thomas Thaarup var maaske den eneste født [|A:348](#)Navnkundige, som med digterisk Anlæg, forenede en 1749. gudelig og hjertelig Stemning, men neppe var det, om de kristelige Troessandheder han sang, og han har ei villet kendes ved sine Sange, saaledes som de udkom. De Fleste, hvori Kristendommen, ligesom er gemt til bedre Tider, maa være sammenrimede af aldeles upoetiske Mænd; hvor Tonerne løfte sig, er det mest i kolde Billeder og høitragende Ord; Hjertelighed spores kun i enkelte Sange, mest om timelig Nød og jordiske Forholde, ikke een af Kingos eller Luthers Psalmer er optaget uforvansket, og ikke een høitidelig Sang gør Mindet om de store Begivenheder ved Kristi Fødsel, Liv, Død, Opstandelse og Himmelfart, levende i en beskuelig Fortælling. Føier Man nu til, at der næsten altid tales om Guds Aand, som en blot Kraft, eller et gudfrygtigt Sindelag; at Man har uddrevet Djævelens Navn af Bogen, uden at kunne drive ham af [|VU:452](#)Verden; at Man har udslettet Helvede, uden at kunne tilintetgøre det; at i det mindste en tredie Del er vandede Rim til Gerningers Pris, der tit udvoxe af en syndig Rod; at der er saare Lidt om ret Kærlighed til Gud og Næsten, og at kun faae Psalmer have bibelsk Enfoldighed i Ord og Talemaader: da maa Man beklage den Tid, hvis Stemning den aander. Selv den i Sandhed *høiærværdige* Balle kan heri have feilet, men da han selv er intet mindre end Digter, da det vilde været et Underværk, hvis han slet ikke havde lempet sig efter Tidens Tone, og da vi [|A:349](#)have ham, næst Gud, at takke for, at Bogen beholdt saamegen Kristendom, vil den billige Krønike aldrig gaae strængt i Rette med ham, ja den vil sige, at bedre Bøger vilde rimeligvis paa den Tid gjort mindre Nytte, fordi den seer hen til de Præster og Skoleholdere, i hvis Hænder de kom. Vist var det Lykke for Danmark, at den gamle, gudfrygtige Børge

Riisbrigh stod den hele Tid, som en Mur mod de ny filosofiske født
Unoder, og aftvang ved kristelig Retfærdighed og Kærlighed selv 1731.
Spotterne Høiagtelse; men til at dæmme mod Tidens Strøm var
han ikke dygtig. Vel antastede kun to Lærere ved
Høisko|US:382|len Bibelen aabenbar, men den Ene var netop sat til
at vogte den, den udtolkedes bagvendt, Forsoningslæren og alt
hvad dertil hører sattes ved en Side, og havde end ikke saa været,
vilde dog de Fleste drevet med Strømmen; thi der er en Vei, siger
Salomon, som tykkes god for Mandens Øie, enddog dens Udgang
er Død, og paa denne Vei, hvor Man lever lystig, borte fra Gud,
der gik Tiden. De fleste unge Præster brød sig da kun lidt om,
hvad der stod i Bibelen, lod den ligge og talte med Menighederne
om allehaande, eftersom de havde Forstand til. Under Balles
Tilsyn føiedes Anstalt til Skolelæreres Dannelse, men Planen var
ei grundig gennemtænkt fra et kristeligt Stade, og Udførelsen
mislykkedes, saa at mange Lægmænd efter nogle Aars
Undervisning udgik med endel overfladelige Kundskaber, uhyre
Hovmod og liden eller ingen Kri|A:350|stendom. En Lykke var det,
at kun faa Landsbyskoler kunde give saadanne Herrer passeligt
Levebrød, men den samme Omstændighed hjalp til, at
Skolevæsenet daglig mere forfaldt. Ligeegyldighed for det
Aandelige, og verdslig Omhyggelighed holdt Bønderne fra Kirke,
og deres Børn fra Skole, Udskiftning og Udflytning, som efter
Tidens Leilighed vare fornødne, og gavnlige for den timelige
Velfærd, gave velkomne Paaskud, Bønnebogen raadnede paa
Hjemstedet, og naar Præsten een Søndag ret havde lagt sine
Tilhørere Flid og Stræbsomhed paa Hjerte, som om det var en
Pligt over alle Plig|VU:453|ter, kunde han ikke klage, om de siden
bleve borte. Under den hardtad almindelige Krig, var det
fredelige Dannemarks Søhandel opblomstret, store Rigdomme
vare indstrømmede i Enkeltes Huse, Overdaadighed og Vellyst
voxte paa Guldmøddingen, Egennyttens trivedes, Man glemte
rent, at det er Gud, som giver det daglige Brød, og tænkte kun
paa, at sanke eller nyde. Fra den Stund Trykkeloven udgik, blev
der tyst paa den aandelige Børs, og Man sukkede over dens
Palladium, uden at ville indse, at det Ilion, Loven kunde og vilde
omstyrte, maatte være bygt af Ugudelighed og Uteerlighed,
Æreskænderi og Oprørstale. Alt syntes da at ville sove ind i en
Rus eller Døs, men nu talte Gud med Tordenrøst, og visselig,
Hans Skyld er det ikke, om Dannemark sover ind igen, saasnart
Skrækken er forbi.

|A:351|Det ny Aarhundrede begyndte. I 80 Aar havde Gud
undt Dannemark udvortes Fred, men nu sendte han Krigen, thi
hans andre faderlige Mindelser og Advarsler havde hos Mængden
ei nyttet. Under femte Frederik *truedes* Danmark med en Krig af
den russiske Peter, den danske Hær stod alt i Me|US:383|klenborg 1762.

under en fransk Høvding, men Peter *døde*. Peter var Hertug i Holsten, og vilde feide, fordi Frederik den Fjerde fratog en af hans Forfædre Slesvig, men nu kronede den gamle Bernstorf sine Fortjenester, ved at bortbytte Oldenborg og Delmenhorst for Vagrien og de russiske Fordringer. Kvægsyge og Uaar havde været i Landet, Kongens Slot og en stor Del af Hovedstaden var lagt i Aske, men Saadant kaldte Man *Tilfælde*, uagtet Man bekendte en Gud, der selv vidner, at ikke en Spurv falder til Jorden uden Hans Villie. De som nægte, hvad Skriften siger, at Landeplager sendes til Straf og Opvækkelse i en ugudelig Alder, fordi de ogsaa indfalde i Tider, der ei ere aabenbar ryggesløse, bør ogsaa nægte, at den Regn som falder efter lang Tørke, er bestemt til at vederkvæge Jorden; thi det regner ogsaa tit, naar vi ei *synes* det gjordes behov. At enhver Plage som ængster Mennesket, gør ham alvorligere er dog ligefrem; at han kan forhærde sig og bespotte, istedenfor at ydmyge sig, er sandt, men hvis Skyld er det? At Pesten, Krigen og Ildebranden i Aarhundredets Begyndelse gjorde Mange mere alvorlige, er klart; at **A:352** det Samme ei skedte ved dets Udgang, er ogsaa begribeligt, men at dog Noget vaagnede, især ved Fredsbrudet, er ligesaa klart, som det var nødvendigt; thi med Døden lige for Øine, kan Alle dog ikke lægge sig til Sengs; naar det Timelige opgaar i Røg, prædikes dets Forgængelighed høit, og naar det skal værges med Livsfare, mærker **VU:454** Man Savnet af Mod og Kraft og Saligheds Haab. Efter den gamle Bernstorf havde hans Brodersøn, den høiadelige Peter Andreas, styret de udenlandske Sager, og ved den Guds Bistand, hvis Hjelp han ei skammede sig ved at anraabe, under Revolusionskrigen afvendt truende Farer. Han var nu død, vindesyge Købmænd havde misbrugt det danske Flag, til at indsmugle forbudne Varer i Frankrig, og England, som misundte Danmark sin Handel, greb dette Paaskud til Fornærmelser, som maatte have en Krig i Følge. Danmark havde anselige Forbundne, der havde lovet at beskytte de fredelige Folkefærds Flag, men da en engelsk Flaade gik gennem Sundet til København, sad Sverrig stille, Preusen drev sin gamle Konst, og Ruslands vægelsindede Povel, fik i Sinde, at bekrige den venskabelige Magt. Mørke vare Udsigterne, paa de faste Blokskibe og de flydende Pramme stred mangan Dansk mandelig, og den unge Villemoes beilede sømmelig til en Skrams og Tordenskjolds Hæder; men den engelske Overmagt brød igennem, og Hovedstaden skjalv. Nu frelstes Danmark andengang ved en russisk **A:353|US:384** Keisers uformodentlige Død, og hvem her ei kender Guds Finger, er blind, desto blindere, jo mer oplyst han drømmer sig at være. Snart forvandt Folket Skrækken under den tilbagevendte Fred, ja pralede endog; men for øiensynlig havde baade Faren og Feigheden hos Mange været,

til at ikke Adskillige skulde begynde at tvivle om Tidens Herlighed, og selv Krigsbulderet gennem Kanoner og Sange oplivede Aanden. En kraftig Røst, som forkyndte Tidens Vanart, maatte finde adskillige aabne Øren, og den kom fra Tydskland. Henrik Steffens, af tydsk Herkomst paa Fædrene, men født herinde af en ægte dansk Kvinde, var et synderlig opvakt Hoved, med en Kraft og Ild i Aand og Ord, Øie og Gebærder, som Ingen skal, men Faa kan bryste sig med. I Tydskland havde han antaget endel af Schellings Meninger, men den halvnordiske Natur skinnede igennem i en langt mere uskrømtet Høiagtelse for kristelig Tro og Levnet. Han kom til Moderlandet og opslog sin Lærestol paa den halvvaagne Høiskole; det var ei slig søvnig Tale han førte, som den der saa tit udgaaer fra Katedre, og nysgerrige Ungersvende flokkedes omkring ham. Faa forstode noget Sammenhængende af hans, med mange Konstord udstafferede Tale, og det var godt, men det kunde Alle forstaa, at han lod haant om den Oplysning der hidtil var udbasunet, at han talte med en forbausende Ærbødighed om Kristus og hans **|A:354**guddommelige Rang, at han haanede den danske Læseverdens Afguder: Kotsebue og Lafontæne og henpegede paa Shak**|VU:455**spear og Goethe som anderledes Digttere end den Flok Man nævnede saa; og dette var saare godt. Han kom og svandt som et Luftsyn, det var ogsaa godt, thi han havde vist ellers forvirret, om ei forrykket mange Hjerner; nu derimod vakte han kun Eftertanke; og mangt et Frøcorn, som han udstrødte, er vist under Guds Velsignelse i Stilhed opvoxet til at bære god Frugt. Bort maatte han i Guds Navn, men vilde han udgære til en ret, rolig Kristen, maatte vel Danmark og Norge kappes om, at hjembyde denne, deres fælles kostelige Fostersøn. Hæderlig skal i al Fald hans Ihukommelse bevares, indtil Norden glemmer den store Skjald, hvis Harpeslag har forherliget det ny Aarhundrede. Ogsaa denne Skjald, Adam Oehlenschläger, skænkede Gud Danmark paa tvende Maader, thi af tydsk Fædreneæt fødtes han herinde. Indtil Steffens kom, sang han hardtad som de andre Fugle, men dog forkyndte Sluttelse til Evald og Higen mod de gamle Tider en Dybde i Længslerne, som lovede anderledes Syner. Hvad han, uden Steffens, vilde blevet, det veed kun Han **|US:385**som tier, men uden ham, var han aldrig kommet til at synge, som han sang, ei heller kunde da saadant Kvad fundet den Indgang det fandt. Hans første Digte, som udgik, ændsedes kun af Faa og yndedes af Færre, endel af dem avledes ogsaa i en aandelig Rus, men **|A:355**det maatte hver sande, som havde nogen Forstand paa Skjaldskab, at aldrig havde nogen dansk Digter gæret saa kraftig eller lovet saa meget. Hans Poetiske Skrifter ere derimod en Blomsterkrands, til hvilken Danmark ei, og 1805. Tydskland neppe kan fremvise Magen. Hardtad Alt er udrundet

af en høi, Meget af en hellig Begeistring, og har sikkerlig virket mere for Kristendommen, end alle Tidsalderens apologetiske Skrifter tilsammen, thi de herlige Digte maatte vække, hvad de aandede: en kristelig *Stemning*. Den søde Enfoldighed i Vaulundurs Saga, maatte hos Mange avle Væmmelse for det høitrvænde Svulst der kaldtes et smukt Sprog; at det er paa den barnlige Fromheds Vinger, ei paa Kundskabens opdyngede Myretuer, Mennesket kan vinde til Stjernerne, maatte visselig falde paa Sinde ved mangt et Kvad, medens det i henrivende Toner udlagdes gennem Aladdin; Tidens Vanart og latterlige Hovmod stilledes klart for Øie, ligesaavel i de muntre Kvad om Freias Alter og Beltseiladsen, som i den herlige Morgenvandring, og saamangen alvorlig Sang om Kristi Livsbillede i den aarlige Natur; og hvor er den Klagesang i den ny Tid, som tør lade sig høre ved Siden af dem over Vahl og Viedevelt. Dog, at der var en Orm, som nagede den herlige Rose, og vilde, hvis den fik Raaderum, fortære |VU:456|dens herligste Safter, det var synligt, fremforalt i den allegoriske Fremstilling af Kristi |A:356|Liv. Digteren var Kristen, men Tænkeren var det kun halvt, de optraadte mod hinanden i en Række af Dramaer, og Digteren vandt ikke Seier. I Hakon Jarl kæmpe de, men i Palnatoke staar Tænkeren seirende, som en oplyst Mand fra det attende Aarhundrede. Inderlig, men jordisk sværmende Kærlighed besang han rørende i Axel og Valdborg, men selv i Kristkirken saae han ikke Kristus, og misbrugte det høitidelige Sted til verdslige Øiemed. I Correggio skildrede han tro Malerkonstens sørgelige Idræt, at fremtrylle en Skygge af de forsvundne himmelske Skikkelser; i Faruk fremskride herlige Skikkelser, men som Drømmebilleder der svæve i Luften, som om kun i en Feverden Ydmyghed straalende løfter sig over hovmodig Bram. Stærkodder er et livligt Spil uden heel Betydning, og Digtningerne en mat Efterklang af de poetiske Skrifters herlige Toner. Vilde den store Digter dog ihukomme sin første Kærlighed, og |US:386|hvorfra han er falden, vende om og gøre sine forrige Gerninger! Vil han det ikke, da kommer den som tændte i ham det herlige Lys, hastelig over ham, bortfløtter Lyset og lader ham sidde sorgfuld i Mørke. Gud behøver Ingen af os, men Verden behøver Lys, og skulde da ikke Hver gerne ydmyg lade det Givne skinne for sine Brødre, aldenstund ene det ogsaa for ham selv kan opklare Dødens Skyggedal, og veilede til det forborgne, forunderlige Lys, hvori Herren boer!! Den Fred og den Roes som Ver|A:357|den kan give, hvad har den at betyde, naar Verdens Skikkelse forgaar.

Midt under denne Digters herlige Sang, som kun Faa vilde høre, medens Vantroens Pest og Ligegyldighedens Kræft fordærvede Folket, da talte Gud saa lydelig, at alle maatte høre,

enddog Faa vilde forstaa, at Røsten kom fra ham. Denne gang var det ei blot, som før, et Tordenskrald, men et Tordenslag som tændte vor Frue Hus, mangen Bolig i Axelstad og Danebrog paa de blaa Bølger. Engellands ugudelige Høvdinge kaldte det Ret, 1807. under Venskabs Maske at overraske et fredeligt Folk, for at udvryste af dets Haand et Vaaben, der maaske kunde vorde dem farligt. En talrig Flaade udsatte Tusender paa Sjællands Kyst, der ei i et heelt Aarhundrede var nedtraadt af fjendtlig Fod; hardtad den hele Krigshær stod i Holsten, Landeværnet adsplittedes ved Kiøge, som en Faareflok uden Hyrde, Dødsfrygt forvirrede Hjernen paa dem, som raadte i Axelstad, Forbittrelsen gav Mange Mod, men Ingen Høvdingsaand; den brændende Stad, der |VU:457uforstandig havde ladet sig indklemme, trodsede enstund forgæves, og maatte overgive Flaaden, som Riget kaldte sit Palladium, med al dens Redskab i Fjendens Vold. Under Fjerde Frederik brændte Frue Kirke med sine mærkværdige Grave, hvori Benene af alle Sjællands Bisper fra Palladius, og af Danmarks fleste berømte Mænd i det lutherske Tidsrum, vare sankede; da blev Flaaden til intet efter en glim|A:358rende Afsked, da uddøde, i det Hele, den gamle Kristendom. Under sjette Kristian skulde Alt fornyes, Kirken opbygtes, Danneeskjold, Dokkens sindrige Mester, lod tømre stolte Orlogger, prud løftede sig Kristiansborg paa Gruset af det gamle Slot, det skulde Kristendommen ogsaa; men Alt fra hans Dage var kun et kort og sygeligt Liv beskikket; saa Guds frygten, saa Kirken, saa Borgen, og saa Flaaden; Alt tyktes kun reist for at sanke Levningen af Fædrenes Aand i Fædrenes Grave. Syvende Kristians Lig har ei endnu kunnet naa det nybygte Gravsted, hvor han skulde samles til sine Fædre; det hviler i Rendsborg, hvor han døde |US:387faa Maaneder efter den store Jordefærd, ved hvilken en djærv Krieger, inderlig grebet, udbrød: at Dannemark begrov sin Fader.

Under bange Varsler tog Sjette Frederik Tvillingspiret i Haand: Alt laa i Grus, nyt maatte det reises eller hensmuldre, 1808. hint var hans faderlige Ønske, dette mange Retskafnes Frygt. Den sidste Orlogger, som kunde prøve Størke med Hav og Fjender, var gemt i en af Norrigs Havne, men kun som til en Fakkell, der paa Hedenolds Viis, skulde udbrænde over Kristians Lig, hvis Navn den bar; den brændte paa Oddens Kyst, efterat Villemos og mange Djærve med ham havde paa den fundet Døden, som i et Ridderspil til den Hensovnes Ære. Mærkeligt er det, at Mange mente, at Orlogger vare for *store* til Danmark nuomtide, og |A:359at Baade var en passeligere Flaade, men til Saadant maatte og vilde ei Nørrelands Drot fæste Tro, og mellem den Baadeflok, der med Døgnet opstaar og forgaar, løftede sig, med Navnet Phoenix en ny Orlogger, og det spaar ikke ilde om Genfødselen. At en saadan gøres behov i Landet, som paa Bølgerne, derom ere

alle de enige, der have mindste aandeligt Syn; thi efter Flaadens Tab at prale af Mod og Kraft og Fædrenelandskærlighed, er ligesaa daarligt, som at ville prale af den: disse Egenskaber ere synlig forlorne, og vi have kun en ringe Levning som af Flaaden, der med den fortæres daglig af Orme og Fjendevaaben. Om Veien til Genfødsel er Man derimod saare uenig. En venter den af timelig |VU:458| Velstand, som under Freden netop nærede Egennytte, Overdaadighed og det jordiske Sind, og hans Løsen er Vindskibelighed; En Anden, som vel mærker, at Man kan være saare flittig, og dog i Aanden baade ful og feig, som indseer alt Fabrikvæsens fordærvelige Følger, og at Overdaadigheden ei er mindre skadelig i de Lande hvor dens Redskaber forarbejdes end hvor de købes, raaber paa Tarvelighed. Mange, som vel se, at Tale kun lidt nytter hos de Voxne, der ere rodfæstede i de onde Vaner, henpege paa den opvoxende Slægt, der, som Voxet kan tage mod hvilken Skikkelse, Mesteren vil; men disse ere igen saare uenige, og der strides meget om, paa hvilken Viis Oplysningen skal meddeles, og i |A:360| hvilke Lag Kundskaberne skal lægges, naar Man vil bygge en dygtig Mand. Andre agte Sligt for Børneværk, da Mennesket dog ikke ret *kan*, hvad der rigtig nok var ønskeligt, blive en Maskine, og en Frihedsyttring altsaa forstyrrer den hele Orden, og disse mene, at det især kommer an paa at give Slægten Kraft og Størke; men her dele de sig atter. Mange mene, at da Legemet dog er det fornemste, maa Man kun se til at give Musklerne |US:388| Spændekraft og Lemmerne Smidighed, disse Egenskaber vil da af sig selv forplantes paa Sjælen, hvis denne er Andet end Legemets Selvbevidsthed. Andre, som veed, at de stærkeste Mennesker tit ere de feigeste, at Legemsstyrke kun udretter lidt i vore Krige, og at den ligesaalidt kan modstaa Vellystens og Egennyttens og Uretfærdighedens Fristelser, som de hvinende Kugler, mene, at Man tillige, og vel mest, maa give Sjælen Kræfter, men her blive og disse uens, da Nogle vente Alt af faste Grundsætninger, Andre af smukke Folks Exempel i den forbigangne Tid, som da kan give den saa nødvendige Fædrenelandskærlighed med det Samme. Saaledes menes og tales, skrives og handles til alle Sider: det er allerede Meget, at vi se vor Brøst, men naar ogsaa hine Arbejder kronedes med det heldigste Udfald, vilde Staten kun derved vinde nogle faa, sygelige Levedage, som Danebrog paa Baadene. En aandelig Phoenix maa opleve af sin egen Aske, dersom Folket skal gen|A:361|fødes til ædelt Sindelag og mandig Idræt, og Kristendom er Underfuglens Navn. Kun naar den sjunger vist og liflig om den Herlighed, som skal aabenbares i de evige Tider, lære de, som oplade Øret, at offere det Timelige paa Guds og Dydens og Fædrelandets forenede Høialter, og uden Knur at taale Tidens Pinagtighed. Kun naar Mænd lyde paa dens Sang fra det

Høie, helliges deres Idræt paa Mark og Val, paa fjerne Bølger og i Hjemmets Hytte, **|VU:459**thi da ere deres Gerninger gjorte i Gud. Kun dens Guddomstener formaa at give Aanden Kræfter til Strid mod onde Lyster, som mod Landets Fjender, og til Alt, hvad som med Ret nævnes aandelig Handel. Den fremkonstlede Flid og Spænding vorde Egennyttens og Vellystens Trælle, og opslides snart af deres grumme Herrer; faste Grundsætninger uden Troens Grundvold er en Modsigelse, og den selvstændige Moralbygning et Hus paa Sand; Krøniken om Fædres Sindelag og Bedrifter størker kun dem, der ei ganske have forloret Fædrenes Tro og Kraft, men det have vi. De ere begravne og skal igen opstaa, ligesom vel Ingen nuomtide vorder livfuld Kristen, uden at have været død i Vantro; vi maa selv vorde Fædre for en ny Rad af Slægter, der som Arvegods kan annamme den Tro, vi maa tilkæmpe os. Alligevel er det godt at Krøniken oplades, thi naar vi i dens klare Speil se Fædrenes Kæmpelignelse ved Siden af vort eget Dværgeaasyn, **|A:362**da kan vi lære at blues, og naar vi høre Aartusinders Vidnesbyrd om Troen som alt det Stores og Herliges Kildevæld, da hendrives vi mod det Samme. Mærkeligt er det ogsaa, at i det nittende Aarhundrede, midt under Vidnesbyrdene om **|US:389**vor egen Afmagt, bleve de gamle Kæmper høirøstede, ja det lod hardtad, som det gamle Nordens Afguder med deres Skyggehær vilde indtage Landet, der laa øde for kristne Kæmper. Oehlenschläger slog Harpen for dem, og Grundtvig vilde opmane dem af deres Grave; Heste spændtes for de Stene, Fædrene havde væltet, Sproglærde stavede paa de Runer, de havde ristet, Krukkerne med deres Aske, sankedes som Helligdomme over Herrens Tempel; Odin, Thor og Braga uddreve Zeus med Ares og Apollon, og kæmpede atter mod Kristus; Valhal løftede sig høit over Olympos, og der fandtes vel dem blandt Dannemarks Stridsmænd, som længtes mere efter Einheriers Gammen, end Himmerigs Salighed. Behøvede vi noget udvortes Vidnesbyrd om Kristendommens Forlis, da var her et uforkasteligt, men vi behøvede et saadant, om vor egen Elendighed; et kraftigere end Krønikens og Skjaldskabets Billede af Hedenold kunde neppe gives, og i den Mening opløftede i det mindste Grundtvig et saadant, efterat han havde faaet Syn paa Guddomsherligheden i Kristi Aasyn. Med deres Blod malede Nordmænd et andet, da de under Kristian af Augustenborg mandelig **|A:363**droges med Svensken; et tredie med samme Farve, Jyden Buhl og adskillige andre danske Søhaner og Vikinger. Hverken hist eller her stod nogen Strid, som kunde hævde sig et Slags (Feldtslags) sørgelige Rang, men dog kom det tilsyne, at fornemmelig **|VU:460**i Norge var endnu Levning af Troen, og endnu mer af Kraften. Mellem Vaaben tie Muser, det er Sydens Tale; men under Skjoldet sjunger Braga, det er Nordens Tro, derom vidner mangt et Kvad i

Danmarks Skove, og selv mellem Fjeldene genløde Toner fra en Bondesøns selvgjorte Harpe, der ved gudelig Kraft og Sødhed gjorde mangan Skjald tilskamme; men høiest vidner dog det Kongebud: at midt under Krigens Bulder skulde Grundsten lægges til en Høiskole mellem Fjeldene. Gud fylde den med sin Herlighed og lade den vorde Hans Navn et Hus! da skal Bjergluften vel rense Nordens Lunger, Høitidssange skal som Hjertets Røgoffer stige mod Himlen, Røster skal udgaa mod Syden og Vesten at forkynde som en Fjeldtorden Fordærvelse i Synden, men sødelig Fred i Evangelio; kraftelig, men ydmyg skal Aanden røre sig i Kroppens Lemmer som i Tankekredsen, og Efterslægten skal lovsynge Sjette Frederiks Dage, som vi Hans gamle Oldefædres. Amen. 1811.

|A:364

|A:365

|US:390 Rettelser og Anmærkninger.

At der, uagtet den ufortrødne Flid, mine Venner: Dons og Hersleb have anvendt paa at randsage mine Kragetæer, alligevel have indsneget sig endel Trykfeil, bør ikke forundre eller forarge Nogen, og de vildsomme tænker jeg Læseren skal finde rettede her.

At der, uagtet jeg dog har holdt Øie med mig selv, ere indløbne endel Tankefeil, burde heller ikke forundre eller forarge, aldenstund jeg bekender mig at være et skrøbeligt Menneske. Imidlertid kunde jeg dog have stor Lyst til at rette de vildsomste af disse med det Samme. Grunden er, at Gud har givet mig Kærlighed til Sandhed, men vil Nogen mene, jeg gør det for at spille min Recensent et Puds, skader det ikke heller; thi er Han en sandhedskærlig Mand, vil det glæde ham, og hvis ikke, da er det og meer tilpas til ham, naar han, som selvgjort Posekiger, vil have sin Næse hvor den Intet havde at gøre. Dog, han vil i det af Bogen som *duer*, finde nok at slaa sig til Rid|A:366 der paa, og kan han ikke ret komme i Stigbøilen, skal jeg hjælpe ham som en ærlig Mand.

Tilegnelsen.

For at det ikke skal gaa mig med denne Tilegnelse, som med hin, hvori Man vilde lade mig sige, at min Fader var den eneste kristne Præst i Landet; faaer jeg vel at anmærke, at det er hver ærlig Ridder ufortalt, naar jeg siger, at Saga svarer: Fredrik Daneskjold. Det er hans Memorial om Basedov jeg har for Øie.

Side 1. Fattes i Overskriften: Første Tidsrum.

— 2. Lin. 16. fattes i Enden Ordet: Fugle.

— 5. — 23. Svig for Krig.

En almindelig Feil er det i Fortællingen om det første Tidsrum, at Bibelens Udsagn ei synlig ere adskilte fra egne Betragtninger og Slutninger. Betragtningen om Staternes Opkomst maa ikke forlede til den Vildfarelse, at Folkene efter fornuftigt |US:39|Overlæg valgte sig Konger og fordrede Love. De dreves af Øieblikkets Trang til en Anfører eller overvældedes. Forgudelsen af Mennesker hører til en langt senere Tid, og hvad der siges om Forskellen mellem Noahs Efterkommere maa naturligvis ikke tages strængt, da Talen blot er om Stammernes Hovedstemning.

Side 8. Lin. 21. Andet Tidsrum.

— 10. — 5. Guders og Kongers Huse.

— 14. — 15. og for som.

— 16. — 4. Pelops blev saa mægtig

|A:367|Side 16. Lin. 10. 11. da hun blev lokket — flokkedes Helte.

— 24. — 10. Beskuelsen.

— 33. — 7. Leietropper.

— 35. Her burde Akæernes kække Høvding, Philopømen, som man har kaldt den sidste Græker, været nævnet, især fordi det og her sees, at naar et kraftfuldt Folk nærmer sig sin Undergang, opstaaer altid en enkelt stor Mand, som vil genføde dets gyldne Alder. Det er endnu aldrig lykkedes Nogen, uden dem der løftede Kristi Banner og kan ikke lykkes andre, thi kun Herrens Ord kan genføde Troen, det Aandeliges Rod.

Historieskriveren Polyb fra Akaia burde og været nævnet, ei for at ophøies som Sagas Ypperstepræst, thi han var intet mindre, men for ogsaa her at lægge Mærke til det nødvendige Samfund mellem jordisk Klogskab, Fordærvelse og Kraftløshed. Historien var for ham Intet uden et Virvar af Tilfælde, som Man ved de forrige Tidens Undervisning skulde lære at beherske. At en saadan Klogskab hverken reddede Akaia fra Undergang, eller Polyb fra at slæbes til Rom, er begribeligt; at vor Tidsalder ophøier denne sin Frænde, er ogsaa begribeligt, og at Gud, hvis Visdom de af bare Klogskab ei kan erkende, gør deres Klogskab til Daarlighed, ved at ødelægge alle de Folkefærd, der saa godt kan sige, hvordan Man kan bestaa uden hans Hjælp: det er for en

Kristen heller ikke no|A:368gen Hemmelighed. Tidens Kloge derimod blive blinde og forhærdede ved at bygge paa Afgudstemplet, trodsende Herrens Ild og de Jordskælv som i et Øieblik fortærer hvad de gennem Aar møisommelig sammenkline.

Side 36. Hvad her er sagt om de gamle Romeres Dyder, behøver Indskrænkning, skøndt det er vist, at i det Tidsrum vi kende Romerne, komme de tilsyne, som de mest jordiske, der have bygget i Europa. Deres hele Historie er Borgen for Sandheden af hvad der fortælles om deres Stammefædre. En Røvertrop, forenet til et ordenligt Selskab, som kun indenfor Murene holdtes i Ave ved Skrækkebileder og fælleds Fordel, men havde kun eet Ord til at betegne en Fremmed og en Fiende, og intet Navn til Dyden uden Mandelighed, det var Folket, som Daniel saae i Aanden under Jernets Skikkelse.

Side 39. Niebuhrs Mening, at Fortællingen om Kongernes Tid er et gammelt sammenhængende Heltedigt, maa vist bifal|US:392des af alle Kyndige, og er, som saadant, et uforkasteligt Vidnesbyrd mere om Romerfolkets jordiske Sind, thi Vers har det vist aldrig været, og Guddommen har der intet andet at gøre, end at frembringe Byens Mester og give Love, Romulus sendes tilbage til Guderne, og Mænd med Sværd ved Belte og Øiet paa Himlens Stjerner og Dyrenes Indvolde øve Bedrifterne. I intet Folkefærds Heltesange spores saamegen forstandig Opdigtelse, ligesom Folketroen vel i intet Land uden|A:369for Ægypten, saa tidlig er blevet misbrugt til verdslige Øiemed. Æneiden er en værdig Fortsættelse af det gamle Epos.

Side 42. Her burde imellem den døende Jakobs Spaadomme, den, om Helten af Juda, der bandt sin Aseninde ved Golgatas Vinstok, ei været udeladt. Det er rigtig nok forskrækkeligt i vore oplyste Tider, da Man kløgtig har udfundet, at Jakobs Spaadom kun er et Digt i Virgils Maner til at smigre Kong Salomon, da endnu at finde en Spaadom om Messias der, hvor selv Herder og flere kristelige Mænd, bange for Tidens Spøgelse, have tillukt Øinene; men jeg har selv leget Spøgelse og er afvant med Frygten. Enten var Jesus en Løgner, eller ogsaa havde Abraham med Glæde i Aanden seet Kristi Dag (Joh. 8.) og sikkerlig havde han ei fortiet sit glædelige Syn, om end ikke Jakob havde havt det samme. Man kan da forud vide, at Jakob i sin Svanesang, naar han talte om sin Afkoms Skebne, dunkelt maatte henpege paa Forjættelsen som han havde skimtet og hilset i det Fjerne, paa den Engel som genløste Ham.

Side 43. Lin. 19. Præster og Leviter.

Side 46. burde det været anmærket, at naar Man, som Tidsalderens selvkloge Daarer, anseer Profeterne for blotte Digttere, da ere de et uforklarligt Underværk i Historien; thi vel

maatte Man spørge, hvor det Folk var, hvis Digtere ikke fordærvedes med det, ja hos hvilket Poesien ei aldeles forstummede i dets kraftløse Dage? Hvem digtede i Grækenland i Alexanders Dage? **A:370**hvilke Toner hørtes paa det sjunkne Kapitol, ja hvor vare selv de arabiske Skjalde, da Bagdad faldt? Mellem Kristne er det saare forklarligt, at Digterstemmer høres silde; og dog, hvor ere nu Italiens og Spaniens og Englands Digtere? hvorledes synges der i Tydskland, ja selv i Dannemark? Det er vel overflødigt at sige, at dette ikke er mit Bevis for Profeternes Samfund med Gud, det ligger i deres Spaadomme og det ny Testamentes Vidnesbyrd; men et Bevis paa Guds synderlige Husholdning med Jøderne er det visselig, det maa Hver sande, som har nogen Forstand paa den menneskelige Aands Vilkaar og Krønikens Gang.

Side 47. Aarstallet 588 hører til forrige Side ved Jerusalems Ødelæggelse.

S. S. Lin. 15. Juda, Benjamins og Levi Stammer.

US:393 Side 48. Lin. 21. Brødre og Præstesønner. Det Sidste er saare mærkeligt; thi ogsaa her sees det, at Præsteslægterne ere de sidste, som fordærves og svækkes, men tillige at naar kun i Helligdommen er Levning af Mod og Kraft, er det snart forbi med et Folks Daadstid. Efter Makkabæerne fulgte *Idumæeren* Herodes, som Roms Statholder.

I Anledning af Profeternes Spaadomme om Kristus burde det have været anmærket, at David i den 21de Psalme spaaede om Jesu Død, som om han selv havde staaet under Korset, hvilket hver Sandhedsven kan og maa se, ved at sammenligne Psalmen med Math. 27; at **A:371**Esaias især i sit 53de aabenbar spaar om Forsoningen, hvilket ydermere bekræftes i Ap. G. 8, og at det især er Daniel, som i sit 9de bestemte Tiden for Kristi Komme. Vel klinger Sligt som en løs Tale i Døgnets Øre; men det beviser kun Sandheden af Herrens Ord hos Daniel 12. 10. Ingen af de Ugudelige skal forstaa det, men de som mærke paa Visdom, de skal forstaa det.

Side 52. Det er en Skødesløshed at jeg har sagt, at det græske Sprog herskede i det hele romerske Rige, da det burde hede: var bekendt og forstodes af Mange.

Side 53. Her burde Satirskriveren Juvenal og Samleren Plinius været nævnte, hvilke begge vare voxne, førend Trajan tog ved Spiret. Skøndt nu baade Trajan og Plinius gjorde Alt for at bringe offentlige Skoler i Gang, skøndt goddædige og videnskabelige Fyrster sadde paa Tronen i to Menneskealdre, lod dog ikke et opvakt Hoved sig tilsyne; Lærdommen undergik midt mellem Skoler og Bogsamlinger, medens den opblomstrede mellem de undertrykte Kristne. Hvo som ikke her seer Stadfæstelse paa den Sandhed, at Tro er al Aandeligheds Moder, han har forsvoret at

oplade Øret for Sandheden.

Side 56. Her burde det med et Par Ord været anmærket, hvorledes Profeten Daniel forudsaae det romerske Rige og dets Skebne, som vi kan læse i hans Tales andet Kapitel, hvor han siger: Det fjerde Rige skal være stærkt som Jernet, eftersom Jernet knuser og svækker Alting, ja **A:372** som Jernet sønderslaaer alle Ting, skal og det knuse og sønderslaa; men at du (Nebukadnesar) saae Fødderne og Tærne (paa Drømmebilledet) en Del være af Pottemagerleer, en Del af Jern, er at det skal blive et deelt Rige, og der skal blive af Jernets Størke deri, og det skal være tildels et stærkt Rige, men tildels et skrøbeligt; Menneskeslægten skal blandes og dog ei hænge sammen, ligesom Jern ei kan hænge ved Leer. Men i de samme Kongers Dage **US:394** skal Himlens Gud oprette et Rige, der ei skal forgaa evindeligt. Mon Jøderne virkelig, for at føie de Kristne, skulde bagefter opdigtet denne Spaadom!!! Jeg maa ved denne Leilighed anmærke, at det endog blot fra den almindelige historiske Standpunkt viser sig som et høist elendigt Konstgreb, naar Man vil indbilde Folk, at de Psalmer og profetiske Digte, som spaa om de tilkommende Tider, ere opdigtede efter Tildragelserne, og for en Deel efter det Babyloniske Fængsel. Først kan det jo ikke nægtes, at Jøderne selv ansaae Spaadommene for gamle, og at ene den stærkeste Vished herom kan forklare det Vidunder, at Folket kunde vende tilbage til den Gud de havde forladt, og hænge saa fast ved hans Dyrkelse, som Historien om den makkabæiske Tid, ja om en Rad af Aarhundreder sandfærdig vidner. Hvorledes skulde nu Folket være kommet til den Indbildning, ja hvorledes skulde Spaadommene været forfattede, efterat de Ting vare skedte, som ei kunde ske uden formedelst dem? Maatte det ikke været en vantro Digter, **A:373** der for Alvor vilde udgivet sit historiske Digt for en Spaadom, og vilde Folket fæstet mere Lid til ham end Romerne til Virgil, eller vi til hans Frænder, ja vidner ikke Digtene om en ærlig, gudelig Forfatter, udtordnes ikke Ve over dem, der tillyve sig Herrens Syner, opfordres ikke Folket til at give Agt paa, om det ogsaa opfyldes? Til Overflod maatte Man vel spørge: hvem de ebraiske Digtere efter Fængselstiden har været? Hos de faa Profeter, som spaaede efter den Tid, se vi Poesiens Ild udbrændt, de ere kun gudfrygtige Moralister, og kun det forlenede Fremsyn udmærker dem; de apokryphiske Bøger, og de 70 Fortolkere vidne om, at de livligste Aander havde skiftet Tungemaal; hos Sirach lære vi, hvad som da kaldtes Poesi, nemlig sligt høitragende Billedsprog, som ogsaa vi have givet dette Navn; men hvilken uhyre Forskel mellem det og de gamle Profeters Qvad. Nei havde der endnu været poetisk Gnist tilovers, da var vel Makkabæernes Heltetid ei blevet ubesjunget. Et Blik paa disse

apokryphiske Bøger skulde ogsaa helbrede for det Galskab, at lade de gamle ebraiske Historier fremstaa ved deres Side. Dog, naar man lukker Øinene, nytter det ikke at Lyset skinner klart, det er alt hvad Man kan sige.

Side 64. Lin. 2 aandeligt for sindigt.

Side 71. En god Oplysning til rigtig at bedømme Gregors Adfærd med Henrik, giver Saxos Beretning om den samtidige Biskop Vilhelm i Roskild og Svend Estridsen. Her seer Man hvad **A:374**en kristelig Bisp følte sig forpligtet til, og hvad en kristen Konge ikke skammede sig ved.

US:395 Side 74. Pilegrimsfærden har jeg udentvivl malet med alt for lyse Farver, og det er kommet dels af det saa saare Poetiske der udmærker den, og dels af den store Uret, der er gjort de arme Pilegrimme af Vanhellige, der ligesaa lidt vil reise sig, som knæle for Kristus. Fromme Tanker var det vist som avlede Valfarterne; men at Mange ogsaa mente derved at løskøbe sig fra sand Omvendelse, kan ikke nægtes, ligesom Korstogene vidne høit derom, og at det i det Hele stod sig slet med Troen paa Kristi Forsoning og Guddom, naar Man ledte efter ham i Graven, er ligesaa klart. At træffe den rette Fremstilling er vel ikke muligt, uden i en Udvikling, hvor Gerninger tale og danne i den Opmærksommets Sjæl et Billede, hvis Farveblanding kun kan beskues, ikke beskrives.

Side 76. Lin. 29. Tapperheds Underværker.

Naar det heder: anderledes sindet var den Hær som fulgte Gotfred, da er det ligefrem alt for almindeligt udtrykt, da et saare nederdrægtigt Sindelag lod sig tilsyne hos Mange, selv mellem de Høibaarne. Tungt er det imidlertid, at Man ikke har en Historie om Korstogene som fortjener dette Navn; thi visselig, det trojanske Tog, og hvilken Bedrift af Mænd Man vil nævne, tabe Glandsen ved Siden af dem. At Serxes førte Asiens Millioner over Hellespont for at ødelægge to græske Byer, det er et forunderligt Skuespil; Aanden opløftes visselig ved at se de **A:375**vakkre Hellener værne om langt Mere end de ahnede, om det Sprog hvori Herren vilde tale til Folkene, og det Aandens Øre, som behøvedes til at fornemme Talen. Men at se Europas Hundredetusinder frivillig flokke sig og gæste Asien for at udrydde Guds Fiender og tilbede frit paa de hellige Steder, det aabenbarer hvilket mageløst Præg Kristendommen havde paatrykt Heltesjælene, selv naar de sværmede. Betænkes dertil hvad Europa vilde blevet, dersom Konstantinopel var faldet to Aarhundreder før, da maa vi vel for Alvor kalde Korstogene hellige Krige, i hvor vanhelligt end mangan Kæmpes Sindelag var. Det Vidunderlige, saasom under Indspærringen i Antiokia og de første Kampe omkring Jerusalem, er virkelig og saa øiensynligt, at selv den kolde og selvkloge Spalding nødes til at mærke det og

studse.

Side 79. Det havde maaske været bedre ei at nævne den danske Prinds Svend blandt Korsfarerne, da Efterretningen ei rigtig kan hjemles. Imidlertid er Sagnet om ham dog neppe en af de mange Opdigtelser, hvormed Tasso af Mangel paa Sandhedskærlighed og Syn for det virkelig Store udstafferede Korstoget, som Han vel mente at forskønne.

|US:396 En Forglemmelse er det, at Væringerne (Barangerne) ei ere nævnede; thi skøndt disse vel oftest lokkedes af Ære og Sold til at tjene Myklegaards Keiser, have de vist bidraget mere til at forsvare Konstantinopel, end Man almindelig troer, thi hveranden var en dygtig Høvding.

|A:376 Side 78. 1187 for 1871.

— 80. Lin. 20. fra læs før.

At Indbyggerne i Italiens Stæder forenede Sydens og Nordens Fortrin, klinger som en Frase, der gerne vilde have Noget at betyde, og er ikke heller stort andet. Det Sande er, at de ved Nordboernes Indvandring fik Kraft ei allene til legemlig Strid, men ogsaa til at sysle med det Aandelige, dog mest efter de romerske Forbilleder, der syntes at være dem uudslettelig indpræntede. Mindes jeg ret, da er det Sismondi, der sammenligner Italiens Smaastater i Middelalderen med hine i Grækenland, og Sammenligningen kunde vist uden al Tvang drives saare vidt og dybt, enddog Kristendommen gav Alt et anderledes, og Man kan frit sige, høiere Præg. Florents kan ingen Sagakyndig beskue, uden hardtad hvert Øieblik at mindes om Athenen, hvorfra Staden ogsaa, troer jeg, fik sin første Hertug; det samme tøileløse Begreb om Frihed, samme Hang til Leg med det Aandelige, og til at formæle det med det Sandselige, finde vi i Italienernes Poesi og Videnskabelighed, og deres Malerier ere jo saa fuldelig de græske Billedstøtters Sødskende, som saadanne kan avles i et Land, der har været kristnet. Under det fremmede Herredom have Italienerne ogsaa spillet de romerske Grækers Rolle, og de synes desværre, at være modne til et Tyrkeaa, om ei til noget Værre.

Side 84. Lin. 26. deilige.

— — — 30. Kristkirken.

|A:377 Side 86. Lin. 32. Liegniz.

— 87. — 7. Den Røst med hvilken Gud kaldte Mogolerne tilbage, var vel især Tidenden om deres Khans Død.

Side 90. 1314 er Philips Dødsaar, og den Kapetingiske Stamme gik ud 1328.

Side 90. Lin. 17. mest med Leietropper.

— 93. Lin. 28. deres Mundart blev Italiens Bogmaal.

Side 101. Her burde det været bemærket, at det ebraiske Sprog paa denne Tid maatte været forgaaet, hvis Jøderne ei saa

forunderlig havde holdt fast ved det og deres hellige Bøger. Nicolaus Lyra, som i det 14de Aarhundrede oplivnede Sproget og Bibelfortolkningen, var en omvendt Jøde, og Reuchlin havde vel aldrig tænkt paa at lære Ebraisk, dersom ei en Jøde (Keiser Frederik den Tredies Livlæge) havde skænket ham den skønne Haandskrift af det gamle Testamente, ligesom det var Jøden Ardia i Rom, af hvem han købte sin Indsigt i Sproget. Aabenbarer Herrens Finger sig ikke her, da veed jeg ikke, hvorledes Gud skulde bære sig ad for at vise os den.

IVU:461 Side 111. Bjergmanden Hans Luther i Eisleben holdt paa Guds Forsyn sin Søn til Bogen, da ham tyktes at kende hos liden Morten synderlig Attraa og Evne til at spore Malm i Aan**US:397**dens Gruber. Ad trange Veie maatte han stride sig frem til Høiskolen i Erfurt, men Herren velsignede hans Vaaben: Bøn og Flid, og allerede som ung Magister, kom han for Orde som et **IA:378**dygtigt Hoved. Det var hans Faders Villie, at han skulde lægge sig efter Lov og Ret og blive en fornem Mand; men den Bekymring for Sjælens Frelse, som med Eet betog ham, til hans Faders store Harme og alle Kyndiges Forundring &c. Han fødtes 1483.

Side 122. Lin. 3. det for den.

— 123. — 26. vare, saa godt som muligt forvarede (befæstede) baade.

Side 124. Lin. 13. modstaa for mønstre.

— 125. — 4. Forbund for Forsvar.

— 127. Mærkeligt er det, at de spanske Geistlige som stode Karl bi i hans sidste Tid, siden bleve forkættrede som Luthers Tilhængere. Det er som om Luthers Aand omsvævede ham i Dødens bittre Stund, til Tak fordi han lod den Helliges Støv hvile i Fred, da han under sit seirende Indtog i Vittenberg ophidsedes til at vanære det.

Side 128. Fattes Aarstallet 1397 ved Kalmarforeningen.

— 130. Lin. 1. et selvstændigt og mere roligt.

— 131. Ligesom Dannemark i Middelalderen var det mindst fordærvede Land, blev dets Reformation ogsaa et glædeligt Optrin; den var ikke Enkeltes Værk, men Folkets høie Begæring, derfor vare ogsaa næsten alle Prædikanterne Indfødte, og selv mellem de gamle Bisper vare gudfrygtige Mænd. Grunden hertil maa søges først i Folkets aandelige Dybde, og dernæst i dets senere Omvendelse til Kristendommen. Derfor beundrede Man endnu i Midten af det 13de Aarhundrede de danske Klerkes Lærdom **IA:379**ved Conciliet i Lyon, derfor fandtes i mange Klostre skrevne Oversættelser af Psalmerne og andre Bibelens Bøger, derfor sad endnu i Kong Hanses Tid en vakker Mand: Børge med Lindemærket paa Lunds Erkestol, derfor bleve Præsterne ikke Tiggere, og under 3die Kristian gav Adelen

15dedelen af al sin Formue til at betale Landets Gæld.

Side 144. Lin. 32. Vantroen hardtad *ulægelig*.

Det er langt fra min Mening hermed at ville nedsætte gamle Plato; jeg kender endnu meget for lidt til ham, til at kunne fælde en ganske vis Dom over hans Lærdom; men det tykkes mig klart, at han var en ydmyg, sandhedskærlig Grubler, der vel af sin Tids Aand lod sig forlede til megen Spidsfindighed, men dog med alvorlig Omhyggelighed sankede de Lysglimt Aanden kunde faae Øie paa i sig selv og i Oldtidens Sagn. Ganske anderledes er det med dem der i Kristi Menighed stride under hans Banner, de flygte fra Lyset ind i hans Tusmørke, fordi deres Gerninger ere onde. De vil ikke vandre for Guds Aasyn ustraffelig i Kærlighed, men kun drømme om ham, de bilde sig ind, at der intet Ondt er til, intet Regnskab, ingen Dom eller Straf, de føle da ikke deres Nød, eller Trangen til **US:398**Kristus, og i et Land, hvor de faae Overhaand, er for menneskelige Øine ingen Redning.

Al poetisk Malerkunst udspringer ligeledes af en Drøm om det Guddommelige. Troen paa himmelske Skikkelsers Virkelighed er sygelig og **A:380**hardtad forsvunden, men Aanden længes dog endnu efter det himmelske Selskab, da fremtrylles deres straalende Skygger i spillende Farver. Mærkelig fortæller Man, at Rafael i Drømme undfangede Forbilledet til sine Lignelser af Herrens Moder. Maleren er den stumme Digter, han maa som Sakarias, skrive paa Tavlen, fordi han ikke troede Herrens Ord. Mikkel Angelo var udentvivi Kristen, men derfor er det ogsaa, som om han kun greb Penselen for at male en storstilet Bibel til hans starblinde Landsmænd, og, mindes jeg ret, var han Digter tillige.

Side 147. Lin. 2. og 3. staa de Ord: mest af langt andre Grunde i Modsigelse med Sandheden. Jeg veed nok hvad jeg dermed vilde sige, at der nemlig var langt mere aandeligt Alvor tilovers; men det laa i Folkets Eiendommelighed, og at Folket ei vilde have mere Kristendom, end der syntes forenelig med de verdslige Begærigheder, er klart baade af Inkquisitionens og Jesuiterordenens Oprettelse. Da Udviklingen selv modsiger hine slet valgte Udtryk, er paa den vel ikke stort at rette, thi hos Lojola har jeg i det mindste ikke endnu Grund til at formode urene Hensigter.

Side 149. Hvad jeg har seet af Kalderoni er kløgtig Leg med Tanker, Billeder og Velklang, det er, hvad jeg ventede, og hvor Lidet jeg end har læst af hans Opdigtelser, troer jeg med god Samvittighed at torde gøre saadan aandelig Leg til hans Kendemærke, thi den driver ingen Digter, uden den er hans Lyst. De nyeste **A:381**Æstetikeres Lovtaler over ham undre mig ikke, thi de ere hans Frænder.

Side 152 &c. Af Frygt for at rose den mig saa kære fjerde Kristian

meer end kristelig Sandhedskærlighed kunde tilstæde, har jeg gjort ham Uret, og jeg maa her, som saa tit, sande: incidit in Scyllam, qvi vult evitare Charybdin. Dog, Feil, som Man begaar af den Grund, ere lette at ændre, thi de ramme altid kun Biting. At jeg har lastet hans Frillevæsen, det bør saa være, og det er Noget, Han ikke engang selv tog Mester Ole Vind ilde op; men Daddelen for Kortsyn og Hovmod vilde Han neppe lide og fortjener den vist ikke heller med Hensyn paa hans Tidsalder. Han ivrede sig storlig over Mester Jens, der |US:399med saa |VU:462stor Flid havde forsømt Ulrik, at han ei var holdt til Bibelens Læsning, mindre til verdslige Historier, dem han burde vide paa sine Fingre, og her kender Man de lutherske Grundtræk. Med disse vilde han vist nu seet baade dybere ind og seet sig bedre for; men dengang, det er Uret at forlange. Vel kan det synes ønskeligt, at Han havde nedbrudt Skillerrummet mellem Landets Børn, og taget Magten fra den vanartige Adel, men for at gøre det, maatte han brudt sin Haandfæstning og maaske kommet en indvortes Krig afsted, dertil tænkte Han for kristelig: Adelen Vanart maatte først ret aabenbares, og en Rigsdag forandre Rigens Skik.

Side 154. Lin. 29. Tronen f. Troen.

|A:382Side 155. Hovedgrunden, hvi den evangeliske Lære ei blev stadfæstet i Sverrig før den bedste Tid var forbi, laa ikke i Svenskernes Umodenhed til ret videnskabelig Sysse, men i Folkets Mangel paa ret aandeligt Alvor, i dets jordiske Sindelag: derfor er Sverrig det eneste lutherske Land, hvor Geistligheden behøvede og ønskede udvortes Glands og Magt, og hvor Landsbykaldene røgtes af Tutter; derfor har Sverrig indtil denne Dag ei fostret en Digter, som kan gaae i Lag med Tydsklands og Dannemarks.

Side 160. Lin. 26 Det Ord: *maatte* er et slemt, hovmodigt og usandt Udtryk, hvormed de pantheistiske Nødvendighedsfolk har smittet mig. I Grunden er det dog slet ikke min Mening, enten at binde Hænderne paa vor Herre, eller at gøre den Historiens Aand til Afgud, som skal tvinge Folk til at være Keltringer. Hvad jeg mener her, og hvert Sted, naar jeg saaledes forsnakker mig, er, at Sligt efter de Paagældendes Stemning var venteligt, ja maatte ske, hvis denne ei forandrede sig. Havde saaledes Presbyterianerne forsaget deres verdslige Begeringer, eller Storbrittannien faaet en Konge, som kunde og vilde føie dem, da var ingen Opstand skeet. Jeg agter denne Anmærkning passelig, for at den menneskelige Friheds Afgudstjenere skal have ligesaa liden Grund til at laste, som Skebnedyrkerne til at rose, men mest for at Kristne ei af ubetænksomme Udtryk skal forledes til at tro, jeg taler om en anden Nødvendighed, end den der har sin Grund i Guds vise Styrelse |A:383og Menneskenes Fordærvelse. Saaledes siger Frelseren: det er nødvendigt at Forargelser maa komme, og i

denne Mening bruges Ordene: maatte, skulde, &c. ofte i den hellige Skrift; men vi, som ikke, lig Skriftens Aand, kan være visse paa, at alle Mistydninger vil være frivillige, bør være varsomme med Brugen af Saadant.

Side 163 Lin. 17. mest f. ene.

IUS:400— 170. Mærkelig er tilvisse i alle Maader Miltons Sang om det **IUV:463**forlorne Paradis, thi Presbyterianerne havde og forloret deres, og det var mere det end vore første Forældres han besang. Naar den kristelige Poesi begynder saaledes at drømme, da har den ogsaa forloret sit; og det var intet Under, at den forstummede, da den skulde juble over dets Generobring.

Side 172. Bernhard virkede maaske mest paa Norden, thi fra Clairvaux lod hans Ven Erkebisp Eskild hente Danmarks første Munke. Dette bidrog ei lidet til at opholde Kristendommen herinde, og mærkeligt er det, at, skøndt det visselig ikke var Hoved, Nordboerne manglede, og skøndt de flittig besøgte Høiskolen i Paris, finde vi neppe Spor af Skolastik hos dem.

Jeg begriber ikke hvorledes det er gaaet til, at jeg ikke har nævnet den ikke blot mærkelige, men hellige Augustin paa sit Sted; thi selv den Korthed, hvorpaa jeg i de første Tidsrum beflittede mig, kan ei undskylde Tausheden. Da jeg talte om Arius, kunde jeg gerne tilføiet: Kirkens store Brøst blev imidlertid ret synlig ved **IA:384**Aarhundredets Slutning, og i det Følgendes Begyndelse; thi da gjorde Nestorius med meget Bifald Kristus i Himmelen og Ham paa Jorden til to Personer, da herskede en udartet og hyklerisk Pietisme i Donatisternes afsondrede Menighed, de pantheistiske Manichæer dreve vidt og bredt det formastelige Spil, at sammensmelte Religion og Uterlighed; den bretske Munk Pelagius nægtede med mange Tilhængere Arvesynd, Forsoning og den Helligaands Naadevirkninger, og Chrysostomus søgte ved menneskelig Visdoms overtalende Ord at gøre Kristendommen takkelig i Konstantinopel. En dygtig Kæmpe behøvedes til at møde disse Mørkets vældige Hære, der truede med at omstyrte Kirken og igen reise et Afgudstempel paa Kapitolet, hvor hedenske Senatorer endnu offrede i Løn. Den Udkaarne var Afrikaneren Augustinus. Han var optugtet i boglige Konster, som en Hedning, førte et vildt Levnet og var i nogle Aar Manichæernes Tilhænger. For disses Praleri og Uterlighed fik han imidlertid Afsky, holdt sig til Cicero, og kom til Mailand som Læremester i Veltalenheden. Ved at høre den berømte Ambrosius, som da var Stadens Biskop, ventede han at forfremmes i Konsten, men glemte den over Guddomsrøsten, omvendte sig og blev Kristen for Alvor. Som Biskop i den afrikanske By Hippo var han i 35 Aar Kristenhedens Ypperstepræst, og næsten enlig paa Kamppladsen mod Troens Fiender; men endskøndt Han ei forstod Ebraisk, og hardtad intet

Græsk, haandterede Han dog |A:385|Aandens Sværd saa kæmpelig, at alle de |US:401|aabenbare Modstandere maatte overlade ham Valpladsen. Fra Augustin maa Man begynde et nyt Tidsrum, thi under hans Forsæde bestemtes Tallet af de hellige Skrifter, deres Fortolkning og Troeslærdommene for flere Aarhundreder. Vist var han en af de store Menighedens Engle; men saa ærbødig Man end maa se op til ham, og forundres ved den Forstand paa Skriften Han, trods sin Ukyndighed i de hellige Sprog, ved Flid og Bøn tilkæmpede sig; maa Man tilstaa, hvad han selv bekendte, at hin Ukyndighed tit hindrede ham fra at udfinde Skriftens rette Mening, samt at selv han havde et Hang til Spidsfindigheder, der spaaede et skolastisk Tidsrum. Skriftens Tungemaal vare alt da saa forglemte i Vesten, at den lærde Munk Hieronymus, som lærte Ebraisk af en Jøde, og hvis latinske Oversættelse af Bibelen, tildels endnu gælder som Grundskrift i den katolske Kirke, agtedes for et Vidunder.

Af det Anførte sees, at Augustins Navn kun af Skødesløshed er sat hos Abælards, da der burde staa Origines.

Side 174. Rettere var det vel at sige: efter Joinvilles Tid, som beskrev Ludvig den Niendes Liv &c. Meningen bliver den samme. Side 186. Naar det siges om den kristne Newton, at selv Han holdt denne Synsmaades Lovtale, forstaaes naturligvis ikke Bayles, som Sprogfeilen kunde forlede Lægmand til at tro, men den overdrevne Pris der sattes paa den udvortes |A:386|Erfaring. Da jeg oftere i Bogen har erklæret mig imod denne, og lever i en Tid, da det ene Parti Intet vil tro uden hvad der kan føles med Hænder, medens det andet udgiver sine Tanker og Drømme for det eneste Virkelige, og vil gøre alt Andet til blot Skygge, skylder jeg Regnskab for min Overbevisning i denne Sag. Jeg troer ligefrem, at i Guds, baade Faderens og Kristi Hemmeligheds Erkendelse, ere alle, baade *Visdoms* og *Kundskabs* Liggendefæ skjulte. Det maa vel undre os, at nogen oplyst Kristen har kunnet tænke anderledes; thi al verdslig Visdom, som vil udgrunde Sammenhængen mellem det Synlige og Usynlige, betragter jo Mangfoldigheden baade af Synsting og Kundskaber, som Noget der maa forbinde sig til en vis Eenhed, naar Hovedforholdet først er udfundet; hvad den vil udgrunde har Gud aabenbaret sine Troende, og Alt maa da kunne lade sig betragte i dets Sammenhæng med Aabenbaringen. Imidlertid seer Man let, hvorledes mange Kristne ere komne til at ophøie Erfaringen saa, de ansaae nemlig al Guds Aabenbaring, som en Ophævelse af Tilværelsens almindelige Love, uden at huske, at |US:402|for den Gud, der kalder de uvordne Ting, som om de vare, er Alt skeet fra Evighed, og at ingen Omvæltning, saa underlig den er for os, oprykker nogen Urt, som Han har plantet. Alt hvad der mangler Frihed, maa da, naar det rettelig kendes, sees som hans Værk;

kun i Frihedsyttringerne, ikke i Evnerne, findes Striden imod ham, og selv [A:387](#)hine, der fra Evighed ere forudsete, maa sees at være hans Styrelse undergivne. Naar Man ikke indseer dette klart, da synes det, som om Gud og Fornuft vare ubetinget hinanden modsatte, og den rimeligste Slutning maatte da blive hin sværmeriske Sætning, at al videnskabelig Stræben er utilladelig. Vildfarelsen faaer Sandheds Skin derved, at hin Stræben uden et Syndefald er utænkelig, men det er jo og hint som gjorde en skreven Aabenbaring nødvendig. Dennes Vilkaar, baade de indvortes som kræve Tænkning, og de udvortes som fordre Sprogkundskab, er det da ogsaa, som har overbevist alle ædru Troende om Videnskabeligheds betingede Nødvendighed. Imidlertid har Man ikke ret indset Videnskabelighedens Sammenhæng med Aabenbaringen, uden forsaavidt den *umiddelbar* ledte til dennes Fortolkning, og dog droges Man, dels ved Videnskabernes indbyrdes Sammenhæng, dels ved Aandens Besmittelse og Betragtningen af Videnskabernes Nytte i det borgerlige Liv til at samle mange Kundskaber, hvis Forhold til Bibelen snarere synes fiendtlig end venlig. I de første kristne Aarhundreder, da Staten var hedensk, var det til spidsfindig Grublen og de gamle Filosofers Skrifter de Aander vendte sig, der vilde vide Andet eller Mere end hvad Skriften sagde, derfor opstode de mange Kætterier, thi Kirken var Aandens Verden, den kunde ikke røre sig, uden at møde Lærebegrebet, og de som i Bibelen ikke søge Hvile for Sjælen, men kun Arbeide og [A:388](#)Kundskab, kan aldrig enes. Imidlertid maa det aldrig glemmes, at der var en dybere Grund til at Videnskabelighedens Historie hos Grækerne i mange Aarhundreder efter Konstantin er eet med Historien om Læresætninger og Kætterier. Man følte nemlig det Bagvendte i, under Tænkningen at glemme Troen, som maa bestemme Menneskets Synsmaade for det Aandelige. I Vesten derimod, hvor det borgerlige Liv ei var en stillestaaende Sø, men et bølgende Hav, hvor Alt som Virkning af gærende Kræfter fik en mere indviklet Sammenhæng, maatte de Aander, der ei bekymredes for Sjælens evige Vel, finde et videre og mindre farligt Spillerum i det borgerlige Liv, og Hierarkiet var deres Bygning. At forfølge disse Spor gennem det skolastiske Tidsrum, vilde være lærerigt, [US:403](#)men føre for vidt fra det efter Reformationen, som her egenlig tales om. Reformatorerne, især de sachsiske, lagde besynderlig an paa aandelig Sysse i det Hele, fordi det var under Aandens Søvn at Mørket havde udbredt sig: mere derfor, og for Sprogenes, end for Indholdens Skyld droges de græske og romerske Skrifter frem, og Kirken hiemlede Aanden en forunderlig Ret til, udelukkende at sysle med dem; der opkom uden Modsigelse en i sin Grund ukristelig Videnskabelighed, under Navn af humaniora. Den aandelige Verden deltes ligesom i

to Riger, det ene var Troens, og der skulde Bibelen regere uindskrænket, det andet var den egenlige boglige Konsts, og der førte Klassikerne Herre|A:389dømmet. Vil Man tage det strængt, var der endnu et tredie Rige, nemlig Trolddommens, hvor Stjernetydere og Guldmagere førte Septeret, men dette taaltes kun af Nødvendighed, omtrent som Tyrkernes i den legemlige Verden, imidlertid maa vi ikke tabe det af Sigte, thi det var Vantroens egenlige Hjem, hvor den stillede sin Nativitet, indtil den under gunstige Varsler kunde angribe Troen, den ledte efter de Vises Steen, for at være vis paa Seieren over en saa mægtig Modstander, men da den mærkede det var omsonst, og Troens Grændser ubevogtede, udvidede den smaalig sine Landemærker ved naturlige, fysiske og matematiske Vaaben, gjorde Forbund med Klassikerne, og er nu kommet Enevoldsmagten saa nær, som nogensinde. At Sligt efter Tingenes almindelige Gang maatte ske, kan vi se bagefter, men Luther kunde ikke se det forud, ellers vilde Han seet ligesaa skævt til Humanisterne, som til Aristoteles og Juristerne. I en Skildring af det lutherske Tidsrum, burde disse ei været forglemte, da de ved at paastaa et aandeligt Herredømme i det borgerlige Liv, afsondrede dette fra Bibelens Værneting, og stræbte at gøre Kirken til Statens Sygehus. Nu derimod maa jeg haste til Hovedsagen. Luther og hver Klarøiet indsaae vel, hvortil det vilde lede, dersom Fornuften vilde anvende de Grundsætninger, der gjaldt i Sandseverdenen og hos de hedenske Grublere paa Tro og Bibel, og derfor hadede han al Filosofi af sit ganske Hjerter, naar den vilde være selvstændig; det maa |A:390hver Kristen, thi i det den oplader Munden, erklærer den Aabenbaringen for unødvendig, og, hvor de ere uenige, for falsk. En saadan reiste sig derfor ei heller i Tydskland, før to Aarhundreder efter Reformationen, og i det første Aarhundrede bevægedes Troens Rige kun af Kætterier. Imidlertid havde det humanistiske Studium hardtad aldeles revet sig løs fra Theologien, til hvis Tjener det bestemtes, |US:404og i Forbund med Lovkyndigheden givet Staterne en i mange Maader ukristelig Skikkelse efter hedenske Forbilleder. Matematikken var blevet Sandhedens Prøvesten og Nyttens i det legemlige Liv Maalestokken for Videnskabernes Hæderlighed. Under saadanne Omstændigheder maatte hver boglærd Kristen grue for det Øieblik, da hans Tro skulde dømmes af hans Videnskabelighed, og ivre mod al egenlig Speculation. Kun saalænge hver Kundskabskreds havde i Erfaringen sin eiendommelige Maalestok for Sandhed, kunde Troens Rige bestaae, og et gudeligt Sind kunde ret godt sammenblande den indvortes og udvortes Erfaring saa, at Kristi Mirakler stode som en lignende Erfaringssandhed, der hiemlede Bibelen Tilforladelighed i Troessager. Man kan fra dette Stade godt indse, hvi den kristelige

Boglærde i Engelland ligefra Elisabeths Dage ophøiede Erfaringen, og først naar Videnskabeligheden var indskrænket til Slutninger af det Synliges Betragtning, fandt den sin Idræt retfærdiggjort ved Guldmageres og Stjernetyderes Drømme.

IA:391 At denne Synsmaade ei længe kan bestaa, er klart fra alle Sider, thi er Troen først saaledes uddrevet af Livet, at den kun staar som en Trøster ved Graven, da bliver den snart et Skrækkedillede, der forsvinder, saasnart Man stirrer stivt paa den.

Naar Kristendommen igen seirer paa ubegribelige Maader, da vil Troens Baand samle Videnskaberne i en hidtil ukendt Endrægtighed, og Sammenhængen mellem Ideer og Erfaring skues klarere end nogensinde. Vantroen vil derfor ikke uddø, ei heller savne Vei ind i Troens Rige, thi af Naturfilosofiens Aske vil den opstaa som en frygtelig Kæmpe. Sidstegang kom den fra Stjernerne, fra Hedenold og Elementerne, næstegang vil den opstige som en Drage af Jordens Huler, og med den dybt forborgne Magnet drage Hjerterne fra Gud til sig.

Jeg veed meget vel, at denne Anmærkning maa synes utydelig i mange Dele, men her var ikke Rum til en Afhandling, og de givne Vink ere nok for dem de tilhøre, dem, der kan drage mig til Regnskab for min Vurdering af Erfaringen. De vil let se, at det er dens Selvstændighed jeg misbilliger endog i den snævraste Kundskabskreds, og at jeg vil, den skal styres af en *kristelig* Ide.

Side 190. Menneskets dybe Fordærvelse kundgør sig ret øiensynlig hos dem, der virkelig tænke paa deres Salighed. Hjertets hellige Lov kræver ubetinget og fuldkommen Lydighed, viste vi den, saa var det ikke meer end vor Skyldighed, og vi **IA:392** havde ingen Løn at forlange, men nu kan Ingen vise den, og en **US:405** sende Fordring er det da, at Gud skal gøre os salige, fordi vi ikke overtræde alle hans Bud. Hvo som betænker dette, ængstes i Samvittigheden, indseer klart, at der uden Syndsforladelse er intet Salighedshaab, og glæder sig ved den tilbudne Naade i Kristo. Men nu indbilde de Fleste sig, at det ikke blot er med Synderen, men med *Synden* den Hellige og Retfærdige har forliget sig, de indbilde sig, at Man kan tilegne sig det store Pant paa Guds ubegribelige Kærlighed, uden at elske ham igen, eller at Man kan elske Ham, uden at beherskes af Lyst til at gøre hans Villie, at Man kan blive delagtig i Kristo og Hans Retfærdighed, uden at blive det i Hans Kærlighed. Hvem der ei kender det menneskelige Hjertes Forvendthed, maa finde Saadant utroligt, men baade den indvortes og udvortes Erfaring beviser det og stadfæster Jesu Ord: Mange skal stræbe at komme ind, men ikke kunne. Hans Raad: derfor stræber *alvorlig!* er det eneste duelige; men Melanchton og Mange siden, have meent at fortjene Tak ved et andet, nemlig at anse Retfærdiggørelsen som

en Frugt paa Troens og Gerningers sammenvoxede Stamme; men Middelveien mellem Sandhed og Løgn duer ikke. At den Hunger og Tørst efter Retfærdighed, som er dennes Betingelse, ogsaa maa aabenbare sig i Menneskets udvortes Omgængelse er ligefrem, men kun paa hin seer Gud, naar Han af Naade skænker den Tro paa Jesum, ved hvilken vi retfærdiggjøres. |A:393| Har *Hjertet* annammet denne Tro, da te sig Retfærdighedens Frugter i et helligt Levnet, fordi vi ikke længere leve os selv, men Ham, som er død og opstanden for os. Kun det retfærdiggjorte Menneske kan øve ret Dyd, gøre det Gode og fly det Onde af Kærlighed til Gud, men skulde den ville fortjene Noget, da holdt den op at være Dyd, den kan ikke være Bevæggrund til den Retfærdiggjørelse, hvis Frugt den er, og Mennesket kan ikke tilregne sig den, da den virkes af Gud selv. Jeg veed meget vel, at selv Kristne nuomtide ei veed hvad de ret skal tro om den |VU:464| Helligaands Naadevirkninger og de Troendes Liv i Kristo, men just fordi denne Lærdom, der saa klart fremsættes i Skriften, ene giver en Kristen Lys i sin Tankegang, saa han med sikke Skridt kan gennemvandre de Irgange, unyttig og vantro Grublen i denne Egn have opelsket, just derfor skal det staa her.

Side 199. Det ebraiske Sprog var mellem de Kristne i det 17tende Aarhundrede især opbevaret af de reformerte Buxtorfer i Basel, og deres Lærling, den gæve Hamborger: Esra Edzard, som, uden at ville modtage noget Embede, i en |US:406| lang Række af Aar underviste alle dem for Intet, som vilde høre ham.

Side 226. Hvad Svane egenlig var, er ikke let at sige. Det meste Mærkelige han kom frem med, var udruget i Provst Peder Villadsens Hoved fra Herfølge, og Man kan ikke noksom undres ved at se Sjællands Præster kort efter Rigsdagen |A:394| satte til at være Consumtionsbetiente i deres Menigheder.

Side 227. Griffenfeld har jeg gjort Uret, uden at ville det. At Han elskede sig selv for høit og havde, hvad Ingen bør have: stor Kærlighed til Ære og nogen til Penge, det kan Man vel sige med Sandhed; men at han skulde have elsket disse Ting over sin Gud, det er for haardt sagt. Naar Man seer ham ufortrøden vandre hen til Nicolai Kirke, for at høre hver Student præke som attraaede Kald, naar Man kiger i hans lille Bog, og seer de tykke Streger under Navne som Bagger, Kingo, Peer Jespersen og Deichman, da kan Man vist ikke sige, han solgte Præstekald for Penge. Ingen uden en troende Mand kunde gjort sig den Umage som Han, for at faae Landets Prækestole besatte med dygtige Mænd, og Ingen, uden en Saadan, kunde havt sliig Forstand paa Aandens Gave. Alt som Hovmoden kom ind gik Kærligheden, men en saadan Mand, hvem Herren tugtede saa skarp, skal jeg vel bare mig for at dømme, fordi han snublede paa slibrige Høider, hvor Faa vilde staaet fast.

Side 230. Følgende hører væsenlig endog til en kort Skildring af femte Kristians Dage: de franske Hugonotter, som i de Dage uddreves af Ludvig den fjortende, gjorde sig al Flid med at overtale Kongen til at unde dem Ophold herinde. Det kunstige Regnestykke Man satte op om alle de Penge, Land og Skatkammer kunde vinde, havde nær forblindet Kongens Øine, men han havde for Alvor svoret paa den augsborgske Be|A:395kendelse, og derfor gik han i Raad med sine Præster. Det var ikke Jabrødre, det var Hans Bagger og Masius, Erik Grave i Aars, |VU:465og andre Slige; og frimodig, som det vel sømmer Kristi Tjenere, gave de Kongen at betænke, om den Forvildelse i Troen, som var at befrygte, kunde med Sølv og Guld opveies. Erik Grave sagde reent ud, at Sligt var et Consilium carnale, og lagde viselig til med Frelseren: søger kun først Guds Rige og Hans Retfærdighed, da skal I faa det Øvrige omsonst! Kongen fandt, at der var Mening i den Tale, og der blev Intet af Handelen, som vel var i alle Maader. Hvad Brandenburg nu har af sin Ge|US:407vinst, undtagen Vantro og Synd, det kan vel skrives med et rundt Tal.

Side 231. Lin. 21. Bevægelse for Gæring.

Side 247. Lin. 11. Da kun Gud har Livet i sig selv, burde det hede: uden engang at have vidst hvad det er at leve. Stadfæstelse herpaa kan Man høre af tusinde Munde, naar Man spørger Menneskene, hvad det er at nyde Livet; thi uden at blues, tilstaaer Man sin Attraa efter at nyde det, istedenfor at bruge det. Hvad det er for et Liv som kan nydes, det er: fortæres i nogle faa Aar, er uden videre Oplysning let at indse.

Lin. 26. Naar man ret vil opdage en Tidsalders Begreber om Menneskeværd, da skal Man betragte dens Skoleindretninger, thi hvad den ønsker sig, uden selv at kunne eller ville erhverve, det stræber den at fremstille i den opvoxende Slægt. Holder Man fast ved denne usvigelige |A:396Grundsætning, da seer Man ret, hvor forlegen Tiden er med sin ringe Levning af Religion, thi denne drives næsten overalt, og ansees i det Hele som en Bisag. At det græske Testamente ei længer læses i de latinske Skoler, er saaledes et af de mest talende Beviser paa Tidsalderens ukristelige Tankegang. Nogle kunne maaske anse det for en Lykke, da Man ellers maatte vente Drengene for den tidlige Alder stadfæstede i en vrang Synsmaade fra de hellige Skrifter; men det bleve de alligevel, og det var visselig ei den Ulempe Man befrygtede. Hvorledes maa Tankegangen være, naar Man frit siger, at Drengene ikke maa læse Testamentet, fordi det Græske er saa slet? Jeg vil ikke spørge, om Man hos de Studerende nu finder mere Indsigt i det Græske, end hos de Gamle, skøndt jeg er overbevist om det Modsatte; men gentage maa jeg mit forhen gjorte Spørgsmaal: hvad *Hovedgrunden* skal være til, at der læres Græsk i de Kristnes Skoler. Sæt, at Testamentets Læsning

skadede Fortolkningen af Grækernes Skrifter, saa maa det Samme gælde omvendt, og hvad er da værst, enten at misforstaa Homer og Zenofon, eller Frelseren og hans Apostle: det *følgelige* Svar kan ikke være [|VU:466](#)tvivlsomt, men hvorledes seer det da ud med en Tidsalders Kristendom, der sætter hedenske Bøger over Bibelen? Dog, Tingene er vigtig, og bør ei løselig berøres, thi det gælder ikke blot om det ny Testaments Misfortolkning, men den Tid forberedes, i hvilken som fordem Bibelen vorder [|A:397](#)ubekendt selv for de fleste Bøglærde. Vantroens Udbredelse er den nærmeste Følge, og naar da en Troes Nødvendighed indsees fra Politikens Side, kan en Vulgata og bestemt Fortolkning efter Tidens Leilighed uden Modsigelse gøres gældende. Det er visselig intet Drømmebillede, men et [|US:408](#)vaagent Øjes Syn paa Tingenes nødvendige Gang. Vist er det jo, at faa eller ingen Forældre nu holde deres Børn til at læse i Bibelen; lægges den nu ogsaa tilside i Skolerne, er det da ikke rimeligt, at alle de, der lægge sig efter Lovkyndighed, Lægekunst og anden verdslig Kundskab, blive stedse ubekendte med den, da netop deres daglige Sysler snarere drage dem fra, end til gudelige Tanker? Er det ikke aldeles vist, at disse, som ofte ei engang have lært Græsk, aldrig vil komme til at læse Testamentets Grundskrift; men om Gud driver dem til Bibelen, maa de, som andre Lægfolk, slaa Lid til den Oversættelse Kirken har stemplet. Man raaber sig hæs imod Hierarkiet og forbereder det netop; thi Noget maa Folkene tro og de Geistlige blive da Troens Herrer. Hvorledes det maa komme til at see ud med disses Bibelindsigt, er ikke tungt at gætte. Ubekendte baade med dens Indhold og Tungemaal komme de til Høiskolen; i et Par Aar, under Adspredelser, delte Sysler og Indsamling af forskellige Kundskaber, skal de ogsaa lære at kende Testamentet. Blev Bekendtskabet fortroligt, var det visselig et Underværk, da det neppe blev [|A:398](#)mer end Enkelte til Del iblandt os, der kendte Bibelen fra Fædrehuset, og lærte Testamentet halv udenad i Skolen. Med nogle forskruede Begreber om Fortolkningen og uden Evne til paa egen Haand at oversætte et af Pauli Breve forlade da de Fleste Høiskolen, kun løselig kende de Testamentets Indhold, men slet ikke dets Udtryk i Modersmaalet, beholdt de da end Ærbødighed for Skriften, maatte det koste dem uhyre Anstrængelse at blive saa fortrolig med Oversættelsen i Modersmaalet, at de kunde gøre noget ret frugtbart Brug deraf i det kirkelige Foredrag. De Fleste vilde da præke det lærte System og ei bruge andre Bibelsprog end dem, de ved Paragraferne fandt tilskaarne efter den brugelige Læst, og her se vi, hvorledes de faa Høilærde maatte blive Bibelfortolknings Lovgivere, og selv mellem disse vilde en magelig Eftersnakken snart komme til at herske.

|VU:467| At denne Tid slet ikke er fjern, dersom ingen Omvæltning skeer, er klart for Enhver, som med aabent Øje betragter det Nærværende og hører opmærksom paa de unge Præsters Præk.

Ogsaa i Dannemark er Testamentet, skøndt paa de fleste Stæder for nylig, udelukt af Skolerne. Det var de Boglærdes hardtad enstemmige Ønske, selv gamle Jakob Baden, der vist ellers ikke var anstukket af Nyhedssyge, gjorde tidlig Forslag dertil. Selv han reves hen med Strømmen og indsaa ikke Følgerne; saa gik det vist adskillige retsindige og kristelige Mænd, |US:409| og det var da intet Under, at Regeringen stadfæste |A:399| de et Forslag, den maatte tro var gavnligt. Men, Sjette Fredriks Øje har alt opdaget at adskillige Skridt bleve gjorte paa Forlangende af Tidens mægtige Aand, som just derfor ei vare de viseste, og den Kærlighed til det Sande og Gode, der var den Oldenborgske Stammes Arvegods, har formaaet Ham til at ville ophæve dem. En saadan Landets Fader vil jeg i Guds Navn bede og besværges, at indføre Bibelen i Skolen paa ny. Vel veed jeg, at naar Troen paa den som Guds Ord ei kommer tilbage i Lærernes Hjerter, vil Ødelæggelsen derved ikke undgaaes, men forsinkes vil den, og i al Fald, naar Kongen gør, hvad Gud har sat i hans Magt, da staa de Boglærde allene til Regnskab for de Unge, forvilde de dem alligevel, da skal Kongen af Norden opstaa som Vidne imod dem, lad dem da forsvare sig, om de kan. Alt hvad Kongen i denne Sag kan gøre, er at befale, at det græske Testamente skal læses af Alle, som holdes til Bogen, og i Skolen oversættes ligefrem, forstaaelig i Modersmaalet.

Side 259. Maaske har jeg, af Frygt for at gøre Kant Uret, dømt ham vel mildt, men det skader ikke naar kun ikke hans Lærdom er vurderet for venlig. Jeg har i Fremstillingen fulgt hans Bog om Religionen indenfor Fornuftens Grændser, som var den eneste af hans Skrifter jeg havde ved Haanden, og den tyktes mig saare bekvem, da han der selv angiver sine Meningers Forhold til Kristendommen. Sagde han |A:400| der sin Hjertensmening, da har jeg neppe feilet stort, hvis ikke, da har han i dem selv fældet sin Dom, naar han siger: tør vi ikke være aabenhjertige og sige Alt hvad vi mene, saa skal vi dog være oprigtige: mene hvad vi sige. Det Udødelighedshaab, han vilde bygge paa Nødvendigheden af Lovens Opfyldelse, er, uden Forsoning, det frygteligste af Alt; thi fremstilles Beviset rettelig, da maa det hede: siden Loven ikke opfyldes her, maa den opfyldes hisset, det er, siden vi ikke opfyldte dens Fordringer, maa dens Trudslar hisset opfyldes paa os. Det er det Samme som Skriften |VU:468| siger: forbandet er den, som ikke opfylder alle de Ting, der staa skrevne i Lovens Bog.

Side 294. Fremstillingen af Fichtes Hovedlærdom er især gjort efter hans Anvisning til et saligt Liv, hvor han selv angiver sin

Menings Forhold til Kristendommen.

Side 299. Han er da hensovet den gæve Jesu Kristi Tjener: Frands Volkmar Reinhard, han har stridt den gode Strid, fuldkommet Løbet og bevaret Troen, derfor skinner nu Ærens Krone paa hans Hoved. Hvad han har udrettet ved Tale og Skrift og |US:410 ved sin Indflydelse paa den sachsiske Regering til at dæmme mod Vantro og Bespottelse, det veed kun Gud, men hæderlig skal han ihukømmes, saalænge der er Kristendom i Europa. Ved Hans Grav maa vi, dybt bevægede, sige med Profeten (Es. 8) Den Retfærdige dør, og der er Ingen som lægger det paa Hjerte, de Fromme gaa hjem, og der er Ingen |A:401 som betænker, at de indsamles for *Uveiret*, de som vandre for Hans Ansigt, forsamles til Fred og hvile sig i deres Sovekamre. Ogsaa han har nu fundet Ly under Guds Vinger og er udfriet fra den store Fristelse, som skal komme over Jorderige; Herren forsaml til Ham alle sine Børn, som ei kan taale Synet af Ødelæggelsens Vederstyggelighed. Vaager og beder at I ei skulle *falde* i Fristelsen!

Side 304. I den sidste Tid synes en aandelig Gæring at ville bevæge Sverrig. Endel af Oehlenschlägers Digte oversættes og optages af de Yngre med Bifald, medens de Gamle Franskmænd, med Leopold i Spidsen, fnyse ved at høre Digte berømme, hvis Poesi skal søges i Marven og ikke i glatte Been og en konstig sminket Hud. Nogle Unge, især en Atterbom, prøve selv paa at digte efter den ny tydske og danske Vis, men Man maa vel befrygte, at det mest er Naturfilosofiens Løgtmænd de løbe efter. Findes der mellem dem Gemytter med renere og dybere Længsler, da skænke Gud dem naadelig med det Livets Vand, som slukker Tørsten evindeligt.

Side 317. Lin. 31. Samlinger for Samfund. Denne Trykfeil minder mig om at jeg har talt Lidt eller Intet om de mangfoldige Videnskabs Selskaber, som, efter Mønstrene i London og Paris, gennem det attende Aarhundrede opstod rundt i Europa. De ere et sanddru Vidnesbyrd om Videnskabelighedens Forfald, det lærer Man baade ved at betragte Krøniken og dem selv. Det kongelige Museum i Alexan|A:402drien kan Man nævne som deres ældste Forbillede, men det Samfund, som i det ottende Aarhundrede fandtes i Konstantinopel er vel det ældste der dannede |VU:469 sig selv. Middelalderens Universiteter var i Grunden ligedanne Samfund, men det første, der selv bekendte den Hensigt at holde Liv i en døende Aandelighed, var vel Academie joyeuse i Frankrig, som vilde opholde den provencalske Digtekonst og udsatte Belønninger for de bedste Sange. Fra den Stund lød ei en Sang der var værd at høre, og det var et ondt Forvarsel, som det franske Academi og andre Selskaber for de skønne Videnskaber vel ei lagde paa Hjerte, men dog

stadfæstede; thi at Guld og Ære ei kan opvække Hoveder, men [|US:411](#)maa fordærve de Opvakte, som stræbe derefter, er ligefrem. Henvend Reformationen havde Tydskland mange saadanne Selskaber, men da Aanden kom tillive, forsvandt de af sig selv og kom ei igen før i det 18tende Aarhundrede. Allerede dette Blik paa slige Samfunds Historie maa lære, hvad det er for Tidsaldre der avler dem, saadanne nemlig, da Lysten til boglig Konst hendøer med Troen paa det Usynlige, da Man ikke ret veed, hvortil de Videnskaber skal bruges, som ei gøre Nytte i det legemlige Liv, men dog af en arvet Ærbødighed bekymres ved den Tanke, at de skulde forgaa. Den stærke Drift til at sysle med aandelige Ting, som ei kan bo uden hos dem, som ere fast forvissede om, at det er for Sjælenes evige Vel de arbeide, er slappet, og ligesom Pietisterne samledes for at [|A:403](#)drive hinanden til Guds frygt, saaledes sankede de Boglærde sig, for at drive hinanden til Studering og Skrift. Hver alvorlig Tænker indseer, at skal der udrettes Noget i Videnskaberne, da maa det ske ved Fleres *forenede* Bestræbelse, den fælleds Tro er det eneste Glas, som kan sanke de adskillige Straaler i een Brændpunkt, men naar den har mistet sin forenende Kraft, mene de Boglærde at erstatte Savnet ved at *forbinde* sig til et Selskab, som skal have fælleds Øjemed. Hvad der i det Hele kan komme ud af, er let at gætte: Videnskabelighed er Bindeordet, men intet Baand; thi naar Troen fattes, staa Videnskaberne adskilte og enhver af deres alvorlige Dyrkere stirrer fast paa den Videnskab, der har vundet hans Tilbøielighed; Stifterne mærke det ikke saa let, fordi det, der drev dem til Forbindelsen, var netop Lighed i deres Tilbøielighed; men siden kan ei ventes anden Forbindelse, end at Medlemmernes Skrifter staa i samme Bind, hvis de ikke, som er rimeligst, vil søge en ny Foreningspunkt i Videnskabernes udvortes Nytte i det borgerlige Selskab.

Den almindelige Nytte, saadanne Selskaber gøre, er, at de bidrage til at Man beholder et Slags Agtelse for Videnskaberne, de ere en lærd Ridderorden, og Adskillige, som i Grunden ei bryde sig stort om det [|VU:470](#)Aandelige, ansføres ved Attraa efter deres Bifald og Lag, til en Flid der beriger Videnskabernes Tøihus.

[|A:404](#)Det danske Videnskabernes Selskab har, foruden denne almindelige Fortjeneste, den særdeles: i sin første Tid at have samlet Meget til Fædrenelandets Historie, og besørget gode Landkort stukne. Med Ordbogen gaar det derimod kun maadelig, og hvor udlevet Selskabet er, som et saadant, sees deraf, at dets Skrifter, mest om fysiske og matematiske Ting, staa saa [|US:412](#)at sige udenfor Litteraturen, og Ordbogen bearbejdes mest af Mænd, som ei høre til Samfundet.

Det Norske Videnskabers Selskab, som oprettedes 1760 af Biskop Gunnerus, Suhm og Schiønning, hendøde, saasnart disse

Mænd adskiltes, og kun om dets Død mindedes Man siden ved Ligtalerne over dets Medlemmer. Imidlertid har det vist megen Del i den Agtelse for Videnskaber, som udmærker Tronhjems Indbyggere.

Det Skandinaviske Litteraturselskab er et nyt Samfund, og dets Skrifter de rigeste paa Indhold; men dets angivne Øjemed, at arbeide paa en aandelig Forening mellem Nordens Lærde, har det maattet glemme, og er sig neppe noget Fælleds bevidst.

Side 319. Om Snedorf burde været tilføjet: og at gøre den Nyhedssyge latterlig som væmmedes ved den gamle Kristendom og Alt hvad der var ældre end i Gaar.

Side 321. Ved Frederik den Andens Krønike er at mærke, at Peder Resen kun har ordnet og udgivet den. Egenlig er den et Arbeide enten af **A:405** Arild Hvitfeld, eller rimeligere af en Ubenævnt omtrent fra samme Tid.

Lin. 26. At skyde Harer &c., er en forulykket Frase, især siden Harer ikke spise Kød; og Bogen taber Intet ved at den ansees som udslettet.

Lin. 30. Her burde de flinke, kristelige Mænd: Jacobi og Kampman været nævnede.

Side 322. Mærkeligt er det, at Videnskabernes Selskab i flere Aar udsatte en stor Pris for en Lovtale over Suhm, uden at nogen indløb, som det kunde være bekendt, og dog skulde en heel Krønike om Dannemark være tilfals. At selv en Professor i Historien kan mene Sligt, maa synes utroligt, men dog har Hr. Justitsraad Engelstoft sagt det paa Prent.

Side 327 Lin. 21. overgik Han i Latinen Fader og Forfader, der og vare dygtige Skolemænd.

Side 328. Lin. 30. uden stor Vinding.

— 341. Den Bitterhed, hvormed Herremændene her ere omtalte, har jeg selv under Skrivningen og end mere siden, havt Adskilligt imod, uden dog at kunne fortryde den, da den ikke rammer uden de ukriste **VU:471** lige og haardhjertede, paa hvilke der ikke kan tages for stærkt. Derimod burde jeg klart udsagt, hvad jeg kun foran har peget paa, at i en kristelig Alder, er baade Stat og Almue bedst tjent med, at Landet skiftes mellem et godt Tal Jorddrotter; thi menig Mand behøver Formyndere, og i slig Alder vil Mængden af Godseiere te sig bedre, end Embedsmænd, fordi Egennytten driver selv dem dertil, som fattes kristen Kærlighed. I en troende **A:406** Alder har nemlig selv de syndige Begærligheder et aandeligere Præg og frembringe Gerninger, **US:413** som i vores kaldes Dyder. Jorddrotten anseer sig for, hvad han kaldes, sine Tjeneres Husbonde, Han seer ind i Fremtiden og vil ikke forhutle sine Børns Arvelod, og derfor ønsker han sine Tjeneres Velstand.

Betragte vi nu den kristelige Jorddrot, da er han sine Bønders Fader, kan kende og tugte dem som Børn, og der er vist

intet Gods hvor jo da Træhesten og det sorte Hul vil gøre sin store Nytte, kvæle Forbrydelser i Fødselen og gøre Slaverierne hardtad overflødige. Naar derimod Adelen vanslægtet i Hjerte og Aand, naar Godserne blive en Kramvare, hvormed der pranges og hækres af Købmænd, Fogeder, Forpagtere, og Enhver som kan faae Penge til Eie eller Laans, da er Herremandsvæsenet Landets Pestilens, og vel maa Danmark takke Gud og Fredrik for Bondefriheden. Vender imidlertid ikke Kristendommen snart kraftelig tilbage, da vil Tilstanden synes værre og for det borgerlige Selskab virkelig være det; thi paa Udsuere vil ikke fattes og hvad skal binde *vanthro* Bønder, som, naar de have Penge, blæse ad hele Verden, ad Ære og Skam? Kristnes derimod Tiden, vil Dannemark udentvivel frembyde et skønt Syn med sine Odelsmænd, thi dertil blive Selveierne, naar de ikke for en ussel Vinding sælge Hus og Gaard, men lade dem gaa i Arv gennem Slægten, som i en kristelig Alder altid vil ske. Da vil Bonden ogsaa blive, hvad **A:407** man nu forgæves taler om, oplyst, der vil egenlig kun blive to Stænder: Boglærde og Lægmænd. Det vil være en skinnende Tilstand, men vel ogsaa Slægtens sidste her paa Jorden; thi naar Kristendommen da igen forsages, da er menig Mand fuld delagtig i Vantroen og Fordævelsen, da er der ikke længer nogen Hytteslægt, igennem hvilken Kristendommen kraftelig kan genfødes.

Efter denne Forklaring haaber jeg, at ingen retsindig Herremand kan mene min Bitterhed var stilet paa ham, og den øvrige Flok bryder jeg mig ikke om, kunde det hjelpe, vilde jeg gerne strigle den endnu langt skarpere.

Hvor de mange Skrivere nævnes, havde vel været det rette Sted til **VU:472** at omtale den periodiske Litteratur, der i en Skildring af det 18tende Aarhundredes sidste 17 Aar, ei bør tavs forbigaaes. Paa en Tid, da kun faa give sig Stunder til at læse tykke Bøger, eller Ro til at dvæle længe ved een Genstand, men Mange dog føle en Slags Trang til at læse og Lyst til at snakke om Allehaande, da ere Blade og Smaaabøger, som ugenlig og maanedlig frembære en Blanding af Nyheder, Vers og løselig Tale om Dagens Optrin og Kephest, en kær Skænk. De tykke Bøger **US:414** forsvinde af de fleste Borde tilligemed Bibelen og det er af Sky for aandelige Alvorstanker, at Man kaster dem under Bænken: allerede heraf kan Man slutte at den periodiske Litteratur har hjemme i Frankrig og England. Med det 18tende Aarhundrede begyndte den i Tydsk**A:408**land, men her som i Dannemark var den længe indskrænket til Aviser og Efterretninger om lærde Sager, et vist Mærke paa Folkenes aandelige Alvor. Hæderligt er det for Dannemark, at det første danske Blad af blandet Indhold, den patriotiske Tilskuer, udkom under femte Fredrik, og behøver kun at indbindes for at blive en

god Bog. Intet Blad, uden det, spille heller nogen mærkelig Rolle før henimod Revolutionen, men da skedte og en stor Omvæltning; hardtad al Skrift blev Døgnblade, som udgik dels til visse, dels til uvisse Tider, og vel maa vi takke Gud, at den Litteratur var *periodisk*. At Kristendommens og Kongemagtens Uvenner vilde gøre sig Pusterør af slige Ugeblade og Maanedsskrifter var venteligt, men dog gik det en Tidlang læmpeligere herinde, end andensteds. *Minerva*, som ligetil Aarhundredets Udgang hævdede sin Dronningrang, og fremledtes mest af Pram og Rahbek, var vel hverken kristelig eller kongelig, hvad da ei heller kunde ventes af Athenens hedenske Skytsgudinde, men som en saadan førte hun dog blandet Tale, thi hun talte hardtad med alle de danske Tunger, der have rørt sig siden; og til Kaadhed var hun en for alvorlig Matrone.

Iris, Skødebarn af den vakkre, kun alt for lunefulde Tode, maa Man vel kalde en Regnbue, som spaaede, at Landet ei dennegang skulde forgaa i Vandfloden, thi vel havde den sagtens sine brogede Farver at takke for Gunsten, men |A:409den yndedes dog, skøndt mangt et alvorligt, ja kristeligt Ord stod malet paa den.

Lærde Efterretninger stode derimod Fjenderne aabne og haanede den præstelige Antikritik, som Benzen og Rørby ei formaaede at udruste, som de kristne Mænd gerne vilde, men *Iris* underkendte mangan ubillig Dom, og i Badens Universitetsjournal havde de en Modstander som ikke fægtede med Hælene. Ved siden af Damerne stod Rahbek som *Til|VU:473skuer* og i Førstningen var hans Øje ei dertil udygtigt, mangan Daarlighed udspeidede Han, og snertede den følelig med sin fine Svøbe; men jo længere han stod, des stærkere blev Taagen og Stadet sank synlig under ham, indtil Han omsider roste Alt hvad der skyggede paa Parnas fra Fod til Top. Det er tungt at se et vakkert Hoved saaledes gaa under, fordi det ikke vilde i det Rene med sig selv.

|US:415Ei før i de sidste Aar af Seklet udgik periodiske Skrifter, som kan kaldes Kristendommens og alt Godts afsagte Fjender. De navnkundigste er Vantroens Rustkammer (Repertorium) af Malte Møller; *Politisk* og *Physisk* Magasin, og Otto Horrebovs Skandskrift over Jesus og Fornuften; men Bibelen var ikke beenløs, den fulgte dem i Hælene, og hvor Man ei slog Døren i, forsvarte den sig selv med Klem.

I det ny Aarhundrede er den periodiske Litteratur hardtad hensovet, ei fordi Aanderne kræve meer alvorlig Syssel, men fordi de heller vil |A:410sove eller tjene Legemet, end selv i mindste Maade syle med sig selv.

Lærde Efterretninger er blevet en Tidende om Litteraturens Død, taler derfor sjelden om noget Levende og da for det meste

lidt, om ikke meget bagvendt.

Fallesen udgav indtil for nogle Aar siden et Maanedsskrift for Theologer; det havde ikke stort at betyde, da det vilde gaa en Middelvei mellem sand Kristendom og den saakaldte Oplysning. Da det imidlertid stod aabent for Alle, er saavel dets Middelmaadighed, som dets Ophør uden Efterfølger, et vist Kendemærke paa Præsteskabets aandelige Søvn.

Et Fjerdingsaarsskrift for Theologer har Professor Jens Møller nylig begyndt at udgive, det gaaer vixelvis paa alle Veie; vilde det vænne sig til at gaa sagte og sikkert og ei bryste sig, da kunde det blive godt; men ingen Deltagelse spores. De eneste periodiske Skrifter som fortjene Omtale, ere egenlig det Skandinaviske Selskabs, og Assessor Andreas Ørsteds Fjerdingsaarsskrifter, men hine købes hardtad ikke, og disse ere juridiske; dog findes der i en Indledning til Kirkeretten, der er opbyggeligere end de fleste Prækener nuomtide. Hvor salig Luther dog vilde ryste Theologerne, naar Han der, og i et Par Afhandlinger til det Skandinaviske Selskab, saae den Lovlærde gøre de Skriftkloge til Skamme.

Side 347—49. Hvad her er sagt om Psalmebog og Lærebog vil uidentivl den høiærværdige Ol|A:411ding og adskillige andre retsindige Mænd optage mig ilde. Det har jeg forudseet, men enddog jeg har veiet mine |VU:474Ord, kan gerne et upasseligt være indløbet, og det er jeg rede til at bekende, saasnart jeg indseer det. I Hovedsagen er jeg derimod vis paa at have baade Ret i hvad jeg siger, og Kald til at sige det. Hvad der lettest kunde misforstaaes er maaske de Ord, at der i Psalmebogen kun findes saare |US:416lidt om *ret* Kærlighed til Gud og Næsten, derfor vil jeg her tydeligere sige min Mening. Denne Kærlighed nævnes og befales tit, men der siges ei stort mere om den, end at den skal drive os til at opfylde vore Pligter og især til Forsonlighed og Gavmildhed. Sandt er det, men en Psalme skal sige mere end en tør Paragraf i Systemet. Den skal i yndige, bevægelige Toner udsjunge det barnlige, broderlige Sindelag, den skal henrykt kvæde om Faderens og Jesu Kristi uudgrundelige Kærlighed, og male et sanddru, levende Billede af den efter Skriftens hellige Historie, især Jesu Levnet. Hvo der tyer til den ny Psalmebog, for at opvarmes af inderlig brændende Kærlighed til sin Gud og Frelser, til Venner og Fiender, Han skal vel føle Savnet, og det lader sig da ei afbevise.

At Lærebogen er tør og langt fra den rette Enfoldighed, og at det sjette Kapitel er aldeles forulykket, det skal hver kristelig Præst sande med mig, naar han vil sige sin Hjertensmening. Tænkte Balle at gøre Bogen takkelig for Folk over Bondestanden, da har han selv seet sin For|A:412ventning aldeles skuffet, de tilgive ei Bogen dens Kristendom, og Kampes, i alle Maader usle,

Bog er dem en langt kærere Ledetraad, thi den leder dog bort fra Kristus, og det er et uvurderligt Fortrin.

Men hvorfor sige det? Vist nok maa det synes temmelig ligeegyldigt, hvilke Psalmer og Lærebøger vi for nærværende Tid have, men det er dog ikke saa, og Hvers Pligt, som seer det, er at fremkalde Opmærksomhed paa saa vigtige Ting. I en historisk Skildring kunde en saadan Forandring allermindst forties, og om jeg ogsaa vilde her dulgt min Overbevisning, kunde jeg ikke engang uden at paadrage mig beføiet Beskyldning for Partiskhed, thi paataler jeg strængt Andres Brøde, maa jeg allermindst tie med offentlige Feiltagelser af Mænd, for hvem Man veed jeg har Ærbødighed, som jeg har for Abrahamson, Balle og Malling.

Jeg veed meget vel, at en bedre Psalmebog vilde dengang hos de Boglærde fundet saamegen Modstand, at den knap var blevet indført, og at de moderne Præster vel i al Fald vilde i Kirken undgaaet de bedste Psalmer, ligesom de undgaae Lærebogens fjerde og femte Kapitel. Jeg veed ogsaa, at de gamle Psalmer med Aand og Salvelse maatte bort, [|VU:475](#) naar de vare til Spot, men det vidner kun stærkere om Tidens Fordærvelse, og at gøre den ret beskuelig, visselig ei at sige ærværdige Mænd Ubehageligheder, det er min Hensigt. Jeg veed ogsaa, at naar Landet igen kristnes, da vil de gamle Psalmer, [|A:413](#) som ei længere [|US:417](#) ere i menig Mands Haand og Hoved, lettere kunne modtage passelig Forbedring, og gøre langt stærkere Indtryk, men for saadant kan dog Ingen uden Gud forlange Æren.

De to Professorer, som antastede Bibelen kende vel Alle, men de bør dog nævnes, da Skaansel her er ubetimelig og ei bør forlanges af dem selv, enten de saa nu bifalde deres Idræt eller ikke. Det var Andreas Gamborg og Klavs Hornemann, to Mænd, om hvis Hjerter jeg i Øvrigt nødig vil tro ilde. Gud tilgive Dem deres Brøde og lade dem indse deres store Vildfarelse og Ansvar. Jeg behøver ikke at nævne Mere end Nysa og Fortolkningen over Micha, men i al Fald kunde vel Beviser ikke fattes mig paa hvad begge Rigerne veed, og hvad de Mænd selv maatte blues ved at nægte.

Side 350. Nogle ikke umærkelige Forfattere høre endnu til det udgangne Aarhundrede, som burde været omtalte dels ved 321, dels ved 342. Det er Riegels, Sander og Samsø. Lolliken Niels Ditlev Riegels, født 1755 begyndte allerede 1774 at skrive. Han var et godt Hoved, men forvildedes tidlig fra Kristendommen, det ubevogtede Hjerter fyldtes med Galde, og med alt sit Raab paa Sandhed vandrede han dog langt borte fra den, baade gennem Kirkens og Dannemarks nyere Historie. Hans Historie om femte Kristian og fjerde Fredrik, hans Lovtale over Kristian den Anden, [|A:414](#) hans Skandskrifter over Sofia Amalia og Kristian den Sjette, ere ligesaamange Vidnesbyrd om hans Forvildelse, Partiskhed og

Bitterhed. Det var hans Grundsætning, at Præster og Adelsmænd vare Tidens Djævla, og hvorledes han maatte fordreie Alt, for at finde Stadfæstelse herpaa gennem Historien, veed enhver Sagakyndig Mand. Han havde to Krukker staaende hos sig, naar han skrev, en med Sværte og en med Sminke, og neppe een udmærket Mand fik Lov til at beholde sit naturlige Aasyn. Det formindsker imidlertid hans Brøde, ei som Skribent, men som Menneske, at han udentvivl for Alvor mente at have Sandhedskærlighed.

Kristian Levin Sander fra Itzeho, kom fra det Basedovske Institut herind 1783 og blev siden dansk Skribent. Det Meste af hvad han har skrevet kundgør middelmaadige Anlæg og Hovmod over al Maade, men dog har Man fra hans Haand et af de første danske Sørgespil, Niels [|VU:476](#)Ebbesen, og en vakker Vuggeviser om Graven. At Niels Ebbesens Mindesmærke gjorde saa stor Opsigt og Lykke, kom deraf at den jydsk Herremand havde myrdet en Hersker, og et Adelsbrev skrevet med Fyrsteblood havde Man dengang lige saa grændseløs Ærbødighed for, som [|US:418](#)Afsky for hvert Andet. Skuespillet er ret kløgtig udtænkt og sammensat, men Poesi er der kun lidt af, og endnu mindre Historie.

Ole Samsø havde et Gemyt med dybe Længsler og havde derfor slet ikke hjemme i sin Tid. [|A:415](#)Han higede tilbage mod de gamle Tider og bevægedes ved den Kraft og Kærlighed, som der aabenbares, men han opnaaede ingen livfuld Beskuelse, han tabte sig i en slappende Følsomhed, og døde med sin Dyveke, hvem han flettede en Krands af Kærminder i det første danske Sørgespil. Tidsalderen jubede, fordi den tyktes at se sit Lefleri adlet, men selv de Bedre henreves af Tonerne, thi de kom dog, hvad sjelden var Tilfældet med de Dages Sang, fra et følsomt Hjerte.

Lin. 27. Æreskænderi for Øreskænderie.

Side 351. Lin. 32. mere bekymrede for Sjælens Vel.

Side 357. Her burde Forslaget og Striden om en forandret Liturgi været omtalt. Under Skriget paa Oplysning vare Kirkerne hardtad blevne tomme; ei allene i de smaa Købstæder, hvor Man mente det hørte til Begrebet om en oplyst Mand at foragte og forsømme Kirke og Sakramenter, men selv paa Landet, hvor Ligegyldighed og verdslig Omhyggelighed størkedes ved de Fornemmes Exempel, Krambodsvendenes Undervisning og mange Præsters Prækener. Man saae Lasterne tiltage sig et frygteligt Herredømme og fremskride med den frækkeste Pande og mærkede, at det endnu var for tidlig at lade hver Mand være sin egen Præst, dersom Landet ikke skulde blive en Røverkule og Staten opløses. Grunden til Folkets Ringeagt for den offentlige Gudstjeneste vilde Man imidlertid ikke søge der hvor den er, i

dets Vantro og Fordærvelse; **|A:416**thi det havde været at fornærme Tidsalderen, som, ravende i et ægyptisk Mørke og nedsunket i al Uteerligheds Dynd, dog endnu vil hede oplyst og dydig. Grunden søgte Man da i de gammeldags Formularer og Kirkebønner, og mente, at ny, i Nutidens Smag, skulde lokke Folket til Kirken. Biskop Bøisen fremkom da med et Forslag til en forandret Liturgi, hvilket jeg, med al min Agtelse for den troende, hjertelige Biskop, maa kalde aldeles mislykket, ja i visse Dele endog uoverensstemmende med Bibelen. Næsten almindelig blev det forkastet, og skøndt det var mest fordi Hver vilde have Liturgien omstøbt efter sit Hoved, opløftede dog adskillige Præster Røsten til den gamles Forsvar, og hvad der var saare mærkeligt, en *ung* Præst, Jakob **|VU:477**Mynster, stred i deres Spidse ved Siden af den alderstegne Hornfyld. Egentlig burde Hovedspørgsmaalet været hvorvidt en ny Liturgi kunde virke noget Betydeligt i den nærværende Tid, men, om jeg mindes ret, **|US:419**var det kun Paludan og Fallesen, som, uden at ændses stort, omtalte og benægtede det. Ogsaa jeg begyndte ved denne Leilighed at prøve Penne og stred iturgi indtil en bedre kunde gis, hvilket jeg i vor ukristelige Tidsalder ansaae for umulde den Tro, at det især var Præsterne, der trængte til Forbedring, og at naar de først bleve kristelige, vilde det Øvrige komme af sig selv. Sligt vilde man imidlertid ikke høre: at der, uagtet den ny Psalmebogs Indførelse, vare bleven færre og ikke flere **|A:417**Kirkegængere saae Man, og det var let at indse, at en ny Liturgi ei vilde gøre Underværker, men nu begyndte Man at raabe paa, at det var de Fornemmes Exempel, som havde tømt Kirkerne, og at ene det igien kunde fylde dem. Det er en underlig Tale; vel er det de Fornemmes Exempel, som giver de Ringere *Mod* til at forsømme Kirken og *wise* Ringeagt for Guds Ord, naar de først have *Lysten* dertil; men om Man ogsaa kunde formaa de Fornemme til for et Syns Skyld at gaa i Kirke, hvad var derved vundet? Sæt ogsaa, at de Ringere fulgte med, da var det høieste Udbytte en saadan Ceremonitjeneste, som i Middelalderen og tildels endnu i de katolske Lande. Man spiller her, som overalt paa Overfladen. Var det nok at faae Folket til Kirke, det lod sig vel gøre ved ganske simple Midler, men at genføde den Bekymring for Sjælens aandelige og evige Vel, som driver hen at høre Guds Ord, det er Tingen, uden hvilken alt det Andet er et søvndyssende Gøglespil. Jeg har længe forudseet Indvendingen, at naar de først, ved allehaande Midler, drages til Kirken, kunde Tænkemaaden der omstemmes; men den har Intet at betyde. Kunde man besætte Prækestolene med dygtige kristelige Mænd, da maatte Folket enten omvende sig eller blive borte, thi hvo som ei vil oplade Hjertet for Aandens Sværd, maa grue for det, men hvor er Landet, hvorfra Man vil forskrive dem; thi mellem et

ukristeligt Folk kan de ikke opvoxe? Naar Man kommer ret til den |A:418|Indsigt, at Man af verdslige Grunde maa ønske kristelig Tro hos Folket, da formaaes Præsterne lettelig til offentlig at bekende Tro paa Kristus og Bibelen, men til at grunde paa den, til at tolke den med Varme og Fynd, kan de aldrig bevæges og stærkes, uden ved Hjertets Tro. Prækenen, den lutherske Menigheds Palladium, vil da efterhaanden saa godt som ophøre, ligesom før Reformationen, og Gudstjenesten forvandles til et |VU:478|Skuespil. Nei, lære ikke baade Høie og Lave at grue for det bundløse Svælg som Graven oplader for os Alle, og for den strænge Dommer, som vil kræve vor Sjæl af vor Haand, da føle |US:420|vi ei heller vor Trang til Guds Ord og Naaden i Kristo Jesu; men føle vi ikke den, hvortil da Kirker og Præster, Psalmer og Liturgier, det er alt kun Gøglespil som dysser os i Søvn og indbilder os, at vi ikke have forloret Tro og Gudsfrygt. Dette kan ikke siges tit og lydeligt og indtrængende nok; thi Tiden staaer paa en Vendepunkt, det er klart, den *frække* Vantroes Time er forgangen; Ligeegyldighed, maskeret Vantro og Overtro, det er de Uhyrets Hoveder, som nu vil komme tilsyne. Den seirende Vantro har nedlagt Vaabnene, da den i det Hele ingen Modstand længer fandt, fordi dens Børn i andet Led have hverken Lyst eller Kraft til aandelig Syssel, og fordi de vil drage den størst mulige Fordel af Seieren. Enten fordybe de sig aldeles i det Legemlige, eller de grunde paa, hvorledes de skal bruge Troens Levninger, som de |A:419|gerne taale hos Folket, naar de kun selv kan være fri, og som de vel stræbe at opholde, saasnart de indse det er deres timelige Fordel. De som ei endnu have kastet Troen, ere for det meste lunkne, de mene der er Fred og ingen Fare, fordi Skriget holder op; indbilde sig, at Kristendommen har seiret, naar Man ved Kirketugt og andre udvortes Midler igen faaer den offentlige Gudstjeneste i Gang, stemmer Talen lidt kristelig og sørger lidt for den udvortes Ærbarhed. Saaledes er det gaaet i Engelland og flere Steder; hele Luthers Menighed er paa Veien dertil, og hvor denne Søvnens Aand faaer Overhaand, der er Alt tabt, thi paa dem, som tro sig karske, er al Lægedom spildt. Nei, kan Bibelen ikke igen blive Lærdes og Læges dyrebareste Eiemon og kæreste Ven, da er Alt andet Blændværk. Hvorledes dette kan ske er vist nok ubegribeligt, for Mennesker er det umuligt, men for Gud ere alle Ting mulige. Det har noget sært Opløftende at stirre hen paa et Vilderede, hvor ingen Udgang er at finde for menneskelige Øjne, hvor Tanken maa staa stille, men Hjertet dog kan løfte sig til Gud i det Haab, at Han vil, hvad han kan, ved en Lynstraale knuse Stammer og Gærder, gøre Udsigten fri og Udgangen let. At jeg om *Norden* har dette Haab, har jeg med mangt et Ord givet tilkende, og det allene giver mig Kræfter og Mod, saa jeg ikke trættes eller forsager, om Tale end kunde synes forgæves mellem

Døve og Blinde, Lunkne og Kolde, eller farlig mel|A:420|lem saa mange, der skære Tænder over det Sandhedsord de ei kan imodstaa. Mit Haab grunder sig først og fremmest paa Guds |VU:479|Langmodighed og inderlig Barmhertighed, som vil at alle Mennesker skal blive salige og komme til Sandheds Erkendelse. Det stadfæstes ved alle Krønikens Mærker, lige|US:421|som allerede Luther og Melanchton spaaede, at Kristendommen skulde finde Tilflugt og Ophold i Norden, naar den ødtes og hendøde i Tydskland. Det oplives endelig, hvergang jeg, med Forundring og Tak til Gud, seer tilbage paa mit eget Levnet og den Barmhjertiges underfulde Førelser med mig. Jeg vilde dristig udleet Den, der for 10 Aar siden vilde sagt mig, at jeg skulde blive en troende Kristen, og dertil var visselig ingen Udsigt. Endnu for mindre end 3 Aar siden, mente jeg at være en fuldkommen Kristen, skøndt jeg aldrig, for *selv* at oplyses og opbygges, tog min Bibel i Haand, kort, skøndt Kristendommen sad i mit Hoved, og kom kun i Begeistringens Øjeblikke i Hjertet. Dog er Bibelen, lovet være Gud, blevet mit dyrebareste Eiemon, al min Kundskabs og Glædes Kilde. Dansk er jeg af Æt, og tør jeg ikke da haabe, at mine Frænder kan ledes til den samme Erkendelse, at den nordiske Alvor dog omsider ved Guds Førelser vil overvinde alle Betænkeligheder, og sukke om Lys til Lysenes Fader, til al Freds og Saligheds Gud, om Fred i Liv og Død, og Salighed hisset. Gøre de det for Alvor, da ere de frelste, thi vide I, som ere onde, at give |A:421|eders Børn gode Gaver, skulde da ikke mere den himmelske Fader give alle dem sin Helligaand, som beder Ham derom, og Aanden skal da nok drive dem til sit Ord.

Side 363 Lin. 4. et Slags (Feldtslags) sørgelige Rang.

Side 363. Lin. 18. Sikkerlig ville Mange drive Spot med mine Forhaabninger om Norges Høiskole, og det skal ei let kunde afgøres hvad der er mest latterligt, enten at tiltro Skolen saamegen, eller saadan Indflydelse. Herpaa har jeg kun at svare: at jo mere Man spotter med Indretningen, deskærere skal det være mig; thi var den et af Tidsalderens Afgudsbilleder, kunde intet skikkeligt Menneske vente noget godt, ingen fornuftig Mand noget Stort deraf. Nei, netop fordi saamange kalde Skolen et ubetydeligt Legetøi og ønske dog i deres Hjerte at kunne forhindre dens Opreisning, eller gøre den uduelig, derfor har jeg saa godt Haab. Der sidder nemlig en Gammel af Dage, høit over Himmels Skyer, som Faa nuomtide bryde sig synderlig om, men hvis Daarlighed dog udentvivl er visere end Menneskenes Kløgt, og hvis Skrøbelighed formaaer mere, end al deres Størke. Han siger om sig selv: Mine Tanker ere ikke eders Tanker, og eders Veie ere ikke mine Veie, thi Himmelen er høiere end Jorden, derfor ere mine Tanker høiere end eders Tanker, og mine Veie høiere end eders Veie. |VU:480|Den samme Evighedens

Olding har i de fremfarne Dage altid havt for Skik, at bruge Smaafolk |A:422 og Smaating til sine Kæmpeværker, thi hvad |US:422 der agtes høit af Verden, er en Vederstyggelighed for Ham. Verden har naturligvis leet ad hans Redskaber og Anlæg i Begyndelsen, men den leer bedst, som leer sidst, og det har Verden endnu aldrig kunnet drive det til. Naar den paa Kraft og Fremgang mærker at Gud er der, da farer den til med Blus og Stænger og Sværd, for at slaa Ham ihjel eller dog drive ham bort, det lader ogsaa, som han gaar hjem, naar hans pinte Vidner befale Ham deres Sjæle, men Han kommer igen, og naar da Verden mærker, at Han er den for stærk, da veed den ikke bedre Raad end at vænne sig til sin Evigheds Syssel, Graad og Tænders Gnidsel. Om nu Norges Høiskole skal være Grundstenen for en ny synlig Guds Kirke; det veed kun Han; men at Varslerne omtrent vil se saaledes ud, hvis den langmodige og barmhjertige Gud endnu *eengang* miskunder sig over Norden, det tykkes evig vist, ikke fordi jeg tiltroer mig stor Kløgt, men fordi Gud i sit Ord har ladet mig stykkevis erkende Hans Husholdning. Havde blot en halv Tylt af den ny Skoles Lærere samme Tanker, da skulde Verden snart bare sig for Latter. Amen!
